

Aleksa Đilas
IZ EMIGRACIJE
Izabrani eseji, članci, intervju i dokumenti
1980–1990

Biblioteka
DRUŠTVENA MISAO

Urednici
Slobodan Gavrilović
Prof. dr Ilija Vujačić

Glavni i odgovorni urednik
Slobodan Gavrilović

Aleksa Đilas

IZ EMIGRACIJE

Izabrani eseji, članci, intervjui i dokumenti

1980–1990

Predgovor Desimira Tošića

Uspomeni na Vaneta

Teško je raditi ne videći bliskog ploda;
usto bio sam otsečen od svake srodne sredine.
Aleksandar Hercen, Prošlost i razmišljanja

SADRŽAJ

NAPOMENA AUTORA.....	15
<i>Desimir Tošić</i>	
ALEKSA ĐILAS U EMIGRACIJI	17
IZ JUGOSLOVENSKOG KRIVIČNOG ZAKONA SEDAMDESETIH GODINA.....	31
A. Đ.	
POLITIČKA SUŠTINA SAMOUPRAVLJANJA.....	35
A. Đ.	
PATRIOTA ILI DESPOT? – MIT O TITU	43
Milovan Đilas	
DOMOVINA I EMIGRACIJA	51
A. Đ.	
NEPRIJATELJI SVOJE ZEMLJE.....	55
POSETA GOSPOĐE TAČER JUGOSLAVIJI	59
ZATVOR ZA ĐILASA?	61
Stane Dolanc	
KOJA JE TO DEMOKRATIJA?.....	63
NAPAD STANETA DOLANCA NA ALEKSU ĐILASA.....	65
PRVE BORBE U CK SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE?	67
I BEOGRADSKA BORBA OTVARA KAMPANJU	69
A. Đ.	
RAZVOJ DISIDENTSKOG POKRETA U JUGOSLAVIJI	71
A. Đ.	
JUGOSLAVIJA POSLE TITOVE SMRTI	77
A. Đ.	
KUDA SE OKRENUTI – JUGOSLAVIJA POSLE NESVRSTANOSTI.....	87
ZA SLOBODNI SVET	93

REŽIM PROTIV OPOZICIJE.....	95
A. Đ.	
PRAVO NA NACIONALIZAM	97
A. Đ.	
JUGOSLOVENSKI KRST	107
A. Đ.	
TUĐMAN PROTIV JUGOSLAVIJE	111
A. Đ.	
INTERVJU NAŠE REČI SA MIHAJLOM MIHAJLOVOM	121
NOVINAR KOJI TREBA DA ODGOVORI NA NEKA PITANJA	133
Boško Matić	
ĐILAS – IZ IZDAJE U IZDAJU: U POTRAZI ZA PRISTALICAMA (23) ...	135
Boško Matić	
ĐILAS – IZ IZDAJE U IZDAJU: PREPORUKA ZA SEBE (24).....	139
ODGOVOR MILOVANA ĐILASA NA PRETNJE REŽIMA.....	143
A. Đ.	
DIKTATURA I NJENI SAVEZNICI.....	147
REŽIMSKA ŠTAMPA NAPADA I DALJE NAŠEG SARADNIKA ALEKSU ĐILASA	157
LONDONSKA NOVA HRVATSKA O TEKSTOVIMA I PISCIMA U NAŠOJ REČI.....	159
Dr Častimir Majić	
ĐILAS I MIHAJLOV: STANOVIŠTA ALEKSE ĐILASA I MIHAJLA MIHAJLOVA PREMA HRVATIMA	161
A. Đ.	
SLABOSTI „BEOGRADSKOG“ LIBERALIZMA	165
A. Đ.	
TITO NA UNIVERZITETU	169
Stevan K. Pavlović	
MOGUĆNOSTI PREOBRAŽAJA REŽIMA.....	173
A. Đ.	
PROTIV KOMUNIZMA I ANTIKOMUNIZMA	175

Ivan Jelić	
OTVORENA RIJEČ	181
Dr Obren Đorđević	
RAZGOVOR S NOVINARIMA U RSUP-U SR SRBIJE: EFIKASNO OTKRIVANJE NEPRIJATELJSKIH GRUPA I POJEDINACA – U SAP KOSOVU OTKRIVENO OKO 50 NEPRIJATELJSKIH GRUPA I DVE NEPRIJATELJSKE ORGANIZACIJE	185
DEZINFORMATORI I DEZINFORMISANI	187
DEZINFORMACIJE I O DEZINFORMATORIMA	189
DR VLADIMIR DEDIJER O NAŠOJ REČI	191
„OBAVEŠTENJE JUGOSLOVENSKOJ POLITIČKOJ EMIGRACIJI“	193
A. Đ.	
ZA UKIDANJE SMRTNE KAZNE	195
LEVI BRITANSKI LIST O JUGOSLOVENSKOM REŽIMU	203
Milan Blažeković	
ALEKSA ĐILAS O TUĐMANOVOJ KNJIZI NACIONALNO PITANJE U SUVREMENOJ EUROPI	205
VUNENA VREMENA NA SAJMU KNJIGA U FRANKFURTU	211
PISMO PREDSEDNIŠTVU SFRJ	213
Zvonimir Vučković	
RATOM SE NE REŠAVAJU NACIONALNA, KLASNA I POLITIČKA PITANJA	215
Stevo Kosanović i Zvonimir Vučković	
PARTIZANSKI I ČETNIČKI KOMANDANT PROTIV SMRTNE KAZNE ...	217
Milovan Đilas	
ODGOVOR VLADIMIRU DEDIJERU	219
A. Đ.	
O LJUDSKIM PRAVIMA	223
Gvido Saganić	
KNJIGA KOJA JE (NA ŽALOST) DANAS POTREBNIJA NEGO IKADA: ZBORNIK O LJUDSKIM PRAVIMA	227
I. Zoranić	
ŽESTOKO, ALI, DAMN, POTREBNO	231

O JEDNOM LAŽNOM OGLASU	233
Piterboro	
NEPRIHVATLJIVO LICE SOCIJALIZMA	235
Željko Toth Tomšić	
UDBIN RAT NA POLJU FALSIFIKATA: MNOGO TRUDA NI ZA ŠTO....	237
SLABI REZULTATI SLUŽBE BEZBEDNOSTI.....	241
Kosta St. Pavlović	
IZMIŠLJENA KNJIGA	243
INTERNACIONALA OTPORA.....	245
POTMULA BORBA PROTIV OPOZICIJE	247
NAPAD ZAGREBAČKOG VJESNIKA NA ZAŠTITU POLITIČKIH ZATVORENIKA U JUGOSLAVIJI	251
Dragan Marković i Savo Kržavac	
ĐILAS I SLEDBENICI: STRATEGIJA POSLE TITA (1).....	253
Dragan Marković i Savo Kržavac	
ĐILAS I SLEDBENICI: PRIRUČNIK ZA DISIDENTE (2)	259
TANJUG O ALEKSI ĐILASU.....	267
Branko Vlahović	
ĐILASOV „SAN“ O VLASTI: TRI DESETLJEĆA PROTIV DOMOVINE (14).....	269
Branko Vlahović	
ĐILASOV „SAN“ O VLASTI: TRI DESETLJEĆA PROTIV DOMOVINE (15).....	273
ODLUKA IZVRŠNOG ODBORA SKUPŠTINE JUGOSLOVENSKE RADIO-TELEVIZIJE: PREKINUTI SARADNJU SA REDAKCIJOM AKTUELTA.....	277
ZBOG ANTIJUGOSLOVENSКИH SADRŽAJA NA ŠVEDSKOJ TELEVIZIJI: PROTESTNA NOTA ŠVEDSKOJ.....	279
„FAŠIST“ NA AKTUELLTU.....	281
ŠVEDSKA ODBACILA JUGOSLAVENSKU NOTU	283

INTERVJU SA ALEKSOM ĐILASOM	285
Momir Krasić	
KAMPANJA PROTIV DVOJICE ĐILASA, DR VOJISLAVA ŠEŠELJA I NAŠE REČI	291
Velimir Radnić	
UZ NEKE IZJAVE SRPSKIH DISIDENATA	297
A. Đ.	
KOMUNISTI I JUGOSLAVIJA	301
Tonči Percan	
INTERVJU SA DESIMIROM TOŠIĆEM NA ŠVEDSKOM RADIU MALMÖ 28. AVGUSTA	317
BEOGRAD – SUĐENJE NEPRIJATELJSKOJ GRUPI: EKSTREMNI EMIGRANTI SLALI LITERATURU	321
KAKVU SPOLJNU POLITIKU VODI SFR JUGOSLAVIJA?	323
Nenad S. Petrović	
POTCENJENI RADNICI	325
Dr Milo Bošković	
I DEMOKRATE SU ŠPIJUNI, FAŠISTI I TERORISTI	327
INICIJATIVA NAŠE REČI ZA ŠESTORICU SUĐENIH	337
PRESUDA ŠESTORICI U BEOGRADU	339
J. Jeličić	
SRBIJANCI ŽELE POVRATAK NA STARO	341
INTERVJU SA ALEKSOM ĐILASOM	345
Džefri Vitkroft	
BALKANSKA INTRIGA NA ŠKOLI ZA SLOVENSKE STUDIJE: LONDON STANDARD, 14. MAJA 1985. GODINE	347
A. Đ.	
POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA – KLJUČ ZAJEDNIČKIH PROBLEMA HRVATA I SRBA	349
A. Đ.	
KONFEDERALIZACIJA JUGOSLAVIJE I DEMOKRATSKE REFORME ...	355

ĐILAS NA ŠVEDSKOM RADIJU	359
Sava Dautović	
(ZLO)UPOTREBA KNJIŽEVNOSTI: KAKO SE U JEDNOM STRANOM ČASOPISU REFLEKTUJU NEKI NAŠI NESPORAZUMI I KAKO NAS TAJ ČASOPIS „VIDI“	361
POZIV NA PRETPLATU – <i>KONTINENT</i>	365
LITERARNE ZABAVE SLUŽBE BEZBEDNOSTI S.F.R.J.	367
A. Đ.	
JUGOSLAVIJA NA ISTOKU	369
A. Đ.	
DVANAEST SAVETA MLADOM SLOBODOUMNOM INTELEKTUALCU KOJI VOLI UDOBAN ŽIVOT	373
PASOŠ MILOVANU ĐILASU	375
Milovan Đilas	
TUGA NEPROLAZNA	377
A. Đ.	
DISIDENTSTVO I BUDUĆNOST JUGOSLAVIJE	379
PISMO NOVIM I MLADIM ČITAOCIMA	383
SAOPŠTENJE JAVNOSTI	385
Stevan Šićarov	
EMIGRANTSKI PARADOKS: DA LI JE EMIGRACIJA VIŠE ZA JUGOSLAVIJU OD OVDAŠNJIH POLITIČARA	387
Mladen Smrekar	
NIKOLA ŠTEDUL: PRVO DRŽAVA, PA OSTALO – INTERVJU	389
RASTANAK?	395
Džordž R. Urban	
POKUŠAJI DA SE ZASTRAŠI ALEKSA ĐILAS	397
Božidar Spasić	
LASIĆA KOJA GOVORI	399
BELEŠKA O DESIMIRU TOŠIĆU	403
BELEŠKA O AUTORU	405

NAPOMENA AUTORA

Tekstove koje sam izabrao za ovu knjigu poređao sam hronološki i ništa u njima nisam menjao. Jedino sam ispravljao slovne greške. Trudio sam se i da vizuelno budu što više onakvi kao kada su prvi put objavljeni. Tako sam, na primer, ostavljao razdvojena, masna i podvučena slova, kao i kurziv.

Tekstove koji su objavljeni na engleskom ja sam preveo, čak i kada su već bili prevedeni. Samo u nekoliko slučajeva sam smatrao da je dovoljno da ih temeljno lektorišem.

Pomišljao sam da bih posle tekstova u kojima su klevete iz režimske ili emigrantske štampe trebalo da stavim objašnjenja šta je sve u njima neistinito. Ali, oduštao sam od ovog plana jer verujem da će čitaocu biti očigledna njihova zlonamerna lažljivost.

Pošto sam odslužio vojni rok, otišao sam u januaru 1980. u London da radim doktorat. U zemlju sam se vratio decembra 1990. Emigrant sam postao u aprilu 1980, kada je izašao prvi tekst pod mojim imenom u londonskom mesečniku *Naša reč*. Bio je to esej „Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države“, koji je kasnije objavljen, u prevodu i skraćen, u Švajcarskoj i Americi. Ni taj tekst, ni onaj u majskom broju *Naše reči* o jugoslovensko-sovjetskim odnosima, nisam uključio u ovu knjigu jer se glavne ideje iznesene u njima mogu u doteranijem obliku naći u kasnijim tekstovima.

U ovoj knjizi, čitalac će naići na više nepotpisanih tekstova iz *Naše reči*, najčešće kratke informacije praćene komentarima. Gotovo sigurno ih je napisao Desimir Tošić, urednik *Naše reči*. Njihovo pisanje je smatrao delom svog uredničkog posla, a prepoznatljiv je i njegov stil.

Desimir Tošić je napisao predgovor za ovu knjigu 1999, i to u vreme NATO bombardovanja Srbije, a ja sam završio njenu pripremu tek sada, deset godina

kasnije. Krive su moje brojne obaveze, prvenstveno pisanje i držanje predavanja, ali i obim rada na samoj knjizi, znatno veći nego što sam predviđao.

Pripremanje knjige sam započeo s Mirjanom Kalezić, koja je bila priređivač dve moje knjige, *Razgovora za Jugoslaviju* i *Raspada i nade*. Njena teška bolest i smrt prekinule su našu saradnju.

Jugoslava Ljuštanović je lektorisala Desimirov predgovor (i on je pregledao i odobrio njenu lekturu), sve tekstove koji su prevedeni sa engleskog, kao i one koje sam napisao dok sam pripremao knjigu.

Gospođa Živka Cvetinović i moja supruga Olgica svojski su se založile u radu na korekturi, a dale su mi i mnoge korisne savete.

Jakša Kušan, koji je u Londonu godinama uređivao *Novu Hrvatsku*, ljubazno mi je poslao podatke koje nisam imao u vezi sa člancima iz njegovog lista.

Svima sam im od srca zahvalan.

Potpuni podaci o citatu iz Hercena koji sam uzeo za moto su ovi: Aleksandar Hercen, *Prošlost i razmišljanja*, preveo Josip Horvat, knjiga treća, Kultura, Beograd 1951, stranica 459.

Knjigu posvećujem uspomeni na Vaneta Ivanovića (1913-1999) – Jugoslovena, demokratu, prijatelja.

Beograd, maj 2009

A. Đ.

Desimir Tošić

ALEKSA ĐILAS U EMIGRACIJI

Koliko je naš komunistički režim bio represivan, vidi se i po tome što je još osamdesetih godina proizvodio političku emigraciju. Aleksa Đilas nije bio jedini kome je onemogućeno da se vrati u zemlju dok se ne stvore makar minimalni uslovi za otvoreni politički rad, ali je bio jedini koji je počeo politički da deluje protiv tadašnje komunističke diktature u Jugoslaviji i to čim je stigao u Englesku 1975. godine da sprema magistraturu. Aleksina delatnost, koja prvih pet godina nije bila javna, ne može se zamisliti bez mesečnog časopisa *Naša reč* i Saveza Oslobođenje, kao i bez časopisa *Review* i Demokratske alternative.

Bilo je prosto čudo što se takva grupa kakva je bila oko *Naše reči* i Oslobođenja uopšte stvorila. Srpska emigracija bila je relativno malobrojna u poređenju s hrvatskom, možda oko trideset hiljada ljudi u proleće i leto 1945. godine. Polovina njih bili su aktivni i rezervni oficiri koji su odlučili da se iz nemačkih zarobljeničkih logora ne vraćaju u zemlju kojom je zavladao komunistički režim. Druga polovina emigranata dolazila je iz Jugoslavije, počev od jeseni 1944. Prvenstveno je obuhvatala takozvane zapadne četnike, iz severne Dalmacije i Bosne; četnika iz Crne Gore i Srbije bilo je malo, jedva nekoliko stotina. Međutim, poslednjih meseci 1945, srpska emigracija je počela brzo da raste. Nasuprot tvrdnjama režimske propagande, to je bio nepolitički svet, depolitizovan još pre rata, u ličnim režimima kralja Aleksandra i kneza Pavla. Dok je u prvom talasu iz 1944/45. bilo bar neke demokratske frazeologije – izuzev kod ljotićevaca koji su bili profašistički „potkovani“ antikomunisti – u drugom talasu vladao je jedan plitak i dosadan antikomunizam bez smisla i organizacije. Mogućnosti za politički rad, takoreći, nije bilo.

Međutim, 1948. rodila se *Naša reč*, potom 1949. zajednica zadruga pod imenom Oslobođenje, najzad skromna biblioteka *Naše delo* sa po jednim izdanjem

u dve godine...¹ Ljudi, koji su digli zastavu demokratskog prosvjećivanja, bili su malobrojni, njih nešto više od stotinak. Nisu bili ni profesionalni političari, ni profesionalni novinari, ni profesionalni intelektualci. Bio je to mlad, skroman, ali odvažan svet, ozbiljan, spreman na materijalnu žrtvu i samodisciplinovan. Bilo je tu nekadašnjih sindikalista iz Ujedinjenih radničkih sindikata, pripadnika Demokratske stranke Ljube Davidovića i Milana Grola, nekadašnjih četnika, nekadašnjih partizana i nekadašnjih podoficira Kraljevske vojske. Prosečna starost članova prvog Glavnog odbora Oslobođenja u jesen 1949. iznosila je svega 32 godine.

Okupiti grupu u tadašnjim složenim emigrantskim prilikama bilo je teško, ali održati je skoro 45 godina gotovo da je bilo nezamislivo, kako zbog prilika, tako i zbog naših naravi. Ono što je dalo snagu i izdržljivost grupi bile su, s jedne strane, ideje, a sa druge uzajamna privrženost tih ljudi, školovanih i neškolovanih. Bilo je i onih koji su, iako školovani, radili u fabrikama, jer je u kapitalizmu fabrički rad bio bolje plaćen nego kancelarijski. A naši su ljudi pomagali svojim porodicama u jugoslovenskoj nemaštini, naročito prvih desetak godina posle rata.

Stavovi *Naše reči* i Oslobođenja bili su jasni – i pored povremenih „iskliznuća“ – još 1948. godine. „Oni koji misle da rade u budućnosti“, piše prvi uvodničar januara te godine, „mora da budu načisto sa onim što je bilo u prošlosti. To što je prošlo, neće se nikada vratiti, bilo to interesi pojedinaca bilo navike pojedinih grupa“. *Naša reč* i Oslobođenje nisu bili antikomunistički pokret ili organizacije koje žele *restitutio in integrum*, vraćanje na pređašnje stanje – čega, pak, danas ima u zemlji, posle više od pola veka od revolucije u Jugoslaviji. Ideja *Naše reči* i Oslobođenja bila je izgrađivanje novog, slobodnog društva u kome antikomunizam sam po sebi ne može da igra neku značajnu ulogu: „Pojam antikomunizma ne daje ništa pozitivno – on označava samo jednu negaciju – antikomunizam ne može biti program jer nema sadržine“ (*Naša reč*, 1948). Koliko su time *Naša reč* i Oslobođenje bili ispred današnjeg antikomunizma u zemlji?

Nije potrebno isticati da je osnova novog društva trebalo da bude demokratija, ali ne po zamisli predratnih generacija koje su želele da oponašaju Zapad. Mi smo

1 Od 1947. godine osnivaju se zadruge za kredit i samopomoć, kao i jedna izdavačka. Ona se zvala Srpska izdavačka zadruga Oslobođenje i od januara 1948. izdavala je *Našu reč*. Savez Oslobođenje osnovan je krajem avgusta 1949. u Ženevi (dvadeset meseci pošto se prvi broj *Naše reči* pojavio u Parizu), pod imenom Savez srpskih zadruga Oslobođenje. Savez je objavio deklaraciju početkom septembra, a januara 1955. godine i program koji se zalagao za uvođenje demokratije u Jugoslaviji i za rešavanje socijalnih problema po uzoru na savremenu socijaldemokratiju. U osnivanju Oslobođenja učestvovala su desetorica predstavnika zadruga: iz Pariza Branko Majstorović (rođen 1911, doktorand prava), Branko St. Marin-ković (1914, upravni činovnik i dopisnik *Politike*), Đorđe Radovanović (1916, advokatski pripravnik), Desimir Tošić (1920, student prava) i Miodrag Ivković (1923, svršeni maturant); iz Švajcarske Evgenije Jurišić (1920, student prava), Marko Krstić (1920, student prava), Nikola Vulković (1920, student prava), Branislav Đokić (1921, student prava) i Zoran Hođera (1923, student socijalno-ekonomskih nauka).

već bili na Zapadu i uviđali smo koliko su demokratski sistemi građeni „po meri“. Svaka zemlja našla je svoje oblike u razvoju demokratije. Kao što je pisao u *Našoj reči* prvi saradnik časopisa među starijim političkim i javnim radnicima, Adam Pribićević, jedan od četvorice braće Pribićević koji su vodili Srbe u Hrvatskoj, naša generacija nije bila „koleno preklona“ prema Zapadu, iako nigde nije bilo ksenofobije koja je danas tako česta u našoj zemlji i koja je počela da se ukorenjuje 1945. godine. Dakle, u *Našoj reči* nema klanjanja „zapadnoj demokratiji“, ali nema ni izbliza onog ismejavanja demokratskih načela, ideja i oblika kakvo srećemo kod naših marksista-lenjinista-titoista.

Naša reč i ono što je išlo uz nju, bila je sve drugo samo ne propaganda, bilo nacionalistička bilo antikomunistička. To je bila jedna skromna politička radionica gde se učilo i debatovalo o našoj zemlji, a posebno o srpskom narodu. Stav *Naše reči* u odnosu na Jugoslaviju kao mnogonacionalnu zajednicu bio je jasan: „Naš prvi uslov za opstanak Jugoslavije jeste jasan i nedvosmislen pristanak Hrvata i Slovenaca na nju“. To je napisano 15. novembra 1948. i tu je sadržano pravo na samoopredeljenje, jer mi partizansko-komunističko samoopredeljenje nismo priznavali, pošto smo smatrali da su Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i slične ustanove bile nedemokratske, budući da nisu izabrane na slobodnim izborima. Takvo shvatanje podrazumeva i „pravo na nacionalizam“, mada je taj izraz prvi u *Našoj reči* upotrebio maja 1981. godine. Aleksa Đilas, zalažući se za puštanje na slobodu uhapšenih hrvatskih nacionalista koji nisu bili teroristi. Ja sam tome Aleksinom razmišljanju dodao avgusta 1982. članak pod naslovom „Pravo na nacionalizam, ali kakav?“ U njemu ističem: „U mnogonacionalnoj zajednici, kao što je naša, značajnije od svih ustavno-pravnih okvira jeste novo shvatanje i razvijanje toga novog shvatanja o nacionalizmu. Neminovno je za nas da razvijamo jedan realistički i stvaralački nacionalizam...?“

Osnovne ideje izlagane su u *Našoj reči*, u njoj se najviše i raspravljalo, ali bilo je živih diskusija i u organizaciji Oslobođenje koja je u manjim grupama postojala u Australiji, Francuskoj, Nemačkoj, Belgiji, Velikoj Britaniji, Kanadi i Sjedinjenim Američkim Državama. Spolja je Oslobođenje izgledalo intelektualno, napredno, monolitno. Stvarnost je bila nešto drugačija. Tu je bilo ljudi izuzetno čvrstih uverenja, ali se oni nisu mnogo isticali. Međutim, bilo je onih koji su prošavši četničko-partizansko ratovanje, zatvore i logore bili više vezani za svoje ratne drugove u Oslobođenju, nego za program. Na kraju, bilo je naprednih ljudi na čelu organizacije koji su bili nepoverljivi prema mogućnosti promena u zemlji, jer su imali ili su verovali da su imali teška iskustva s partizanima i komunistima, bilo da su njima pripadali za vreme ili posle rata, bilo da nisu.

Napredne ideje su se razvijale od početka, a ne tek osamdesetih godina – kako su tvrdili emigrantski klevetnici i propagandisti, kad su počeli hajku protiv *Naše*

reči i Oslobođenja. U deklaraciji od 1. oktobra 1950. koju su potpisali – mnogo godina pre Nacrta za Demokratsku alternativu – Vladimir Predavec, Borut Žerjav, Vlastimir Stojanović i Desimir Tošić jasno piše da svaki narod Jugoslavije ima pravo da se slobodno odluči za jugoslovensku zajednicu ili za svoju nezavisnu državu. Takođe, potpisnici smatraju „da u socijalnom pogledu nema vraćanja na staro“ i da „se što pre i uspešnije reše stari i spreči svako izazivanje novih nesporazuma između Srba, Hrvata i Slovenaca“. Deklaracija, koja nije imala ambicija da stvara nove ili da ruši stare organizacije, kazuje da „su (potpisnici) protivnici svakog stava netrpeljivosti“ prema ljudima u komunističkom režimu koji su „nadahnuti težnjom za oslobođenjem naroda i uspostavu demokratskog poretka“. I pre ove izjave stvorene su dve ustanove koje su polazile od jugoslovenske solidarnosti: prva je politička, Jugoslovenski narodni odbor, pod predsedništvom Slobodana Jovanovića, a druga je humanitarna, Udruženje slobodnih građana Jugoslavije, pod predsedništvom Vaneta Ivanovića.

Naša reč je bila i ostala središnja tribina na kojoj su uzimali učešća i ljudi izvan Oslobođenja, sagovornici sličnih ideja i akcija. Već pre sastanka u Stanstedu 1963, na kome je spreman Nacrt za Demokratsku alternativu, u ovom časopisu saraduju Slobodan Jovanović, predsednik Srpske akademije nauka i predsednik vlade u Londonu (1942-43), Božidar Vlajić, jedan od vođa Demokratske stranke, Radoje L. Knežević, jedini učesnik u državnom udaru 27. marta 1941. kao građansko lice, inače profesor i prevodilac, Većeslav Vilder, jedan od vođa Samostalne demokratske stranke, Branko Pešelj, jedan od mlađih vođa Hrvatske seljačke stranke, Miho Krek, vođa Slovenačke narodne (katoličke) stranke, Adil Zulfikarpašić, vođa Muslimana Bošnjaka liberala, Ilija Jukić, nekadašnji pomoćnik ministra spoljnih poslova, inače jedno vreme sekretar Vladka Mačeka, Dušan Popović, prosvetni radnik i pripadnik Narodne radikalne stranke i drugi.

Časopis je, posle desetogodišnjeg izlaženja u Parizu, od novembra 1958. u Londonu i postaje privlačan i kao informativno štivo. Iako je *Naša reč* i dalje bila politički izolovana od široke mase emigranata, broj ljudi koji nju prati počeo je da raste, posebno među našim ljudima na radu u inostranstvu. Bez ovih čitalaca časopis bi se najverovatnije ugasio, jer njegov izdavač, Savez Oslobođenje, ne bi pristao na mesečni tiraž od 300 primeraka, koliko je sedamdesetih godina ostalo pretplatnika među starim političkim emigrantima.

Časopis je već u Parizu imao visok standard za ondašnje emigrantske političke prilike. Jedan od prvih saradnika časopisa bio je Branko Marinković, koji je imao ne samo reporterski dar, već je bio politički čovek izuzetne vitalnosti, čiji su članci podsećali na besede jednog tribuna. Iako konzervativan, imao je smisla za realnu, neemigrantsku politiku. Tu je bio i Marko Krstić sa čistim i neposrednim jezikom i stilom. Međutim, londonsko izdanje, koje je inače bilo tri i po puta duže

od pariskog, imalo je niz saradnika koji si bili ponos *Naše reči* i dali su izuzetan doprinos razumevanju ondašnje Jugoslavije.

Koga da ne zapostavimo? Stotinak uvodnika Božidara Vlajića koji bi predstavljali politički *credo* i za razvijenija društva nego što je naše. Potom Nenada Petrovića, ne samo zbog jezika i stila, nego i izuzetne darovitosti, radinosti i sposobnosti da objektivno prikaže ljude i probleme. Nekoliko godina je časopis animirao kontroverzni Dragan Ćimović svojim stihovima, prevodima, pričama, prikazima kulturnog razvoja u zemlji i svetu. Istoričar Stevan K. Pavlović bavio se problemima Srpske pravoslavne crkve i problemima savremenog jugoslovenskog filma. Tu je i žestoki Svetozar Bižić, građevinski inženjer, poliglota, koji se usredsredio na ekonomiju Jugoslavije i objavio, posle Dragaša Kešeljevića u pedesetim godinama, najbolje analize tihog propadanja naše privrede. Vladeta Vučković, profesor matematike na američkom univerzitetu Notr dam, zabavljao nas je svojim satirama i pričama. Svoje prve priče objavio je u *Našoj reči* i kanadski književnik, priznati i poznati Negovan Rajić.

Sav taj ogroman doprinos ne bi se mogao realizovati bez energije i maštovitosti Bogoljuba Kočovića koji je *Našu reč* izveo na tržište naših ljudi na radu u inostranstvu. Doktor prava koji se uspešno bavio statistikom, Kočović je predstavljao udarnu snagu u organizovanju časopisa. I to ovde vredi reći o *Našoj reči*. Mnogi naši ljudi koji nemaju nikakve veze s publicistikom, učestvovali su u radu časopisa. Tu je najpre daroviti i u principima dogmatični lekar Ivan Pajić; potom, pri kraju života časopisa, dobar deo administrativnih poslova završavao je uspešno specijalista za očne bolesti dr Radoslav Supićić.

Ova se panorama razvoja *Naše reči* ne može zaokružiti bez navođenja dva značajna načela njenog rada: samofinansiranja i samoorganizovanja. Iako se većina glasila u emigraciji samofinansirala, treba voditi računa da je naš časopis radio bez prestanka ravno 43 godine. Naše samofinansiranje podrazumevalo je najpre izdržavanje časopisa prvenstveno od čitalaca (pretplatnika je bilo šest puta više nego kupaca po kioscima), ali časopis ipak ne bi mogao izlaziti bez stalne pomoći Saveza Oslobođenje. Svaki član malobrojne organizacije morao je svakog meseca da daje finansijski doprinos. Da bi se stekla slika o našem samoorganizovanju treba pročitati jedan članak Miloša Saičića iz osamdesetih godina i videti kako cela redakcija učestvuje satima u pakovanju *Naše reči*. Uzgred budi rečeno, ni urednik ni saradnici ni poverenici po raznim zemljama nisu primali nikakvu finansijsku nagradu za taj rad od više decenija.

Međutim, istorija *Naše reči* ne može se zamisliti bez Alekse Đilasa. Iako on nije napisao veliki broj članaka, bio je izuzetna pojava u časopisu. Najpre, njegovo znanje je bilo ogromno i primenjivao ga je bez knjiške nametljivosti. I njegov jezik, iako nije bio starovremenski, nije bio nimalo pod uticajem naše poratne naučne i književne terminologije. Bio je čist i jasan, s argumentima i rezervom, neposredan

i nedogmatičan. Potpuna retkost u mlađoj generaciji toga vremena. Ne bih hteo da preteram i kažem da mu je jezik bio „slobodanovski“, ali je tačno da je pripadao „beogradskom stilu“ koji je najviše izgradio upravo Slobodan Jovanović.

N nezavisno od vrednosti samih njegovih tekstova, prava saradnja s Aleksom počela je još 1975. godine. Kao što sam svoje tekstove pre 1974. davao uvek „na pregled“, tj. na kritiku i sugestije Božidaru Vlajiću, tako sam produžio i s Aleksom. Njegove primedbe i predlozi više su nego vredeli. Međutim, osim pisane saradnje, glavna, i da kažem istorijska zasluga Alekse Đilasa jeste u činjenici što se on izuzetno založio za podršku i pomoć disidentima, i što je na tome planu bio prvi u inostranstvu, barem u srpskom društvu. *Naša reč* je bila vezana za zemlju od početka, nije „pripadala“ emigraciji – zbog toga su uglavnom i izbijali naši sukobi sa većinom u emigraciji – ali su ipak Aleksino prisustvo, saradnja i uputstva u vezi s problemima zemlje, posebno disidenata, bili najznačajniji. Nikada ranije mi oko *Naše reči* nismo se osetili tako prisutni u razvoju opozicionog pokreta u Jugoslaviji. To i jeste bio naš prvobitni cilj: da se povežemo s opozicijom u zemlji i predložimo politiku koja treba da nas demokratskom *evolucijom* dovede do nalaženja *alternative* za ceo jugoslovenski prostor.

Kao da smo slutili dramu! Nismo, međutim, predvideli dva opasna „dostignuća“, dve tragične „tekovine“ u našem društvu između 1945. i 1990. godine. S jedne strane, boljševički način mišljenja sišao je duboko u srpsko društvo i njega je teško iščupati, utoliko pre što, iako je bilo komunista reformista, ili kako su ih nazivali „liberala“, oni nisu nikada kod Srba, s izuzetkom Milovana Đilasa, stvorili program niti jasno istakli svoja opredeljenja. Svi liberali od Marka Nikežića, Latinke Perović, Mirka Tepavca pa do Ivana Stambolića, ostali su u Savezu komunista samo manjina; vlasti su se dokopali beskrupulozni ali vešti pripadnici aparata, ljudi lišeni svakog programa i vizije za budućnost i bez milosti za svoj narod.

S druge strane, iako smo priznavali „pravo na nacionalizam“, mi nismo u dovoljnoj meri uviđali koliko je nacionalizam u svim narodima Jugoslavije razbudio iracionalnost, antidemokratizam, nasilje, vulgarnost i da će se to završiti u pomami i suludosti miliona ljudi koje ja ne bih oslobodio moralne odgovornosti. Napisao sam negde da narodi koji su hteli „po svaku cenu“ svoje „suverene“ državnice, nemaju prava na suze. Ovde bih dodao: društvo koje jednom Vojislavu Šešelju, „Crvenom vojvodi“, dâ na predsedničkim izborima preko milion sedam stotina hiljada glasova, mora da se oseti odgovornim, a ne da krivi samo Zapad! To je krst, na žalost, koji sada mi svi moramo da nosimo, a dobili smo ga zato što smo prestali da budemo misleće političko društvo. Kad se danas srpsko društvo posmatra sa strane, može se lako doći do zaključka da njemu politički mozak nije ispran nego da je iscurio.

Aleksa Đilas je pripadao onima u zemlji i izvan zemlje koji su želeli da se naše društvo probudi iz jugoslovenske jednopartijske policijske more i da sistematski,

konsenzusom, prelazi u civilizovano društveno stanje, i politički, i međunarodno, i ekonomski. Tim putem, na žalost, još se nije krenulo, nema izgleda ni za skore promene, ali bi bila velika stvar kada bi se našli ljudi u srpskom društvu koji bi ponovo pokrenuli političke ideje Demokratske evolucije i Demokratske alternative. Ne treba ponavljati ni stavove ni sva načela, jer su se uslovi promenili u jugoslovenskom prostoru, ali to su jedine dve politike koje nas mogu vratiti na pravi put.

Nama je novi put potreban, ne samo da se odvojimo od puta pre 1990. godine, nego da se odvojimo i od puta kojim gacamo poslednjih desetak godina. Gacamo po blatu ne samo kad smo na vlasti, nego i kad smo u opoziciji, gde se bavimo sitnim marketinškim igrama. Naši mali nadobudni frazeri su majstori književnih figura, usta su im puna reči koje ništa ne kazuju, bez obzira da li su bradati ili nisu, izuzetno privlačni po liku ili ne.

Bio bi veliki uspeh ove knjige članaka i eseja Alekse Đilasa kada bi mogla da pokrene najmlađe, jer se više ne može ništa naročito očekivati ni od srednjih, a kamoli od starijih, generacija. Naš narod je, moglo bi se reći, zasičen darovitim ljudima, uspešnim profesionalcima i ima vitalnosti na pretek, ali nama nedostaje *politika* kao ozbiljna radnja, nedostaje nam nacionalna, nedostaje nam ekonomska politika i, pre svega, nedostaju nam političko obrazovanje i kultura.

*

Zašto je potreban, postaviće pitanje čitalac, ovaj uvod u predgovoru o radu Alekse Đilasa u emigraciji? Samo je jedan razlog: da čitaoci još jednom sagledaju na kakvu se ustanovu i na kakve se ideje obrušio ondašnji moćni ali izgubljeni režim posle smrti Josipa Broza 1980, goneći Aleksu Đilasa, jednog od najznačajnijih saradnika *Naše reči*.

Aleksa Đilas je stigao u London u jesen 1975. godine. Milovan Đilas, otac Aleksin, već se sreo 1969. godine u Sjedinjenim Američkim Državama s Vane-
tom Ivanovićem, brodovlasnikom, sportistom i jednim od pokretača Demokratske alternative. Ivanović me pozvao na večeru da se upoznam s Aleksom. Prvi put sam sreo jednog takvog mladog čoveka iz moje zemlje. Poznavalac dva strana jezika, engleskog i nemačkog, istančanog izražavanja na srpskohrvatskom, poznavanja svetske književnosti, uključujući i modernu, poznavanja istorije, sociologije, filozofije, zainteresovanog za bavljenje sportom – Aleksa nas je prosto zbunio. Ivanović i ja nismo dobili vaspitanje poratne Jugoslavije, gde su se dvolično i iz koristoljublja delili i još uvek dele veliki komplimenti, ali ovaj čovek je odmah ste-
kao naše poštovanje. Međutim, dosadašnji naš dodir s ljudima iz Jugoslavije nije bio lak, pa nam se činilo da mora biti još teži s mladim ljudima – Aleksi je bilo

22 godine; tek je završio studije filozofije u Beogradu, Beču i Gracu. Dakle, bili smo pažljivi, posebno ja koji sam prirodno imao ambiciju da ga zainteresujem za rad u *Našoj reči*.

Naš odnos razvijao se u dva pravca. Prvi, to je bila stalna debata, racionalna, kakva se kod nas inače ne može zamisliti. Istina je da među nama, između ljudi *Naše reči* i Alekse, nije bilo značajnih razlika – što je za nas bilo pravo čudo. Drugi pravac odnosio se na ljude i uslove u našoj zemlji. Alekse se, kao niko ranije, približio javnom mnjenju disidenata, tako da smo se mi osećali kao jedno sa disidentima. A stav i rad *Naše reči* i Saveza oslobođenje bio je zasnovan na težnji da se pripada svome narodu i zemlji, a ne emigraciji koja je inače bila u procesu prirodnog izumiranja tih sedamdesetih godina. Na kraju je došla otvorena saradnja Alekse sa *Našom reči* od početka 1980, zbog koje on postaje emigrant. (Inače, nisam bio za to da on objavljuje pod svojim imenom, bez obzira što je to koristilo *Našoj reči*, jer je ugrožavalo njegovu bezbednost i onemogućavalo mu povratak u zemlju. Brinuo sam se i da bi njegovim roditeljima palo teško da im sin bude emigrant. Ali, prihvatio sam Aleksinu odluku i bio ponosan na nju.)

Činjenica da je sin Milovana Đilasa postao emigrant dovela je do besa još uvek žestok, na reči i na delu, jugoslovenski režim. U stvarnosti, primitivni nasilnici u režimu Jugoslavije verovatno su bili daleko ogorčeniji što Alekse Đilas sarađuje u vodećim stranim listovima i časopisima, kao što su: *The New Leader, Political Quarterly, Tribune de Genève, Spectator, Freedom at Issue, Kontinent, The Tablet, Soviet Analyst, Survey, Politische Studien*. Vrlo je verovatno da je režim bio zbunjen ovom uspešnom Aleksinom aktivnošću, ali mu je bilo daleko lakše napadati ga kao saradnika i urednika jednog „četničkog časopisa“, utoliko pre što je zbog Aleksinog prisustva i saradnje naša aktivnost u Oslobođenju i *Našoj reči* ne samo ozbiljno porasla nego je dobila na kvalitetu i na rezultatima. Sve veći broj disidenata dolazi na razgovore s našim ljudima u Pariz i London. Povećana je količina *Naše reči* koja odlazi u zemlju na adrese poznatih intelektualaca. Vredni Kočović počinje u Parizu da anonimno izdaje u džepnom formatu *Odbir* emigrantskih članaka iz kojih se moglo sagledati idejno kretanje u boljem delu emigracije, iako je na hrvatskoj strani bilo još manje pravih demokrata nego na srpskoj.

Naša reč je imala i skromnu izdavačku delatnost. Na primer, još 1970. objavljeno je *Nesavršeno društvo* Milovana Đilasa, knjiga čiji smo srpski original dobili od američkog izdavača, posredstvom Vaneta Ivanovića. Tokom poslednjih desetak godina pre raspleta 1990, objavili smo nekoliko Đilasovih knjiga: *Druženje s Titom, Vlast, Susrete sa Staljinom*; potom studiju Miodraga Milića *Rađanje Titove despotije* i najzad *la cause celebre* – dva izdanja *Vunениh vremena* Gojka Đoga. Poslednja knjiga biblioteke *Naše reči* bila je *Demokratija Milana Grola*. U njoj su preštampani svi brojevi lista, uz predgovor o Demokratskoj stranci i samom Grolu. Moram

napomenuti da su izdanja *Naše reči* bila vezana prvenstveno za ljude iz same zemlje, dok je biblioteka *Naše delo* objavljivala dela emigranata.

*

Uspešna aktivnost Alekse Đilasa u borbi za demokratizaciju Jugoslavije, izazvala je reakciju režima. Režimski policajci i njihovi pomoćnici u jednopartijskom žurnalizmu počeli su kampanju i razvijali je više godina na način na koji su to činili decenijama: dezinformacijama, klevetama, neistinama, zaboravljajući da su se vremena ipak promenila.

Prvi je napao Aleksu vodeći slovenački i jugoslovenski komunista Stane Dolanc koji je u pripremama za jedan od „kongresa samoupravljača“, našao za shodno da napadne opoziciju, kako slovenačku tako i srpsku (*Politika*, 14. novembar 1980). Najpre proziva Aleksu kao čoveka koji je „član uredničkog odbora jedne od četničkih revija“. Zatim kaže: „Neki član uredničkog odbora jedne od četničkih revija“. Zatim kaže: „Neki pojedinci, neke grupe, dižu glave, govoreći da kod nas nema demokratije...govoreći o potrebi menjanja Krivičnog zakonika“, dodajući da „ovi pojedinci i grupe uzimaju sebi za uzor uglavnom prozapadnjačka shvatanja“.

U feljtonu beogradskih *Novosti* „Đilas iz izdaje u izdaju“ u oktobru i novembru 1981, analizirani su delo i ličnost Milovana Đilasa, pa je na kraju feljtona prikazan i Milovanov sin. Tu već Aleksa nije više ni izdavač ni urednik „četničkog lista“, već je samo jedan od „bliskih, redovnih saradnika mesečnog emigrantskog časopisa *Naša reč*, koji se štampa u Londonu na srpskohrvatskom jeziku u izdanju Saveza 'Oslobođenje'“. Sklon tačnijim informacijama nego drugi režimski novinari, autor Boško Matić, mada naziva Nacrt za Demokratsku alternativu „problematičnim tekstom“, ipak dodaje da se u njemu razmatra na koji bi način „Jugoslavija mogla da opstane“. Matić pokušava da ismeje Aleksinu poruku za okupljanje „umerenih demokrata i patriota svih naših naroda“, ali tačno obaveštava čitaoce da je Milovan Đilas prvi put objavio članak u jednom emigrantskom glasilu, *Našoj reči*. Matić čak objavljuje deo Milovanovog članka, čiji je naslov bio „Domovina i emigracija“, i zaključuje da tu „ima i nekih novih 'tonova'...“ Takođe, Matić beleži da švajcarski *Tribune de Genève* obaveštava da je Milovan prvi put objavio članak u emigrantskoj štampi. Matić čak navodi da je Aleksa jedan od urednika u časopisu *Review*. (Časopis je štampan povremeno od 1960. do 1985. godine, na engleskom jeziku, u tiražu od 2000 primeraka, i bavio se savremenim jugoslovenskim temama.)

Međutim, u isto vreme pojavljuje se Kolj Široka, predsednik Socijalističkog saveza, i ustaje protiv Milovana Đilasa zbog njegovih izjava stranoj štampi. „Ako se smatra da ga ne treba staviti u zatvor“, kaže Široka, „jer je star i bolestan, naše društvo treba bar da ga liši prava da se obraća ma kome u svetu“ (*Le Monde*, 3. novembar 1981).

Među brojnim napadima valja zabeležiti i ovaj. Zagrebački *Večernji list* (5. jun 1984) napao je švedsku televiziju koja je dozvolila da u emisiji „TV – aktueli za Jugoslovene“ jednom nastupi Mate Meštrović iz separatističkog pokreta Hrvata, a drugi put Aleksa Đilas. I *Politika* od 18. juna 1984. pridružuje se ovom zagrebačkom napadu, dodajući da su u emisiji u kojoj je Aleksa učestvovao „lansirane laži kako Jugoslavija više ne može da isplaćuje devize štedišama, da ne može da otplati inostrane zajmove...“ (Švedska televizija kao da je videla našu budućnost!)

Verovatno uvidevši da napadi u medijima na Milovana Đilasa i njegovog sina njih nisu zaplašili, režim se odlučio na primitivnije mere: pretnje ubistvom. Tajna služba šalje preteća pisma istovremeno Milovanu Đilasu i Džordžu Urbanu, jednom od saradnika londonskog *Encounter*-a koji je ranije intervjuisao Milovana: Aleksa će biti likvidiran do kraja 1981. godine... Anonimna pisma navodno stižu od „četničkih“ organizacija iz Čikaga. Milovan Đilas objavljuje članak o tim pretnjama u nemačkom listu *Die Welt* (6. novembar 1981), a odmah zatim u londonskom *Encounter*-u. I švajcarski *Die Neue Zürcher Zeitung* beleži taj slučaj.

Pretnje postaju zabrinjavajuće i njima mora da se bavi i britanska policija (Special Branch, odeljenje Scotland Yard-a za političku bezbednost). Džordž Urban se obratio laburističkom narodnom poslaniku Risu, bivšem ministru unutrašnjih poslova Velike Britanije, da postavi pitanje dvostruke istrage: najpre u vezi s pretnjama koje stižu njemu, Urbanu, da će Aleksa biti likvidiran, a s druge strane, postavlja pitanje bezbednosti samog Alekse. Ris odgovara Urbanu 1. marta 1982, navodeći pismo koje mu je dostavio pomoćnik komesara policije Skotland jarda, da su preduzete izvesne mere, ali da Aleksa Đilas ne želi policijsku zaštitu niti želi da promeni mesto stanovanja, jer neće da remeti svoj društveni i akademski život. Istovremeno, Aleksa prihvata neka od uputstava britanske policije kako da se štiti u slučaju napada jugoslovenskih agenata. Ris dodaje da se u britanskoj policiji ove pretnje tretiraju „s najvećom ozbiljnošću i hitnošću“.

Politika od 8. maja 1982. donosi izjavu dr Obrena Đorđevića, podsekretara u SUP-u Srbije (tj. šefa Udbe Srbije) koji tvrdi da se „među ekstremnom emigracijom“ javila „nova grupa koja deluje pod nazivom 'nova demokratska alternativa'“. U poznatom stilu, koji je trajao više decenija i još nije sasvim nestao, Đorđević nije zaboravio ni „određene obaveštajne službe“ koje su tobože u pozadini ove organizacije čiji su „pokretači“ Aleksa Đilas i Mihajlo Mihajlov.

Vladimir Dedijer, taj član Srpske akademije nauka i umetnosti, tvrdi da je zbog svojih *Priloga za biografiju Josipa Broza Tita*, napadnut u „monarhističkom listu *Naša reč* u Londonu, u kome je sin Milovana Đilasa jedan od urednika...“ Na sličan način Aleksu napada i zagrebački *Večernji list*, istina dve godine docnije, u feljtonu Branka Vlahovića „Đilasov 'san' o vlasti“, od maja-juna 1984. Tu se objavljuju

i fotografije, čas „emigrantske“ čas „četničke“ *Naše reči*. *Večernji list* beleži i Milovanovo proročanstvo: „Đilas proriče crnu sudbinu Jugoslavije, proriče raspad Jugoslavije ovakve kakva jeste...“

U februaru 1983. pojavio se letak – oglas za knjigu Alekse Đilasa *Moj otac Milovan Đilas*, koja nije nikada ni napisana ni objavljena. U tom oglasu ubačena je i antiđilasovska nota: u izmišljenom sadržaju nepostojeće knjige beleže se poglavlja kao „komunista veći od Staljina“, „istina o Pasjim grobljima i Blajburgu“.

U martu 1983. dogodio se jedan zanimljiv i značajan incident. Bradfordski univerzitet u severnoj Engleskoj, koji je inače u to vreme bio poznat kao središte propagande u prilog jugoslovenskog režima, organizovao je trodnevni seminar sa temom „Otvoreni socijalizam u Jugoslaviji“. Univerzitet je pored jugoslovenskih univerzitetskih profesora pozvao i Aleksu Đilasa, tadašnjeg doktoranda sociologije na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke. Londonski *The Daily Telegraph* od 25. marta 1985. piše da su jugoslovenski profesori odbili da predaju na seminaru ako prisustvuje i Aleksa. Direktor jugoslovenskog centra Bradfordskog univerziteta Džon Olkok bio je užasnut situacijom u kojoj se našao, ali je odbio da se povinuje. Sam Aleksa je razrešio problem time što se povukao sa seminara.

Beogradski *NIN* učestvovao je u kampanji feljtonom Dragana Markovića i Sava Kržavca „Đilas i sledbenici“, u kome piše i to da se Aleksa „naročito... živo angažovao u akcijama protiv naše zemlje“ (27. maj 1984). Tu se ponovo *Naša reč* etiketira kao „četnički emigrantski list“. U broju od 3. juna, *NIN* piše da je knjiga *Zbornik o ljudskim pravima* (urednici Vane Ivanović i Aleksa Đilas) „priručnik za disidente“ i da daje uputstva kako da se disidenti u Jugoslaviji brane pred policijskim i sudskim vlastima. U toj knjizi se, prema insinuacijama člankopisaca, daju i uputstva kako da se u budućnosti organizuju „kućne tribine“ koje za te režimske propagandiste predstavljaju „ilegalne grupe građanske desnice“.

Beogradska režimska štampa, skoro po pravilu, sledi zagrebačku, i obrnuto. Te iste 1984. godine, zagrebački *Nedeljni vjesnik* donosi 16. decembra poduži članak protiv Milovana Đilasa, i uz to Aleksinu biografiju. U međuvremenu je izbio novi incident, s kandidaturom Alekse Đilasa za predavača na londonskoj Školi za slovenske studije. Na osnovu oglasa u novinama, Aleksa se prijavio i nije bio izabran, što su neki londonski listovi protumačili kao politički čin prijatelja jugoslovenskog režima sa te škole, koji su Aleksu onemogućili. *London Standard* od 14. maja 1985. doneo je članak pod naslovom „Balkanska intriga na Slovenskoj školi“, u kome se kaže da je Aleksa bio „izuzetno kvalifikovan“ za predavača. U članku je bilo kritika kakve su se retko pojavljivale u Britaniji, gde se slavio titoistički režim. Londonski list je pisao da Škola za slovenske studije „ima tesne i prijateljske veze iz Titovog vremena do danas s Jugoslavijom“.

Da dodam i ja moje svedočanstvo. Bio sam u jesen te godine na ručku u jednom restoranu u centru Londona, s prijateljem Vladom Miličićem, američkim profesorom, lingvistom i pesnikom. Posle smo otišli na kafu kod dr Dušana Puvačića koji je tada predavao srpsku i hrvatsku književnost na Školi za slovenske studije. Dok smo kafenisali, u sobi se pojavila glavna prorežimska ličnost sa te škole, koja je bila u komisiji za izbor novog predavača. Ona je bila toliko perfidna, da se jednog trenutka obratila meni s pitanjem da li znam zašto Aleksa Đilas nije bio izabran za predavača. Nasmejao sam se i rekao da ja njoj to pitanje treba da postavim, a ne ona meni, ali da, nezavisno od stava Škole, *naša* vlada (namerno sam upotrebio reč „naša“) ne bi nikada dozvolila da na Školi za slovenske studije predaje sin Milovana Đilasa. Nije ništa odgovorila, sedela je još nekoliko trenutaka i pobešla, uvidevši da mi je jasno da je neizbor Alekse delo prijatelja jugoslovenskog režima kao što je ona.

Kampanji protiv oca i sina Đilasa dobro je došlo hapšenje 28 javnih radnika, koji su se aprila 1984. sastali u privatnom stanu u Beogradu gde je Milovan trebalo da predaje o politici predratne Komunističke partije Jugoslavije u odnosu na nacionalno pitanje. Istina je da je većina odmah puštena iz zatvora, prvo sâm Milovan, ali je nekolicina izvedena pred sud i bila kažnjena zatvorom. To je pružilo priliku da se ponovo otpočne hajka protiv dvojice Đilasa.

Ni jedna delatnost Alekse Đilasa kao da nije smela da bude pošteđena. *Politika* od 11. avgusta 1986, na primer, objavljuje članak „(Zlo)upotreba književnosti“ u kome autor Sava Dautović jadikuje što nemački časopis *Kontinent*, čiji su izdavači Aleksa Đilas i Kornelija Gerstenmajer, objavljuje jugoslovenske disidente, uz onaj već ostareli i olinjali komentar režimske štampe: „Ko potpomaže *Kontinent*, može se pretpostaviti!“ Svi su ljudi na svetu plaćenici, samo su jugoslovenski režimski novinari čedni idealisti!

Koliko je bio dramatičan progon Alekse Đilasa usred Velike Britanije, može se videti iz intervjua *Vjesniku* (14. oktobar 1990) hrvatskog separatiste Nikole Štedula: Na njega je 20. oktobra 1988, u škotskom gradiću Kirkaldiju pucao agent jugoslovenske Službe bezbednosti Vinko Sindičić i teško ga ranio. Napadač je kasnije uhapšen i osuđen. Štedul kaže u intervjuu da se njemu javio čovek navodno iz hrvatske separatističke organizacije, ali koji je u stvari radio za Udbu, koji se nudio da u ime Štedulove organizacije ubije Aleksu Đilasa.

*

Danas, posle mnogo godina, cela ova priča o Aleksi Đilas i progonu koji je doživeo usred demokratske Velike Britanije izgleda i tužna i smešna. Zaista je bila sramota progoniti jednog mladog naučnog radnika zato što piše u stranim novinama i u srpskim novinama koje nisu pod kontrolom jednopartijskog policijskog

režima i predlaže civilizovane i demokratske mere za izlazak iz krize. Pritom, jugoslovenski režim tih osamdesetih godina srlja u katastrofu koja započinje 1990. godine u potocima zabluda i krvi! Smešno je kada se pomisli da nekadašnji revolucionari, koji su ostali na vlasti, nisu hteli da vide šta se s nama dešava, da ne možemo „Titovim putem“, i da, umesto da predlože neke dublje reforme koje bi nam dale mogućnosti da nađemo celishodna rešenja, oni gone sina vodećeg revolucionara iz 1941, koji je imao smelosti da se za reforme založi još novembra 1952. na zagrebačkom šestom kongresu komunističke partije, i još smelije krajem 1953, u beogradskoj *Borbi* i *Novoj misli*.

Pokret za reforme bio je relativno jak, najjači u Sloveniji, gde se zahtevala sloboda štampe i gde su obarani tabui jedan za drugim. Umesto da razmišljaju i da traže rešenja, ljudi iz vrhuške ondašnjeg režima samo su produžavali svoju otužnu propagandu i represiju, doduše dosta sramežljivu u poređenju s onom kojom su se služili ranijih godina. Među vodećim srpskim komunistima bilo je ljudi za reforme ali, na žalost, nisu nikada načinili program ili stvorili grupu. Zato ih je bez po muke s vlasti uklonio Slobodan Milošević, jedan od najvećstijih aparatčika. I tako smo Osmom sednicom Saveza komunista Srbije 1987. godine ušli u mrak iz koga nikako da izađemo.

Sad se čovek pita, u ovim našim poznim devedesetim godinama, u kojima uspešno idemo iz nesreće u nesreću, iz poraza u poraz, zašto naš misleći svet, naši ozbiljni politički ljudi ne govore o bedastoći i besperspektivnosti onog režima iz osamdesetih godina, posle Titove smrti? Zašto još ima nostalgije za komunističkim režimom, ponajviše verovatno u Srbiji i Rusiji? Šta je to činio, šta je govorio i šta je pisao Aleksa Đilas da bi poneo krst svoga oca koji je odrobijao devet godina? Da li je Aleksa rušio Jugoslaviju ili su to radili najbolji partijci, uključujući i one iz propagande i iz Službe državne bezbednosti, koji su sve činili da „Titovim putem“, pod parolom „Posle Tita – Tito“, odemo pravo u Titov grob?

O delatnostima Alekse Đilasa u emigraciji, nešto se zna u našem srpskom društvu već skoro dvadeset godina, ali se gotovo ništa ne zna o kalvariji kroz koju je prošao kao skoro nijedan emigrant među Srbima. Da li je bio zločin pisati protiv inicijative da se obrazuje univerzitetski Fond maršala Tita usred Londona, pri Školi za slovenske studije. Protiv toga Fonda ustao je Aleksa u *Spectator*-u i branio posredno ne samo ljudska prava nego i britanske ustanove i britanski duh. Koji je to strani maršal-diktator dobio svoj „fond“ na Londonskom univerzitetu?

Da li je bio zločin zalagati se za odbranu ljudskih prava, koja je na rečima priznavalo i jugoslovensko zakonodavstvo? Da li je bio zločin biti protiv komunizma i protiv antikomunizma? „Sklonost ka uprošćavanju i preterivanju čini antikomunistu slepim za društvene i političke promene“, piše Aleksa u *Našoj reči* maja 1982.

On zaključuje: „Bilo bi izuzetno opasno i štetno kada bi se u takvoj jednoj situaciji (raspad jugoslovenskog komunističkog sistema – pr. D. T.) na političkoj pozornici pojavio jedan fanatičan i beskompromisan antikomunizam. Šanse za stvaranje slobodnog društva bile bi time smanjene. Narodi Jugoslavije bi tako najverovatnije postali žrtve neke nove diktature.“ Da li je bio zločin napisati, kao što je Aleksa učinio još marta 1981, da u Jugoslaviji postoji „moćan uticaj marksističko-lenjinstičkog mita o slobodi govora i političkog delanja kao 'buržoaskoj', 'lažnoj' slobodi“. Da li je bilo rušenje ustavnog poretka napisati marta 1986: „Konfederalizacija Jugoslavije, koja se odvijala, a i dalje se odvija, bez demokratskih reformi, samo multiplicira partijsku birokratiju na manje celine. Ona ne jača lične i građanske slobode, a istovremeno čini slabom Jugoslaviju kao celinu...”

Tragedija koja je započela osamdesetih godina još se nije završila, još nismo ostavili nesreće i neuspehe iza naših leđa. I ne znamo da li nam se od zla gore sprema. Ne bih se složio s opštim shvatanjem među Srbima da je nama neko drugi kriv, ili da su samo pojedinci krivi, bili oni intelektualci ili vodeći ljudi jedne tako izgubljene političke stranke kakav je bio Savez komunista Jugoslavije. *Celo je naše društvo izgubilo svoj put u velikim previranjima i promenama u svetu, posebno u Evropi.* Nismo se za to spremali, nije nas spremao ni komunistički pokret, ni disidenti kao celina, još manje emigracija. Bilo je samo pojedinaca, vidovitijih i prosvećenijih, koji su nešto znali o kretanjima u istoriji i u svetu.

Knjiga *Iz emigracije* pokazuje da je Aleksa Đilas van svake sumnje bio jedan od tih retkih koji je nazirao nesreće, ali ga je malo ljudi slušalo. Vlast je poslednjih desetak godina tularala kao mesečar, bez kompasa, ne hajući za promene koje su izvršene u svetu u kome treba braniti interese našeg društva. Tako smo došli do ovog sloma i propasti gde nam bombardovanjima, nasuprot međunarodnom pravu, NATO uništava zemlju i ubija nedužne ljude. Ti surovi napadi na našu zemlju još nam više otežavaju da nađemo pravi put.

24. maj 1999. godine
Beograd, Vidikovac

IZ JUGOSLOVENSKOG KRIVIČNOG ZAKONA SEDAMDESETIH GODINA¹

Smrtna kazna

Član 37.

(2) Smrtna kazna može se izreći samo za najteže slučajeve teških krivičnih dela za koje je zakonom propisana.

(4) Punoletnom licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo dva-deset jednu godinu smrtna kazna može se izreći, pod uslovom iz stava 2. ovog člana, samo za krivična dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ, za krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava i za krivična dela protiv oružanih snaga SFRJ.

(5) Smrtna kazna izvršava se streljanjem, bez prisustva javnosti.

Kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja

Član 114.

Ko učini delo upravljeno na: ograničavanje ili obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi; podiranje ustavom utvrđenog društveno-ekonomskog uređenja, društveno-političkog sistema ili sistema samoupravljanja; protivustavno svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti, njihovih izvršnih organa ili predstavnika najviših državnih organa; podiranje ekonomske osnovice zemlje; razbijanje

1 Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije donet je 1976, a stupio je na snagu sledeće godine. Članovi Krivičnog zakona ovde navedeni treba da pomognu čitaocu da razume šta znače i kolika je oštrina izvesnih ključnih izraza u napadima režima i režimske štampe na disidente u zemlji i na demokratsku emigraciju. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

bratstva i jedinstva ili narušavanje ravnopravnosti naroda i narodnosti; ili protivustavnu promenu federativnog uređenja države,

kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.

Špijunaža

Član 128.

(1) Ko poverljive vojne, ekonomske ili službene podatke ili pismena saopšti, preda ili učini dostupnim stranoj državi, stranoj organizaciji ili licu koje im služi, ili ko takve podatke ili pismena pribavlja u nameri da ih saopšti ili preda stranoj državi, stranoj organizaciji ili licu koje im služi,

kazniće se zatvorom najmanje tri godine.

(2) Ko za stranu državu ili organizaciju stvara obaveštajnu službu u SFRJ,

kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

(3) Ko stupi u stranu obaveštajnu službu, prikuplja za nju podatke ili na drugi način pomaže njen rad,

kazniće se zatvorom najmanje tri godine.

Učestvovanje u neprijateljskoj delatnosti

Član 131.

Građanin SFRJ koji u nameri vršenja neprijateljske delatnosti protiv svoje zemlje stupi u vezu sa stranom državom, stranom ili izbegličkom organizacijom ili grupom lica, ili im pomaže u vršenju neprijateljske delatnosti,

kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.

Neprijateljska propaganda

Član 133.

(1) Ko napisom, letkom, crtežom, govorom ili na drugi način poziva ili podstiče na obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi, na protivustavnu promenu socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja, na razbijanje bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti, na svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti ili njihovih izvršnih organa, na otpor prema odlukama nadležnih organa vlasti i samoupravljanja koje su od značaja za zaštitu i razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa, bezbednost ili odbranu zemlje, ili zlonamerno i neistinito prikazuje društveno-političke prilike u zemlji,

kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.

(2) Ko delo iz stava 1. ovog člana učini uz pomoć ili pod uticajem iz inostranstva, kazniće se zatvorom najmanje tri godine.

(3) Ko vrši upućivanje ili prebacivanje agitatora ili propagandnog materijala na teritoriju SFRJ radi vršenja dela iz stava 1. ovog člana,

kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.

(4) Ko u nameri rasturanja izrađuje ili umnožava neprijateljski propagandni materijal ili ko ovaj materijal drži iako zna da je namenjen rasturanju,

kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Udruživanje radi neprijateljske delatnosti

Član 136.

(1) Ko stvara zaveru, bandu, grupu ili drugo udruženje lica radi vršenja krivičnih dela iz čl. 114. do 119. stav 2, čl. 120. do 123, čl. 125. do 127. i čl. 131. do 132. ovog zakona, ili ko stvara grupu radi prebacivanja ili upućivanja građana SFRJ u inostranstvo radi vršenja neprijateljske delatnosti protiv SFRJ,

kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

(2) Ko postane pripadnik nekog udruženja iz stava 1. ovog člana,

kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.

(3) Pripadnik udruženja iz stava 1. ovog člana koji otkrije udruženje pre nego što je u njegovom sastavu ili za njega učinio neko krivično delo predviđeno u odredbama ove glave,

kazniće se zatvorom do tri godine, a može se i osloboditi kazne.

Kažnjavanje za najteže oblike krivičnih dela

Član 139.

(1) Za krivično delo iz člana 114, člana 115, stav 1, čl. 116. do 121, čl. 123. do 128, člana 132. i člana 136. stav 1. ovog zakona koje je imalo za posledicu smrt nekog lica ili je izazvalo opasnost za život ljudi ili je praćeno teškim nasiljima ili velikim razaranjima, ili je dovelo do ugrožavanja bezbednosti, ekonomske ili vojne snage zemlje, ili u drugim osobito teškim slučajevima,

učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili smrtnom kaznom.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko učini krivično delo iz člana 114, člana 115, stav 1. i čl. 116, 117, 123. do 128, člana 132. i člana 136. st. 1. i 2. ovog zakona za vreme ratnog stanja ili u slučaju neposredne ratne opasnosti.

Aleksa Đilas

POLITIČKA SUŠTINA SAMOUPRAVLJANJA

U svim diktaturama, a posebno u komunističkim, stepen „ne-slobode“ je direktno proporcionalan značaju i broju onoga što se smatra *svetim*. Jugoslovenski režim ima tri velike „svetinje“ – Narodno-oslobodilačku borbu, nesvrstanost i samoupravljanje – i svaka slobodna rasprava o njima je najstrože zabranjena.

Pogrešno bi bilo izvesti zaključak, koji kao da se sam indirektno nameće, da se o *svemu ostalom* može slobodno govoriti. Pomoću vrlo vešte propagandne taktike, režim je izgradio mrežu veza koje čine najudaljenije pojmove međuzavisnim. Na taj način se „svetost“, a samim tim i zabrane, prenose na najudaljenije oblasti političkog i društvenog života, a bilo kakva kritika može po potrebi da bude optužena za „skrnavljenje svetinja“. Tako će, na primer, neki ekonomista koji suviše smelo raspravlja o ispravnosti određenih privrednih mera, bez mnogo okolišanja biti proglašen za neprijatelja samoupravljanja. Svako javno izraženo nezadovoljstvo našom spoljnom politikom uvek biva označeno kao napad na nesvrstanost. Nemoguće je makar i najmanje odstupiti od službene istorije prošlog rata – koju inače, prema svojim trenutnim političkim interesima, sami vlastodršci često menjaju – a da se ne bude optužen za „blaćenje“ „naše“ borbe.

Mogu se, naravno, postaviti sledeća pitanja: zašto bi u jednom društvu išta bilo zaštićeno od kritike? Šta je to toliko sveto u NOB, nesvrstanosti i samoupravljanju, da se o njima ne sme slobodno govoriti, pa čak ni slobodno misliti? Ako se čak i dokaže da je neko protivnik, na primer, nesvrstanosti, nije li besmisleno tvrditi da je on samim tim i neprijatelj svoje zemlje?

Ovakva pitanja su sasvim opravdana. No, u jugoslovenskom društvu se ona nikada ne postavljaju. Prosečni, dobro vaspitani i poslušni jugoslovenski građanin ne usuđuje se na ovako jeretične sumnje čak ni sam pred sobom. Ni intelektualci nisu znatno hrabriji. Oni će se lako odvažiti na pravljenje viceva i ironičnih komentara o bilo kom elementu u jugoslovenskom „svetom trojstvu“. Time će, po svom

uverenju, dokazati nezavisnost i nadmoćnost svog duha. Međutim, brižljivo će voditi računa da se ne upuste u produbljenije kritičke analize. Ozbiljno, odgovorno rasuđivanje bi vodilo ka javnom izjašnjavanju, a to je suviše opasno. Mnogo je bezbednije ostati pri blještavim i kratkovекim satirama.

Jugoslovenski režim poriče postojanje humane alternative samoupravljanju. Svaki protivnik samoupravljanja se proglašava za neprijatelja radnih ljudi. On je ili pristalica staljinističkog upravljanja privredom u kome državni aparat komanduje ljudima, a masovni teror i propaganda obezbeđuju izvršenje „plana“, ili je za „povratak na staro“, tj. za kapitalizam, koji se ne poistovećuje sa sadašnjom Zapadnom Evropom i Sjedinjenim Američkim Državama, već sa kapitalizmom iz Dikensovih i Balzakovih romana. Jednostavno rečeno, za jugoslovenske vlastodršce, kritičar samoupravljanja je ili kominformovac ili kontrarevolucionar.

Kao i „pravim“ crkvenim svetinjama, i samoupravljanju se pripisuju „čudotvorna“ svojstva.

Ono čini privredu efikasnom, zato što decentralizuje proces upravljanja i odlučivanja i bolje motiviše radne ljude. Pomoću efikasne privrede, samoupravljanje čini društvo bogatijim i moćnijim. Porast bogatstva je propraćen podizanjem „svesti“ ljudi, jer oni kroz svakodnevnu praksu samoupravne demokratije preuzimaju prava koja su tradicionalno pripadala isključivo društvenim elitama. Zamena upravljačkih elita direktnom demokratijom predstavlja završnu fazu ukidanja društvenih klasa i krajnji trijumf socijalističke revolucije. Osnov društvene moći „gornjih“ klasa je, prema marksističkoj teoriji, upravo njihov privilegovani položaj u odnosu na sredstva za proizvodnju, tj. svojina i kontrola, a pošto je u samoupravljanju društvo vlasnik i svi učestvuju u upravljanju, onda prestaje i podeljenost društva na klase...

I to još uvek nije sve.

U društvu koje je samoupravljanje oslobodilo i od ostataka buržoazije i njene ideologije, a i od birokratije, neće biti ni otuđenja. Iracionalni, eksploatatorski odnosi će biti konačno uništeni, a sa njima i svet u kome se ljudsko biće oseća izgubljeno i uniženo. Država će početi ubrzano da umire i komunističko društvo će se ukazati na horizontu istorije.

Jugoslovenska samoupravljačka realnost je sasvim drugačija. Privreda koja ima ogroman broj nezaposlenih i još veći onih koji rade u inostranstvu, niske nadnice, visoku stopu inflacije i džinovske međunarodne dugove, nikako se ne može smatrati za uspešnu i efikasnu. Jugoslovenski radnik ni najmanje ne podseća na slobodnog, kritičnog i kreativnog gospodara „društva“ – kakvim ga predstavlja politička propaganda. On je, pre svega, zaplašeni „mali čovek“ zaokupljen problemima lične egzistencije, koji živi na periferiji društva i usteže se od izjašnjavanja o bilo kom značajnijem problemu. U Jugoslaviji, sve važnije odluke se donose

„iza zatvorenih vrata“ – upravo u centrima moći otuđene od društva – a ne kroz procese javne i direktne demokratije. Jugoslovenske komunističke elite ne samo što ne izumiru, već im za razliku od zapadnih elita moć nije ni ograničena slobodom govora i političkog organizovanja. I tako dalje.

Suvišno je nabrajati sve nedostatke jugoslovenske privrede, društva i politike. Oni su dovoljno dobro poznati. Mnogo je zanimljivije raspravljati o uzrocima i motivima ideologije samoupravljanja. Ogroman, mitološki značaj, koji mu se u jugoslovenskom društvu pripisuje, mora da ima neki smisao, služi nekoj svrsi. U jugoslovenskom društvu očigledno postoje neke grupe, čijim interesima i ideologiji koristi propagiranje samoupravljanja.

Jugoslovenski režim često upotrebljava samoupravljanje kao sredstvo za anti-liberalističku propagandu. Tu funkciju samoupravljanje obavlja na dva načina. Pre svega, protiv svakog, ko se zalaže za više slobode govora i javne kritike, navodi se da su takve slobode samo „formalne“ i, prema tome, suvišne jugoslovenskom društvu, u kome se kroz praksu samoupravljanja ostvarene „prave“ slobode. S druge strane, ako je nečija sklonost ka ovoj liberalističkoj jeresi zaista velika, biće mu zaprečeno u ime odbrane i zaštite samoupravljanja. Jer, „formalna“ sloboda ne samo što je suvišna, već je i opasna, pošto bi neminovno bila „zloupotrebljena“ i time razarala „pravu“, samoupravnu slobodu.

Korišćenje samoupravljanja protiv slobode pokazuje da ne postoji logički, moralni ili politički paradoks koji bi zbunio jugoslovenske komuniste. Naime, samoupravljanje je zamišljeno i propagirano kao direktna, čak najdirektnija demokratija, odnosno kao sistem u kome su sva moć i sva vlast u rukama „običnih“ ljudi. Ovakav sistem očigledno zahteva potpunu slobodu govora, štampe i udruživanja. Bez slobodne razmene mišljenja i slobodnog organizovanja, ljudi jednostavno ne bi mogli da donose odluke i da upravljaju. U Jugoslaviji, međutim, takvih sloboda nema. Režim, manje samopouzdan od jugoslovenskog, zastao bi pred ovom protivrečnošću i pokušao da je prikrije. No, ne samo što se to ne događa, već se sama sloboda proglašava za „formalnu“, „buržoasku“ i „anarho-liberalističku“ tvorevinu i za neprijatelja samoupravljanja. Zadivljujućom propagandnom akrobatikom, jugoslovenski vlastodršci pretvaraju nužan preduslov samoupravljanja u njegovu oprečnost.

Svakoj diktaturi je neophodna ideologija. Samoupravljanje predstavlja ideološko opravdanje za neograničenu i opresivnu vlast jugoslovenskih komunista. Zbog obilja „čudotvornih“ svojstava koja mu se pripisuju (i koja smo ranije nabrojali), ono je izuzetno podesno za tu ulogu. Tvrdi se da samoupravljanje znatno unapređuje sve oblasti ljudskog života i rešava sve bitne društvene probleme. Ono je konačno pronađeni univerzalni metod za rešavanje svih protivrečnosti istorije i, samim

tim, „ulaznica“ za budućnost čitavog čovečanstva. I kao ideologija, a i kao praksa, jugoslovenski samoupravni socijalizam je od svetsko-istorijskog značaja.

Kao što je jugoslovenskim vlastodršcima neskromna volja za gospodarenjem, tako isto nije skromna ni ideologija koju propagiraju. Oni su svesni da bez apsolutne ideologije nema apsolutne vlasti.

Posle sukoba sa Staljinom, Zapad je proglasio Tita za „nacionalnog komunistu“. Pod tim izrazom se podrazumevalo političko odvajanje od Moskve i ublažavanje, „urazumljivanje“ ideologije, koja je prilagođena „lokalnim“ uslovima. Tvrdilo se da jugoslovenski komunizam i nije prava ideologija, već nešto neuporedivo racionalnije i liberalnije.

Mada bi bilo sasvim pogrešno izjednačiti ga sa staljinizmom, jugoslovenski komunizam *jeste* prava ideologija koja pripisuje sebi, odnosno samoupravljanju, kao svom glavnom „proizvodu“, izuzetna svojstva, a svoje kritičare i protivnike proglašava za „zločince“.

Tito je uvek uporno pobijao tvrdnju da je nacionalni komunista. Nekoliko puta je čak izjavio da smatra taj izraz za klevetničku izmišljotinu imperijalista. Tito je imao suviše tačan politički instinkt, a da ne predoseti ogromne opasnosti koje svako relativizovanje i lokalizovanje ideologije mora da donese sa sobom. Jer ideologija, koja se ograniči na određenu zemlju i određeni istorijski period, i odustane od „apsolutnih“ ambicija, osuđena je na propast. A pošto je međuzavisnost ideologije i vlasti potpuna, kraj ideologije bi bio i kraj komunističke diktature. Tako bi i prihvatanje teze o „nacionalnom komunizmu“ imalo katastrofalne posledice za jugoslovenski režim.

U želji da ostanu „pravoverni“, ideološki „totalni komunisti“, a da se istovremeno razlikuju od sovjetskih komunista, jugoslovenski vlastodršci su izmislili samoupravljanje.

Samoupravljanje nije zamišljeno kao specifično jugoslovenska verzija marksizma. Za jugoslovenske komuniste, kao i za sve ostale komunističke pokrete, ne postoje različite varijante dogme – svaka „nova“ verzija bi predstavljala reviziju. Samoupravljački socijalizam, dakle, treba da bude jedina autentična interpretacija marksizma. Kada ih, pozivajući se na princip ograničenog suvereniteta i na proleterski internacionalizam, ugrožava Sovjetski Savez, jugoslovenski režim se poziva na pravo na nezavistan, samostalan, vlastiti put u socijalizam. Prihvatajući da je socijalizam kao cilj jednak za sve, oni insistiraju na ideji da do njega vode mnogobrojni i različiti putevi. No, oni su tako umereni i tolerantni jedino u polemici sa jačim od sebe. U unutrašnjoj politici, građanima se ne dozvoljava da propagiraju bilo kakve „vlastite puteve u socijalizam“, koji bi se razlikovali od službene verzije samoupravljanja. Uvijena u diplomatske fraze i „obučena“ po zapadnoj modi, teza o samostalnom putu u socijalizam je namenjena isključivo za „spoljnu upotrebu“.

Samoupravljanje je poslužilo jugoslovenskim komunistima kao veoma efikasno sredstvo za ideološku i propagandnu borbu. To je, uostalom, i bio jedan od razloga zbog koga su ga izmislili i razvijali. No, ne samo što je pozivanje na njega koristilo u borbi protiv opozicije u zemlji, a i spoljašnjih neprijatelja, već je ono uspevalo i da pridobije pristalice. Mnogi jugoslovenski intelektualci su bili – makar samo u mladosti i za kratko vreme – privučeni idejom izgradnje društva koje bi upravljalo sobom bez „pomoći“ vladajućih klasa. Na Zapadu, „levi“ intelektualci su ne retko izražavali svoju podršku i simpatije za jugoslovenski „eksperiment“. Čak su i konzervativni krugovi ponekad blagonaklono odobravali navodno ograničavanje uloge države u jugoslovenskom društvu.

Politička suština samoupravljanja se ne sastoji isključivo u njegovoj ideološko-propagandnoj dimenziji. Ono je takođe praktična metoda kojom se jugoslovenska vladajuća klasa bori za očuvanje svog položaja u društvu. Kroz samoupravljanje, komunistička politička elita se povezuje i učvršćuje u sve pore društvenog života.

Jugoslovensko društvo nije totalitarno u smislu u kome je to bio Staljinov *Sovjetski Savez*. U njemu nema ni masovnog terora, niti potpune ideološke zatvorenosti i isključivosti. Ali ono je ipak „totalitarno“ u tom smislu što je u njemu vlast sveprisutna i sveobuhvatna.

Jedan od oblika te „sveobuhvatnosti“ i „sveprisutnosti“ je i samoupravljanje. Ono širi i učvršćuje vlast partije, i ne samo što ne smanjuje moć države, nego je čak i uvećava. Kroz praksu samoupravljanja u privredi, partija kontroliše radničku klasu i umanjuje sindikalističke tendencije. Svako spontano i samostalno organizovanje radnika je onemogućeno njihovim prinudnim uključivanjem u samoupravljanje. U propagandi, samoupravljanje se proglašava za formu radničkog udruživanja, koja je po stepenu radničkog uticaja nadmoćna sindikatima u kapitalističkim zemljama, te je, stoga, svaki zahtev za nezavisnim sindikatima suvišan i „reakcionaran“. U praksi, međutim, partija ima potpunu vlast. U ogromnoj većini slučajeva, ona direktno odlučuje o tome ko će biti izabran u samoupravna tela, a uvek zadržava pravo veta – ukoliko bi se izabrani kandidat pokazao kao „nepodoban“. Na ovaj način, jugoslovenska komunistička birokratija stvara u okviru radničke klase i „regrutacijom“ iz njenih vlastitih redova svog političkog saveznika. Pomoću „malih“ privilegija – plaćeno odsustvo sa posla, brže napredovanje, viši prihodi, nešto malo vlasti i uticaja – pridobijaju se i korumpiraju radnici u samoupravnim telima, a ona se pretvaraju u kontrolno-upravljačke organe partije.

Bez kontrole privrednog života, partija bi se ubrzo pretvorila u organizaciju oficira, policajaca i viših državnih službenika. Jugoslovenski komunistički birokrati znaju da je vlast nad ekonomijom osnova njihove moći i brižljivo vode računa da je ni sa kim drugim ne dele – ni sa radničkim savetima, a ni sa individualnim preduzimačima.

Jugoslovenski radnik nema ni ona prava koja imaju radnici u kapitalističkim zemljama. Pre svega, ne postoje slobodni sindikati koji bi se borili za veće nadnice i bolje uslove rada. Zatim, što je mnogo važnije, nema slobodnih izbora. Tako radnik, a ni bilo koji drugi građanin, ne može da odlučuje o svrsi i načinu na koji će biti utrošeni „rezultati društvenog rada“. Partijsko-državni vrh, prema svojim vlastitim kriterijumima i interesima, odlučuje o tome koliko će novca biti utrošeno na (recimo) obrazovanje i zdravstvo, a koliko na političku policiju. Tu očigledno nema nikakvog „društvenog upravljanja“ nad „neotuđenim viškom vrednosti“, niti bilo kakvog demokratskog odlučivanja.

U Jugoslaviji nema mnogo komunista. Broj Jugoslovena koji imaju partijsku knjižicu odavno je prerastao milionsku cifru, ali je među njima veoma malo onih koji su iz dubokih uverenja postali članovi. Strah, oportunizam, želja za bržim napredovanjem u službi – to su danas najčešći motivi za pristupanje partiji. No, dok je pravih komunista bivalo sve manje i manje, jačala je i razvijala se profesionalna partijsko-državna birokratija. Samoupravljanje ne samo što je učvrstilo partijsku birokratiju u privredi, već je za nju otvorilo ogroman broj novih poslova. Reorganizacijom privrede na principima samoupravljanja, veštački je stvorena potreba za političkim „kadrovima“. Umesto da slabi državni aparat, samoupravljanje je uvećalo već i inače zamašnu „količinu“ „rukovodilaca“.

U jugoslovenskoj privredi je tokom šezdesetih godina sproveden čitav niz privrednih mera, od kojih su najznačajnije delimična decentralizacija upravljanja i uvođenje tržišta kao osnovnog merila vrednosti proizvodnje. Mada nepotpuno sprovedene, ove reforme su ipak prilično izmenile jugoslovensku privredu i učinile je znatno efikasnijom. Jedna od njihovih posledica je bila i pojava stručnjaka i menadžera kao samostalne društvene grupe, koja za svoj položaj u društvu i za prihode koje dobija ima da zahvali pre svega svojim sposobnostima i uspehu svojih firmi na tržištu, a ne samo „milosti“ partije.

Mada u velikoj većini formalno učlanjeni u partiju, stručnjaci i menadžeri su bili skloni liberalnim idejama i zapadno-evropskom tipu organizacije društva i privrede. Daleko od toga da budu uporni i smeli borci za slobodu, oni su ipak, samim svojim načinom upravljanja, širili shvatanja suprotna zvaničnoj komunističkoj dogmi. Oni su, takođe, istiskivali iz odgovornih položaja u privredi one rukovodioce čija je jedina kvalifikacija bila lojalnost partiji. Nije stoga nikakvo čudo što se mnogim komunističkim birokratama ovaj društveni sloj činio kao opasan konkurent.

U ime samoupravljanja, partijska birokratija je početkom sedamdesetih godina započela intenzivnu kampanju protiv „tehnokratsko-liberalističkih“ snaga. Sredstva javnog informisanja su stalno donosila „vesti“ o samovolji direktora i uzurpiranim pravima kolektiva. Ni jednom reči, naravno, nije spominjana samovolja

partije, a ni građanska i ljudska prava koja je ona uzurpirala čitavom jugoslovenskom „kolektivu“. Predsednik Tito je posebno napadao „neopravdano bogaćenje“ i „privilegije“ menadžera i stručnjaka, ne videći nikakvu protivrečnost u tome što je svoje kritike često upućivao iz palate na svom privatnom ostrvu.

Uvek kada su se obračunavali sa svojim kritičarima, konkurentima i protivnicima, jugoslovenski vlastodršci su skrivali svoje interese iza fraza o borbi protiv moćnih i privilegovanih društvenih elita, a za prava radnika i običnih ljudi. I u sukobu sa tehnokratsko-menadžerskim slojem, primenjena je ista taktika. A samoupravljanje je – i kao propagandna fraza, a i kao praktična metoda borbe za očuvanje vlasti – dobro poslužilo u tu svrhu. Time je, po ko zna koji put od svog nastanka, samoupravljanje potvrdilo svoju političku suštinu.

Naša reč (London), vol. 33, no. 316, juni-juli 1980, 13-15.

Aleksa Đilas

PATRIOTA ILI DESPOT? MIT O TITU

London

Kada je predsednik Jugoslavije Josip Broz Tito umro prošlog 4. maja, zapadni političari i novinari nacrtali su dva njegova sasvim različita portreta. Jedan je liberalnog komunista. Ovaj Tito dopuštao je da se ispolje pluralističke ideje i interesi kroz decentralizovanu, samoupravnu organizaciju privrede i kroz federativnu, policentričnu strukturu države i partije. On je, čak, podnosio političku opoziciju – premda ne u klasičnom obliku političkih partija – dok god ona nije ugrožavala društveni poredak ili bratstvo jugoslovenskih naroda. Na polju kulture, on je bio izuzetno tolerantan. Ukratko, Tito je bio onoliko demokrata koliko je to moguće u nerazvijenoj zemlji sa malo kulture i niskim nivoom političke svesti.

Drugi portret koji se pojavio bio je tipičnog komunističkog diktatora. Ovaj Tito nije dozvoljavao svojoj zemlji nikakvu pravu slobodu. Dopuštao je kritičku diskusiju samo kada se radilo o beznačajnim društveno-političkim pitanjima. Tolerisao je nekonformizam u umetnosti jedino u oblicima izražavanja („modernizmi“ su bili dozvoljeni), dok je sav „jeretički“ sadržaj strogo zabranjivao. Mada možda umeren u poređenju sa Staljinom, jugoslovenski predsednik je bez ustručavanja branio svoju vlast svim neophodnim sredstvima. Štaviše, glavne žrtve njegovog ugnjetavanja nisu bili šoviniisti i reakcionari već najmoralniji i najprosvetljeniji građani zemlje.

Zanimljivo, ova suprotstavljena viđenja Tita nisu prosto odraz pozicije onih koji ih drže; ona ne mogu tek tako lako da se pripišu levici ili desnici. Na primer, i britanska konzervativna predsednica vlade Margaret Tačer i vođa leveice u Laburističkoj stranci Entoni Vedžvud Ben, hvalili su dostignuća Jugoslavije. Titova propagandna mašina stalno je prikazivala kritičare režima kao reakcionare u službi

imperijalizma, a svoje podržavaoce kao progresivne i humaniste. U stvarnosti, njegove zapadne pristalice i protivnici bili su svih političkih uverenja.

Jedan vid Titove vladavine, međutim, nailazi na jednodušno odobravanje na Zapadu: njegova borba za jugoslovensku nezavisnost, naročito u odnosu na Sovjetski Savez. Ovde se Titov patriotizam istakao kao njegova najveća vrlina. Vera u njegovu spremnost da podredi lične interese, isto kao i one partije, bitnim interesima Jugoslavije kao države, odražavala se u komentarima koji su se često sretali u zapadnoj štampi: „Tito je Jugoslavija“, „Tito je stvorio Jugoslaviju“, „Da li je Jugoslavija moguća bez Tita?“. Čak i neki koji su bili kritični prema Titovoj unutrašnjoj politici, opravdavali su je navodeći kao razlog da je ona, uprkos svim svojim lošim stranama, ojačavala šanse Jugoslavije da preživi kao nezavisna zemlja posle njegove smrti.

Ove zapadne procene – podeljene oko Titove unutrašnje politike i jedinstvene oko njegove spoljne – odaju previše priznanja Titu, ili nedovoljno: one ne uspevaju da shvate njegovu pravu motivaciju. Njegova, navodno strasna, osećanja za Jugoslaviju bila su u stvari ukorenjena u njegov ego. Ispitivanje njegovog ranog života otkriva da nije razvio nikakvu jasnu nacionalnu ili političku svest. A pregled njegove karijere pokazuje kako je da bi osigurao ličnu vladavinu, bio spreman da oslabi vojsku, potkopa političke strukture i naposljetku dovede u opasnost nezavisnost svoje zemlje.

Josip Broz – ime Tito usvojio je kasnije – rođen je i svoje detinjstvo proveo u graničnoj oblasti Slovenije i Hrvatske. Ova oblast pripada Hrvatskom Zagorju, ali Tito nikada nije imao snažno hrvatsko nacionalno osećanje. Niti je govorio „čistim“ hrvatskim jezikom. Titov govor bio je čudna i malo komična mešavina srpskohrvatskog i slovenačkog, posuta obilno rusizmima. U svojoj mladosti, Tito je radio kao metalac u nekoliko austrougarskih provincija. U jednom trenutku planirao je da emigrira u Ameriku i sanjao o tome da postane bogat. Potom se odlučio za vojničku karijeru u austrougarskoj armiji i germanizovao svoje ime u „Josef“. Služeći kao podoficir u Prvom svetskom ratu, Tito se istakao u nekoliko bitaka, uključujući neke protiv Srba.

Nakon što je ranjen i zarobljen na Istočnom frontu, Tito se nije priključio jugoslovenskim dobrovoljačkim jedinicama ili, kao mnogi mladi ljudi jugoslovenskog porekla, armijama Antante. Ostao je u Rusiji i, posle revolucije od 1917, postao komunista. Bilo bi suvišno pripovedati njegovu komunističku biografiju posle tog vremena: glavne crte su dobro poznate, mada je većina detalja zaključana u sovjetskim arhivima. Važno je primetiti da je Kominternu, kojoj Tito duguje svoje unapređenje u generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije, bila protiv da Jugoslavija postane nezavisna do kraja tridesetih godina, smatrajući je tvorevinom

Versajskog ugovora i naslednicom Austro-Ugarske.¹ Ni jugoslovenski komunisti nisu odbacili ovu liniju mnogo ranije.

Ako bismo verovali onima koji su ga znali u to vreme, Tito je izgledao kao čovek bez domovine, čovek neodređen jezikom i tradicijom. Njegovo poznavanje književnosti, kulture i istorije jugoslovenskih naroda bilo je oskudno. On nije bio posebno zainteresovan za duhovne ili političke tradicije zemlje kojom je vladao. Njegovo neznanje najelementarnijih činjenica o jugoslovenskom životu, vidljivo iz povremenih omaški, dalo je povoda mnogim vicevima.

*

Lična vlast je ključ za razumevanje Titovog karaktera i političke delatnosti. Proleterski internacionalizam, socijalizam i komunizam, narodnooslobodilački rat – sve to je bilo za njega od sporedne važnosti. Da bi osigurao svoju isključivu vladavinu, Tito je podrivao političke ustanove zemlje, na kraju uklanjajući sve moguće rivale. Doista, on je tako oslabio Jugoslaviju da je gurnuo njeno produženo nezavisno postojanje u neizvesnost.

Naravno, komunistička Jugoslavija nikada nije bila slobodna zemlja. Ona je rođena kao diktatura – bez slobodnih izbora, slobode govora i kritike, slobodne i legalne opozicije. A ipak, posleratnu Jugoslaviju obeležavala je raznolikost autonomnih ustanova i njome su upravljali brojni pojedinci od autoriteta i ugleda. Štaviše, ovi ljudi uživali su tih godina neku vrstu demokratskog konsenzusa. Iako nisu bili formalno izabrani, oni su za svoje položaje imali u velikoj meri da zahvale narodu koji ih je podržavao i sledio u ratu. U ratu i revoluciji nemoguće je izvojevati pobedu bez masovne podrške. Pobjednici – niti prinuđeni da se oslanjaju na prinudu niti dugujući svoje položaje milosti „vladara“ – bili su u stanju da donose svoje vlastite odluke, da komanduju, da upravljaju. Baš zahvaljujući takvim vođama, mogla je Jugoslavija da se odupre Staljinu.

Danas u jugoslovenskoj partiji i državnom aparatu nije preostalo jakih i popularnih pojedinaca. Još uvek aktivni vođe koji su učestvovali u ratu i revoluciji sada su bez ugleda. Izgubili su ga kada su pristali da samo izvršavaju Titova naređenja. Svako ko je želeo da uradi nešto više i ko se suprotstavljao „dvorsko-intrigantskom stilu“ Titove vladavine, uklonjen je sa položaja.

Ni političke ustanove nisu prošle ništa bolje. Tito je potkopao snagu svih hijerarhija i struktura. Da je ukinuo Predsedništvo Saveza komunista, ili čak sâm

1 Urednik *Nju lidera* pogrešno je lektorisao tekst na engleskom u kome je pisalo da je Kominternu „bila protiv Jugoslavije kao države“. Time se, naravno, htelo reći da je bila za njeno rastavljanje na Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Makedoniju itd. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Savez, niko u Jugoslaviji ne bi protestovao.² Uspeo je da onesposobi svaki oblik ljudskog pregnuća koji zavisi od uzajamnog poverenja, solidarnosti i zajedničkih ideja. Njegove žrtve nisu bile ograničene na nekomuniste i opoziciju; one su uključivale ljude sa idejama sličnim njegovim. Krajnji rezultat Titove politike, čak iako je formalno ujedinjavala različite jugoslovenske narode, bila je „atomizacija“ jugoslovenskog društva.

U ovoj atmosferi, armija takođe, daleko od toga da bude uobličena u silu za očuvanje nezavisnosti zemlje, bila je pretvorena u jedva nešto više od neke vrste proširene predsedničke garde. „Moralno-politička“ podobnost – znaćeci prvenstveno lojalnost Titu – postala je osnovni kriterijum za napredovanje i dodeljivanje dužnosti. Donekle, to je uvek bio slučaj. Od samog početka rata, lojalnost Komunističkoj partiji i vrhovnom komandantu partizanskih gerilaca, bila je bitna za napredovanje u vojsci; kao i sve armije u komunističkim zemljama, Jugoslovenska armija je bila potpuno „ideologizirana“. Ključna razlika je da je u toku gerilskih dana bilo nemoguće napredovati samo na osnovu političkih zasluga. Bilo kakav nedostatak u vojničkim kvalitetima odmah je postajao očevidan, a činove su dodeljivale dve međusobno zavisne ustanove, još ne potpuno podređene Titu – partija i vojni komandanti. Kada je Tito jednom konsolidovao svoju vlast, samo su njegovi kriterijumi bili od važnosti.

Kao rezultat, idealizam i borbenost predratnih i ratnih komunista izopačila se u oportunistički i karijerizam. Tito je uklonio iz komande armije sve generale koji su se istakli u ratu. Tipičan diktator, on je bio ljubomoran na bilo čiju slavu i, što je još važnije, plašio se jakih i popularnih ličnosti. Oni su zamenjeni nepoznatim i beznačajnim oficirima nesumnjive lojalnosti svom vođi.

U tom procesu, šoferi, piloti, sekretarice i lični lekari nagrađivani su činovima koji nisu bili u srazmeri ni sa njihovim kvalifikacijama niti sa njihovim funkcijama. Česte šale na račun armije dobar su barometar ovog tragikomičnog stanja stvari. Jedna beogradska priča kaže da je pukovnik kojeg je ujela Titova pudlica bio unapređen u general-majora – kao nagrada što je bio herojski „ranjen u borbi“. Ali ono što ovi vicevi impliciraju je ozbiljno: Da li bi nacija u ratu sledila oficire u čije je sposobnosti i moralne kvalitete izgubila poverenje u mirno doba?

Čak i ako pretpostavimo da bi, ostaju pitanja o borbenoj osposobljenosti trupa. Ogromna materijalna sredstva i veliki broj oficira i vojnika organizovani su na način koji odgovara jedino policijskim operacijama, borbi protiv unutrašnjeg neprijatelja. Sposobnost takvih jedinica da napadima uznemirava, a pogotovo odbaci,

2 Prevodilac sa srpskohrvatskog na engleski izgleda da nije razumeo originalni tekst u kome je pisalo da je Tito mogao da rastvori Savez komunista u Socijalistički savez radnog naroda. Njegovi su članovi bili manje-više svi zaposleni Jugosloveni. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

pravog, stranog, neprijatelja, zaista je neizvesna. Politička indoktrinacija je osnovni predmet obuke svakog vojnika i, naravno, oficirskih „viših kurseva“. Doista, možda ima više političkih komesarara nego instruktora u upotrebi oružja u svakoj jedinici.

Zvanična vojna doktrina tvrdi da je zemlja u opasnosti i sa Istoka i sa Zapada. Američki imperijalizam i njegovi „pioni“ predstavljeni su kao ništa manje spremni da napadnu Jugoslaviju nego Sovjetski Savez i njegovi sateliti. Ovoj doktrini, koju je koncipirao Tito, suprotstavljali su se vođe političkog odeljenja armije, naročito oni koji su se istakli u sukobu sa Kominformom 1948. Izjednačavanje NATO-a i Varšavskog pakta bilo je greška, oni su dokazivali, zato što je najveća opasnost za Jugoslaviju dolazila od onih koji su izlagali teorije o „ograničenom suverenitetu“ socijalističkih država i o „proleterskom internacionalizmu“. Oni su se brinuli, takođe, da bi rasprostiranje ovog gledišta širilo defetizam među vojnicima, pošto bi izgledalo da je Jugoslavija ugrožena sa svih strana, i da bi naglasak na antiimperijalističkim parolama pothranjivao u armiji prosovjetske klike.

Uprkos ovih argumenata, Titova doktrina je prevladala. On je odbacivao svaku mogućnost za solidarnost sa zapadnim zemljama. Dalje, postepeno je uklonio iz armije sve oficire s antisovjetskim sklonostima, sumnjajući s pravom da ih je sudar sa sovjetskim sistemom, oslobodivši ih iluzija, učinio prijemčivim za liberalne ideje i na taj način umanjio njihovu lojalnost prema njemu lično. Privrženiji ljudi postavljeni su na njihova mesta, među njima neki koji su se pokazali nepouzdati u vreme sukoba sa SSSR-om.

Zapadna štampa nastavlja da visoko ocenjuje Jugoslovensku armiju. U izvesnom smislu, nešto od ove pohvale je razumljivo. Jugosloveni imaju slavnu vojničku tradiciju; veliki deo budžeta odvaja se za naoružanje; broj ljudi u uniformi je u svako doba veliki. Ali, vojska stare Jugoslavije takođe je imala sve ove očigledne vrline, a kapitulirala je pred Nemcima za nekoliko dana. Razlozi su tada bili u suštini političke prirode. Jugoslovenska armija danas, takođe je politički podrivena i mogla bi da bude brzo poražena. Svi oni koji dižu u nebesa Tita kao branioca samostalne Jugoslavije moraju da usklade svoje mišljenje sa velikom štetom koju je on nanio glavnom sredstvu odbrane zemlje.

*

To nas dovodi do glavnog interesa Zapada u Jugoslaviji – njene nezavisnosti od Sovjetskog Saveza. Svaki režim koji se odupire istočnom bloku može računati na podršku i dobro mišljenje zapadnih demokratija. One su odavno napustile „idealistički“ program „izvoza“ slobode u obliku parlamentarnih ustanova, nezavisnog sudstva i tako dalje. Takva politika se danas smatra naivnom. Umesto nje imamo oživljenje starog gesla, „Neprijatelj našeg neprijatelja je naš prijatelj.“ Malo treba

uzeti u obzir prijateljevo poštovanje ljudskih prava. Međutim, ova vrsta političkog realizma (ili je u pitanju cinizam?) otkriva opasnu naivnost svoje vrste. Jer, država koja potpomaže stranu tiraniju može iznenada da postane nepopularna u toj zemlji. Sa promenom režima, mase se opravdano mogu okrenuti protiv onih koji su podržavali njihove ugnjetavače.

Možda još važnije, ova vrsta *Realpolitik* ne uzima u obzir vezu štićenikove spoljne politike sa njegovim unutrašnjim poretom. Upravo zbog svog držanja unutar Jugoslavije, predsednik Tito nikada nije dozvolio da Jugoslavija potpuno prekine sa Sovjetskim Savezom. On je shvatao da je samo jedan korak od antistalinizma do demokratskog socijalizma i liberalizma, i samo još jedan korak do antititoizma.

Zato je svugde u Jugoslaviji očigledno da ideološke i političke razlike sa SSSR-om nisu uspele da puste koren. U školama, i u armiji, Sovjetski Savez je definisan kao „socijalistička“ država – različita od Jugoslavije, dakako, ali ipak srodnija Jugoslaviji nego što su „kapitalističke“ države. A član jugoslovenskog krivičnog zakona koji propisuje kazne za „uvrede strane države“, koristi se isključivo protiv kritičara SSSR-a.

Slično, ponavlja se da je suština nesvrstanosti antiimperijalizam. Ali, optužba za ekspanzionizam najčešće je uperena protiv Sjedinjenih Država i Zapadne Evrope; krivica za sovjetsku agresiju obično se svaljuje na „sistem blokova“.

U međuvremenu, sovjetski brodovi i podmornice se popravljaju u jugoslovenskim brodogradilištima, a sovjetski vojni transportni avioni, na putu za Afriku, sleću na jugoslovenske aerodrome. Veliki deo nacionalnog naoružanja takođe se kupuje u Sovjetskom Savezu, i mnogi oficiri se šalju tamo na tehničke kurseve – čak i u tako osetljivim oblastima kao što je vojna obaveštajna služba.

I tako to ide dalje. Tito je bio, u stvari, lično odgovoran za stepen bliskosti koji traje i dalje između jugoslovenskog i sovjetskog društva. On je znao da bi totalni raskid s istočnim blokom neminovno vodio Jugoslaviju da stane uz Zapadnu Evropu, i da bi doneo radikalne promene u privredi, kulturi i, posebno, unutrašnjoj političkoj situaciji. Demokratizacija bi verovatno bila brza i nezadržljiva.

Stoga, mada je propovedao pravo na samoopredeljenje u međunarodnim odnosima i težio da pokaže kako je „zaseban put“ u socijalizam moguć, Tito je zaveo diktaturu u svojoj zemlji. Unutrašnje „liberalne devijacije“, međutim, predstavljale su autentičnu antisovjetsku snagu; sa njihovim nestankom Jugoslavija je izgubila još jedan bedem svoje nezavisnosti.

Po mnogo čemu, Titova Jugoslavija je ličila na apsolutnu monarhiju. Kralj, kome su pripisivane božanske moći, vladao je pomoću ogromne mase činovnika (u ovom slučaju, srednjih kadrova partijske birokratije), i bio je okružen nemoćnim plemstvom koje se nadmeće za prazne privilegije. A ipak, Jugoslavija se razlikovala od apsolutne monarhije – po svojim nedostacima više nego po svojim vrlinama.

Tako u vreme Titove smrti, nikog nije bilo podignutog na položaj „prestolonaslednika“. A pošto su svi najviši jugoslovenski funkcioneri dugovali svoj položaj njemu, oni su sada podjednako ranjivi. Neki mogu da potraže pomoć od strane sile. U svakom slučaju, borba oko vlasti čini se gotovo neizbežnom.

Rimljani su mudro приметili da tiranin niti voli svoju zemlju niti joj želi dobro. Josip Broz Tito nije bio ni jugoslovenski patriota ni odgovarajući branilac nezavisnosti svoje zemlje. Od dva njegova portreta koja su nacrtana na Zapadu, manje laskav je očigledno tačniji.

„Patriot or Despot? – The Myth of Tito,“ *The New Leader* (New York),
vol. 63, no. 13, July 14, 1980, 8-11.

„Tito and the Independence of Yugoslavia“, *Review* (of the Study Centre for Yugoslav Affairs),
London, vol. 2, no. 4, 1980, 393-401. Ovo je duža verzija eseja objavljenog u *Nju lideru*.

Milovan Đilas

DOMOVINA I EMIGRACIJA

Smatramo da bi bilo suvišno, kada bi posebno predstavljali Milovana Đilasa našim čitaocima. Želimo samo da napomenemo da je ovaj članak napisan posebno za Našu reč, kao i to da je ovo prvi put da Milovan Đilas piše za neki list na našem jeziku, koji izlazi izvan Jugoslavije.

Nadamo se da će se ovakva saradnja između demokrata i reformista u zemlji i ovih van nje nastaviti i u budućnosti.

Ako ima najvećih nesreća – gubitak domovine spada u najveće nesreće. I to zbog toga što je domovinu nemoguće izgubiti – nemoguće je zaboraviti rodno tlo, rodnu kulturu, grobove predaka i draž postajanja čovekom i građaninom. Svak je takoreći proklet, već sa začecem, da u sebi dokraja nosi svoju domovinu. Iz neutešnog, neprolaznog tugovanja za rodnom Firencom izvila se i Danteova jadikovka – da nema većeg bola nego u nesreći sećati se izgubljene sreće.

Primićete, poneko: Besumnje je tako, ali to su nesreće pojedinaca – oni su i sami krivi zbog gubitka otadžbine.

Da, svakako, ima pojedinaca koji se otuđuju od domovine, pa i onih koji se u mržnji i ogorčenju okrenu protivu nje: ljudski rod i narodi jačaju i postaju samosvesniji boreći se protivu neljudi i odroda. Ali ovde – kao i drugde gde se argumentovano, ozbiljno i razumno raspravlja – nije reč o takvima: takvi su, mahom, oni ideološki „zli dusi“ koji su u sebi obezvređili nasleđene, životne vrednosti, da bi – u ime, apstraktnog, apsolutnog usrećenja – pomoću konkretnog i apsolutnog nasilja zagospodarili ljudima i nacijama.

Reč je ovde o onima koji su zbog političkog neslaganja, zbog nemanja političkih sloboda, napustili domovinu, odnosno onemogućeni da u njoj žive i delaju. Reč je,

dakle, o demokratima – demokratima različitih nijansi, ali kojima je zajedničko slobodno mišljenje, slobodna reč i nezavisno organizovanje nasuprot ideološkom monopolizmu, terorizmu i ropskoj šutnji.

A takvi, demokrati, uistinu i nisu emigranti, premda su prisiljeni da žive izvan domovine: oni nisu prekinuli vezu sa slobodarskim tokovima svog naroda i čovečanstva – tokovima nepresušnim, koji u svakoj novoj etapi sabiraju nova vrela i probijaju dotrajale, nasilne brane.

Takvih „emigranata“ ima svukud po Jugoslaviji. I to nebrojeno više nego napoľju: iz činjenice da u Jugoslaviji nema, još uvek, organizovanih opozicija ne znači i da nema markantnih opozicionera i opozicionih strujanja.

Provalija između saznanja – saznanja o nepodobnosti i dotrajavanju postojećeg poretka – i delanja prema tom saznanju, najupadljivija, najbitnija je crta političkog stanja u Jugoslaviji. Uzroci tome su mnogobrojni, a najvažniji – monopol partijske oligarhije nad državnim aparatom i sredstvima javnog informisanja na jednoj, a nacionalne i socijalne dogme i omraze iz ranijih, i ideoloških obračunavanja, na drugoj strani. Takvo stanje i stvara kod vlastodržaca iluziju „unutarnje stabilnosti“, a kod opozicionera osećanje nemoći i apatije. Tako će i trajati: sve dok sistem ne zapadne u vlastitu – „poljsku“ – krizu, dok opozicioneri, u prvom redu oni srodnih demokratskih – „evropskih“ – ideja ne premoste provaliju između saznanja i delanja, dok kroz konkretne oblike ne sjedine ideje i forme delatnosti.

Nije bitno drukčije stanje – koliko ja odavde, iz Beograda, mogu da vidim – ni među Jugoslovenima u spoljnjem svetu, pogotovu u ekonomskoj emigraciji: režim je, zloupotrebljavajući vezanost za domovinu, uspeo da i tamo raširi strah i kontrolu, a demokratske težnje još nisu našle konkretne, delatne oblike.

U premošćivanje provalije između saznanja i delanja, u spajanje ideja s oblicima, spada i povezivanje domovine s emigracijom – demokrata iz domovine s demokratima u spoljnjem svetu. Štaviše, nikakva delatnost, idejna i praktična, ne bi bila ni dosledno demokratska ni patriotska bez takvog povezivanja: svi smo mi sinovi svojih naroda, svi demokrati teže istom cilju – isključivost lenjinističke doktrine i monopolizam partijskih birokrata podvojili su svaki narod na „svoj“ i „neprijateljski“. Pristajanje na to podvajanje – predugo, tragično je to pristajanje! – znači nešto gore od prihvatanja režimskih kriterijuma i režimskih uslova: to znači mirenje s neprolaznošću, s nacionalnom i ljudskom bezizlaznošću.

U Jugoslaviji postoji jedna jedina sloboda: veličanje partijskih uspeha i partijskih velmoža i – kao suprotna strana – blaćenje protivnika. Zbog toga režim i ne pravi razliku između protivnika u zemlji i protivnika napolju: svi su „kontrarevolucioneri“ ili „izdajnici“, svi „četnici“ i „ustaše“, „pročetnici“ i „proustaše“, svi su „protiv socijalizma“, svi „za kapitalizam“, svi su „šovinisti“ i „anarholiberali“, svi u „službi“

i „povezani s mračnim, s najmračnijim krugovima u inostranstvu“. Niko, ama baš niko – ko se odvaži na neslaganje, ma i u uskom prijateljskom krugu – ne bi trebalo da ima ni iluzija ni nada da će ga takva čaša mimoići. Biće time čašćen – bez obzira na svoje ideje, na svoje držanje, pa i na svoju dotadašnju ulogu u partiji... Slučaj sa mnom je preveć poznat da bih ga pominjao. Ali će čitaoca, držim, zanimati jedna, već zaboravljena pojedinost: Veljko Vlahović, u jednom članku, nazvao me je „unutarnjim emigrantom“ već pet-šest meseci posle osude Centralnog komiteta nada mnom (u januaru 1954. godine) – premda se pre toga sa mnom slagao. Termin „unutarnji emigrant“, „unutarnja emigracija“, Vlahović je uzeo iz Sovjetskog Saveza – tamo je to, kao i sve ostalo, najpre izmišljeno...

Jedna umanjena Jugoslavija živi izvan Jugoslavije. Ta spoljna Jugoslavija je brojnija od većine jugoslovenskih republika: računa se da ima oko milion Jugoslovena – bez porodica – na radu u Evropi (najviše u Zapadnoj Nemačkoj). Tito je jednom prilikom primetio – da oni sačinjavaju tri armije. Mogli bismo dodati: I to kakve tri armije! To su mahom najbolji, najaktivniji radnici i stručnjaci – oni koji se nisu pomirili s nemaštinom, s ograničenjima i ugnjetavanjem. U stranom svetu oni stiču nova iskustva i nova saznanja.

Komunistički režim nije jedini krivac za ekonomsku emigraciju – emigracije bi bilo zbog naše zaostalosti i prenaseljenosti radnom snagom.

Do te emigracije je došlo, najpre, mimo volje režima – u mnogim slučajevima i begstvima preko granica. Kada je to dobilo masovne razmere – za režim je nastao problem, politički, kako da se odnosi prema tolikom broju iseljenika i njihovih porodica. A ubrzo je režim uvideo i korist koja mu se pruža iz deviznih doznaka iseljenika. Politika režima prema ekonomskim emigrantima se svela na pribavljanje tih doznaka i – dakako – na propagandu i kontrolu.

Ali režim je jedini krivac što je ta emigracija toliko brojna – što se u zemlji ne otklanjaju političke, administrativne i ekonomske smetnje povratku emigranata, odnosno produktivnom investiranju sredstava koja su napolju zarađena.

Zbog toga je nemoguće razgraničiti tu emigraciju od političke emigracije, već i zbog toga što mnogi, koji bi želeli da se vrate, ne vraćaju se zbog ekonomskih, odnosno političkih ograničenja: ekonomska ograničenja u Jugoslaviji su skoro isključivo politička – iz nastojanja vladajućeg sloja na održanju svog monopola nad privredom, odnosno kontrole nad ljudima.

Za svaku vlast, koja iole vodi računa o nacionalnoj sudbini, a ne o svojim grupnim i ideološkim interesima, to bi bilo prvo i najvažnije pitanje. U Jugoslaviji vlastodršci jedino pričaju, ali ništa ne rešavaju: bilo je tako davno kad je Tito govorio da neće dozvoliti eksploataciju naših radnika od stranih kapitalista – ništa se nije promenilo sem što jugoslovenske vlasti u još većoj meri koriste doznake tih radnika.

Politička emigracija iz građanskog rata – koliko je meni poznato – izumrla je ili se raspala: pretrajavaju ekstremisti ili demokrati. Ali emigracija se ne smanjuje. Naprotiv. Nova emigracija izrasta – bez obzira na nasleđena ili nova opredelenja – iz savremene, žive jugoslovenske stvarnosti. Ustvari je ekonomska emigracija ne samo najbrojnija, nego, potencijalno, i najvitalnije izвориšte političke emigracije.

Trpljenje i nada su zajedničke, jer je i Jugoslavija svukud gde su sinovi njenih naroda.

Režimi i vlade dolaze i odlaze – traju narodi i domovine.

Beograd, Septembar 1980.

Naša reč (London), vol. 33, no. 318, oktobar 1980, 2-3.

Aleksa Đilas

NEPRIJATELJI SVOJE ZEMLJE

Komunistički monopol na patriotizam

Jugoslovenska komunistička diktatura se uvek trudi da prikaže svoje interese kao istovetne sa interesima društva, države, naroda. Ona takođe sebe smatra za jedinog pravog i autentičnog zastupnika tih interesa, a svakog svog kritičara i protivnika proglašava za svoga neprijatelja. Uz to se za njega obično tvrdi i da je povezan sa neprijateljskim krugovima u inostranstvu – emigrantima i zapadnim obaveštajnim službama. Svaki „neprijatelj“ mora da bude i „izdajnik“. (Mogućnost da postoje emigranti koji su patriote demokratskih uverenja, potpuno se isključuje, a činjenica da zapadne zemlje, pa samim tim i njihove obaveštajne službe, pomažu jugoslovenski režim, svesno se zaboravlja).

U svojoj propagandi, dakle, komunisti insistiraju na povezanosti pojmova „neprijatelj“ i „izdajnik“. Ne samo što je svaki „izdajnik“ samim tim i „neprijatelj“, već i svaki „neprijatelj“ jeste ili će uskoro postati „izdajnik“.

Protivnici komunista im vraćaju istom merom i optužuju ih za neprijateljski odnos prema „pravim“ interesima naroda i za „izdaju“. Povezanost Komunističke partije Jugoslavije do 1948. sa Staljinovim Sovjetskim Savezom navodi se kao argument na prilog optužbe da komunisti nisu i ne mogu biti patriote.

Nije mi namera da ulazim u raspravu o tome ko je u prošlosti bio „neprijatelj“ i „izdajnik“, a ko patriota. Smatram da raspravljanje o tome ko je i iz kojih razloga sarađivao sa Nemcima, Italijanima, Rusima i Britancima, treba prepustiti istoričarima. Želeo sam samo da pokažem koliko su svi politički angažovani ljudi u Jugoslaviji – i vlast i „opozicija“ – skloni upotrebi izraza „neprijatelj“ i „izdajnik“ i njihovom identifikovanju.

„Domaći“ neprijatelj

Međutim, može se biti neprijatelj svoje zemlje, a ne biti povezan sa strancima. Izdaja nije nužan uslov neprijateljstva. Izgleda da smo tu važnu istinu zaboravili – opsednuti nacionalizmom i strahom od stranih osvajača.

Treba reći, mirnim ali čvrstim glasom, da su jugoslovenski komunistički vlastodršci neprijatelji naše zemlje, bez obzira na to da li ih smatramo za izdajnike ili ne – zbog nekadašnje poslušnosti prema Moskvi ili zbog toga što će u budućnosti možda pozvati Sovjete da okupiraju Jugoslaviju i zaštite ih od vlastitog naroda. Oni su neprijatelji iz sasvim jednostavnog razloga – koji je istovremeno od najvećeg značaja u politici – zato što su protiv slobode. Oni se odnose prema vlastitom stanovništvu kao neprijatelj i okupator prema porobljenom narodu: glavni oslonac vlasti su sila i strah. Naravno, „okupacija“ je neuporedivo blaža od onih pravih u prošlosti. No, to ne menja suštinu vladanja koja je identična sa onom nad porobljenim zemljama.

Grčki i rimski filozofi su često isticali sličnosti tiranije sa stranom okupacijom. Tiraniji se poricao patriotizam, a tiranin se smatrao za stranca, tuđina, bez obzira što je bio „iste krvi“ kao i podanici mu. Jer, tiranija je uvek strana i neprijateljska – makar bila i „domaćeg“ porekla i nezavisna od stranaca.

Ovim razmatranjima želim samo da podsetim na banalnu činjenicu – koju tako često zapostavljamo – da je najosnovnija vrednost u politici ljudska sloboda i da različite političke režime prvenstveno treba vrednovati prema tome koliko slobodu omogućavaju i jačaju, a ne prema vezanosti ili nevezanosti za strane sile.

Posle okupacije Čehoslovačke 1968. godine, jedan beogradski književnik je rekao: „A mi smo samookupirana zemlja!“ Iza duhovitog paradoksa, nalazi se tačna i duboka misao koja ne treba da bude zaboravljena.

Patriotizam i lični interes

Kada se već govori o „neprijateljima svoje zemlje“, treba nešto reći i o njenim „prijateljima“. Primećeno je već da se kritičar režima proglašava za neprijatelja čitave zajednice i za izdajnika, a svaki pristalica režima za velikog patriotu.

No, pored ove dve osnovne „upotrebe“, patriotizam se kod nas često koristi i kao izgovor i opravdanje. Laskanje i udvaranje vlastodršcima, svi mogući „kompromisi“, napuštanje prijatelja koji su u nevolji, saradnja sa policijom – sve to se motiviše neizmernom ljubavi prema zemlji i dubokom posvećenošću njenim interesima. Teško da neko – bilo iz tzv. opozicije ili iz redova „neutralnih“ – učini nešto sebično i sramno, a da se ne pozove na patriotizam. Nekomunista ili antikomunista, kada odluči da „uspe u životu“, najednom postaje patriota.

Moć klevete

Zašto se ljudi pravdaju baš patriotizmom?

Izgleda da nam je patriotizam posebno slaba strana, „osetljiva tačka“, da smo zbog njega najviše spremni da oprostimo. A ima u nama još uvek neke primitivne, praiskonske vere da je vlast nekog „višeg“, gotovo „božanskog“ porekla, te da je istovetna sa narodom: stoga, ko je na njenoj strani, služi i pomaže čitavoj zajednici.

Ova preterana osetljivost na „patriotske teme“ ima svoju tamnu stranu – nepoverenje prema svemu što ima bilo kakve veze sa inostranstvom i gotovo paranoičnu opsednutost pojmom izdaje.

Mada je malo država koje toliko zavise od inostranstva kao Jugoslavija – strani krediti, radnici na „privremenom“ radu, strani turisti – režim ipak uspešno iskorišćava ksenofobske reakcije Jugoslovena i ne plaši se očigledne protivrečnosti između propagande i realnosti. Bezumne klevete „kvisling“, „neprijatelj“, „izdajnik“, „špijun“, „plaćenik“, plaše ljude i zato su još uvek jedno od najefikasnijih oružja diktature. Čak i oni, koji bi inače bili spremni na prilične žrtve radi svojih ubeđenja, ustuknu pred mogućnošću da ostatak života provedu izbegavani od poznanika i prijatelja koji, čak i kada znaju da to nije istina, ipak nemaju hrabrosti da se druže sa ljudima za koje štampa tvrdi da su „strani agenti“.

Sloboda i patriotizam

U zemlji u kojoj vlada diktatura, najveća građanska dužnost je upravo druženje sa tobožnjim „neprijateljima“, „izdajnicima“, „plaćenicima stranih sila“. Mnogi će se ova tvrdnja učiniti kao preterana. Ipak, upravo je tako. Nikako se ne sme dozvoliti režimskoj propagandi da *sa uspehom* kleveće ljude i da ih na taj način izoluje. I to ne prvenstveno iz humanih razloga – da se ne bude „nepravedan“ prema nevino optuženim – već prevashodno iz osećanja *građanske*, odnosno *patriotske* dužnosti. Jer, takozvana „otadžbina“ se sastoji iz odnosa i veza među pojedincima. Njihovim razaranjem, propagandna mašina slabi čitavu zajednicu, čitavo društvo, odnosno narod i zemlju. Moramo sprečavati režim da sa lakoćom razbija i atomizira društvo. Pravi patriotizam treba u sebi da sadrži i borbu za slobodne ljude i slobodne ljudske odnose. Ukoliko prihvatimo da živimo kao preplašeni, sumnjičavi ljudi, istovremeno ćemo izneveriti sami sebe i „izdati“ svoju zemlju.

POSETA GOSPOĐE TAČER JUGOSLAVIJI

Margaret Tačer, vođ Konzervativne stranke i predsednik vlade Velike Britanije, učinila je zvaničnu posetu Jugoslaviji krajem septembra, posle posete Grčkoj. Njene izjave i neminovna poseta Titovom grobu, otvorena podrška režimu onakav kakav je danas, nisu mogli da pri kraju skrivaju nepodudaranje britanskog i zvaničnog stava jugoslovenskih komunista po pitanju detanta i odnosa prema poštovanju klauzula o sporazumu u Helsinkiju o građanskim pravima. Margaret Tačer želi da brani detant, ali zahteva od Sovjeta da prethodno napuste Avganistan. Jugoslovenski režim je za detant, čak i bez toga uslova.

Već pre dolaska u Beograd, kako piše londonski *Gardijan* 24. septembra, grčki krugovi kritikovali su njenu nameravanu posetu Skoplju, glavnom gradu Makedonije, verovatno želeći time da negiraju postojanje makedonskog naroda. Prilikom posete Dubrovniku, gospođa Tačer mogla je da se uveri u prisutnost opasnosti sa Istoka, jer su baš u isto vreme u toj luci bili u poseti, razumljivo prijateljskoj, sovjetski mornari sa sovjetskih ratnih brodova, koji su se na Stradunu i uskim ulicama ovog primorskog grada mešali sa bezazlenim britanskim turistima – komentarisao je britanski radio BBC 25. septembra.

Zanimljivo je otvoreno pismo *Nore Beloff* Margareti Tačer, objavljeno u konzervativnom *Dejli Telegrafu*, uoči njene posete Jugoslaviji 23. septembra, u kome ova britanska novinarka opominje britanskog Premijera da vodi računa da je Jugoslavija ipak komunistička zemlja u kojoj se politički protivnici „administrativno“ gone.

Uprkos ljubaznim rečima, kojima su domaćini obasipali svog gosta, obe strane su bile očevidno svesne razlike u mišljenjima. Londonski *Tajms* beleži 25. septembra da se trenutno Jugoslavija nalazi u ekonomskoj krizi i da privredni stručnjaci pokušavaju da na Zapadu podignu zajam od jedne milijarde dolara.

Verovatno otuda, ako nam se dozvoli komentar, kako bi rekli Englezi, čak i „Gvozdena dama“, tako ispoljenih desničarskih gledišta i neskrivene britanske

proračunatosti, čiji očaravajući pogled i zavodnički osmeh mogu da opčine i režimske dogmatičare, izgleda ipak šarmanтна i neodoljivo privlačna.

Zanimljivo je da je 24. IX na svečanoj večeri za gđu Tačer, predsednik SIV **Veselin Đuranović** našao za shodno da digne glas protiv slobode koju uživaju **politički emigranti** u Velikoj Britaniji:

– U tome smislu („učvršćivanje odnosa, jačanju **m e đ u s o b n e k l i m e p o v e r e n j a** – pr. ur.) vidimo i ulogu sredstava informisanja... Isto tako problem koji ne bismo smeli nikako da prenebregnemo jeste i delovanje elemenata neprijateljske emigracije koja zloupotrebljava utočište koje im je ukazano u Vašoj zemlji za nanošenje udaraca dobrim i prijateljskim odnosima između Jugoslavije i Velike Britanije...

Iako je sejala komplimente na račun mrtvog Broza Tita, gđa Tačer nije nijednom reči odgovorila na lude zahteve Đuranovića da se političkoj emigraciji oduzme sloboda u Velikoj Britaniji, kada se inače ne oduzima **n i k o m e !**

Nаша reč (London), vol. 33, no. 319, novembar 1980, 8-9.

ZATVOR ZA ĐILASA?

Neue Zürcher Zeitung od 17. VII 1980. objavio je dopis iz Beograda pod naslovom „Kampanja štampe protiv Đilasa u Jugoslaviji – nejasnost o namerama režima“.

U dopisu se između ostaloga kaže da je Đilas u poslednje vreme postao predmet napada, ali ne kao ranije, ubrajan u grupu „neprijatelja raznih političkih nijansiranja“, nego izdvojen.

Dopisnik se pita zašto je nužno baš sada obaveštavati javnost o njemu i o njegovim pogledima.

Posmatračima se čini da je reč o pripremama za preduzimanje „administrativnih mera“ protiv disidentskog „prestonaslednika“ koji je od 1954. godine „izabrao jedan sasvim lični socijalistički put“.

Zatvor – izgnanstvo – ili samo opomena?

Materijal u napadima: „navodi iz ranijih intervjuja, izjava i publikacija“. „Ničega novog“. On se još uvek prikazuje kao čovek „pohlepan za vlašću“, „oruđe svih antijugoslovenskih kampanja u političkom podzemlju svojih zaštitnika i savetnika“, koji pokušava „da pljuje na svoju otadžbinu i čije partizanske uspomene imaju najbolju prođu u opskurnoj propagandi reakcionarnih krugova Zapada“. On je „podstrekač rata i levičarsko-fanatični antikomunista“.

„Pozadina ovome izgleda da je bes zbog njegove nove knjige „Tito – Kritička biografija“ i što je „Đilasov sin Aleksa prvi put pre nekoliko nedelja privukao na sebe pažnju svojim političkim izjavama u Londonu.“

„Što se tiče prvog političkog nastupa Đilasovog sina, primitivno-misleći partijski funkcioneri brzo su odlučili da strpaju u istu političku vreću oca i sina“.

Prema mišljenju prijatelja: „Đilas nije neprijatelj Jugoslavije. On sebe ne smatra ni komunistom ni antikomunistom, nego nezavisnom ličnošću koja ima prava da kritički promatra svet oko sebe i da se o tome izjašnjava“.

U članku ga brane: „nije oruđe neprijateljskih krugova“, „solidariše se sa žrtvama režima, bez obzira da li se oni slažu sa njegovim političkim gledištima“, „brani, kao i mnogi drugi intelektualci u Jugoslaviji, pravo na kritičku diskusiju“.

Što se Đilasovog sina tiče: „Njegov istup je iznenadio i pogodio roditelje. Ovdje je politički sukob generacija – sin prebacuje ocu da je suviše ulevo, otac sinu da je suviše udesno“.

Člankopisac kaže: „Nikakvo čudo da sin jednog Milovana Đilasa nema nikakvih obzira prema sudijama svoga oca. Đilas stariji ne ograđuje se od političkih pogleda svoga sina, ali energično izjavljuje da nije bio konsultovan i da nije reč o nikakvoj udruženoj akciji: Moj sin je drukčije odgojen, ima bolje obrazovanje od mene. Potpao je pod drukčije uticaje koji su ga formirali...“

„Aleksa je studirao filozofiju u Austriji i u Engleskoj i pre kratkog vremena odslužio vojnu obavezu u Jugoslaviji.“

Sličan članak ovom gornjem pojavio se i u bečkom *Die Presse*, 15. VII. Pisac mu je **Christine von Kohl**.

Stane Dolanc

KOJA JE TO DEMOKRATIJA?

– U Sloveniji traže novu reviju, kao što je traže i ovde – rekao je Stane Dolanc na jučerašnjoj sednici Koordinacionog odbora SR Srbije za pripreme Trećeg kongresa samoupravljača Jugoslavije. Dopisnik „Monda“ o tome izveštava i „Mond“ na prvoj strani govori kako Slovenija ne dozvoljava nove revije. Ali, ne kaže da ta mala Slovenija ima više revija i više publicistike nego cela Francuska. O tome dopisnik „Monda“ neće da piše. Neće da piše ni o tome da je Đilasov sin Aleksa (dok mu otac u ovom trenutku toliko govori o demokratiji) koji je emigrirao i koji se nalazi u inostranstvu, član uredničkog odbora jedne od četničkih revija.

O tome i naša javnost malo zna. Ne znam zbog čega, zbog čega ne bi videla za koju se demokratiju ti ljudi bore.

Antrfile u članku Jelene Radovanović, „Osnove našeg sistema niko ne može menjati“, *Politika* (Beograd), 14. novembar 1980.

NAPAD STANETA DOLANCA NA ALEKSU ĐILASA

Beogradska „Politika“ od 14. novembra objavljuje veliki napis „Osnove našeg sistema **niko ne može menjati**“ – članak o obrazovanju odbora u Srbiji za Treći kongres samoupravljača Jugoslavije. Među drugim govornicima, uzeo je učešća i **Stane Dolanc**, jedan od prvaka Saveza komunista Jugoslavije, koji se žalio u sledećem smislu:

– (Dolanc je istakao, piše „Politika“) **da u poslednje vreme kod nas, zbog ekonomskog trenutka u kojem živimo i koji nije jednostavan, koji sutra može biti i teži, ima pokušaja da se socijalistički samoupravni sistem učini krivim za te teškoće...**

– **Došli smo u situaciju da se u nekim našim revijama govori o potrebi promene sistema. Neki pojedinci, neke grupe, dižu glave, govoreći da kod nas nema demokratije... govoreći o potrebi menjanja Krivičnog zakonika i slično. Tih grupa i pojedinaca ima u svim našim republikama i pokrajinama...**

– **Interesantno je da ovi pojedinci i grupice pokušavaju da se međusobno povežu, da ne prezaju ni od povezivanja sa najreakcionarnijim krugovima u inostranstvu, tražeći tamo tribinu sa koje će govoriti da kod kuće ne mogu da izraze svoja demokratska htenja...**

Glavni napad Staneta Dolanca uperen je na stranu štampu, posebno na pariski „Le Monde“, i **Aleksu Đilas**a, mladog saradnika **N a š e r e č i**:

– **U Sloveniji traže novu reviju, kao što je traže i ovde (u Srbiji). Dopisnik „Monda“ o tome izveštava i „Mond“ na prvoj strani govori kako Slovenija ne dozvoljava nove revije. Ali ne kaže da ta mala Slovenija ima više revija i više publicistike nego cela Francuska. O tome dopisnik „Monda“ neće da piše. Neće da piše ni o tome da je Đilasov sin A l e k s a (dok mu otac u ovom trenutku toliko govori o demokratiji), koji je emigrirao i koji se nalazi u inostranstvu, član uredničkog odbora jedne od četničkih revija...**

Zanimljiva je jedna pojedinost: dok „Politika“ i zagrebački „Vjesnik“ beleže po imenu **Aleksu Đilasa**, u „Borbi“ od 14. novembra objavljen je taj isti tekst, ali bez imena **Alekse Đilasa**!

Nаша reč (London), vol. 33, no. 320, decembar 1980, 5-6.

PRVE BORBE U CK SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE?

– Dr Vladimir Bakarić otvoreno protiv Staneta Dolanca –

Dr Bakarić je objavio jedan intervju u „Borbi“ od 14. XI, ali je taj intervju dat „u slobodnoj interpretaciji“. Ništa nije pod znacima navoda. Dr Bakarić je „iznosio kritička zapažanja“ i „brojne gluposti koje činimo i koje su neminovne u takvoj situaciji (sa teškoćama – pr. ur.), uz brojna neshvatanja i to odozdo pa do gore.“ Glavna ideja dr Bakarića je uperena protiv centralne vlasti, njenog postojanja i nje-ne politike; posebno se zadržao na odnosima između razvijenih i nerazvijenih republika i pokrajina:

„U toj novoj koncepciji odnosa razvijeni – nerazvijeni, neophodno je polaziti od dve osnovne postavke: jedna je relativna samostalnost svake nacije i nacionalnosti, a druga je pronaći i afirmisati metode povezivanja koje otvaraju perspektivu i za veći dohodak i za dalju afirmaciju Ustava u praksi. Sadašnja praksa: „ti daj sredstva“, pa ću „ja da radim šta hoću“, a onaj drugi kaže: „ne dam“ – je neodrživa, ona vuče natrag.

„I tu je onda večita svađa...“ (Ova rečenica se nalazi ispred prvog navoda u ovom tekstu – pr. ur.)

„A to znači da se valja osloboditi centralnog planiranja, koje opet nameće ovakva praksa, jer nerazvijeni kažu – ne možemo planirati pošto ne znamo koliko ćemo dobiti...

„Drug Bakarić primećuje da oni koji su živeli od dotacija, moraju da zaostaju, u tehnologiji, u proizvodnosti, itd. – to je neminovno. Ali oni sve terete krize prebacuju na leđa radnika, pa će otuda imati ozbiljne socijalne sukobe...

„Sadašnje teškoće u privredi, praćene nestašicama pojedinih roba, stihijski su vodile tome da i Predsedništvo uzme to u svoje ruke, iako po Ustavu – nema

pravo... Jer delegatska skupština bi trebalo da stvari rešava, samo – onakva kakva je sada – nije to u stanju, ona je više prirepak Izvršnog veća...

„A zadatak Izvršnog veća je da priprema materijale za Skupštinu, a ne da bude vlast. I, pošto se u praksi radi u ime Tita ono što Tito nikada nije ni mislio – vraćamo se natrag, na to da imamo Savezno izvršno vijeće kao koordinatora izvršnih veća republika. Ono je takvo, pa zato ne može efikasno da deluje“.

Kod dr Bakarića, kao i ranije, mešaju se kritički stavovi sa utopizmom, liberalizam sa izvesnim republičkim nacionalizmom, jer ako Savezno izvršno veće ne treba da bude vlast – da li treba da budu vlast izvršna veća Republika? Lako je Titu bilo da u Izvršnom veću ne vidi vlast – ako ga nije video – jer je on, Tito, bio sva vlast!

U svakom slučaju, sve ovo izlaganje dr Bakarića je u potpunoj suprotnosti Stanetu Dolancu koji je istoga dana pred Socijalističkim savezom Beograda govorio sasvim suprotne teze od dr Bakarića. Još druge dve činjenice su važne: na poslednjem sastanku CK SKJ samo je jedan od ne baš vodećih komunista Hrvata učestvovao u raspravi: dr Bakarić se nije nigde oborio na opoziciju režimu, prosto je njene aktivnosti prećutao!

Nаша reč (London), vol. 34, no. 321, januar 1981, 22.

I BEOGRADSKA BORBA OTVARA KAMPANJU

Glavni i odgovorni urednik „Borbe“, Marko Lolić objavio je 6. decembra dugi članak pod naslovom „Javnost“ protiv javnosti, u rubrici „Društvo, – Kultura – Kritika“. Kao što se vidi iz naslova članka, Lolić ukazuje na pojavu jedne „grupe građana“ koja je pokušala da pokrene časopis `Javnost'... „, odnosno da je to „pokušaj organiziranog oformljenja opozicione platforme koja bi okupljala protivnike našeg sistema.“ Protivnici jednopartijskog režima, insinuira Lolić, koriste „složenu međunarodnu situaciju i privredne teškoće Jugoslavije“, kako bi doveli do „neizbežne promene“ ovog sistema, naravno uz „potporu i podstrek od strane najreakcionarnijih krugova, pribirajući i neprijateljsku emigraciju“. Pokretači časopisa, akademik Dobrica Ćosić i profesor Ljubomir Tadić, u tu svrhu su svoj predlog plasirali „u inozemstvo i to posebno biranim adresantima, među kojima su neke militantne neprijateljski nastrojene emigrantske redakcije“. Kao što je poznato, samo je Naša reč objavila ovaj predlog.

Drugi deo članka posvećen je Milovanu i Aleksi Đilasu, kao i Našoj reči, pod naslovom „Đilasova kampanja“:

„Nema u njihovoj (kod Ćosića i Tadića – pr. ur.) ‘programskoj orijentaciji’ ni stava o tom koliko su, recimo, protiv nacionalizma ili, na primjer, (protiv) đilasovštine... A oni znaju (kao što i mi konstatiramo), da se nastavlja zapjenušana i sve besmislenija kampanja Milovana Đilasa protiv naše zemlje, protiv naše revolucije, protiv SKJ i protiv ličnosti druga Tita. Đilas gotovo (?) neprikriveno surađuje sa neprijateljskom političkom emigracijom u inozemstvu. Najnoviji ‘biser’ te antijugoslovenske rabote je istupanje Đilasa u glasu četničke emigracije „Naša reč“, koji izlazi u Londonu, i u kojem je urednik i Đilasov sin Aleksa, također emigrant.

„Je li moguće da oni (Ćosić i Tadić – pr. ur.), inače dobro obavješteni, previđaju politički pamflet iz pera Milovana Đilasa (nova knjiga DRUŽENJE S TITOM

– pr. ur.) koji se nudio u više zemalja Zapada kao „kritička biografija“ Josipa Broza Tita...”

Komentar na pisanje glavnog i odgovornog urednika Marka Lolića?

Nije potreban nikakav komentar, misli N a š a r e č. Ima građana Jugoslavije, i s ove i s one strane granica naše zemlje, koji čitaju Našu reč i koji će sami bez rukovodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije, da utvrde koliko su Lolićevi navodi tačni, odnosno koliko su netačni i dezinformatorski.

Naša reč (London), vol. 34, no. 321, januar 1981, 22.

Aleksa Đilas

RAZVOJ DISIDENTSKOG POKRETA U JUGOSLAVIJI

Jugoslavija je zemlja sa veoma mnogo ili sa veoma malo disidenata – zavisno od stanovišta sa koga se ovaj problem posmatra, odnosno od načina na koji se pojam „disident“ definiše. Ako bi, na primer, disidentom smatrali svakog onog pojedinca čija su politička shvatanja i uverenja različita od onih koje režim „propisuje“, onda bi Jugoslavija bila ozbiljan kandidat za prvaka sveta u „disidenstvu“. Jer, ogroman broj Jugoslovena, od rata do danas, imao je dovoljno smelosti da slobodno misli, a i da slobodno govori. Izuzetno mnogo tzv. običnih ljudi je bilo osuđivano na višegodišnju robiju zbog „verbalnih političkih delikata“, tj. zbog iznošenja mišljenja (bilo javno, bilo u privatnom razgovoru), koja su kritična u odnosu na jugoslovenski režim. U ovom trenutku, prema izjavi jugoslovenskog saveznog javnog tužioca, oko 300 osoba izdržava kaznu zbog ovog „zločina“. (Prema disidentskim procenama, broj je bar dva puta toliki!)

Što se tiče broja političkih „slučajeva“ i „afera“ u intelektualnim i umetničkim krugovima, nemoguće ga je čak ni približno utvrditi. No da bi se stekla jasna slika o njegovoj veličini, dovoljno je primetiti da danas, gotovo i da nema značajnijeg imena u jugoslovenskoj kulturi koje nije bilo, makar samo u jednom kraćem periodu, u sukobu sa režimom. Istini za volju, takvi sukobi su retko doводili do hapšenja. Korišćena su drugačija, ali ništa manje efikasna sredstva: otpuštanje s posla, zabrane objavljivanja, kampanje u štampi protiv kojih je nemoguće braniti se, zabrane javnog istupanja i delanja, društvena izolacija pomoću pretnji i ucenjivanja prijatelja i poznanika, itd.

Ni vladajuća jugoslovenska birokratija nije potpuno monolitna ni ideološki „zatvorena“. Još od sukoba sa Staljinom 1948. godine, tzv. liberalne devijacije, odnosno demokratske reformističke struje, predstavljaju hroničnu „bolest“ jugoslovenskog režima. Predsednik Tito je morao stalnim „čistkama“, izvedenim po staljinističkom modelu pomoću policije i uz pretnju da će upotrebiti regularne jedinice jugoslovenske vojske, da uklanja komuniste koji su želeli više slobode. I mada su

ovi komunisti bili na vlasti, čak često i na visokim položajima, ipak ih se može smatrati disidentima. Sama činjenica što su pripadali svemoćnoj i privilegovanoj društvenoj grupi, nikako ne umanjuje značaj njihovog otpora.

Mnogo spontanog otpora – malo borbe za ljudska prava

Jugosloveni demokrate mogu, čini se, da budu ponosni na svoju disidentsku tradiciju. Disidenata je bilo i mnogo i valjanih – kako u „narodu“, tako i u inteligenciji i kod političara.

Ali u savremenom svetu, reč „disident“ se obično upotrebljava da označi ljude koji se bave specifičnom vrstom političke aktivnosti. Po toj definiciji, naime, disidenti bi bili samo oni ljudi koji se *javno, principijelno, bez vezivanja za određenu ideologiju ili politički pokret, sistematski i kroz duže vremena* zalažu za poštovanje i primenu ljudskih prava. Prema tome, građanin koji ispriča politički vic i zbog toga bude uhapšen, književnik koji ima „neprilika“ jer u svom romanu prikazuje izvesne istorijske događaje različito od zvanične istorije, ili političar koji se suprotstavlja birokratskom upravljanju privredom ili kritikuje mešanje partije u rad sudstva, pa zbog toga bude smenjen – svi ovi valjani ljudi ne bi bili disidenti, i to bez obzira na činjenicu što je njihovo delanje po duhu demokratsko i hrabro.

Pravih disidenata ima, dakle, u Jugoslaviji veoma malo. Jugoslavija nema ni KOR, a ni Povelju '77. Takođe ne postoje ni sve one raznovrsne aktivnosti koje su karakteristični pratioci i „pomagači“ disidentskog pokreta – samizdati, „univerziteti“ po privatnim stanovima na kojima se održavaju kursevi za studente, komiteti za pomoć radnicima koji su nepravедно otpušteni sa posla, komiteti za pomoć političkim zatvorenicima i njihovim porodicama, sistematska saradnja sa demokratskom štampom u inostranstvu (bilo stranom, bilo „emigrantskom“). Svega toga nema u Jugoslaviji – ili postoji tek u začetku, kod nekolicine prijatelja...

Zaista deluje neobično ovaj džinovski jaz između velikog otpora i kritike, i malog „autentičnog“ disidentskog delanja. Veoma je teško, a verovatno i nemoguće, dati potpuno objašnjenje ovog tipično jugoslovenskog paradoksa. U svakom slučaju, nekoliko činilaca nesumnjivo igra važnu ulogu: nedostatak demokratske tradicije, odnosno slabe demokratske institucije u periodu pre komunističke revolucije, nedostatak svesti o značaju „ljudskih prava“ i o međusobnoj zavisnosti pojedinih ljudskih sloboda; nacionalni sukobi, i kao rezultat toga izuzetno mala saradnja između političkih opozicija različitih nacija; moćan uticaj marksističko-lenjinističkog mita o slobodi govora i političkog delanja kao „buržoaskoj“, „lažnoj“ slobodi; znatno stroži progoni od strane režima svih onih koji se zalažu za korenitije demokratske promene, od „običnih“ nezadovoljnika i kritičara; dubina socijalnih i političkih, a sa njima povezanih psiholoških i moralnim transformacijama, koje je komunistička revolucija proizvela, i koje stvaraju

kod ljudi iluziju da se revolucionarne institucije mogu samo da poboljšaju ili „ublaže“, ali ne i potpuno da izmene – a borba za ljudska prava zapravo nije ništa drugo do borba za takve fundamentalne promene, tj. za transformaciju diktature u demokratiju.

Zahtevi za amnestijama

Početkom juna prošle godine, tek mesec dana posle Titove smrti, grupa od 36 beogradskih intelektualaca podnela je Predsedništvu SFRJ zahtev za amnestijom političkih zatvorenika koji su suđeni zbog iznošenja zabranjenih političkih stavova. (Tekst zahteva sa potpisima objavljen je u *Našoj reči*, broj 317, avgust-septembar 1980. godine, strana 4 i 5.) Najveći broj političkih zatvorenika sačinjavaju upravo ovakvi slučajevi. Jugoslovenski Ustav daje građanima pravo *zakonodavne inicijative*, odnosno dozvoljava da pojedinci nezavisno od političkih institucija i državnih tela predlažu Predsedništvu SFRJ donošenje novih ili ukidanje starih zakona. Ovo se takođe odnosi i na amnestije, koje su pravnim jezikom govoreći, „zakoni o amnestiji“. Naravno, kao i mnoga druga prava i slobode koje jugoslovenski Ustav garantuje, i ovo je samo politička i propagandna fraza. Moćne državne institucije i „službe“ brinu se o tome da se niko ne meša u donošenje zakona.

Podnošenje ovakvog zahteva predstavlja zato vrlo značajan korak napred za jugoslovenski disidentski i demokratski pokret. Mada mu je u nekim zapadnim zemljama, naročito u Velikoj Britaniji, dat priličan publicitet, u većem broju uglednih novina i časopisa nije detaljnije komentaran. Izgleda da su novinari smatrali da stvar nije dovoljno „zanimljiva“ – tekst zahteva je pisan hladnim i pomalo nejasnim pravnim jezikom, a i „legalan“ je, pa na prvi pogled i nije „pravi“ disidentski potez. Ipak, zahtev predstavlja dokaz o političkoj zrelosti dela jugoslovenske opozicije, koja shvata svoja zakonska prava bukvalno, a takođe smatra da je sloboda iznošenja političkih stavova izuzetno bitna.

U novembru su 43 hrvatska intelektualca takođe podneli zahtev za amnestijom. (Vidi: *Naša reč*, broj 320, decembar 1980, str. 20.) Oni se nisu ograničili na „verbalne“ prekršitelje, već su tražili slobodu za sve političke krivce. Naime, u Hrvatskoj je u poslednjih desetak godina veliki broj ljudi bio osuđen za pripremanje terorističkih akcija i za stvaranje oružanih grupa čiji je cilj rušenje društvenog poretka i otcepljenje Hrvatske. Suđenja su često bila tajna, a dokazi i svedoci „skupljani“ su na sasvim proizvoljan i nepropisan način. Sve je to stvorilo utisak da je reč o nameštenim procesima, pomoću kojih policija i od nje zavisno sudstvo pokušavaju da onemoguće delanje hrvatske opozicije. Uostalom, i ranije je bilo karakteristično za jugoslovenski komunistički režim da svoje protivnike lažno optužuje za ekstremizam i nasilje. Na taj način ih čini nepopularnim u zemlji i „umiruje“ se zapadno javno mnjenje – ni jedne novine ili humanitarna organizacija neće podržati teroriste.

Mada su motivi hrvatskih intelektualaca potpuno „čisti“ (većina njih su poznati po svojim demokratskim i reformističkim stavovima) i mada ima veoma mnogo razloga da se sumnja u objektivnost jugoslovenskog sudstva, ipak se može smatrati da je podnošenje ovako sveobuhvatnog zahteva bilo politički pogrešno. Omogućeno je naime režimskoj propagandnoj mašineriji da optuži sve sadašnje i buduće, bilo hrvatske bilo srpske, podnosiocima zahteva za amnestijom, za podršku i zaštitu terorista, špijuna, ljudi koji su odali državne tajne, otvoreno propovedali nacionalno ugnjetavanje i slično. Jer svi su oni u širem smislu „politički krivci“. I zaista, čak ni prisustvo među potpisnicima nekolicine, izuzetno poznatih i uglednih imena iz hrvatske kulture, nije moglo da spreči režimske novinare da na vrlo sličan način napadnu zahtev za amnestijom.

Kritika nije „neprijateljska propaganda“

U Beogradu se dalje nastavilo sa zalaganjem za slobodu govora, odnosno za slobodu izražavanja nezavisnih političkih mišljenja. Podnesen je novi zahtev kojim se traži izmena upravo onog zakona na osnovu koga su suđeni politički krivci za koje je nekoliko meseci ranije tražena amnestija. Reč je o po zlu poznatom stavu 1. paragrafa 133 (do pre nekoliko godina 118) Krivičnog zakona SFRJ o krivičnom delu „neprijateljske propagande“. (Zahtev je objavljen u *Našoj reči*, br. 321, januar 1981, str. 6,7,8 i 9.) Optužnice u najvećem broju političkih procesa zasnivaju se upravo na ovom paragrafu. Zahtev je ovoga puta potpisalo preko stotinu intelektualaca, od kojih je izvestan broj iz drugih jugoslovenskih gradova. Pretežno se ipak radilo o srpskim imenima, mada zahtev ni na koji način nije posebno relevantan za tu naciju. Na žalost, nacionalni jazovi se teško mogu prevazilaziti – čak i kada postoji zajednički interes i potpuna saglasnost o opravdanosti akcije.

U obrazloženju zahteva ukazuje se na to da je paragraf „neprijateljska propaganda“ univerzalno oružje za obračunavanje sa svima onima koji imaju različito mišljenje: „...za ovo krivično delo sud može osuditi (takoreći) bilo kojom vremenom kaznom (1) svakoga ko na bilo koji način (2), makar i pukim saglašavanjem (3), i bez prisustva javnosti (4) i bez ikakvih posledica (5) iznosi makar samo kao interpretaciju (6) politički relevantnih činjenica (7), ako su ove interpretacije po slobodnoj oceni suda netačne (8), i ako po slobodnoj oceni suda učinilac nema poželjan odnos prema ustavnom poretku (9)“.

Sve ove tvrdnje ilustrovane su primerima iz sudske prakse. Na kraju zahteva iznosi se sledeći zaključak:

„Po našoj oceni osporeni propis ugrožava slobodu naučnog i umetničkog stvaralaštva, slobodu savesti, slobodu mišljenja, slobodu javne reči, slobodu štampe, načelo jednakosti građana pred zakonom bez obzira na njihova politička uverenja i prava jugoslovenskog građanina da bude politički subjekt.“

Ksenofobija koristi režimu

Jugoslovenski disidenti su u prošlosti često izbegavali kontakte sa stranim novinarima, kao i veze sa emigracijom – čak i sa onim emigrantima koji su poznati po svojim demokratskim uverenjima. Bez publiciteta i na Zapadu, međutim, svaka disidentska akcija osuđena je na propast. Sredstva javnog informisanja su u Jugoslaviji čvrsto u rukama režima, pa su zapadna štampa i zapadne radio stanice jedini način da se nešto saopšti i svetu i vlastitom narodu. Takođe, režimu je znatno teže da hapsi disidente i sudi ih za „teške zločine“ ukoliko su oni poznati svetskoj javnosti. Ova naizgled jednostavna i jasna pravila tek u poslednje vreme bivaju šire prihvaćena. Policija se zato trudi da svim sredstvima onemogući kontakte sa inostranstvom. Posebno veliki pritisak policija vrši na zagrebačke intelektualce koji se usuđuju da daju intervjue stranim novinarima – pretresaju im stanove, pozivaju ih na saslušanja, zaplenjuju im poštu, prete dugogodišnjom robijom.

I sa demokratskom emigracijom u Zapadnoj Evropi uspostavljaju se javno kontakti – mada još uvek u vrlo skromnom obimu. Ipak, nekoliko knjiga jugoslovenskih disidenata štampano je u inostranstvu na našem jeziku i uz pomoć demokratske emigracije. Pojavljuju se povremeno i tekstovi u emigrantskoj štampi.

Časopisi se zabranjuju još pre štampanja prvog broja

U Sloveniji i Beogradu učinjeni su pokušaji da se pokrenu nezavisni časopisi. Šira intelektualna publika je pokazala prilično interesovanje za ovakav poduhvat. Inicijatori iz Beograda su dobili preko stotinu pisama u kojima im se daje podrška – što je izuzetno mnogo, ukoliko se uzme u obzir da se pisanje ovakvih pisama tretira od strane režima kao neprijateljska delatnost. (Tekst beogradske inicijative je objavljen u *Nasoj reči*, broj 320, decembar 1980, str. 2, 3 i 4.)

Od vlasti je zatim zatraženo odobrenje – finansijska sredstva je trebalo kasnije da se skupe od dobrovoljnih priloga. No, režim je odlučno rekao „ne“, a usledili su i veoma oštri napadi u štampi na pokretače. Svim tim napadima je svojstvena jedna zajednička „struktura“. (To je uostalom i osnovni obrazac napada na svaku disidentsku aktivnost u zemlji.) Osnovni elementi u toj strukturi su otprilike ovakvi: pripisivanje disidentu rušilačkih motiva i sklonosti ka nasilju; sumnjičenje da je plaćen od inostranstva; aluzije na to da je agent stranih sila; insinuiranje da su disidenti „raznih boja“ povezani i da deluju tajno i organizovano; insistiranje na tome da je disident motivisan vlastoljubljem i da teži da postane vladajuća elita u društvu. Takođe, disident je uvek protiv socijalizma, Jugoslavije, nacionalne ravnopravnosti, i slično.

Jedan poznati režimski novinar je bukvalno na sledeći način postavio čitav problem:

Intelektualci traže nezavisan časopis da bi se zalagali za alternativu postojećem stanju. Ali šta su osnovne karakteristike tog stanja, odnosno našeg društveno-političkog sistema? To su samoupravljanje, nacionalna ravnopravnost, demokratski i humani međuljudski odnosi. I kakva onda alternativa tome može uopšte da se ponudi? Samoupravljanju – ili staljinizam ili kapitalizam; ravnopravnosti – neravnopravnost, odnosno nacionalno ugnjetavanje; demokratiji – despotizam; a humanim odnosima nehumanost.

Zadivljujuća argumentacija – pošto je kod nas sve *dobro*, onda bi bilo kakva promena neminovno bila *zlo*. A naravno, zaključuje ovaj briljantni režimski logičar, to naša radnička klasa, koja se za naš sistem izborila svojom krvlju, neće i ne može da dopusti.

Kuda dalje?

Sve ove dosad pomenute opozicione delatnosti su prilično uznemirile režim. Vladajućoj birokratiji je očigledno da će u post-titovskom periodu delatnost disidenata biti znatno intenzivnija. I režim se odlučio na napad – zasada samo kroz štampu. Da li će uskoro uslediti i hapšenja?

Upadljivo je neučestvovanje u kampanji protiv disidenata priličnog broja vodećih političara. Oseća se čak kod nekolicine izvesno protivljenje. U vrhu očigledno postoje krupna razmimoilaženja o načinu borbe protiv disidenata, a i o njenoj opravdanosti. Jer sasvim je sigurno da dosta vodećih jugoslovenskih komunista ima izvesnih simpatija za disidentski pokret i da i sami žele demokratske reforme.

Disidentski pokret, ukoliko bude imao snage i upornosti, može da postane katalizator demokratskih promena u Jugoslaviji. A sudbina koja njega zadesi – da li uspe da se izbori za više slobode, ili mu bude oduzeto i ovo malo što ima – uticaće ogromno na budućnost Jugoslavije i na njenu slobodu.

Naša reč (London), vol. 34, no. 323, mart 1981, 2-3.

Ovaj esej poslužio je kao osnova za nekoliko tekstova.

Bez naslova u „Letters to the Editor,” *The South Slav Journal*, (London), vol. 4, no. 1, Spring 1981, 41-42.

„Dissent and Human Rights in Post-Tito Yugoslavia,” *Review* (of the Study Centre for Yugoslav Affairs), London, vol. 2 no. 5, 1983, 497-512.

„Disent a lidská práva v potitovské Jugoslávii,” *Dialogy* (Paris), no. 4, 1984, 103-14; prevedeno na češki.

„From Dissent to Struggle for Human Rights,” *Human Rights in Yugoslavia*, ed. by Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale, Irvington Publishers, New York 1986, 389-408.

Aleksa Đilas

JUGOSLAVIJA POSLE TITOVE SMRTI

Godina 1980. je u Jugoslaviji bila svedok jedne od najtežih ekonomskih kriza koje je zemlja iskusila od rata. Jugoslavija pati od dugoročnih ekonomskih problema, ali su u leto 1979. ti problemi konačno izmakli kontroli, a do druge polovine sledeće godine privreda je bila u kritičnom stanju.

Nezaposlenost je rasla – iako je oko milion ljudi otišlo da radi u Zapadnoj Evropi – dok je nezaposlenost u samoj Jugoslaviji stalno bila iznad 700 000. Spoljnotrgovinski deficit se uvećavao užasavajućom brzinom. Prethodno je taj deficit bio držan u ravnoteži stranim kreditima, ali od 1980. strane banke nerado pozajmljuju, uprkos činjenici da je Jugoslavija uvek plaćala svoje dugove na vreme. Sa već velikim dugom od petnaest milijardi dolara (po glavi stanovnika više od Poljske!), Jugoslavija se približavala tački na kojoj pozajmljivanje postaje besmisleno; *to jest*, kada se svako povećanje nacionalnog dohotka troši na otplaćivanje kamate. Inflacija od 30 posto (čak i 40 posto, po nekim proračunima), nije bitno zaustavljena devalvacijom u junu 1980. Povećanje cena nije moglo biti uravnoteženo proporcionalnim povećanjem plata – za one najmanje plaćene, dohodak je u stvari stagnirao – i kao posledica toga životni standard je primetno snižen.

Ozbiljnost krize postala je vidljiva čak i neupućenom posmatraču, kada je brzo prešla granice vladinih ministarstava i statističkih kancelarija i izašla na ulice. Naglo i neumešno sprovedena kontrola uvoza, administrativna neefikasnost i hronična dezintegracija jugoslovenskog tržišta, udružile su snage i dovele do nestašice osnovnih potrepština, uključujući kafu, deterdžent, ulje za kuvanje, meso i neke lekove. Dugački redovi su se pojavili ispred radnji i u više slučajeva bila je potrebna pomoć policije da bi se obuzdala nestrpljiva gomila. Neke lokalne vlasti su čak uvele racioniranje slično onom u neposrednom posleratnom periodu. Uskoro su viši organi vlade podsetili ove vlasti da su takvi postupci protivni „principima tržišne privrede u socijalističkom samoupravnom društvu“.

Avaj, u Jugoslaviji se nije pogoršavala samo ekonomska situacija. Posle Titove smrti u maju 1980, nastupa period obogotvorenja mrtvog vođe. U ovoj atmosferi idolatrije, kada se zaricalo da će se Titovo nasleđe zauvek braniti, žestoka kampanja je pokrenuta protiv čitave političke opozicije. Vodeće novine donosile su članke u kojima su besno napadani intelektualci disidenti. Nekima od ovih disidenata se pretilo – kroz javne ili „privatne“ kanale – da će se na bilo koji znak političke aktivnosti zadati protivudarac „administrativnim merama“ (omiljeni eufemizam koji koriste jugoslovenske vođe da označe hapšenje). Tako se isto pretilo i prethodnih godina. Međutim, osećalo se da se režim zaista pripremao da sredi račune jednom i zauvek. Izdašna primena termina kao što su „kvisling“, „izdajica“, „kontrarevolucionar“ da bi se opisali disidenti poznati na Zapadu i opšti ton i organizacija kampanje snažno su podsećali na sovjetski stil najavljivanja likvidacije političke opozicije.

Represija i njene posledice

Jugoslovenski režim je reagovao na krizu regresijom u svoje staljinističko deinstvo, koje nikad nije sasvim prerastao, kao što je uostalom radio i u mnogim prethodnim prilikama. Jer, autoritet mrtvog diktatora trebalo je da bude zamenjen golom silom. I zaista je bilo nekih žrtava – doduše ne među istaknutijim ličnostima. Politički vicevi i kritički komentari, čak i kada su napravljeni u privatnim razgovorima, kažnjavani su zatvorom od po nekoliko godina. Prijatelj autora, Momčilo Selić, mladi beogradski arhitekta, osuđen je na sedam godina zatvora jer je napisao političku satiru o Titu. Za svaku reč koju je napisao, on mora da izdrži više od jednog dana zatvora – preterano čak i za sovjetske standarde. Hapšenja nisu bila jedino sredstvo ugnjetavanja. Mnogi ljudi nisu mogli da nađu posao zbog čak strožije primene kriterijuma „moralno-političke podobnosti“, to jest, lojalnosti režimu, a znatan broj je otpušten ili se nalazi pred gubitkom posla iz ovog razloga.

Iz ovakve klime opšte histerije, dolazilo je do paralelnog razvitka u političkoj situaciji. Ali, on se kretao u suprotnom smeru, ka više kritike i otvorenosti u medijima i ka opštoj liberalizaciji političke rasprave. Postavljala su se čak pitanja o pravima i privilegijama snaga bezbednosti. Zar se koncept „nacionalne bezbednosti“ ne koristi samovoljno i prekomerno? Koliko često je korišćenje fizičke sile od strane policije opravdano? Koje kriterijume vlasti stvarno koriste kada odbijaju da izdaju pasoše? Čitalac verovatno zna da jugoslovenski građani mogu lako da putuju u zemlje Zapadne Evrope, ali da li takođe zna da u 1979, na primer, putni dokument nije izdat, ili je oduzet, od 26 000 ljudi? Naravno, samo u malom broju ovih slučajeva su motivi policije bili čisto politički. Važno je, međutim, znati da policija nije zakonski obavezna da navede razloge zašto lišava građanina pasoša.

Sledstveno, građanin je sprečen da upražnjava zakonski garantovano pravo žalbe. Jer, kako može neko da uloži žalbu, to jest, ospori obrazloženje presude, ako je sâm to obrazloženje tajno? U Jugoslaviji, dakle, upražnjavanje važnog prava, slobode kretanja, zavisi od odluka administrativnog aparata koji nije ograničen ni javnošću ni zakonom.

Radnički štrajkovi u Poljskoj bili su povoljno ocenjeni u štampi u Jugoslaviji. Zahtevi štrajkača su predstavljeni sa naklonošću i objektivno, mada nisu nikad doslovno citirani. Čak je i Katolička crkva zaradila neke komplimente za svoju umerenost i patriotizam. Ali, najveće otvaranje i kritika su se dogodili u carstvu ekonomije. Tradicija pripisivanja svih glavnih ekonomskih teškoća „svetskoj krizi“ i „antisocijalističkim snagama“ bila je potpuno napuštena i koreni sadašnje krize su se tražili unutar ekonomskog i političkog sistema same Jugoslavije. Talas liberalizacije se čak prelio i u oblasti za koje se obično smatralo da su van polja politike, i Beograd je video svoj prvi „pravi“ („eksplicitan“) pornografski film. (Ali, da li je ovo bio, posle svega, tako nepolitički događaj?)

I tako, šta se to zaista dešava u Jugoslaviji? Ponekad izgleda da je proces demokratizacije nezaustavljiv i da ćemo u 1981. biti svedoci, kao nekada davno u Prahu, cvetanja „jugoslovenskog proleća“. Ali, u isto vreme, stiče se neodoljiv utisak da birokratske, neostaljinističke snage pobeđuju i da će skromna sloboda koju Jugosloveni sada uživaju biti zauvek izgubljena. U stvari, u toku je sukob između različitih grupa unutar vodećih slojeva komunističke partije. Sve ove različite grupe mogu se s podjednakim pravom svrstati u dve glavne struje: onu koja traži više slobode i onu koja traži manje.

Nemoguće je za sada predvideti krajnji ishod. Pa ipak, ono što je jasno je da će se sukobi raširiti, pojačati i najzad doći do vrhunca u konačnoj konfrontaciji oko najosnovnijih spornih pitanja, naime, partijskog monopola vlasti, prikladne uloge države u samoupravljanju, političkih sloboda i osnove ekonomskog poretka.

Uloga samoupravljanja

Neka od ovih osnovnih pitanja već je postavio Ljubo Sirc, predavač međunarodne ekonomije na Univerzitetu u Glazgovu, u svojoj odličnoj knjizi *Jugoslovenska privreda pod samoupravljanjem* (Makmilan, 1979). Na žalost, naslov nije dobro izabran i može navesti na pogrešne zaključke. Jer, kako sama knjiga jasno pokazuje, najvažnije odluke u jugoslovenskoj privredi donose država i partija a ne radnici samoupravljači. Knjiga daje vrlo preciznu analizu razvoja jugoslovenske privrede od ranih pedesetih, kada su činjeni prvi pokušaji da se ona demokratizuje, poveća njena efikasnost i kao rezultat nađe alternativa sovjetskom modelu, koji je do tada oponašan sa dogmatskom istrajnošću. Dr. Sirc pouzdano dokazuje

da relativni uspeh jugoslovenske privrede, u poređenju sa ostatkom Istočne Evrope, nije rezultat nekog posebnog, originalnog jugoslovenskog „puta u socijalizam“, već pre posledica ekonomskih metoda karakterističnih za „kapitalističke“ zemlje (iako su oni bili sasvim nerado i neadekvatno primenjivani u Jugoslaviji). Samoupravljanje nije razlog što je Jugoslavija bolje snabdevena robom široke potrošnje nego, recimo, Rumunija. Veće obilje na jugoslovenskom tržištu prvenstveno je zasnovano na više oslanjanja na tržišne mehanizme i manjem „planiranju“. Povećana nezavisnost preduzeća u odnosu na centralne državne vlasti, i kao posledica, njihova sposobnost da zadovolje potražnju na efikasniji način, takođe doprinosi blagostanju.

Iako ne upravljaju privredom, radnici ipak imaju određena prava samoupravljanja. Oni mogu, na primer, delimično da kontrolišu visinu svojih prihoda – unutar izvesnih zakonskih granica i u zavisnosti od ekonomskog uspeha preduzeća. Ali, taj uspeh samo delimično zavisi od napora radnika. Najčešće je on rezultat ili monopola preduzeća ili sofisticiranije tehnologije koju ono dobija od države. Da bi bilo uspešno, dakle, preduzeće mora neprestano da vrši pritisak na državu za više investicija. I, naravno, najlakši način da se dobije kapital je kroz politiku! Osim toga, investicioni fondovi preduzeća koriste se za kupovinu skupe i visoko modernizovane tehnologije, koja samo povećava produktivnost već zaposlene radne snage ne stvarajući nikakva nova radna mesta. Stoga nezaposlenost raste. U takvom sistemu, nepotrebno je reći, plate su mnogo veće nego što je ekonomski održivo i ovo je jedan od glavnih uzroka veoma visoke inflacije.

Ekonomski sistem sa tako krupnim slabostima može jedino preživeti pomoću stalnog izvoza radne snage u razvijene zemlje i dobijanjem velikih kredita iz ovih istih zemalja. Da bi se jugoslovenska privreda učinila sposobnom za samostalnu egzistenciju, dr Sirc predlaže radikalne promene koje bi ojačale tržišne snage i dozvolile mnogo više prostora individualnoj inicijativi i odgovornosti. Ali bi takve promene, kao što je Ljubo Sirc sâm svestan, ugrozile moć i privilegije komunističkih birokrata. Za njih, kontrola privrede je jedno od najznačajnijih sredstava za kontrolu čitavog društva. (Neke krajnje značajne i zanimljive statističke činjenice navedene su da potkrepe tezu kako svim vidovima društvenog života u Jugoslaviji dominira birokratska srednja klasa. Socijalne razlike su veće nego u većini glavnih industrijskih zemalja. Socijalna pokretljivost je veoma niska. A politička moć je, u većini slučajeva, neophodan preduslov za sticanje dohotka, moći i ugleda.)

Jugoslovenski komunisti tvrde u svojoj propagandi da će sa samoupravljanjem država odumreti i, na taj način, svi glavni društveni problemi biće rešeni. Izgleda, međutim, da pre nego što se uopšte može pristupiti ozbiljnim problemima, a kamoli rešiti ih, prvo će *njihova* diktatura morati da odumre!

Radnička demokratija u komunističkoj državi

Efikasnost ekonomskog sistema ne bi trebalo da bude merilo na osnovu kojeg treba suditi o društvu. Samoupravljanje možda zaista slabi jugoslovensku privredu, ali zar ono ne čini društvene odnose humanijim i demokratskijim? Zar nije opravdano žrtvovati nekoliko procenata u ekonomskoj statistici, ako se zauzvrat izbegavaju društvena zla kao što su otuđenje i politička manipulacija? Neki zapadni intelektualci čvrsto veruju da jugoslovensko samoupravljanje poseduje tačno ova „čudotvorna svojstva“. A čak i oni koje se inače ne bi moglo smatrati „saputnicima“ jugoslovenskog režima, složili bi se da samoupravljanje ima određeni politički i društveni značaj, budući da, na kraju krajeva, život u Jugoslaviji *jeste* slobodniji nego u drugim komunističkim zemljama.

Mada zapadna štampa prenaplašava razlike između Jugoslavije i ostatka Istočne Evrope – Poljska i Mađarska takođe pokazuju malo sličnosti s „klasičnim“ totalitarnim modelom – ove razlike zaista postoje. Jugoslavija je zaista slobodnija, ali ova veća sloboda ne proizlazi iz sistema samoupravljanja. Niti se ona da iskusiti u sferi politike. Što se tiče političkih sloboda, razlike između Jugoslavije i bilo koje druge jednopartijske države su nepostojeće. Paradoks jugoslovenskog samoupravljanja je u tome što ono ne samo što nije uspeo da oslabi državu, već je poslužilo njenom jačanju. Kroz praksu „samoupravljanja“ u ekonomiji, stvoreni su krajnje rafinirani i efikasni metodi za kontrolisanje radničke klase i zauzdavanje njene spontane težnje ka sindikalnom sistemu. Nemoguće je stvoriti bilo kakvu nezavisnu organizaciju radnika zbog njihovog obaveznog učešća u samoupravljanju. Partijska birokratija, u većini slučajeva, direktno odlučuje ko će biti izabran kao član samoupravljačkog tela, i uvek zadržava pravo veta – u slučaju da se izabrani kandidat pokaže kao „moralno-politički“ nepogodan. Na ovaj način, jugoslovenska vladajuća klasa stvara političkog saveznika unutar radničke klase – u stvari, radničku birokratiju. Da li je potreban bolji dokaz za potpuni sukob interesa između ustanove samoupravljanja i radničke klase, od činjenice da nijedan štrajk u Jugoslaviji nije počeo uz saglasnost samoupravljačkih tela, a u većini slučajeva ta tela su čak pokušala da spreče štrajk?

Mala, čisto ekonomska prava koja radnici u stvari imaju, sasvim su nedovoljna da budu protivteža ogromnoj moći birokratije. Samoupravljanje, stoga, ne može biti zamena – a kamoli superiorna zamena – za političku slobodu i slobodne političke ustanove. U mesečnom magazinu *Socijalizam* (br. 7-8, 1980), čiji je izdavač Savez komunista Jugoslavije (komunistička partija), i u čijem se uređivačkom odboru nalaze važne političke ličnosti, objavljen je članak beogradskog profesora Nece Jovanova, u kojem on implicitno zahteva političku demokratizaciju, tvrdeći da je ona preko potrebna za bilo kakvu borbu protiv svemoći države i njene birokratije. Dr. Jovanov postavlja pitanje: „...da li proces odumiranja države... mora da

otpočne najpre kao proces razaranja monopola političke vlasti...?“ Dalje u tekstu, dr Jovanov predlaže pozitivan odgovor na ovo pitanje. Jer“... – ukoliko se društvo vremenski više udaljava od oružanog dela socijalističke revolucije, utoliko opasnost po vlast radničke klase od vlastite birokratije... može da jača i da kao opasnost postane trajna.“

Delegatski sistem je prividno oblik direktnog političkog zastupanja u Jugoslaviji. Svi kandidati su u teoriji izabrani na neposrednim opštinskim izborima ili sličnim „lokalnim“ telima; ali u praksi njih direktno kontroliše partija. Dva i po miliona ljudi je uključeno u ovaj sistem. Komentarišući ovaj broj, profesor Jovanov ne smatra da on označava demokratski karakter Jugoslavije, nego pre potvrđuje uspeh političke manipulacije.

Sve u svemu, samoupravljanje ne doprinosi da država manje dominira jugoslovenskim društvom. Država stoga umesto da odumire kroz samoupravljanje „uz političku podršku Partije... snagom svoje (i partijske) političke vlasti samoobnavlja (se) u proširenom obimu, ali ne više kao klasična država, već se samoobnavlja u onim posredničkim institucijama, zajednicama i organizacijama koje su samo formalno-pravno samoupravne, ali su faktički stvarane odozgo... i objektivno su politički pogoni države...”

Ova analiza će neminovno učiniti svakog potencijalnog reformatora jugoslovenskog društva svesnim težine zadatka. Jer, kako se može boriti protiv birokratske vladajuće klase koja je tako potpuno prožela društvo?

Istovremeno, sama činjenica da je članak poput ovog objavljen – i čak u partijskom mesečnom časopisu – ne može a da odmah ne oživi veru da se stvari mogu promeniti na bolje.

Titova vladajuća klasa

U jugoslovenskoj partiji postoji duga tradicija ove vrste samoanalize i samo-kritike koja završava zahtevom za demokratskim reformama. Jedan od prvih takvih „liberalnih devijacionista“ (kako se „zvanično“ opisuju) je kritičar „nove klase“, Milovan Đilas. U svojoj poslednjoj knjizi on raspravlja takođe o toj temi. *Druženje s Titom* (objavljena kod Harcourt Brace Jovanovich, New York and London 1980, prvi put objavljena kod Verlag Fritz Molden, Wien-München-Zürich-New York, 1980, pod naslovom *Tito – Eine kritische Biographie*) neobična je mešavina ličnih uspomena i istorijske analize, koje dopunjavaju autorova razmišljanja o prirodi vlasti, politike, diktature i komunizma. Knjiga nije biografija u konvencionalnom smislu – iako sadrži sve važne činjenice o „glavnom junaku“ – već se može bolje opisati kao književni i politički esej.

Čak i oni koji dobro poznaju jugoslovensku posleratnu politiku, biće iznenađeni, dok čitaju knjigu, s količinom oduševljene podrške koju je veliki broj vodećih jugoslovenskih komunista pružio demokratskim reformama posle sukoba jugoslovenske partije 1948. sa Staljinovim Kominformom. Otvoreno se diskutovalo u partijskom vrhu i o mogućnosti da se postane deo Socijalističke internacionale i o neophodnosti da se legalizuje politička opozicija. Čak se smatralo, u to vreme, da je birokratizacija vlastite partije najvažnije ograničenje za dalji „razvoj socijalizma“. Napravljen je plan – čiju je primenu zaustavio lično Tito – da se skupština transformiše od reprezentativne ustanove koja ima samo formalnu moć u centar političkog života gde bi se raspravljalo bez ograničenja i donosile se stvarne odluke. Sva ta smela nastojanja izašla su iz atmosfere prilične lične iskrenosti i „drugarstva“. Moglo se čak reći Titu u lice da njegov životni stil, kako je predstavljen na fotografiji u časopisu *Lajf*, liči na onaj južnoameričkog diktatora. Međutim, ovaj idealistički demokratski pokret nije uspeo. Jugoslovenski režim je zaista ostao umereniji od sovjetskog, i vremenom je postao manje dogmatičan i tolerantniji u umetnosti i kulturi. Putovanja i konzumerizam takođe su transformisali tužni „socijalizam“ iz četrdesetih i pedesetih godina, ali nikada nije došlo do autentične političke demokratizacije. Đilas opisuje kako su nove reformističke ideje postale prazne propagandne fraze, a „liberalni devijacionisti“ – i on sâm kao jedan od njihovih glavnih pobornika – bili poraženi.

Čitajući komentare britanske štampe o Titu posle njegove smrti, sticao se utisak da je on bio vođa koji se uvek trudio da postigne maksimum moguće slobode unutar autoritarnog komunističkog poretka. Taj poredak je opisan kao nešto od spolja nametnuto Titu, što on nije imao moći da promeni. Prosvećeni vođa u divljoj komunističkoj zemlji! Iz Đilasove knjige, međutim, jasno se vidi da je upravo Tito bio najveći partijski zaštitnik (a time i svoj vlastiti) apsolutne vlasti, i najveća prepreka svim pokušajima da se zemlja demokratizuje. Tito, naravno, nije bio sâm. Ogromna društvena snaga stajala je iza njega. Milovan Đilas zna to veoma dobro: „U svim krizama Tito se okretao k srednjim kadrovima i nalazio u njima najčvršće, najtrajnije uporište. Uvek je slutio i znao – da su oni i nešto više od aparata, partijskog i državnog: novi sloj, nova snaga koju je ‚istorija‘ pozvala da vodi i menja. I da iznalazi i prisvaja blagodeti i privilegije.“

Jugoslavija – nestabilna a ipak nepromenljiva

Tito više nije sa nama, ali birokratija je ostala – ni najmanje oštećena samoupravljanjem. Da li liberalno krilo partije, zajedno sa drugim reformističkim snagama, ima sada veće šanse za uspeh? Da li su u Jugoslaviji sazreli uslovi za ukidanje jednopartijske diktature? Đilas je oprezan u svojoj prognozi, ali ipak optimista.

Međutim, na neki način, optimizam je njegova „dužnost“ i njegova „obaveza“, pošto je on disident i politički protivnik.

Grof Andreas Razumovski, bivši dopisnik iz Beograda *Frankfurter algemajne cajtunga*, nema nikakvih takvih obaveza i njegov pesimizam je malo čime ograničen. Njegova briljantno provokativna knjiga *Ein Kampf um Belgrad* (Ullstein Verlag, 1980), pokazuje istu duboku privrženost razotkrivanju despotskog karaktera posleratnog jugoslovenskog komunističkog režima i dokazivanju da su uzaludne sve nade da se on može promeniti. Komunisti, obrazlaže on, nikada neće dopustiti prave demokratske reforme, jer bi takve reforme nužno iziskivale pravo naroda da odredi prirodu političkog poretka, a pošto je većina naroda protiv komunizma, to bi onda značilo kraj njegove vlasti. Bez takvih političkih sloboda, sve druge slobode ne predstavljaju ništa do milosti „velikodušno“ datih narodu od strane njegovih vladara. Tako one uvek mogu, bez većih teškoća, biti povučene. Razumovski obraća pažnju na „improvizovanu“, uslovljenu i nepostojanu prirodu prava i sloboda koje jugoslovenski građani sada uživaju. On takođe ističe da će to uvek biti slučaj dokle god je politička moć monopol manjine.

Takođe, demokratskim snagama unutar komunističke partije je suđeno da budu poražena manjina, budući da je na neki način u „prirodi stvari“ da su idealisti uvek brojem nadmašeni od karijerista – pogotovo kada je „sistem“ godinama potpomagao razvoj druge grupe. Sposobnost „sistema“ da zaštiti i očuva sebe i da odnese pobedu nad svojim spoljnim i unutrašnjim protivnicima, ne znači da je u stanju da reši društvene i ekonomske probleme. Naprotiv! Njegove snage potpuno su usmerene ka vlastitim sebičnim interesima. Razumovski čak sumnja u privrženost jugoslovenske vladajuće klase očuvanju nezavisnosti zemlje. On veruje da bi se veliki broj vodećih komunista, u slučaju štrajkova ili nemira, pouzdao u Crvenu armiju da ih zaštiti od vlastitog naroda. Neizmenljiva je suština svakog komunističkog sistema da se prvenstveno brine za vlastitu moć. A zašto bi Jugoslavija bila iole drugačija?

Jugoslaviju je nemoguće reformisati, zaključuje on, dok ona, u isto vreme, ima krajnje nestabilnu i nepredvidljivu budućnost. Jedino u šta možemo biti sigurni, u godinama koje dolaze, jeste da će ostati komunistička diktatura. Jugoslavija nema snažnih političkih ličnosti – stalnim čistkama Tito je učinio sebe „nezamenljivim“. Ostala je samo vladajuća klasa koja nema ni političkih, ni drugih principa, izuzev samoodržanja.

Razumovski piše unoseći se i sa izvesnom gorčinom. Moglo bi se pomisliti da je knjigu napisao jugoslovenski intelektualac-disident za koga su zamršenosti jugoslovenske politike isprepletene sa vlastitom sudbinom. Međutim, to ne čini njegovu knjigu pristrasnom – ili bar ne više nego što su to sve knjige o tako kontroverznoj temi kao što je Jugoslavija. Strasna *angažovanost* Razumovskog pomaže

mu da razume Jugoslaviju dublje od „nezainteresovanog“ posmatrača. Pa ipak, ostajemo u nedoumici o poreklu ove „angažovanosti“? Da li je on kosmopolita liberalnih uverenja, koji se oseća lično ugroženim od diktature uopšte? Ili je možda jedan od onih stranaca koji je zanesen „egzotičnom“ zemljom, ali nije u stanju da se privikne na njene rdave političke osobenosti?

Ein Kampf um Belgrad je „velika“ knjiga – i po obimu (500 strana) i po bogatstvu i opsegu istorijske građe. Ona sadrži, na primer, mnogo toga o autoritarnoj političkoj tradiciji kod jugoslovenskih naroda pre dolaska komunista na vlast. Jugoslovenski režim i „službene patriote“ koristiće ovu činjenicu da dokažu kako autor (koji nije bio popularan kod vlasti za vreme svog petogodišnjeg boravka u Beogradu) nije samo neprijatelj komunizma već takođe i zemlje i njene istorije. Južni Sloveni definitivno imaju mnogo veću demokratsku tradiciju nego što Razumovski sugerise. Međutim, on je uspeo da dokaže kako komunizam nije nikakav „*diabolus ex machina*“ jugoslovenske istorije, već je izrastao iz političkog tla koje je rodilo mnoge ranije despotizme.

Razumovski je zapadni liberal. On je takođe intelektualac koji se naslađuje svojim vlastitim pesimizmom. To ga onda vodi u neku vrstu *status quo* konzervativizma, koji ga čini nesposobnim da veruje kako se išta može radikalno promeniti na bolje. Totalitarizam, avaj, može samo da porodi novi totalitarizam. Naravno, ovi stavovi se mogu kritikovati – i sa filozofskog stanovišta (oni su u stvari zasnovani na jednoj određenoj filozofskoj koncepciji čoveka i istorije) i pomoću konkretnih činjenica iz jugoslovenske istorije. Ali je možda dovoljno složiti se oko sledećeg. Činjenicu da su snage koje rade na demokratizaciji unutar komunističke partije uvek bile poražene, Razumovski uzima kao znak da su osuđene na neuspeh. Međutim, sama činjenica da režim mora stalno da se suprotstavlja tim snagama, pokazuje ne njihovu slabost već sasvim suprotno, njihovu ogromnu vitalnost i snagu. Pokušaj da se demokratizuje Jugoslavija, na kraju krajeva, možda nije napor toliko lišen političke mudrosti.

„Jugoslavia Since the Death of Tito,“ *The Political Quarterly* (London), vol. 52, no. 2, April-June 1981, 214-224.

„The Myth of Self-Management,“ *The Spectator* (London), vol. 245, no. 7949, 15 November 1980, 11-12. Ovo je odlomak iz eseja objavljenog u *Politikal kvoterli*.

Citati iz dr Nece Jovanova u eseju u *Politikal kvoterli* mogu se naći, uz još mnoge druge, u „Odlomci iz članka profesora dr Nece Jovanova; Komentari na članak dr. Jovanova“, *Naša reč* (London), vol. 33, no. 319, novembar 1980, 15-16.

„Može li Jugoslavija da se demokratizuje?“, *Naša reč* (London), vol. 34, no. 321, januar 1981, 12-13. Ovo je odlomak iz eseja objavljenog u *Politikal kvoterli*.

Aleksa Đilas

KUDA SE OKRENUTI – JUGOSLAVIJA POSLE NESVRSTANOSTI

Jugoslovenska politika nesvrstanosti, koja je na samrti, mogla bi uskoro da ode u grob za svojim arhitektom, Josipom Brozom Titom. To predskazuje značajne promene kod kuće ništa manje nego u spoljnoj politici, jer je uvek postojala bliska veza između unutrašnjeg delanja jugoslovenskog komunizma i napora da se postigne nezavisnost od velikih sila.

Posle njegovog raskida sa Staljinom 1948, mnogo zapadnih političara je s odobravanjem proglašavalo Tita za „nacionalnog komunistu“, hvaleći ono što su smatrali da je njegovo držanje odstojanja od Moskve. Oni su procenjivali jugoslovenskog vođu kao umerenog političara koji je samo želeo da razvije politički sistem prikladan lokalnim uslovima i značajniju spoljnu politiku kojoj bi jedini cilj bio da služi interesima zemlje. Neki na Zapadu su čak videli njegov novi stav kao previše racionalan i liberalan da bi se uopšte opisao kao ideološki.

Ovo tumačenje je bilo naivno. Iako bismo grešili kada bismo izjednačavali jugoslovenski komunizam sa staljinizmom, ipak je on bio ideologija sa globalnim namerama, smatrajući sebe za svetu istinu a svoje protivnike za izdajnike i kriminalce. Sâm Tito je uporno odbijao nalepnicu „nacionalni komunist“; u mnogo prilika on ju je proglasio za klevetničku izmišljotinu imperijalista. Njegov politički instinkt da tako postupa bio je sasvim ispravan: On je jasno prepoznavao opasnost od lokalizovanja zahteva jugoslovenskog komunizma za punovažnošću. Jer, svaka ideologija koja ograniči svoje ambicije na samo jednu zemlju mora da opada, a prihvatanje pojma nacionalni komunizam osudilo bi na propast jugoslovenski režim.

Nesvrstanost je bila metod koji je Tito izabrao da širi svoju revoluciju i jevanđelje, a da istovremeno ostane samostalan u odnosu na Sovjetski Savez. On ju je propagirao sa strašću koja se graničila sa megalomanijom. Kroz pokret nesvrstanosti, Tito se nadao da će on i njegova zemlja postati vođe „većine čovečanstva“

i „savest modernog sveta“. Ovakvo preterano visoko mišljenje o sebi imalo je uticaja na jugoslovensku spoljnopolitičku birokratiju. Osnovan je ogroman, slabo kvalifikovan diplomatski aparat, uvećavajući breme već prenapregnutog budžeta. Tito-va ljubav prema ceremonijama, putovanju i skupljanju odlikovanja zabavljala je mnoge ljude, ali je važna činjenica da je nesvrstani pokret pomogao negovanje atmosfere pogodne za sovjetski ekspanzionizam.

Avanture SSSR-a u Aziji i Africi, na primer, neprekidno su nailazile na blažu, više posrednu kritiku nego SAD prilikom učešća u Vijetnamskom ratu. Pokret jeste glasao u Ujedinjenim nacijama protiv sovjetske okupacije Avganistana, ali to ipak nije predstavljalo pravo osporavanje sovjetskog imperijalizma. Nesvrstani stav je bio da je polarizacija Istok–Zapad glavni uzrok upada Rusije u centralnu Aziju: Sovjetska invazija je, dakle, u velikoj meri krivica Zapada, koji ima svoj vlastiti vojni blok i svoje vlastite sebične interese. Na neki način, trag svih zala ovoga sveta kreće od zapadnog neokolonijalizma.

Povrh toga, u toku poslednjih nekoliko godina, raspao se nekad impresivni privid jedinstva pokreta. Zemlje članice pokreta dale su se na vođenje svirepih ratova jedna protiv druge; najsurovije udarce privredama nesvrstanih zadali su članovi grupe, arapske zemlje, pokazujući veću lojalnost OPEK-u; dve istaknute države-osnivači, Egipat i Indija, svrstale su se uz suprotne blokove; a otprilike jedna trećina ostalih članova preselila se trajno u sovjetsku orbitu.

Doista, na nesvrstane nacije se gleda kao na plodno tlo za razvoj najnovije varijante „narodnog fronta“. Isto kao što je Staljin okupio simpatizere i saputnike da parališe antisovjetske snage, Kremlj vešto manipuliše s pokretom da proširi svoj uticaj u Trećem svetu.

Na Konferenciji nesvrstanih 1979. u Havani, konačno je formalno legalizovana sovjetska frakcija i pored protivljenja Jugoslavije. Mora se, ipak, istaći da je politika Beograda suštinski doprinela pojavljivanju ove frakcije – bilo pomoću direktnih ekonomskih i vojnih „poklona“ raznim prosovjetskim „oslobodilačkim“ pokretima, bilo kroz bezbrojne antiameričke izjave i političke kampanje.

Uz to, sâm Tito je od njenog početka uporno nastojao na tome da nesvrstanoš, daleko od toga da bude pasivna neutralnost, znači aktivno učešće na strani „progresivnih“ snaga u svetu – i nije ostavljao ni malo nedoumice kako će to biti prevedeno na jezik prakse. U razgovoru sa predstavnicima čehoslovačke armije aprila 1975, on je izjavio da su ciljevi Jugoslavije i SSSR-a u biti identični, i da bi se u slučaju svetskog rata oni borili na istoj strani bez obzira na to što Jugoslavija ne pripada Varšavskom paktu. Prema nekim pretpostavkama, najmanje tri ministra spoljnih poslova Jugoslavije izgubila su svoje položaje jer nisu bili dovoljno energični pobornici „klasne borbe“ u svetu.

Čak i u Havani, kratko pre svoje smrti, Tito je ponovio da bi bila teška greška ne uvideti razliku između Istoka i Zapada. Obe strane imaju slične „loše“ crte, on je tvrdio, ali je i pored toga očividno koja je na strani progresa. A nesvrstani narodi, u svom otporu imperijalizmu, moraju biti deo borbe za socijalizam širom sveta.

„Iznenadno“ neposredno učešće Sovjetskog Saveza u pokretu izazvalo je, kako izgleda, uvređeno zaprepašćenje kod jugoslovenskih upravljača, jer ništa nisu znali o namerama Moskve. Ovo ipak samo podvlači naivnost beogradskih predstava o nesvrstanosti. Dabogme da je Sovjetski Savez, kao pokretač i glavni snabdevač takozvanog revolucionarnog socijalizma, imao „prirodno pravo“ da se umeša.

*

Nije nesvrstanost nanela ozbiljnu štetu jedino globalnom položaju Jugoslavije. To što je princip proleterskog internacionalizma očividno nerado napušten, takođe je ugrozilo nezavisnost zemlje, ohrabrujući unutrašnju „petu kolonu“.

Ona se ne sastoji od prosovjetskih simpatizera iz 1948, „kominformovca“, koji su sada mala grupa postarijih ljudi bez moći. Niti postoji mlađa generacija kominformovaca. Režim je tvrdio suprotno sedamdesetih godina, ali to je jednostavno bio zgodan izgovor za proganjanje disidenata: Očito, pripisivanje prosovjetskih nakhonosti protivnicima lako zavarava zapadnu štampu i omogućava jugoslovenskim upravljačima da prikriju svoje nemilosrdne metode kao deo plemenite borbe da se očuva nacionalni suverenitet.

Ne, prava peta kolona koja gleda ka Sovjetskom Savezu, danas se nalazi, ironično, u samoj vladi. U nekoj krizi, Sovjeti se mogu osloniti na privrženost delova vladajuće komunističke birokratije, i na grupe u vojsci i policiji. Jer, u vođenju unutrašnje politike, kao i u politici nesvrstanosti, postoje neodoljive ideološke sličnosti između ovih jugoslovenskih elemenata i Kremlja. Ako bi se ukazala prilika, oni ne bi bili neradi da pozovu Crvenu Armiju da ih spasi od vlastitog naroda.

U međuvremenu, nesvrstanost je sprečila jačanje veza Jugoslavije sa zapadnim demokratijama, jedinim snagama koje su u stanju da joj pomognu da sačuva svoju nezavisnost. Te zemlje su omogućile da ona izbegne potpunu sovjetsku dominaciju. Ali, vojno slaba i politički razjedinjena Zapadna Evropa nije smatrala Jugoslaviju vitalnim strateškim delom kontinenta. Uprkos svim pričama o značaju Balkana i opasnostima od sovjetskih baza na Mediteranu, Jugoslavija je na periferiji „prave“ Evrope. Budući da je komunistička diktatura, većina Evropljana ne smatra da je „jedna od nas“.

Zapadne vlade su tolerisale „progresivni“ karakter jugoslovenske spoljne politike, osećajući se zadovoljnim što ona nije u Varšavskom paktu. One su čak verovala

da je mudro laskati Titu i davati mu velikodušne kredite. Pored svega toga, jugoslovenska antizapadna spoljna politika je otuđila zapadno javno mnjenje. Nije onda ni čudo što je u toku svoje predsedničke kampanje 1976. Džimi Karter izričito rekao da ne bi pokrenuo vojnu silu u odbranu Jugoslavije. U post-titovskom dobu, još uvek vlada neizvesnost u pogledu stepena zapadne pomoći koja bi bila stavljena na raspolaganje u slučaju stvarne krize sa SSSR-om.

Naravno, ekonomska, politička i kulturna saradnja sa Zapadnom Evropom, umesto sa nesvrstanim zemljama, sveobuhvatno bi ojačala Jugoslaviju. To ne bi automatski isključilo kritiku Zapada. Švedska, da pomenemo jedan slučaj, često je oštro korila SAD i Zapadnu Evropu zbog politike prema zemljama Trećeg sveta, a ipak ostaje integralni deo zapadnog sveta, i za Sovjete bi bilo politički mnogo teže da izvrše invaziju Švedske nego Jugoslavije. Iako politička osećanja igraju važnu ulogu u međunarodnim krizama, Beograd je učinio sve što može da izgubi naklonost Evropljana i Amerikanaca.

Veze s evropskom levicom, bilo socijalističkom ili komunističkom, takođe su slabe. Jugoslavija je podržala evrokomunističko uporno nastojanje na nacionalnom suverenitetu nasuprot hegemoniji Moskve, ali odbacuje ostale njihove ideje. Drugim rečima, ona je voljna da ide samo do pola puta, odobravajući samostalnost za „male socijalističke države“ u odnosu na velike, ali ne za pojedince u odnosu na njihove vlade. Titova maksima je na snazi: U unutrašnjim stvarima, jača sila treba da odredi političku normu. Karakteristično je da evrokomunističke objave verovanja koje se tiču intelektualnih sloboda, višepartijskog sistema i nezavisnog sudstva, i kojima se daje mnogo publiciteta, nikada ne dobijaju dovoljno prostora u jugoslovenskim medijima. Može se sumnjati u iskrenost evrokomunističkog liberalizma, ali ne u strah Beograda od njegovog uticaja.

*

Slom jugoslovenske politike nesvrstanosti doveo je u pitanje samu bit ideologije i kroz to otkrio potrebu za reformama. Istina je da je nesvrstanost uvek bila u neposrednom sukobu s nacionalnim interesom zemlje. Sada, međutim, najnezainteresovaniji obični građanin vidi potpunu apsurdnost jedne spoljne politike koja koristi samo najvećem neprijatelju jugoslovenske nezavisnosti – Sovjetskom Savezu. I ovo saznanje mora baciti sumnju na režim koji je tako arogantno godinama podržavao politiku koja je sama sebe porazila.

Monolitna priroda jugoslovenskog komunizma nalaže međuzavisnost unutrašnje i spoljne politike. Dakako, unutrašnji poslovi su osa spoljne politike, ali ne treba potceniti moć ove potonje da utiče na unutrašnju. Ona nije samo izvedena nadgradnja. Zato što je ovo razumeo, Tito je izbegavao blisku saradnju sa zapadnim

silama. Jugoslavija je samopouzdanu zahtevala i dobijala ogromne zajmove sa Zapada, a ipak je bila krajnje nerada da sarađuje sa zapadnim firmama i stvara zajednička preduzeća, radije izvozeći svoju radnu snagu u Zapadnu Evropu da je eksploatišu kapitalisti. Tita su zabrinjavale demokratske reforme koje bi prisniji odnosi doneli. Zalaženje na domaći teren slobodne, na dobit orijentisane privrede zapretilo bi dalekosežnim društvenim posledicama koje bi ozbiljno potkopale komunistički monopol na vlast.

Titova smrt i sovjetizacija pokreta nesvrstanih lišili su jugoslovenske upravljače platforme na kojoj mogu da se igraju svetske politike. Režim je dobio lekciju iz političke skromnosti, umerenosti i realizma. Značajan broj vodećih komunista izgleda da je imao hrabrosti da nauči iz te lekcije. Jedan od znakova njihove nove trezvenosti je uvođenje skromnijeg protokola. Sjaj i luksuz Titovog doba, prećutno se priznaje, neprimeren je jednoj maloj, izolovanoj zemlji koja se bori sa teškim ekonomskim i etničkim problemima.

Iako nesvrstanost ostaje značajno opredeljenje spoljne politike, ona više nije izvor čestitanja samom sebi i hiliјastičke nade. Dobija se utisak da bi mnoge jugoslovenske vođe radije izišle iz pokreta i da njihovi građani zaborave da je cela stvar ikada postojala.

Sa propadanjem i padom nesvrstanosti gotovo završenim, Jugoslavija ima dve mogućnosti. Zemlja može da pokuša da učvrsti veze sa Zapadom i otvori put demokratskim reformama, ili može da pooštri unutrašnju bezbednost i okrene se radikalno ka Istoku. Oni koji pokazuju naklonost prema liberalizaciji, sada su ohrabreni, jer je raspad pokreta nesvrstanosti naterao Jugoslaviju – premda protiv njene volje – da se vrati sebi, svojim vlastitim problemima i svojim vlastitim interesima. Ovo može imati samo pozitivne posledice po budućnost zemlje.

„Which way to turn – Yugoslavia after Non-Alignment,“ *The New Leader* (New York), vol. 58, no. 7, 6. April 1981, 7-9.

„Jugoslavija posle nesvrstanosti“, *Naša reč* (London), vol. 34, no. 327, avgust-septembar 1981, 10.

Tekst se sastoji iz prevoda na srpskohrvatski više dužih izvoda iz članka u *Nju lideru*.

ZA SLOBODNI SVET

Pariski *Le Monde* javlja 14. II da je u Parizu, Njujorku i Londonu obrazovan „Odbor za slobodni svet“, sa ciljem da se „brani slobodni svet protiv povećanih pretnji od totalitarnog varvarstva“. Predsednik tog Odbora je poznati naučnik i novinar **Raymon Aron**, a članovi toga Odbora, između ostalih, jesu poznata imena u kulturnom i političkom svetu: Jean Marie Benoist, Eugène Ionescu, Branko Lazić. Olivier Todd, George Suffert, Alain Besancon, Patrick Wajzman – iz Francuske, potom iz Sjedinjenih Država i V. Britanije: Saul Bellow, Sir James Goldsmith, Tom Stoppard, Elie Wiesel, Herman Wouk, Arthur Koestler, Mihajlo Mihajlov, dr Milorad Drašković, Krsto Cviić, Aleksa Đilas, i najzad disidenti iz Istočne Evrope – Brodski, Bukovski i Milovan Đilas.

Nаша reč (London), vol. 34, no. 324, april 1981, 11.

REŽIM PROTIV OPOZICIJE

Umesto dijaloga, za koji se zalaže jedan od prvaka SKJ dr Aleksandar Grlićkov – i dalje se vrše napadi na demokratsku opoziciju u Jugoslaviji. I klevetaju se ljudi, a da se nikome u samoupravljačkom društvu ne daje pravo da se ma na koji način brani.

Sarajevsko **Oslobođenje** prenelo je 4. II u četiri stupca saopštenje sa proširene sednice Univerzitetskog komiteta SK na univerzitetima u Beogradu, u kome se napadaju „antisocijalističke pozicije“ marksističkih profesora sa beogradskog Filozofskog fakulteta, nazivajući ih „parazitskom grupicom“.

Beogradski NIN nastavio je 8. II kampanju protiv beogradskih profesora u kome se pišu i ovakve besmislice, da planirani časopis **Javnost**, na čelu sa akademikom Dobricom Ćosićem i profesorom Ljubomirom Tadićem, „nije naišao na podršku javnosti“... (Časopis se nije uopšte mogao da pojavi, ni u jednom jedinom broju). U režimskim napadima protiv beogradskih profesora istakle su se njihove kolege **Vlada Milanović**, **Prvoslav Ralić**, **Krcun Dragović** i **dr Miroslav Đorđević**. Ovaj poslednji je izjavio da su beogradski profesori „našli (saveznike) samo u reakcionarnim krugovima u inostranstvu“, ne kazujući koji su to reakcionari. Postavlja se pitanje da li je i dr Đorđević tako dobro obavešten kao i jugoslovenski novinari, ili pak ne sme da kaže koji su to „reakcionarni krugovi“.

Novi stručnjak za propagandu protiv opozicije je već poznati **Nandor Major**. On je u „Borbi“ od 10. II objavio svoj drugi članak „o idejnim kretanjima u kulturi“. „**Zar treba podsetiti na mesijanističko-nacionalistička istupanja Dobrice Ćosića i Mihaila Đurića, na šovinističko-huškačke članke, eseje i čak novele Gotovca i Šegedina?**“ – (misleći na vreme tzv. liberalizma 1971/72. godine). „**Zar treba podsetiti na to da su neki saradnici 'Praksisa' redovno koristili časopis da bi putem svojih 'studija', u stvari političkih pamfleta, branili neke prevaziđene odnose, a 'bespoštedno' napadali one za čije se razvijanje Savez komunista zalagao?**“

Ova su pitanja upućena na adresu **Bore Ćosića** u beogradskim „Omladinskim novinama“, u kojima je kritikovao kulturnu politiku režima.

Anonimni članak pojavio se u „Borbi“ 17. II o „predstavkama zlih namera“, u vezi sa peticijama da se menjaju izvesni paragrafi Krivičnog zakona. Ove peticije pisac naziva „papirima“ a potpisnike „**grupicom političkih protivnika, koja je pokrenula ovu inicijativu, poslužila se ovom prilikom da grubo napadne naš sistem, manipulišući i sa potpisima izvesnog broja poštenih ljudi koji su obmanuti ili nisu blagovremeno prozreli stvarne namere ‘arhitekata’ ovih inicijativa**“. Optužuju se potpisnici da su svoje predstave „poslali odmah i reakcionarnim krugovima u inostranstvu, koji su se požurili da organizuju hajku protiv Jugoslavije kao tobože nedemokratske zemlje, klevećući je da hapsi ljude zbog svake iole slobodnije misli, da su joj zatvori puni političkih zatvorenika itd.“ Tvrdi pisac da Jugoslavija spada „u red evropskih zemalja sa najmanjim brojem političkih zatvorenika“; bilo ih je u novembru 1980. svega 172, a od stupanja na snagu Krivičnog zakona od 1. jula 1977. do 15. novembra 1980. osuđena su za krivično delo neprijateljske propagande iz člana 133. samo 162 lica. Potpisnici ovih peticija su „**dobro poznati neprijatelji našeg društva: nacionalisti, anarholiberali i pripadnici ‘masovnog (hrvatskog) pokreta’ iz 1971. godine**“. Potpisnici nisu se „zastideli“ dveju činjenica, „prvo, da u borbi za ostvarenje svojih ideja što više uključe desničarska reakcionarna glasila u inostranstvu...boreći se tako protiv svoje sopstvene zemlje... Drugo, nisu se stideli ni toga da sa svojim u suštini neprijateljskim idejama i stavovima, kojima su želeli da prošire prostor anarhiji, terorizmu, špijunaži, sabotazi, organizovanom delovanju protiv interesa radničke klase... istupe tokom bolesti i neposredno nakon smrti predsednika Tita...“ „Stoga se, kaže pisac, sa njima ne mogu praviti **nikakvi kompromisi**...“

Jure Bilić u svome govoru pred jednim Savetom Republike Hrvatske, na dan 12. II, za prvi trenutak izgledalo je da je bio blaži, jer je za vođe demokratske opozicije u Hrvatskoj, rekao da su „došli, ako ne na ustašku, **ono barem proustašku i više na jednu HSS-mačekovsku liniju**“. Pominju se Gotovac, Veselica i Tuđman. Ukazuje se na „**sprege između hrvatskih i srpskih nacionalista i drugih, ima sprege sa istomišljenicima u Sloveniji. Zagrebačka grupa sarađuje s Đilasom, s njim i beogradskom grupom koja je htjela izdavati časopis ‘Javnost’ i zajedno se žele prikazati kao demokratska alternativa i progresivna snaga u svjetskim okvirima. A zapravo je i ovo grupa izdajnička, velikosrpska i hegemonistička i nju također treba raskrinkavati**“. Na kraju dolazi i sledeće:

„Naposljetku, **Đilasov sin je četnik. Sada u četničkim novinama piše protiv naše zemlje. Svjetu treba predočiti samo istinu o grupama ovim, jer one u svojoj suštini zagovaraju ili hegemonizam ili separatizam**...“

Aleksa Đilas

PRAVO NA NACIONALIZAM

U februaru ove godine osuđen je na tri godine zatvora Franjo Tuđman. Sudio mu se za krivično delo „neprijateljske propagande“. Branio se iz slobode, a sa izdržavanjem kazne počće tek kada mu republički Vrhovni sud potvrdi presudu, na koju je već uložio žalbu.

Redakcija *Naše reči* odlučila je da u ovom broju objavi najznačajnije odlomke iz Tuđmanovog *Odgovora na optužbu na glavnoj raspravi u Okružnom sudu u Zagrebu* i iz njegove *Završne reči*. Ova dva teksta, na žalost, ne mogu zbog svoje dužine da budu u celini objavljeni. Redakcija se ipak nada da će čitalac moći i iz priloženih delova da uoči one argumente koji predstavljaju okosnicu Tuđmanove odbrane. Što se tiče optužnice, ona je u celini objavljena u februarском broju *Naše reči*. Čitalac, kome taj broj nije pri ruci, moći će bez većih teškoća da iz odbrane odgonetne sadržaj optužnice. (Sva tri teksta, *Optužnica*, *Odgovor na optužbu* i *Završna reč*, štampana su u celini u posebnoj brošuri koja se može nabaviti preko izdavača United Publishers, 60 Brightwell Crescent, London S.W. 17, England).

Tuđmanov „hrvatski nacionalizam“

Optužnica navodi odlomke iz intervjua koje je Tuđman dao nekolicini zapadnih novinara u periodu između 1977. i 1980. godine kao „dokaz“ da je vršio „neprijateljsku propagandu“. Tuđman, uz izvesne ograde i primedbe, potvrđuje autentičnost intervjua, i dodaje da i dalje zastupa stavove koji su u njima izneseni. No, energično odbija da su ti stavovi „neprijateljski“ ili da predstavljaju „propagandu“.

Šta u stvari tvrdi Tuđman? Njegova shvatanja mogu da se podele na dve grupe koje su međusobno povezane i uslovljene. Prvu grupu predstavljaju stavovi koji se (grubo i uslovno) mogu nazvati „nacionalističkim“ – a ovu reč nikako ne treba

tumačiti u pežorativnom i „optužujućem“ smislu, kao što to čini jugoslovenski režim – dok drugu čine „demokratski“ stavovi.

Tuđman-demokrata se po malo čemu razlikuje od drugih demokratskih disidenata u Jugoslaviji. Njegova kritika jednopartijske diktature, kao i njegovo sagledavanje katastrofalnih posledica koje ideološko-politički monopol komunističke birokratije ima po razvoj kulture, privrede i društva u celini, nesumnjivo nailaze na podršku svih onih koji žele demokratske reforme. Takođe, Tuđman nije usamljen ni kada tvrdi da je ostvarenje ljudskih prava i demokratskih sloboda preduslov za humanizaciju ljudskih odnosa i za napredak jugoslovenskih naroda.

Ali Tuđman ne smatra da su politička opresija, ideološka isključivost i privilegije komunističke upravljačke „elite“ jedini nedostaci jugoslovenskog socijalizma. Po njegovom mišljenju, nacionalne suprotnosti predstavljaju podjednako značajan problem. Mada su u Jugoslaviji *svi neravnomerni* u odnosu na komunističku birokratiju – i građani kao pojedinci, i društvene grupe, a i nacije – Hrvati su u neravnopravijem položaju od drugih naroda. Ako parafraziramo Orvela, koji je rekao da su u socijalizmu svi jednaki, samo neki manje, a neki više, može se reći da Tuđman smatra da su u Jugoslaviji svi nejednaki i neravnopravni u odnosu na režim, ali da su Hrvati ipak neravnopravniji i „više nejednaki“.

Argumenti „hrvatskog proleća“

Tuđman-nacionalista jednako je elokventan kao i *Tuđman-demokrata*. Svoju tezu o neravnopravnosti Hrvata i Hrvatske on zasniva na analizama svih bitnijih aspekata društvenog života: kulture, privrede, politike... Tuđman govori o velikom iseljavanju i niskom prirodnom priraštaju hrvatskog naroda; ističe da Hrvatska ostvaruje najviše deviza i ima za jugoslovenske prilike dosta efikasnu privredu, a ipak dobija najmanje investicija i raspolaže sa upadljivo malim finansijskim kapitalom; tvrdi da se u zvaničnim podacima preuveličava broj srpskih žrtava ustaškog terora, i da se na osnovu njih stvaraju „crne legende“ o krivici celog hrvatskog naroda, koje se zatim koriste za opravdanje političkih progona hrvatskih disidenata; navodi podatke koji treba da pokažu neproporcionalnu zastupljenost Hrvata u JNA, partijsko-državnom aparatu, institucijama federacije; tvrdi da se najstrože progone upravo hrvatski opozicioneri i da je u jugoslovenskim zatvorima izuzetno veliki broj hrvatskih političkih krivaca.

Tuđmanove analize izuzetno mnogo podsećaju na argumente hrvatskih nacionalista sa početka sedamdesetih godina. Tuđman je uostalom bio tada jedan od najuticajnijih intelektualca i nikada se nije odrekao svojih stavova. Nisu ga zaplašili – ni u to vreme, a izgleda da neće ni sada – ni pretnje, ni zastrašivanja, a ni zatvor.

Ubedljivi argumenti

Da li je Tuđman u pravu? Koliko su tačne njegove analize? Je li položaj Hrvata zaista gori od položaja drugih naroda?

Ozbiljno ispitivanje valjanosti Tuđmanovih analiza teško da bi se moglo izvršiti na manje od nekoliko stotina stranica. Jer, polemisati sa Tuđmanom bilo bi isto što i polemisati sa celokupnom argumentacijom hrvatskog nacionalizma iz sedamdesetih godina.

Otrprilike jedna trećina Tuđmanovih argumenata deluje veoma ubedljivo. Tačno je da se izuzetno veliki broj Hrvata iseljava iz zemlje, a nema sumnje i da ih ima relativno malo u mnogim važnim državnim institucijama. Što se tiče jugoslovenskih gubitaka u toku prošlog rata, a posebno srpskih žrtava ustaškog genocida, zaista bi bilo pravo čudo kada bi zvanični podaci o njima bili tačni. Neumerena preuveličavanja i žrtava, a i vlastitih podviga, kao i izopačavanje čak i najosnovnijih činjenica o ratu i Narodno-oslobodilačkoj borbi, tipični su za službenu jugoslovensku historiografiju. Iako ovo nikako ne znači i da su Tuđmanove znatno manje cifre samim tim tačne, mora mu se ipak odati priznanje što je imao hrabrosti da pokrene ovu izuzetno značajnu i osetljivu temu.

Nevolje hrvatske privrede

Tuđmanova analiza ekonomske podređenosti Hrvatske je pristrasna i subjektivna. Ipak bi bilo pogrešno prebacivati mu svesno zanemarivanje činjenica. Reč je prevashodno o odsustvu ozbiljnog napora da se problemi sagledaju i sa drugih stanovišta, a ne samo hrvatskog. A takav napor je neophodan u razmatranjima ovako složenih pitanja. Neke Tuđmanove tvrdnje deluju upravo neverovatno. Kako, na primer, uskladiti, Tuđmanovu tvrdnju da je Hrvatska eksploatisana i u staroj i u novoj Jugoslaviji (znači preko šezdeset godina!), a da i dalje spada u ekonomski najrazvijenije regione Jugoslavije? Ako bi analiza onoga što Hrvatska daje Jugoslaviji zaista bila tačna, te ako bi se zatim pretpostavilo da su ta nepravedna „davanja“ mogla da budu „sačuvana“ za njen vlastiti razvoj, došlo bi se do zaključka da bi Hrvatska bez te „eksploatacije“ imala i pod režimom kakav jeste, tj. pod jednopartijskom komunističkom diktaturom, efikasnu, modernu privredu i životni standard na nivou Zapadne Evrope. To bi, dakle, bio jedini slučaj u istoriji svetskog komunizma da jedna komunistička zemlja ima privredni razvoj koji ne zaostaje za razvojem zapadnih zemalja. Potrebno je da se bude zaista zaslepljen nacionalističkom ideologijom da bi se u ovo poverovalo!

Najzad, preostaju oni Tuđmanovi argumenti o kojima je teško doneti bilo kakav određeniji sud. Mnoge oblasti našeg društvenog života i politike su nedovoljno

istražene, a često su i podaci nedostupni – zato je teško reći da li su izvesne Tuđmanove analize tačne ili ne. A ima kod njega i nekih izraza, koje nije lako shvatiti – ukoliko uopšte i imaju smisla. Šta je to, na primer, „psiha nacionalnog bića“? Hrvatski nacionalisti često govore o „nacionalnom biću“. Taj termin jedva da predstavlja nešto više od prazne i pompezne fraze, a Tuđmanovo pripisivanje „psihe“ tom „biću“ ne čini ga jasnijim.

Ugledni hrvatski demokratski nacionalista

Opšta ocena Tuđmanovih analiza ne bi, dakle, bila ni suviše nepovoljna, a ni izuzetno povoljna. Malo ima, uostalom, političkih, socioloških i ekonomskih analiza koje se mogu prihvatiti bez ikakvih zamerki i rezervi. Tuđmanovi tekstovi, kao i većina tekstova koje pišu „grešni“ ljudi, a ne „bezgrešni“ bogovi, ima svojih i dobrih i loših strana, tačnih i netačnih zaključaka, dosta pristrasnosti, a prilično i lucidnosti i hrabrosti.

Njegov nacionalizam – i to je ono što je najbitnije – nalazi se sasvim bezbedno unutar granica normalne, prihvatljive, „obične“, racionalne političke argumentacije. Tuđman nije nikakav nastrani ustaški zlikovac, genocidalni manijak, fanatik i šovinista, kakvim ga prikazuje jugoslovenska režimska štampa. Tuđman je ugledan građanin naše zemlje – istoričar, doktor nauka, bivši general JNA – koji smatra da se u Jugoslaviji krše ljudska i nacionalna prava. Tuđman je ugledni hrvatski demokratski nacionalista. I ako se nekome čini da su pojmovi „ugledni“ i „demokratski“ nespojivi sa pojmom „nacionalista“, onda to treba prvo dokazati. Samo po sebi to nije očigledno.

Valja tražiti argumente koji potvrđuju njegove teze, a treba uzeti u obzir i argumente koji ih obaraju. Sa Tuđmanovim analizama treba činiti sve ono što se u slobodnom društvu čini sa političkim analizama. Jedino što se s Tuđmanom ne sme činiti – ne sme se on hapsiti, suditi i slati na robiju. Jer u njegovim idejama nema zaista ničega što bi civilizovano, slobodno i tolerantno društvo moralo da sprečava silom i zabranama. A ima mnogo toga što mora da sprečava jugoslovenski komunistički režim – upravo zato što nije demokratski, tolerantan i civilizovan. I u tome sukobu između „grešnog“ Tuđmana i apsolutne i „bezgrešne“ jugoslovenske diktature, svi Srbi demokratskih uverenja – ukoliko žele da budu dosledni sami sebi – treba da budu na Tuđmanovoj strani.

Demokratske slobode za demokratske nacionaliste

Ima Srba koji sebe smatraju demokratama, i to po mnogim svojim shvatanjima zaista i jesu, ali koji bi želeli da se demokratizacija Jugoslavije vrši na takav način da ne obuhvati hrvatske nacionaliste. I to bez obzira na to da li su u pitanju

nacionaliste terorističkog i ekstremističkog tipa, ili demokratskog i reformističkog. Za njih je bilo kakva opozicija sadašnjem jugoslovenskom režimu, ukoliko polazi sa stanovišta nacionalnih hrvatskih interesa, nedopustiva i nelegitimna.

Nema i ne može biti demokratske Jugoslavije u kojoj neće biti punopravni građani demokratski hrvatski nacionalisti. Svi oni koji žele demokratske reforme moraju ovo da uvide.

Zahtevati političke slobode i poštovanje građanskih i ljudskih prava, a istovremeno insistirati da niko ta prava i slobode ne koristi za razmišljanje, pisanje i govorenje o interesima, položaju i sudbini vlastite nacije, samo je naivno i nereavno političko maštanje koje usporava demokratske promene. Jer ako se od ljudi zahteva neka idealna nad-nacionalna nepristrasnost i objektivnost, da bi im se priznalo pravo na slobodu političkog angažovanja, onda će neminovno, budući je ovaj „ideal“ neostvariv, sloboda biti odlagana za neku vrlo daleku budućnost. I to sloboda svih nas – i Hrvata i Srba i Slovenaca...

Komunisti kao „spasitelji“ Jugoslavije

Jugoslovenski režim predstavlja sebe pred strancima, naročito pred zapadnim političarima i novinarima, kao jedini faktor stabilnosti na jugoslovenskom tlu. Da nije njih, tvrde jugoslovenski birokrate, jugoslovenski bi se narodi međusobno ubijali. I ova propaganda ima priličnog uspeha. Mnogi dobronamerni stranci ne uspevaju da se odupru ovoj propagandi i napuštaju Jugoslaviju uvereni da liberalizacija, mada u principu poželjna, nije moguća, jer bi dovela do rasplamsavanja nacionalističkih strasti. Dilema za Jugoslovene nije – diktatura ili demokratija, već diktatura ili građanski rat. A onda je diktatura ipak bolja – pod njom ima neuporedivo manje žrtava.

Podržavanjem ili pasivnim posmatranjem progona demokratskih hrvatskih nacionalista, srpska opozicija postaje indirektno saveznik komunističke diktature. Birokratija, sa svoje strane, koristi nacionalne sukobe za svoje interese, predstavljajući se pred Hrvatima kao zaštitnik od srpskog nacionalizma, a pred Srbima od hrvatskog.

Režim sve više vlada po onom imperijalnom pravilu – zavadi pa vladaj. Mesto da se trudi da poveže jugoslovenske narode, on razvija nacionalnu mržnju time što svakoj nacionalnoj političkoj opoziciji pripisuje šovinističke i agresivne težnje. Bilo koji nacionalno svestan Srbin biće optužen za „četništvo“ – što u režimskom žargonu znači monarhizam, velikosrpski šovinizam, ugnjetavanje ne-srpskih naroda i želju da se započne „revanš“ i „druga runda“ građanskog rata – bez obzira na to što se zalaže za poštovanje ljudskih prava, protiv svakom nasilju, veruje da se Jugoslavija može reformisati bez većih potresa i ne mrzi ni jedan narod na svetu.

Dužnost je demokratske opozicije da ne veruje – i da javno saopšti to svoje neverovanje – u optužbe za nacionalistički ekstremizam. Samo na taj način može se oteti režimu iz ruku jedan od njegovih najmoćnijih argumenata i pred svet-skom i pred jugoslovenskom javnošću – da su jedino pod njim mogući red, mir i stabilnost u Jugoslaviji.

Srpsko-hrvatska tradicija netolerantnosti

Vrlo je mala verovatnoća da će srpski intelektualci protestovati protiv Tuđmanove osude. Uzroke ovog ćutanja nije teško otkriti – oni su očigledni i opšte poznati. Većina srpskih intelektualaca (a i slovenačkih, makedonskih, itd.) nikada i ne protestuje zbog političkih osuda. Inteligencija je uglavnom plašljiva, oportunistička, korumpirana i nedostaje joj najelementarnija demokratska svest. Svaka od ovih karakteristika, uzeta sama za sebe, dovoljna je da obezbedi pasivnost. U stvarnosti one su još efikasnije, jer obično nastupaju zajedno!

Zaista je suvišno podsećati na užasnu činjenicu da je jugoslovenska inteligencija (pa prema tome i srpska) po moralu i osećanju odgovornosti, neuporedivo ispod inteligencije u Čehoslovačkoj i Mađarskoj – a o Poljacima i da ne govorimo. (Ocena bi bila po nas još poraznija, ako bi se uzelo u obzir da su u Istočnoj Evropi uslovi za delatnost političke opozicije neuporedivo teži.)

Postoji ipak jedan mali deo srpske inteligencije koji se bori za demokratske reforme. No niko od njih neće istupiti u odbranu Tuđmana. Zašto?

Reč je o produžavanju jedne izuzetno loše i opasne tradicije, da se prećutno prihvati, toleriše, i čak pomaže, komunistički režim kada progoni nacionaliste ne-srpskih naroda.

Malo je onih među srpskim intelektualcima koji mrze hrvatski narod ili hrvatsku kulturu. Retki su slučajevi da je neko umetničko ili naučno delo, ili njegov stvaralac, bili diskriminirani zbog svog hrvatskog porekla ili zbog svog „hrvatskog duha“. Ali tolerantnost prema hrvatskom narodu i hrvatskoj kulturi nije praćena tolerantnošću i razumevanjem ni za kakvo političko ispoljavanje hrvatske nacionalne svesti. Tolerantnost prema kulturi kao da je bila u obrnutoj proporcionalnosti sa tolerantnošću prema nacionalizmu.

Postavlja se naravno pitanje: da li uopšte treba biti tolerantan prema hrvatskom nacionalizmu?

Na ovo pitanje svaki čovek treba da odgovori sam za sebe. Odluka o intelektualnom, moralnom ili političkom otporu koje će pojedinac pružiti izvesnoj nacionalističkoj ideji, treba da zavisi isključivo od njegovih ličnih opredeljenja i motivacija.

Sasvim drugo pitanje predstavlja tolerantnost zakona i policije, odnosno državno-političkih tela i partije. Ako se prihvati autoritet partije i od nje zavisnog sudstva da odlučuje o tome ko treba da bude gonjen kao hrvatski nacionalista, zašto se takav autoritet ne bi priznao partiji i u drugim oblastima života? Zašto onda partija ne bi imala pravo da odlučuje ko je moralno-politički podoban, ili koji je socijalizam stvarno demokratski a koji nije, ili šta je „prava“ kultura a šta „lažna“, ili koja je interpretacija Marksa zaista humanistička, a koja predstavlja ultralevičarsku devijaciju, ili koja je vrsta političkog angažmana – patriotska a koja izdajnička?

Tradicija pasivnog posmatranja progona „tuđih“ nacionalista nije neki specifično srpski nedostatak ili karakteristična „mana“ srpske opozicije. Tradicija je zaista opšte-jugoslovenska. Nacionalizam, koji Tuđman predstavlja, bio je nekada na vlasti u Hrvatskoj – ili ako ne baš na vlasti, a ono u svakom slučaju legalan i sa ogromnim uticajem i moći. U to vreme srpska demokratska opozicija nije imala ni približne mogućnosti za svoje delovanje. Najprostije rečeno, u vreme kada je izlazio *Hrvatski tjednik* u tiražu od 150.000 primeraka, nije postojao neki *srpski demokratski nedeljni list*. Kod hrvatske nacionalno-demokratske opozicije – ukoliko se ona u to vreme uopšte može nazvati opozicijom – nije bilo nikakvih pokušaja da se uspostave kontakti sa opozicijom u Beogradu. Bilo kakav progon u Beogradu, zabrana, hapšenje, kampanja u štampi, nailazili su na pasivnost u Zagrebu, u ređim slučajevima čak i na zlurada odobravanja. „Mudra“ i „vešta“ taktika, smatralo se, bila je u laskanju Titu i podršci njegovoj diktaturi – osim kada je u pitanju vlastita republika i nacionalni interes.

Pravna država i „nacionalizam“

U svim komunističkim diktaturama, a i diktaturama uopšte, pravna država je samo fikcija, fasada, a iza koje se skriva politička moć, koja stvarno odlučuje ko će biti suđen i na koliku kaznu. Svi oni koji se zalažu za poštovanje ljudskih prava, bore se samim tim protiv „van-zakonske“ i „nad-zakonske“ samovolje komunističke birokratije, odnosno za veću samostalnost, nepristrasnost i objektivnost sudstva, zakona i policije.

Nezamislivo je takvo sudstvo, odnosno takva pravna država, a koja bi sudila za nacionalizam. Pošto ne postoje neki objektivni kriterijumi za nacionalizam, mora da postoji neko telo (političko, naravno) koje će o tome da odlučuje.

Svako uostalom zna da Tuđmana ne sudi sud, već partija. I da je do suđenja došlo posle konsultacija političara, u kojima se raspravljalo na ovaj način: „Hrvatski nacionalizam diže glavu, treba nekog od njih kazniti za primer“.

To je način na koji misle političari, a na koji *ne sme* da misli sudstvo. Da bi se videla njegova potpuna suprotnost „duhu zakona“, dovoljno je zamisliti taj dijalog

o nekom pravom krivičnom delu. Recimo o krađi. Zamislimo da se govori: „Imamo tu lopova, treba naći neki zgodan povod. Sada možda nije momenat, ali ako bude više slučajeva, moraćemo strogo...“

Karakteristično je i što Tuđmana sude za dela koja je počinio u toku tri godine, i za koja je režim znao. Da li to ranije nisu bila krivična dela, pa su sada postala? Naravno da ne. Nikakvi novi zakoni nisu doneseni. Pre će biti da je sada situacija pogodna, ili se smatra da je Tuđman preterao. „Preterao“, „pogodna“ sve to nisu pravni termini!

Tuđman je suđen za „neprijateljsku propagandu“, odnosno kao nacionalista. Da bi delo bilo neprijateljska i nacionalistička propaganda, ono mora da bude neistinito. Treba postaviti pitanje, da li je moguća pravna država u kojoj sudovi odlučuju šta je istina, a šta neistina u takvim notorno složenim oblastima, gde se i mišljenja velikih poznavalaca razilaze, kao što su ekonomija, demografija, istorija, sociologija. Tražiti od sudova da sude nacionaliste znači prihvatiti diktaturu i despotstvo, samovoljno odlučivanje političara u svim tim oblastima, znači i u gotovo celokupnoj kulturi i društvenim naukama.

Traganje za istorijskom, ekonomskom, sociološkom istinom, izuzetno je težak posao i za pojedince i za disciplinu u celini. Ono se može po ogromnosti napora i neizvesnosti uspeha uporediti sa umetničkim stvaralaštvom. Remek-dela u društvenim naukama su podjednako retka kao i u umetnosti. Suditi istoričara za neuspeh u njegovom poslu podjednako je besmisleno kao suditi pesnika što ne piše dobre pesme! Nije reč samo o tome da ni jedan sud ne može biti kompetentan da o tome odlučuje. Čak i sam pojam istinitosti (koji, kao što je rečeno, predstavlja preduslov za „neprijateljsku“ propagandu – istina ne može biti „neprijateljska“) ne može tu biti jasno definisan.

Ukoliko je Tuđman zaista loš istoričar, ekonomista, politolog, odnosno ako su njegovi sudovi površni, subjektivni i pristrasni, to je samo njegova lična tragedija. To nije problem za javnog tužioca, kao što nije loše slikarstvo ili slaba literatura. Naravno, njegove profesionalne kolege i javno mnjenje imaju pravo da ga kritikuju.

* * *

Možda politička demokratija zaista nije ostvariva u mnogo-nacionalnoj državi. Nije nemoguće da bi demokratske reforme dovele do građanskog rata. Ali, ako se veruje u ove dve premise, onda se ne može izbeći zaključak da je borba za ljudska prava, protiv svemoći birokratije, za slobodu govora i mišljenja, za humane odnose, za prosvetčenost, uzaludna. Odnosno da je sve ono za šta se mnogi srpski intelektualci bore i zalažu neostvarivo.

Možda istorija nije naklonjena Srbima i Hrvatima. Moguće je da su nasilni sukobi neizbežni. U grčkim tragedijama sudbina često nadvlada pojedinca. Možda su Srbi i Hrvati akteri u jednoj takvoj tragediji, gde ih sile van njihove kontrole vode u sukob. No antički junaci – i u tome je njihova veličina – opiru se sudbini, odnosno trude se da prevaziđu i nadvladaju vlastitu ograničenost i uslovljenost.

Dužnost je srpske i hrvatske opozicije da učine takav napor. Jer sukob Srba i Hrvata imaće kraj kao Eshilov *Okovani Prometej*: „pakao proguta sve“.

Naša reč (London), vol. 34, no. 325, maj 1981, 10-12.

Ovaj esej, u nešto izmenjenom obliku, uključen je u nekoliko drugih tekstova:

U članku Branimira Oblaka „Hrvatski nacionalizam kao suvremena politika“, *Nova Hrvatska* (London), vol. 23, no. 12, 14. lipanj 1981, 6, preneseni su delovi eseja iz *Naše reči*.

„Dissent and Human Rights in Post-Tito Yugoslavia,“ *Review* (of the Study Centre for Yugoslav Affairs), London, vol. 2 no. 5, 1983, 497-512.

„Disent a lidská práva v potitovské Jugoslávii“, *Dialogy* (Paris), no. 4, 1984, 103-114; prevedeno na češki.

„From Dissent to Struggle for Human Rights,“ *Human Rights in Yugoslavia*, ed. by Oskar Gruenwald and Karen Rosenblum-Cale, Irvington Publishers, New York 1986, 389-408.

Aleksa Đilas

JUGOSLOVENSKI KRST

Jugoslovenski ratni filmovi – koji su niskog kvaliteta, nepopularni i skupi za proizvodnju – medijum su kroz koji jugoslovenski komunistički režim nastavlja građanski rat vođen od 1941. do 1945. I to sa kakvom strašću! Uzmimo, na primer, slučaj četnika. U toku rata četnici su bili prilično heterogen nacionalistički pokret otpora. Nadali su se da će sačuvati *ancien régime* monarhističke Jugoslavije i borili su se protiv komunista. U toj borbi često su sarađivali s Nemcima i Italijanima.

U jugoslovenskim filmovima, četnici su karikirani kao čudovišta. Čak su i be-logardejci u sovjetskim filmovima predstavljani sa više blagonaklonosti. Četnici su portretisani kao da su pripadnici neke strane, u biti zle i inferiorne rase, a ne kao pripadnici istog naroda. U jugoslovenskim filmovima, čak su Nemci, govoreći uopšteno, predstavljeni daleko objektivnije, a nemačke oficire igraju lepi glumci.

Komunistička birokratija bije filmske bitke sa mrtvim neprijateljima i tako nastavlja rat koji je dobila pre gotovo četiri decenije. Kao da nije zadovoljna da su „izdajnici“ „dovoljno“ mrtvi. Kao u nekom jezivom i tajanstvenom ritualu, njih iskopavaju iz grobova i stalno ih nanovo ubijaju. Te ponovne egzekucije odigravaju se jedanput godišnje na letnjem filmskom festivalu u lepoj Puli na Jadranu, u prisustvu preplanulih Jugoslovena i stranih turista, i onda se mnogo puta ponavljaju u bioskopima širom zemlje.

Jesi li za četnike ili partizane? Danas to nije politička dilema za bilo kog jugoslovenskog građanina. To je jednako udaljeno od savremene jugoslovenske političke stvarnosti kao sukob rojalista i šišavaca od politike moderne Britanije.¹ Sada više nema borbi u jugoslovenskim planinama. One pripadaju turistima, planinarima i skijašima. Većina starih komunista i partizanskih generala je „zaboravila“ građanski rat.

1 „Šišavci“ je bio nadimak članova skupštinske stranke u Engleskom građanskom ratu (1642-1651). (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Vreme je učinilo ljude mudrijim i tolerantnijim. Ali, sistem ne zaboravlja ništa. Mržnja stečena u toku rata se učvrstila i sada je brižljivo negovana politička ustanova.

Vladajuća klasa koja čini taj sistem sastavljena je velikim delom od ljudi koji su rođeni u posleratnim godinama ili koji su bili tek deca za vreme rata. Samo mali broj njih potiče iz partizanskih porodica. Oni ni na koji način nisu bili žrtve ili protivnici četnika. Pa ipak, upravo ti ljudi nastavljaju stare bitke.

Izgleda da oni koji su nasledili vlast od pravih partizana smatraju da su takođe nasledili „dužnost“ da se bore protiv njihovih starih neprijatelja. I to ne samo na filmu i u političkoj propagandi. Postoji pravi rat koji se – bukvalno – vodi protiv leševa i na grobljima.

Jedan seljak iz Crne Gore, kojega sam sreo za vreme letnjeg raspusta, iskopaao je kosti svoga brata, koji je u toku rata ubijen, iz jednog tajnog i neobeleženog groba visoko u planini, i preneo ih u porodičnu grobnicu. Ponovo je sahranio brata i dodao njegovo ime porodičnim imenima na nadgrobnom kamenu. Taj brat je bio lojalan oficir krune koji je pristupio četnicima i bio ubijen u borbi s partizanima.

Čak ga ni zvanična lokalna komunistička istoriografija nije optuživala zbog „užasnih“ zločina protiv „naroda“. Ipak, samo nekoliko dana kasnije – lokalni špijun i policijski dostavljači bili su efikasni kao i uvek – poslata je komisija iz obližnjeg grada na seosko groblje. Pronašla je nadgrobni kamen u senci polusrušene seoske crkve, brzo pozvala seljaka i naredila mu da izbriše bratovo ime sa porodičnog nadgrobnog kamena. Nije bilo druge kazne. On nije bio optužen ili izveden pred sud. Ali poniženje koje su seljak i njegova porodica pretrpeli bilo je veliko. Članovi te komisije i oni koji su ih poslali bili su mladi ljudi, pripadnici nove generacije.

Nažalost, ova priča je tipična i primenljiva je ne samo na četnička groblja, nego podjednako na groblja svih grupa različitih nacionalnih, političkih i religioznih uverenja koje su učestvovala u pustošućem građanskom ratu u Jugoslaviji. Decenijama policija bije bitku protiv onih koji pokušavaju da sahrane „neprijatelje naroda“. A upornost vlasti našla je sebi ravnog u upornosti i dovitljivosti njenih protivnika. Kosti i leševi se krijumčare noću, sakriveni u koferima i plastičnim kesama, da bi se izbegle policijske zasede kraj seoskih grobalja i duž šumskih staza.

U svemu ovome postoji elemenat ludila koji, mora se to shvatiti, nije prisutan u „običnim“ diktaturama. U Jugoslaviji ga se ne boje samo protivnici režima. Ako odsustvo slobode sprečava inteligenciju da objavljuje kritičke članke i da se uključi u politiku, tako isto sprečava običnog seljaka da sahrani svoga brata na tradicionalan način.

Generalisimus Franko je bio nemilosrdan vođa u građanskom ratu. Ipak, sagradio je ogroman krst u Dolini palih, kraj Madrida, i posvetio ga *svima* onima koji su poginuli u toku građanskog rata. Mnogi gledaju na taj spomenik kao na

morbidnu tvorevinu jednog diktatora i demagoga. Ali, on je priznanje da postoje vrednosti više od vlasti nad ljudima i da politika ne obuhvata celokupnost ljudskog života, svesti i morala. Jugoslovenski režim nije u stanju da podigne takav krst ili, što se toga tiče, takav spomenik s vlastitim simbolom – crvenom zvezdom petokrakom. Njegova politička svest i identitet još uvek su previše dogmatski, previše zatvoreni. Ali, bez takvog simboličnog gesta, može li se ikada prevladati nasilna prošlost i započeti s istinskim demokratskim reformama?

Ono što se dešava na malim seoskim grobljima i u planinama daleko od velikih gradova i glavnih puteva, još može imati posledice po budućnost zemlje.

„The cross of Yugoslavia,“ *New Society* (London), vol. 56, no. 969, 11 June 1981, 445.

Ponovo objavljeno u izboru članaka iz osamdesetih godina („The Best of New Society: The Eighties“ – „30 Years of New Society: The Eighties“), pod naslovom „The war goes on,“ *New Statesman and New Society*, (London), vol. 5, no. 228, 13 November 1992, X.

Aleksa Đilas

TUĐMAN PROTIV JUGOSLAVIJE

Franjo Tuđman, NACIONALNO PITANJE U SUVREMENOJ EUROPI,
Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1981, 373 stranice.

American edition: *Franjo Tuđman*, NATIONALISM IN CONTEMPORARY
EUROPE, East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia
University Press, New York, 1981, pp. 293.

Dr Franjo Tuđman jedan je od onih retkih disidenata u Jugoslaviji koji u svom pisanju i političkim aktivnostima uspešno spajaju strasnu zainteresovanost za svoju naciju s podjednako intenzivnim zanimanjem za ljudska prava i slobodu pojedinca. Jer, Tuđman je doista isto toliko „demokrata“ koliko i „hrvatski nacionalista“. Većina nacionalista u Jugoslaviji bi, kao nešto što se razume samo po sebi, predstavila sebe kao zaljubljenike u demokratiju i slobodu. Takva plemenita osećanja, iako često i ponosno obznanjivana velikim slovima, jedino služe da sakriju u osnovi autoritarna i *etatistička* politička uverenja. Sâm Tuđman retko se prepušta takvom praznoslovlju, a takođe je retko antiliberalan u svojim nacionalističkim idejama.

Godine 1981, Tuđmanu je suđeno zbog njegovih stavova (pod „neprijateljska propaganda“, član 133. Krivičnog zakona) i izrečena mu je kazna od tri godine zatvora. Viši sud je brzo potvrdio presudu, ali Tuđman, koji je u šezdesetim godinama, nije zbog slabog zdravlja još počeo sa izdržavanjem kazne.

Njegovo suđenje je pratila orkestrirana kampanja u štampi u kojoj su ga oštro napadali kao „nacionalistu“. U izvesnom smislu to je istina – Tuđman *jeste* nacionalista. Ali, on niti pokušava da podstakne nacionalne mržnje ni da izazove nasilje, što je jedina kategorija nacionalizma koja se ne smatra za ljudsko pravo po međunarodnim zakonima (i od Internacionale za amnestiju). U današnjoj Jugoslaviji,

„nacionalizam“ je pogrdni izraz koji režim proizvoljno koristi da etiketira sve one koji se usuđuju da se ne slažu sa zvaničnom politikom o nacionalnom pitanju. Ova zvanična politika menja se i čak preobražava tokom vremena. Mnoge stvari, na primer, koje je Tuđman napisao, bile su zvanične i samim tim legalne 1970. godine. Da se bilo ko tada usudio da ih kritikuje na način na koji se kritikuju sada, bio bi optužen za unitarizam ili čak velikosrpski šovinizam. Isti član Krivičnog zakona koji se sada koristi protiv Tuđmana, bio bi 1970. korišćen protiv njegovog sadašnjeg državnog tužioca.

Jugoslovenska štampa i neki visoki partijski funkcioneri išli su dalje i oklevetali Tuđmana, pripisujući mu *proustaške* naklonosti i optužujući ga da pripada fašističkim snagama poraženim u toku poslednjeg rata. Tuđman je, kako to biva, bivši partizanski general, tako da je optužba šarmantno orvelovska.

Tuđman nije, naravno, zli fašista niti *ustaša* željan krvi. On je demokratski hrvatski nacionalista – u to ne treba da bude nikakve sumnje. Pa ipak, njegovi pogledi, iako pouzdano u granicama civilizovanog i prosvetčenog političkog javnog govora, nisu uvek obavezno tačni. U svojoj poslednjoj knjizi *Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi*, on smelo ulazi na spornu teritoriju oko koje su ideologije, političke partije i naučni radnici vodili i vodiće ratove.

Sama knjiga je elokventan i ambiciozan pokušaj da se pokaže kako nacionalizam, daleko od toga da bude neka vrsta primitivnog i nazadnog oblika plemenske osionosti korisne jedino za proizvođenje ratova, zatucanosti i ugnjetavanja, doista predstavlja (u svakom slučaju, u nekim od svojih ispoljavanja), neophodan preduslov za razvoj modernog industrijskog društva. On pokušava da dokaže kako je nezavisna nacionalna država najbolji okvir za zaštitu prava pojedinca. Zapadni intelektualci koji ne mogu čak ni da izgovore reč „nacionalizam“ a da se ne naježe, možda će ipak naći da je Tuđmanova knjiga snažna opomena kako je u modernom svetu borba za prava *pojedince* često nerazpeditivo povezana sa „nacionalističkom“ brigom za *kolektivna* prava vlastite nacije.

Tuđman pokušava da ilustruje i dokaže ovu glavnu tačku, koristeći veliki broj primera nacionalnih sukoba i pokreta kako u Zapadnoj tako i u Istočnoj Evropi. Iako je njegova erudicija zavidna, čovek oseća da bi njegovoj nameri bolje poslužio manji broj izabranih primera, nego izlaganje tako velikog broja relativno kratkih i često previše uopštenih istorija različitih evropskih nacionalizama. Zbog njegovog metoda, mi saznajemo premalo o previše mnogo nacionalizama o kojima gotovo da nemamo nikakvog prethodnog znanja. Čovek se pita kolikom broju ljudi je blisko „Frizijsko pitanje u Holandiji“ ili „Briga skandinavskih zemalja o Lapima“, da navedemo naslove samo nekih poglavlja. O ovim slučajevima je ili trebalo iscrpnije raspravljati ili ih je trebalo sasvim izbaciti.

Najveći i najinteresantniji deo knjige posvećen je nacionalnom pitanju u Istočnoj Evropi i njegovoj vezi s komunizmom. Za Tuđmana, Sovjetski Savez je jednostavno ruska država i – tačka. On daje nekoliko izvanrednih primera zvanične sovjetske propagande u prilog rusifikacije i kukavičkog ulagivanja Moskvi birokratije u neruskim regionima. Ove stranice pisane su duhovito i s ironijom i sa lakoćom se čitaju.

Čehoslovačka je još jedna zemlja sa preovlađujućom nacijom. Iako se nisu otvoreno upustili u politiku denacionalizacije drugih, kao njihove ruske kolege, češki komunisti su imali premalo razumevanja za slovački problem. Ipak izgleda da Tuđman preuveličava značaj „problema“ i razmere uticaja slovačkog nacionalizma na čehoslovačku politiku uopšte. Kao i u drugim sličnim slučajevima, on kao da jedva čeka da poveruje kako nacionalizam prate liberalne vrednosti. Na primer, sa zaprepašćenjem čitamo da je Gustav Husak bio neka vrsta super-reformističkog komunista (str. 192 američkog izdanja): „...kritičar Dubčeka zbog njegovog nedostatka odlučnosti da prekine sa staljinističkim sistemom...“ Husak, prema Tuđmanu, kroz neku tragičnu situaciju svoga slovačkog bića (nigde precizno opisanog), postaje neostaljinista i lojalan sovjetski čovek.

Čini se da Tuđman u ovoj knjizi prikazuje sebe kao internacionalnog branio- ca zahteva svih malih nacija koje su u okviru većih multinacionalnih država. On je dobar advokat i dobro zastupa svoje klijente, premda je sklon da pretera u svojoj stvari. Tuđman ne samo što se zalaže za *prava* malih nacija, nego ih takode brani u vezi sa *nepravdama* koje su one same počinile u prošlosti. U tu svrhu on koristi taktiku sveobuhvatnih okrivljivanja većih nacija i optužbe protiv njih. Ovaj postupak ima nekih ozbiljnih nedostataka. Tuđman, na primer, citira sa izvesnim razumevanjem (ako ne i sa *tout court* odobravanjem) američkog crnačkog pisca Džeјmsa Boldvina koji svoju snažnu odvratnost prema belcima objašnjava činjenicom da su ga beli policajci pretukli kada je bio dečak. Tuđman produžuje i pita se koja su poniženja i ugnjetavanje naterala mlade bretonske nacionaliste da podmetnu bombu u Versaju. Na kraju, ali sasvim sigurno ne najmanje važno, Tuđman je takode spreman da oprostí mnoga zverstva koja su *ustaše* počinile za vreme poslednjeg rata, kao reakciju na predratnu srpsku hegemoniju.

Na ovaj način, Tuđman nailazi na ozbiljne probleme koje nije u stanju da razreši na zadovoljavajući način. Važno je prisetiti se da su problem uzročnosti u društvenim naukama i analiza uzroka ljudskih delatnosti uopšte, krajnje teški. Nemoguće je reći sa bilo kakvom sigurnošću i preciznošću, koji su to razlozi naterali jednog određenog pojedinca (recimo jednog *ustaškog* vojnika) da se priključi ovom pokretu i poćini određene zloćine. Niti se lako mogu objasniti aktivnosti samog pokreta pošto je, naravno, pokret sastavljen od pojedinaca.

I takođe, kojeg *intenziteta* i *razmera* bi trebalo da budu pobunjeničke akcije? Hrvatski seljak, na primer, kojega su jednom pretukli i uhapsili srpski žandarmi, može *odlučiti* (a on je uvek slobodan u odlučivanju) da postane neprijatelj srpske policije i „establišmenta“ ili srpske nacije uopšte. Može zatim izabrati kao način političke borbe, proteste, demonstracije i diskusije, ili može postati terorista ili čak izvršilac masovnih zločina i genocida. Ugnjetavanje (rasističko, nacionalno, ekonomsko ili neko drugo) nikada nije jedini uticaj („uzrok“) u formiranju političkih stavova pojedinaca i sledstveno u konstituisanju političkih pokreta. *Ustaški* masakri prirodno su sledili iz *ustaške* ideologije i političke prakse koje su se prethodno formirale pod različitim uticajima: savez sa fašizmom i nacionalsocijalizmom, prihvatanje, u ranim danima pokreta, političkog ubistva i terorističke akcije koje ne prave razlike, opšta politička klima u vreme uspona totalitarizma i masovnog terora, prihvatanje redom kriminalaca u pokret i tako dalje.

Problem *uzroka* povezan je sa problemom *odgovornosti*. Tuđman, izgleda, toliko uporno nastoji na predratnoj srpskoj hegemoniji, zato što veruje da to na neki način skida krivicu za *ustaške* zločine sa hrvatske nacije. Ali, čitava „logika“ odbrane jednostavno nije ono što Tuđman veruje da jeste. Čak i da nije bilo predratne srpske hegemonije, ne može se krivica za *ustaške* zločine svaliti na celu hrvatsku naciju. Niko, na primer, ne veruje da je Nemačka živela pod jevrejskim jarmom pre nego što je Hitler došao na vlast. Pa ipak, ova očita jevrejska nevinost ne može se navesti kao dokaz da je cela nemačka nacija kolektivno odgovorna za holokaust. U tom smislu, Tuđmanova odbrana je i pogrešna (*ustaše* su doista bile odgovorne) i izlišna (ne može se kriviti hrvatska nacija u celini).

Tuđman misli da obavlja neophodan zadatak odbrane svoje nacije od optužbe za „istorijsku krivicu“. On često spominje „crne legende“ o hrvatskoj naciji i njenoj suštinski fašističkoj prirodi. Ali, ova teza da u Jugoslaviji postoji „crna legenda“ o hrvatskom narodu, sama je legenda, i to doista prilično crna. Ona je stvorena u vreme „hrvatskog proleća“ 1970. i nikakvi dokazi nisu nikada izneti da su čak i najvatreniji centralisti u jugoslovenskoj komunističkoj partiji (to jest, „unitaristi“ i „hegemonisti“, kako su postali poznati kasnih šezdesetih godina) ikada tako mislili. Premda su oni dovoljno često iskorišćavali zločine *ustaša* i drugih kolaboracionista i nacionalnih ekstremista iz vremena rata, da bi suzbili hrvatski ili neki drugi nacionalizam, oni nikada nisu stvarno optužili celu hrvatsku ili neku drugu naciju. Takve „teorije“ nikada nisu postale deo zvanične doktrine ili bilo čega što je ikada javno spomenuto. Mediji, političari, kao i nastavnici u školi, monotono ponavljaju da su se sve naše nacije zajedno borile protiv okupatora i da su samo male grupe zlikovaca i izdajnika sarađivale sa neprijateljem. Svaki čak će automatski izrecitovati ime *ustaškog* vođe Pavelića zajedno sa imenima Mihailovića, Rupnika, Nedića i drugih.

U svojoj knjizi, Tuđman je tvrdio da je broj *ustaških* žrtava preuveličan. Tuđmanovo kritičko ispitivanje i analiza broja ratnih žrtava uzeta je kao odlučujući dokaz u nedavnom sudskom postupku protiv njega da bi se „pokazalo“ kako je svojom raspravom izvršio krivično delo „neprijateljske propagande“.

Tuđman je smatrao da je besmislena zvanična brojka od 600 000 ubijenih u Jasenovcu, najvećem koncentracionom logoru u NDH-a (Nezavisna Država Hrvatska). (Brojka od 600 000 može se naći u većini zvaničnih jugoslovenskih publikacija. Ali, može se ponekad naći viša ili niža zvanična cifra. Izgleda da zvanični letopisci istorije nisu uvek dovoljno precizni i pedantni!) Tuđman obrazlaže da su, da bi dostigle tu ogromnu brojku, *ustaške* vlasti morale ubiti i sahraniti oko 600 ljudi svakog dana, ili oko 25 ljudi svakog sata (ne računajući praznike). Ako se uzme u obzir broj *ustaša* koji su radili u logoru, kao i nivo organizacije i tehnologije koja im je bila na raspolaganju u to vreme, doista nije verovatno da je tako izuzetno veliki broj mogao biti ubijen. U prilog Tuđmanovog argumenta, mogao bi se takođe dodati i problem transportovanja u logor tako ogromne mase ljudi. Bilo je, takođe, prosto suviše teško uhapsiti toliko mnogo pripadnika srpskog stanovništva, naročito posle ustanaka u julu i avgustu 1941.

Tuđman dalje tvrdi da su žrtve rata u čitavoj Jugoslaviji preuveličane i da brojka od 1 700 000 nije tačna. (Sumnjanje u ovu zvaničnu cifru takođe je krivično delo, ali ga čine – većinom privatno – mnogi jugoslovenski istoričari.)

Tuđman tvrdi (str. 163, američko izdanje):

„Dok se tačne brojke ne objave, možemo ih samo izvesti računajući demografske gubitke. Prema dva od tri najpoznatija svetska metoda za to, ukupni demografski gubici u Jugoslaviji mogu se popeti najviše na otprilike 2 100 000 (a prema trećem, na polovinu od ovoga). Od ove brojke, oko 450 000 otpada na niži priraštaj, 500 000 na nemačku manjinu koja je otišla, oko 200 000 na italijansku, tursku i mađarsku manjinu koje su otišle, oko 200 000 na emigraciju, što ostavlja oko 700 000 – 800 000 da je poginulo!“

Tuđman onda s pravom ističe da je to još uvek ogroman broj i da je vrlo malo zemalja na svetu imalo veći procenat ratnih žrtava.

Ova analiza bi prema tome značila da je cela Jugoslavija izgubila onoliko koliko se pripisuje samo jednom logoru (Jasenovcu). U svim logorima na teritoriji Hrvatske, prema Tuđmanu, ubijeno je oko 60 000 ljudi, i oni su bili svih nacionalnosti: Jevreji, Srbi, Cigani i antiustaški Hrvati.

Stranom posmatraču može izgledati neverovatno da bi još uvek moglo da postoji neslaganje oko najosnovnijih istorijskih činjenica, gde se brojevi koje iznose razni ljudi razlikuju jedan od drugog više od deset puta. Jugoslovenska istoriografija pati od toliko mitova i krivotvorina da čak i najosnovnija istraživanja tek treba da se obave.

Tuđman ne navodi gubitke srpske populacije u NDH, nastale ubijanjem koje su *ustaške* jedinice izvršile direktnom akcijom. A najveći broj žrtava nastradao je upravo na taj način. Sumnjivo je da će se ikada saznati tačan broj. One nisu prebrojane onako kako treba posle rata i biće krajnje teško da se ustanove posle toliko vremena. Sigurno će biti, takođe, sporova sa nacionalističkih stajališta, gde će hrvatski istoričari pokušavati da povećaju broj onih koji su ubijeni u bici ili su bili žrtve izgladnjavanja, bolesti ili nemačkog i italijanskog terora.

Doista je mnogo teže utvrditi okolnosti pod kojima je smrt nastupila, to jest, da li je određena osoba bila žrtva genocida, hrvatskog kontraterora (pošto su u nekim krajevima Srbi vršili odmazdu i to je prouzrokovalo da se prethodno neopredeljeni Hrvati uključe u *ustaške* redove), ili jednostavno žrtva rata (to jest, ubijena kao vojnik u bici), nego da se ustanovi ukupan broj ljudi koji su izgubili živote.

S tačke gledišta istorijske uzročnosti, *ustaški* pokret je sasvim očito glavni vinovnik.

Ali, kada se analizira odgovornost pojedinačnih individua, nailazi se na mnogo veće poteškoće. Mnogi ljudi (Hrvati i Srbi, kao i Muslimani) izgubili su svoje živote u „bitkama“ i u teroru neorganizovanih seoskih bandi.

Složenost građanskog rata u Jugoslaviji i činjenica da nijedno ozbiljno nezavisno naučno istraživanje nije sprovedeno do današnjeg dana, čini krajnje teškim utvrđivanje kojoj kategoriji određena žrtva pripada. Da li je on bio žrtva genocida, ili vojnik ubijen u bici, ili pogubljeni ratni zarobljenik ili žrtva kontraterora, ili žrtva lične osvete?

Mnoge tvrdnje koje Tuđman iznosi o Hrvatskoj za vreme rata otkrivaju izvesnu pristrasnost i često zvuče čudnovato i nastrano. On veruje da su partizani bili tako odlučni neprijatelji NDH, zato što je ta država bila prepreka stvaranju Jugoslavije. Ali ovo nije cela priča. Nije li NDH, na kraju krajeva, bila sasvim „prirodni“ neprijatelj za komuniste pošto je bila u savezu s Italijom i Nemačkom i njome je vladao militantni antikomunistički pokret (*ustaše*)? I nije li ona bila podjednako „prirodni“ neprijatelj za srpsko stanovništvo koje se borilo protiv nje, ne zbog nekog tajnog plana da se obnovi Jugoslavija, nego zato što je to bio jedini način da obezbedi svoj biološki opstanak?

Tuđman prihvata kao činjenicu kontinuitet srpskog gospodarenja u predratnoj i posleratnoj Jugoslaviji i sklon je stoga tome da preceni jugoslovenstvo i velikosrpski nacionalizam u partizanskom pokretu i Komunističkoj partiji za vreme rata. Jugoslovenstvo partizana na kraju rata bilo je više rezultat ratnog iskustva u kojem je panjugoslovenski partizanski pokret potvrdio svoju snagu, dok su zasebni nacionalistički pokreti poraženi i u velikoj meri kompromitovani. On nije bio posledica nekog skrivenog nacionalizma srpskih komunista pre rata.

I da li je tačno da je Hrvatska bila presudan faktor u partizanskoj pobjedi? Zar nisu kadrovi Komunističke partije iz Srbije i Crne Gore bili bar isto toliko važni koliko i hrvatski, i zar nisu Srbi iz Hrvatske predstavljali 1941. i 1942. ogromnu većinu u partizanskoj armiji?

Iako to nigde ne kaže otvoreno i direktno, Tuđman nas ne ostavlja u nedoumici što se tiče njegovog verovanja da jedini put otvoren Hrvatima za njihovu nacionalnu i političku emancipaciju leži u uspostavljanju nezavisne države. Tuđmanova idealna Hrvatska nije, međutim, monolitna tvrđava od države pošto dozvoljava političke i kulturne razlike. Po Tuđmanu, takođe, ona ne bi trebalo da se odvoji od ostatka sveta već bi valjalo da se integriše s Evropom.

Tuđmanova privrženost hrvatskoj emancipaciji putem državne nezavisnosti, posledica je njegove teorije „kontinuiteta“. Naime, stalna tema u čitavoj knjizi je da se glavna nacija u okviru multinacionalne države (bez obzira na društveno-politički ili ekonomski sistem države – to jest, caristička Rusija kao i staljinistički komunizam; srpska monarhija kao i Titov jugoslovenski komunizam; Masarikova demokratija kao i Dubčekov komunizam u Čehoslovačkoj, itd.), neminovno pretvara u ugnjetavača i izrabljivača manjih nacija. Stoga, izvesno „rastojanje“ je neophodno između nacija, a to se najbolje postiže podizanjem državnih granica. Takva homogena nacionalna država, Tuđman veruje, postaće jedinica dobro prilagođena svetskom poretku i doprineće međunarodnom miru i saradnji.

Osnivanje hrvatske države neminovno postavlja problem teritorija koje bi trebalo uključiti u nju. Ne ulazeći u neku detaljnu kritiku, moraju se izraziti izvesne rezerve prema Tuđmanovoj tvrdnji da lingvistički, etnički i politički bosanski Muslimani teže ka Hrvatskoj. Jedan broj Muslimana intelektualaca smatraju sebe Srbima. Jugoslovenstvo je uvek bilo veoma jako u Bosni. Jačanje autonomija republika sedamdesetih godina, razvilo je jedan čudan ali prilično jak bosanski regionalni nacionalizam.

Ali, na koji način bi se odlučilo o procesu integrisanja Bosne u hrvatsku državu? Da li bi trebalo imati neku vrstu referenduma za celu današnju Bosnu i Hercegovinu ili za posebne oblasti u okviru nje? I da li će prekomerni gubici srpskog stanovništva za vreme rata nekako biti „sračunati“ u srpske glasove? (A ako ne, Srbi ne bi zaboravili da se žale kako su *ustaški* masakri Srba promenili nacionalne razmere u korist Hrvata i Muslimana?) Takođe, u slučaju da Bosna na neki način jasno odluči da ona *hoće* da postane deo Hrvatske, koja bi bila prava Srba unutar nove države? Neko ko je toliko svestan proganjanja manjina koliko je Tuđman, trebalo bi da unapred pruži odgovor na ovo pitanje.

Tuđman piše da su komunisti tokom poslednjeg rata trebali da se bore za osnivanje nezavisnih država, a ne za „novu“ Jugoslaviju. Neizvršenje toga Tuđman pripisuje

uticaju centralističkog i hegemonističkog srpskog nacionalizma unutar Komunističke partije Jugoslavije. Međutim, on ne iznosi nijedan ozbiljan dokaz čak ni za postojanje takvog nacionalizma, a kamoli za njegovu nadmoćnu i presudnu snagu.

Tuđman pogrešno veruje da je politika Kominterne dvadesetih godina koja je tražila rasturanje Jugoslavije, definisane tada kao „tamnica naroda“, obavezala komuniste da daju i garantuju nacionalnu i državnu nezavisnost čak i sa njima na vlasti. Ali ona nije na to obavezivala. To je bio propagandni slogan i političko sredstvo smišljeno da okupi nezadovoljne nacionalizme. Nikada nije bio bitni deo komunističkog vjeruju, već pre taktička karakteristika.

Misliti kao što Tuđman čini da je Komunistička partija ikada bila istinski naklonjena nezavisnosti bilo koje male države, Hrvatske ili neke druge, jednostavno je naivno. Komunisti su se često iskreno suprotstavljali nacionalnim proganjanjima i istinski saosećali sa pokretima za nacionalno oslobođenje (kao što su ih i potpomagali iz „taktičkih razloga“, budući da su se oni takođe borili protiv „imperijalizma“), ali nijedan pravi komunista nije, u doba Kominterne, ikada verovao u prvenstvenu nužnost nacionalne i političke nezavisnosti jedne komunističke države ili pokreta od druge, a naročito ne od Sovjetskog Saveza, države kojoj bi sve zemlje trebalo da se priključe dok ona ne obuhvati ceo svet. Da je Tuđmanova socijalistička Hrvatska bila osnovana krajem rata, imala bi istu nacionalnu nezavisnost koju Sovjetski Savez danas tako milosno dariva (recimo) Bugarskoj ili Ukrajini.

Ali, čak i da je stvaranje takve jedne nezavisne socijalističko-komunističko-nacionalističke Hrvatske bilo saglasno sa komunističkom ideologijom i praksom, i da je, takođe, to bilo jedino pravo i pravedno rešenje za sukob između Srba i Hrvata, da li je to bilo izvodljivo u teškoj situaciji rata i građanskog rata? Jer to bi pretpostavljalo da je komunističko vođstvo u 1941. i 1942. reklo svojim partizanskim borcima (od kojih su većina bili Srbi), da se oni bore za jednu socijalističku (a ova reč je za većinu njih bila sasvim zbunjujuća i tajanstvena) i nezavisnu Hrvatsku u kojoj će oni biti manjina. I zato što Komunistička partija nije upražnjavala takvu politiku i što je propustila da poćini političko samoubistvo, optužena je od Tuđmana za unitarizam i srpski nacionalizam.

Dok analizira hrvatsko pitanje u posleratnoj Jugoslaviji, Tuđman koristi mnoge „tradicionalne“ argumente iz „hrvatskog proljeća“. On ih iznosi energično i sa priličnom elokventnošću. Nije, međutim, moguće analizirati ih detaljno ovom prilikom. Takva analiza bi u stvari prerasla u iscrpnu polemiku s ideologijom hrvatskog nacionalizma.

Tuđman veruje da bi u Jugoslaviji trebalo da postoji otvorena rasprava između Srba i Hrvata i da se bez nje ne može rešiti nijedan problem. Njegova privrženost ljudskim pravima i demokratiji čini da on predoćava racionalne argumente i mirnu

raspravu kao najsnažnije metode u rešavanju političkih problema. U jednom od intervjua zbog kojih je bio osuđen i koji je dodat hrvatskom izdanju njegove knjige, Tuđman, koji je zajedno sa Mihajlom Mihajlovim i Milovanom Đilasom jedan od kopredsednika *Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji*, kaže:

„Po mom mišljenju, ključni problem nacionalnog pitanja je problem odnosa između Srba i Hrvata – onda hajdemo da se jednom za svagda postaramo da se inteligentni ljudi, intelektualci i političari, kod Srba i Hrvata, sretnu i sednu zajedno: „Bilo je dovoljno međusobnog nerazumevanja, međusobnih optužbi, sukoba, krvo-prolića... sednimo zajedno i razgovarajmo kao ljudi...“ Možemo se samo s tim složiti.

The South Slav Journal (London), vol. 4, no. 3, Autumn 1981, 52-57. Objavljeno bez naslova; naslov „Tuđman protiv Jugoslavije“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

Aleksa Đilas

INTERVJU NAŠE REČI SA MIHAJLOM MIHAJLOVOM

Mihajlo Mihajlov, nekadašnji docent Zadarskog filozofskog fakulteta, koji sada predaje rusku filozofiju i književnost na američkom Yale University, dao je intervju specijalno za *N a š u r e č*. Ovo je njegov prvi intervju jednom jugoslovenskom glasilu koje izlazi izvan zemlje.

Intervju je vodio Aleksa Đilas, doktorant sociologije na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke, inače stalni saradnik našeg časopisa.

Kakve zaključke treba demokratska opozicija da izvuče iz nemira na Kosovu? Mogu li nemiri da imaju i izvestan pozitivan uticaj – posebno kroz rušenje „ugleda“ koji režim ima kao efikasan čuvar državnog jedinstva i garant reda i mira? Nije li „Kosovo '81“ dokazalo da je jugoslovenska diktatura efikasna jedino protiv demokratskih disidenata (koje bez ikakvih „propusta“ i „grešaka“ trpa u zatvor), a savim je nemoćna protiv masovnih nacionalističkih pokreta?

Nema nikakve sumnje da će ovogodišnji događaji na Kosovu predstavljati neobično značajan faktor za budućnost Jugoslavije. Prvi put posle rata, uvedeno je vanredno stanje u jednom delu zemlje i vojska izvedena na ulice. Bez obzira na to što je reč o nacionalističkoj pobuni, ipak ti događaji podrivaju i ruše autoritet vlasti, i ubrzavaju kraj jedne istorijske epohe. Iako Kosovo nije kolonija, već integralni deo Jugoslavije, ipak se sama po sebi nameću upoređenja sa sličnim pobunama i vanrednim stanjima, na primer u francuskom Alžiru ili u Severnoj Irskoj. Kao što znamo, alžirski događaji su doveli do svršetka Četvrte republike i uvođenja degolovske Pete republike. Tako, iako nemam nikakvih simpatija za albanski ili bilo kakav drugi nacionalizam – ipak smatram da ovogodišnji krvavi događaji na jugu Jugoslavije ubrzavaju kraj onoga što mi nazivamo „Titovom Jugoslavijom“. Posebno u očima svetske javnosti, demaskira se navodno humani jugoslovenski socijalizam, i time se posredno smanjuje politička i moralna podrška jugoslovenskom

komunističkom režimu na Zapadu, podrška koja je više od trideset godina bila daleko značajnija nego što to iko zna i misli, za održanje jednopartijske diktature.

Ono što, međutim, komplikuje stvari je to, da je u samoj Albaniji režim neporedivo totalitarniji nego u Jugoslaviji. Kada bi se nekim čudom desilo da Albanija postane preko noći normalna demokratska zemlja, mislim da nikakva jugoslovenska vojska, bilo pod vlašću komunista ili nekomunista, ne bi mogla zadržati Kosovo u okviru Jugoslavije. I bez obzira na to što je taj kraj nekada istorijski pripadao Srbiji, mislim da će se ranije ili kasnije srpski narod morati pomiriti sa time da je Kosovo danas etnički albansko.

Slična je situacija u Rusiji sa Kijevom, nekadašnjim matičnim gradom ruskog naroda, a danas centrom Ukrajine. Hteli mi to ili ne, u naše vreme daleko je odlučniji etnički nego istorijski argument. Međutim, zasada nema ni reči o demokratskoj Albaniji, te stoga po mom mišljenju nema niti reči o realnoj opasnosti da bi Kosovo moglo da se sjedini sa albanskom maticom. Ja čak duboko sumnjam u to da bi Enver Hodža uistinu bio zainteresovan za prisajedinjenje preko miliona jugoslovenskih Albanaca, naviklih na ipak daleko veću slobodu i životni standard od onih koje imaju Albanci u Albaniji. Ništa opasnije ne bi bilo za diktaturu Komunističke partije Albanije od takvog razvoja događaja. S druge strane, samo po sebi je razumljivo da Savez komunista uopšte ne može da reši ili poboljša stanje na Kosovu. Držati Kosovo pod vojnom okupacijom i vanrednim stanjem duže vremena – to znači potpuno se iskompromitirati u očima ne samo građana Jugoslavije, već i celog sveta. Onaj jedini izlaz – demokratizacija, koja bi stvorila od Kosova nešto nalik na centar slobodnog nacionalnog kulturnog stvaralaštva, kakav je srpski narod imao u okviru Austro-Ugarske monarhije u Vojvodini za vreme turskog ropstva, dakle takav put demokratizacije bi za Savez komunista predstavljao likvidaciju, a to ne možemo očekivati. Pa ipak, demokratizacija je jedini put, kojim se za dogledno vreme, to jest, sve dotle dok i Albanija ne postane demokratska država, Kosovo može zadržati u okviru Jugoslavije. Dakle, kao i svi problemi takve vrste u današnjoj Jugoslaviji, i problem jugoslovenskih Albanaca u ovom trenutku je rešiv jedino radikalnom demokratizacijom zemlje, čemu se suprotstavlja grčevito Savez komunista.

Izvestan broj disidenata i opozicionera iz Beograda, među kojima si i ti bio, smatrali su još krajem šezdesetih godina da treba voditi dijalog i sarađivati sa demokratskim hrvatskim nacionalistima. U vreme kada je „hrvatsko proleće“ bilo u punom procvatu (1970. i 1971. godine), gotovo niko u Zagrebu nije želeo dijalog. Smatrali su da su sami dovoljno snažni, a da bi saradnja sa beogradskom opozicijom samo uznemirila Broza, sa čijom su podrškom računali. Neki vidovi saradnje – zahvaljujući u velikoj meri tvojim zalaganjima – ostvareni su tek sredinom

sedamdesetih godina. Sa tom saradnjom se nije mnogo daleko otišlo. Razlog treba tražiti pre svega u delikatnosti srpsko-hrvatskih odnosa, a i u izuzetno rizičnom karakteru koje svako „ujedinjavanje“ opozicije u Jugoslaviji neminovno ima. No, ukoliko se situacija bude menjala, sasvim je sigurno da treba težiti saradnji. Postavlja se međutim pitanje stvaranja jasnog i nedvosmislenog kriterijuma za razgraničavanje demokratskih od nedemokratskih nacionalista. Šta ti predlažeš? Koji su tvoji kriterijumi?

Saradnja između srpskih i hrvatskih disidenata je najvažniji preduslov za bilo kakvu demokratizaciju i promenu sadašnjeg stanja u Jugoslaviji. Pre izvesnog vremena je svetska štampa objavila da je na jedanaest godina zatvora osuđen doktor Marko Veselica. Ja sam apsolutno u to ubeđen, da je osnovni razlog tako drakonskoj osudi bio taj, što je među hrvatskim disidentima Veselica najodlučnije i najotvorenije, i u praksi i u teoriji, zastupao usku saradnju i koordinaciju zagrebačkih i beogradskih disidenata. Upravo na njegovu inicijativu je u proleće 1978. godine došlo do kontakta i razgovora između srpskih i hrvatskih disidenata. Po njegovom nagovoru ja sam bio došao u aprilu 1978. u Zagreb i sastao se sa doktorom Tuđmanom, Gotovcem i drugima, i Veselica je bio taj koji je u maju 1978. nekoliko dana pre mog odlaska na Zapad, došao u Beograd i razgovarao sa Đilasom, Barovićem, Ignjatovićem i drugim beogradskim disidentima. Naravno, režim je potpuno ispravno ocenio da je saradnja demokratskih snaga Zagreba i Beograda daleko veća opasnost od bilo kakvog isključivo nacionalističkog pokreta. Eto, to su glavni razlozi zašto je Veselica dobio jedanaest godina zatvora, i zašto je po svemu sudeći likvidiran advokat Jovan Barović. Potpuno je ispravno pitati se o karakteru i kriterijumima nedvosmislenog razgraničavanja između demokratskih i nedemokratskih nacionalista. Mislim da su kriterijumi jasni i jednostavni: priznavanje od strane Hrvata, učesnika demokratske opozicije, da je demokratija preduslov rešenja svakog, pa i nacionalnog, pitanja, te priznavanje od strane srpskih nacionalista da je demokratsko rešenje naroda na slobodnim izborima važnije od takozvanih interesa integralne Jugoslavije. Drugim rečima, priznanje slobodne, demokratskim putem izražene, odluke svih jugoslovenskih naroda o svojoj budućnosti u okviru, ili izvan okvira, današnje Jugoslavije. Ili – što je isto – odbijanje apriornog rešenja bilo čijeg nacionalnog pitanja bez prethodne demokratski izražene volje naroda.

Znači, razgraničenje je jasno: demokratija je preduslov za rešenje nacionalnog pitanja. Bez demokratskog rešenja, svako drugo rešenje bi bilo nalik na monstruoznu Nezavisnu Državu Hrvatsku iz vremena Drugog svetskog rata. I najvažnije – neophodno je podvući da odnos prema Jugoslaviji kao celini nije i ne može biti taj faktor razgraničenja između demokratskih i nedemokratskih nacionalista. Na primer, moj stari prijatelj iz Zadra, Mirko Vidović, koji je u vreme kad sam ja došao

za asistenta na zadarski Filozofski fakultet, bio urednik kulturne rubrike lokalnog lista, te je izgubio taj položaj u vreme mog prvog suđenja zbog knjige *Leto moskovsko*, jer je neoprezno u javnosti pokazao simpatije prema tom mom napisu, a kasnije smo zajednički štrajkovali glađu u Sremskoj Mitrovici – eto on, na primer, vidi cilj svog delovanja u stvaranju Hrvatske izvan okvira Jugoslavije, ali kao ubeđeni demokrat uveren je da je to moguće postići upravo demokratskim putem. Nasuprot tome, ja sam duboko ubeđen da je demokratizacija jedini put koji može spasiti narode Jugoslavije od krvavog međunacionalnog obračunavanja i, šta više, da je demokratizacija jedini put za očuvanje jugoslovenske zajednice naroda. Dok sa Mirkom Vidovićem kao demokratom ja mogu sarađivati uprkos tome što su nam ciljevi sasvim različiti, ni u kom slučaju ne bih mogao sarađivati sa ljudima koji *a priori* odbacuju demokratsko rešenje, i za koje je bilo nezavisna Hrvatska, bilo integralna Jugoslavija, vrednost veća od demokratije. Eto, to su, mislim, ujedno i kriterijumi za saradnju disidenata raznih jugoslovenskih naroda.

Disidentski pokret i opozicija u jednopartijskim diktaturama uglavnom su stvar kojom se bave intelektualci. Izuzetak čine „vanredna stanja“, kao što je na primer bio slučaj sa Mađarskom 1956, ili sa Poljskom danas, kada širi društveni slojevi („narod“ ili „radnička klasa“) stupaju na političku pozornicu. U Jugoslaviji je međutim upadljiva pasivnost ogromne većine intelektualaca. Najznačajnija kulturna imena, koja bi zbog svog izuzetnog ugleda, mogla dosta toga slobodno da kažu, često sasvim otvoreno podržavaju režim. Kod mnogih pisaca i umetnika, politička neaktivnost je povezana sa direktnom korumpiranošću od strane režima. Mnogi intelektualci čak napadaju disidente i proglašavaju ih za bezumnike i bolesno ambiciozne. Na taj način – bar sam ja imao takav utisak – opravdavaju vlastitu neaktivnost i pred sobom i pred drugima. Šta ti misliš o jugoslovenskoj inteligenciji?

Postoji više razloga zbog kojih je disidentski pokret u Jugoslaviji imao nešto drugačiji karakter od disidentskog pokreta u drugim komunističkim zemljama, i zbog čega je sve do nedavna bio daleko manje razvijen. Nakon sukoba sa Staljinom, jugoslovenska Komunistička partija je bila primorana da traži nove puteve koji bi joj omogućili da zadrži monopol vlasti, a da istovremeno izvrši diferencijaciju u odnosu na Sovjetski Savez, te je zato osim ekonomske sfere u mnogome liberalizovala i sferu kulturnog stvaralaštva. Već preko četvrt veka u Jugoslaviji postoji prilična sloboda stvaralaštva u takvim sferama kao što je, na primer, slikarstvo ili muzika, ili pak hermetička poezija. Dakle, jedan veliki broj intelektualaca u sferi svoje osnovne delatnosti, ne oseća mnogo vlast partije. U Sovjetskom Savezu tek poslednjih nekoliko godina mogu se opaziti znaci slične politike partije, te možemo očekivati da će i KP SS ići putem jugoslovenskih komunista.

Uzevši u obzir da se komunistička diktatura u Jugoslaviji nemilosrdno služila parolom „bratstvo-jedinstvo“ za gušenje svake opozicije, to se godinama i desetlećima opozicija diktaturi najlakše izražavala u formi zahteva za pravom na nacionalnu osobenost. Time se otežavala saradnja disidenata raznih naroda u Jugoslaviji. Najzad, Zapad je iz taktičkih i geopolitičkih razloga skoro bezuslovno podržavao Titov režim, a jugoslovenski intelektualci, koji su stupali na put disidentstva, nisu ni u kom slučaju mogli računati sa podrškom zapadne javnosti, kakvu su dobijali apsolutno svi sovjetski i istočno-evropski disidenti. To je bio jedan neobično važan faktor. Mogao bih navesti bezbroj primera totalne nezainteresovanosti zapadnog javnog mnjenja za drastična kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji, za hapšenja i progone. Sve do nedavna, samo Milovan Đilas i ja smo uživali otvorenu podršku zapadne štampe. Đilas zbog toga što je do sada najkrupniji komunistički lider koji je postao otvoreni i neustrašivi disident, a ja zato, što je moje prvo suđenje i hapšenje bilo uzrokovano pritiskom Sovjetskog Saveza.

Međutim, niko na Zapadu uopšte nije reagovao kada je, na primer, pre desetak godina u Beogradu bio suđen Ivan Ivanović, pisac izvrsnog romana *Crveni kralj*, a recimo ove godine *Njujork tajms* nije čak niti zabeležio osudu dr Franje Tuđmana. Kada se takve stvari dešavaju u Sovjetskom Savezu i drugim komunističkim zemljama, zapadna javnost je detaljno upoznata sa takvim slučajevima, a intervju jednog bivšeg aktivnog generala iz Sovjetskog Saveza obišao bi sve listove sveta. O generalu Tuđmanu, barem u Sjedinjenim Državama skoro da se ništa nije moglo pročitati, uprkos naporima *Odbora za podršku demokratskim disidentima u Jugoslaviji*, koji sam ja pre dve godine osnovao u okviru *Demokratske internacionale*. Eto, to bi bili osnovni razlozi koji objašnjavaju specijalni karakter jugoslovenskog disidentskog pokreta. Srećom, situacija se u poslednjih godinu-dve dana počinje menjati i ne treba očajavati što mnogi veoma poznati jugoslovenski pisci i naučnici još uvek svojim ćutanjem podržavaju diktaturu. Pre nekoliko godina se nije moglo ni zamisliti da bi četrdesetak zagrebačkih intelektualaca potpisalo apel za amnestiju političkih zatvorenika. Osim toga danas otvoreno istupaju protiv diktature i Dobrica Ćosić, najpoznatiji živi srpski pisac, i filozof Ljuba Tadić, i fizičar Ivan Supek. Prema tome, duboko sam uveren, da će u skorašnjoj krizi režima ista ta jugoslovenska inteligencija, koja je voljno ili nevoljno desetlećima ukrašavala i opravdavala komunističku diktaturu u Jugoslaviji, listom stati na stranu disidenata. Imao sam dosta iskustva sa intelektualcima, koji bi u prvo vreme prema meni pokazivali veliku odbojnost i čak me osuđivali zbog mog disidentstva, a kasnije bi uvideli da sam ja bio u pravu. Neki od njih bi mi se iskreno i pošteno izvinili zbog svog ranijeg stava. Stoga ja nisam za to da se osuđuje jugoslovenska inteligencija, te da se smatra da je manje slobodoljubiva od sovjetske, poljske ili češke. Jednostavno, u Jugoslaviji su vladale druge prilike.

Ako se složimo oko toga da je inteligencija u najvećem broju slučajeva pasivna i korumpirana, ko će onda da da snagu i brojnost opozicionom pokretu. Radnička klasa je izdvojena na nacionalne granice i nema izgleda da će se razviti neka pan-jugoslovenska radnička solidarnost. Radnici su takođe neorganizovani, nemaju većih tradicija političkog angažovanja, a kroz samoupravljanje Partija ih efikasno kontroliše. Uostalom, ogroman broj radnika ne živi u Jugoslaviji, već se nalaze u inostranstvu na „privremenom radu“. Režim, ma koliko truo i nesposoban, održać se na vlasti sve dok se ne nađe neka društvena snaga koja će ga primorati na reforme. (Ovde ne mislim naravno na nasilne metode, već na masovne demonstracije, štrajkove, protestne zborove). Gde u društvu, po tvom mišljenju, treba tražiti moćne i brojne opozicione snage?

Iz odgovora na prethodno pitanje se vidi da se ne slažemo u pogledu toga da je inteligencija u Jugoslaviji u najvećem broju slučajeva pasivna i korumpirana. Takođe ne mogu da se složim s time da je radnička klasa izdvojena na nacionalne granice, te da nema izgleda da će se razviti neka radnička solidarnost u okviru Jugoslavije. Nasuprot tome, duboko sam uveren da su radnici u svim krajevima zemlje u potpunosti solidarni sa svojim kolegama, kada je reč o nekom štrajku u nekom velikom industrijskom preduzeću bilo gde u Jugoslaviji. Ne treba potcenjivati današnje radnike. Upravo radnici u Jugoslaviji savršeno jasno i trezveno ocenjuju ulogu jednopartijskog monopola, samoupravne fasade, i svojih kolega takozvanih „radničkih aktivista“, koji prave karijeru na njihov račun, držeći govore po raznim kongresima samoupravljača. Što se tiče tradicije političkog angažovanja, jugoslovenski radnici imaju isto toliko malo, ili isto toliko mnogo, koliko i radnici u drugim komunističkim zemljama. Nezavisni sindikat *Solidarnost* u Poljskoj, kao forma radničkog samoorganizovanja, nikao je *izvan* tradicije. U predratnoj Poljskoj je situacija bila slična kao u predratnoj Jugoslaviji, to jest organizovanjem radnika se bavila ilegalna Komunistička partija.

Činjenica da oko milion jugoslovenskih radnika rade na Zapadu može biti veoma pozitivna za budući razvoj demokratskog pokreta. Ne smatram da će budući demokratski pokret imati klasni karakter.

Ni poljska *Solidarnost* nije uostalom isključivo radnički pokret. Uzevši u obzir da je Jugoslavija mnogonacionalna zemlja, realnu šansu za uspeh može imati jedino nadnacionalni pokret. Međutim, slažem se da u ovom trenutku, uprkos tome što je metaforički govoreći, socijalni rastvor veoma zasićen, još uvek nema ni početne kristalizacije jednog demokratskog nadnacionalnog i izvanklasnog pokreta u zemlji. Može se reći da su se kontakti između hrvatskih i srpskih disidenata ostvarili tek u poslednjih nekoliko godina, a to je *preduslov* za bilo kakav demokratski pokret u Jugoslaviji.

U trenutku nadolazeće ekonomske i političke krize režima biće od značaja da li će se pojaviti grupa ljudi koji će umeti da kreiraju u okviru cele zemlje odgovarajući

demokratski pokret sa širokim učešćem svih slojeva naroda. Naime, za likvidaciju jednopartijskog monopola potpuno su jednako zainteresovani svi slojevi društva i sve nacije. Ono što još uvek pomaže komunistima u održavanju diktature je strah širokih slojeva naroda u Jugoslaviji da će demokratizacija voditi krvavom međunarodnom obračunu i nasilnoj deobi Jugoslavije, kao što je to bio slučaj u Drugom svetskom ratu. U tom pogledu emigrantske ekstremističke organizacije svojim delovanjem i proglasima u stvari pružaju neocenjivu podršku jugoslovenskoj diktaturi. Nažalost, uprkos izvesnih napora u okviru takozvane *demokratske alternative*, emigranti na Zapadu nisu još uspeli *idejno-teoretski* da stvore onaj model demokratiskog poretka koji se *praktički* može ostvariti samo u zemlji.

Kakvo je tvoje mišljenje o emigraciji? Kakve su mogućnosti za politički rad? Nije li emigracija previše opsednuta prošlošću? Nisu li u emigraciji previše jaki oni oblici anti-komunizma koji vode u nasilje i u druge diktature?

Ne treba precenjivati značaj ekstremističke emigracije na Zapadu i onih struja koje još uvek žive u prošlosti rata i građanskog rata. Savez komunista je jedini zainteresovan za to da se građanski rat nikada ne završi. Danas u emigraciji ja vidim samo dve političke snage relevantne za događaje u zemlji. Prvo, to je *Hrvatsko narodno vijeće*, koje je svojim demokratskim stavom i akcijom uspeo da stekne izvesna prizanja u zapadnom svetu, a drugo je Savez *Oslobođenje*, tačnije mesečnik *Naša reč*, koja je u punom smislu postala glasilo beogradskih disidenata, kao što je *Nova Hrvatska* danas u mnogome glasilo zagrebačkih disidenata. Naravno, to ne znači da sve ono što ova dva časopisa štampaju izražava težnje i želje beogradskih, odnosno zagrebačkih disidenata, već samo to da u poslednje vreme svi najvažniji tekstovi disidentskog pokreta iz Jugoslavije, skoro u istom trenutku, kad se pojave, nalaze svoje mesto na stranicama *Naše reči* i *Nove Hrvatske*.

Čak i najekstremističnije nacionalističke publikacije objave bar jedan mali deo istine, i to im daje neko opravdanje postojanja. Jedino demokratizacija u samoj zemlji, kada će *svaka* istina dobiti pravo postojanja, vodi do likvidacije onih ekstremističkih organizacija u emigraciji, koje bi u trenutku iznenadnog rata i svetske krize, mogle voditi novom nasilju na tlu Jugoslavije. Ali to se ni u kom slučaju neće dogoditi u normalnim okolnostima, čak ako pod „normalnim“ okolnostima podrazumevamo takvu borbu za pluralističko društvo, kakva se danas vodi u Poljskoj.

Ako bi se analiziralo političko raspoloženje većine ljudi u Jugoslaviji, sigurno bi se došlo do zaključka da su oni najčešće demokratski raspoloženi, zainteresovani za postepeno političko, kulturno i ekonomsko uključivanje u Evropu. I da se suprotstavljaju ekstremnim nacionalističkim ideologijama i pokretima, kao i da

se protive nasilju. Ali ovo raspoloženje masa, koje se sasvim poklapa sa idejama demokratske opozicije, kao da nema većeg uticaja na delovanje političke emigracije. Ovde su ekstremističke struje znatno glasnije. Ponekad mi se čini da tu deluje neki tajanstveni zakon diskontinuiteta. Naime, čini se da je prelazak iz pasivnosti u angažovanost povezano sa promenom od umerenog i demokratskog ka ekstremističkom. Da li ti se ova primedba čini tačnom i šta je uzrok ovog paradoksa?

Ja sam i u tom pogledu optimističniji, i ne smatram radikalizam mnogih emigranata nečim nepopravljivim. Možda bi se moglo govoriti o zakonu diskontinuiteta, ali koji ima više stepeni, a ne samo dva. Naime, ljudi koji su u zemlji prisilno bili osuđeni na ćutanje, našavši se na Zapadu, često izražavaju radikalna i ekstremistička stanovišta upravo zbog dugogodišnje potisnutosti i nemogućnosti bilo kakvog izražavanja. Nasuprot tome, ljudi koji su u zemlji učestvovali u disidentiskom pokretu, pa i bivali hapšeni, prilikom prelaska na Zapad daleko su manje radikalni i ekstremni od onih koji su u zemlji ćutali. Primeri toga smo i Mirko Vidović i ja. Za aktivnog disidenta, prelaz iz zemlje na Zapad uopšte ne označava prelaz od pasivnosti ka angažovanju. Taj prelaz označava jedino izvesnu promenu načina angažovanosti, i ništa više. I ja sam potpuno ubeđen da bi mnogi ekstremni i radikalni emigranti, u slučaju da se nađu u trećem stepenu onoga što nazivaš tajanstvenim zakonom diskontinuiteta, to jest u trenutku kada bi se vratili u Jugoslaviju, u kojoj bi započeo proces demokratizacije, i u stvari tek tada se našli u sferi stvarne angažovanosti (jer pitanje angažovanosti na Zapadu je veoma neodređeno, naime čovek može napisati sve šta hoće, a da nikave reakcije uopšte nema), mislim da bi radikalizam brzo nestao. Samo ratni uslovi mogu dovesti do toga da vlast pređe u ruke bilo koje ekstremističke antidemokratske grupe. Bez rata i komunisti nikada ne bi došli na vlast u Jugoslaviji.

Kada misliš da se vratiš u Jugoslaviju? Pod kojim uslovima? Tvoje aktivnosti u vezi sa Odborom za pomoć disidentima u Jugoslaviji imaju priličnog uspeha. To isto važi i za članke, knjige, predavanja. Ipak, tvoj politički uticaj u zemlji, a i sam „status“ disidenta, ne mogu a da ne budu ugroženi ukoliko dugo boraviš u inostranstvu. U zemlji, s druge strane, gotovo sigurno bi bio uhapšen i suđen – posle sedam godina koje si do sada proveo u zatvoru, to nikako nije sjajna perspektiva. Da li si razmišljao o tome da se posvetiš pisanju, a da politiku staviš u drugi plan? Dodajem da ovo nije moje mišljenje, ali ima ljudi koji su mi postavili takvo pitanje. Sigurno je da bi čitaoci Naše reči voleli da čuju tvoj odgovor.

Ovo pitanje mi često postavljaju. Naime, ja se nisam vratio pre tri godine u zemlju, kako sam nameravao, iz više razloga. Glavni je: moj nastup na Zapadu u smislu otkrivanja prave slike o Jugoslaviji je bio neobično uspešan, i mislim da sam u tom pogledu za ove tri godine učinio daleko više nego za trinaest godina koje sam proveo

u Jugoslaviji kao disident. Naime, svojim člancima, intervjuima, predavanjima, ličnim susretima, otvorio sam brojnim ljudima oči za realnu strukturu jugoslovenske diktature. Pomenuti Odbor je samo rezultat tog mog delovanja. Dok sam bio zatvaran, suđen i progonjen u Jugoslaviji, zapadna javnost je obično čitala o „slučaju Mihajlov“, ali je nekako uvek smatrala da je to ipak izolovani slučaj, te je i dalje poštovala Jugoslaviju kao zemlju velikih sloboda. Što se toga tiče, mislim da se mogu pohvaliti da sam upravo ja zaslužan što se takvo ubeđenje u Sjedinjenim Američkim Državama pomalo, ali nepovratno menja. Prema tome, ne mogu nikako da se složim sa mišljenjem da sam, ostavši na Zapadu, izneverio svoj disidentski put.

Međutim postoji nešto što mi neobično smeta i što je *implicite* sadržano i u tvom pitanju – to je stalna podela između politike i pisanja. Ono osnovno što sam u Jugoslaviji i ovde pokušavao da dokažem je da me politika, ukoliko se pod time smatra aktivno učesće u sferi vlasti, apsolutno ne interesuje. Drugim rečima, ja sam nesrećan uvek kada se nalazim u situaciji da imam vlast nad bilo kime. Jedino što me je uvek interesovalo jeste slobodno iznošenje svoga mišljenja o svim životnim problemima, pa tako i o političkim. To je ono što osećam svojim pozivom i što me čini sretnim kada to uspevam da ostvarim. Pri tome moram da podvučem da ja apsolutno ne pravim nikakvu razliku kada pišem o Dostojevskom, Tolstoju ili pak diktaturi u Jugoslaviji. Uvek samo izražavam svoje mišljenje i upravo to izražavanje i saopštavanje drugima onoga što ja smatram istinitim, bez obzira da li je reč o *Braći Karamazovima*, o *Ani Karenjinoj* ili o *progonu hrvatskih disidenata*, i jeste *krajnji cilj* moje delatnosti, a ni u kom slučaju nije *sredstvo za neki posebni politički cilj*.

Moram priznati da ljudi na Zapadu daleko lakše shvataju takav životni stav od ljudi u Jugoslaviji, ili u jugoslovenskoj emigraciji. To je nešto što me veoma zabrinjava, jer govori o totalno politizovanoj svesti ne samo komunista, već i opozicije. O vrednovanju sfere vlasti kao nečeg najvišeg u životu. I kada ja tvrdim da mene vlast ne zanima, zapadnjaci to sasvim normalno primaju, ali Jugosloveni smatraju da je to samo taktička izjava. Uvek pokušavam da objasnim stvar metaforom, da pravi pevač ne mašta o tome kako bi postao direktor opere, već samo o mogućnosti pevanja na sceni. Za ljude iz Jugoslavije, komuniste i nekomuniste, Srbe i Hrvate, jedinu realnu vrednost, po svemu sudeći, predstavlja direktorsko mesto, a ne muzika i pevanje. Kraće govoreći, u Jugoslaviju ću se vratiti kada mi bude apsolutno moguće izražavati upravo sve ono što mislim, kao što mi je to danas moguće na Zapadu. Ako ocenim da bi moj povratak mogao doprineti borbi za slobodu, pa makar zbog toga bio uhapšen ponovo – takođe bih se vratio. Trenutno, to nije slučaj.

Inače, pišem knjige, i neke će upravo sada izići, predajem rusku filozofiju doktorantima na univerzitetu u Jelu, i koliko mogu – pomažem jugoslovenskim disidentima i obaveštavam javnost o njihovoj sudbini. Ukratko rečeno, nikada me ni

najmanje nije interesovao moj politički uticaj kako u Jugoslaviji tako i na Zapadu, a onaj uticaj slobodnog mislioca za ove tri godine se samo povećao.

Suština tvoje pobune protiv jugoslovenske diktature zasnovana je na dubokom uverenju da je komunistička ideologija neka vrsta demonskog porobljivača ljudske svesti – i to podjednako svesti potčinjenih, kao i onih koji vladaju. Parafrazirajući Rusoa, koji je rekao da je „čovjek rođen slobodan, a svugde se nalazi u lancima“, moglo bi se reći da ti smatraš da su ljudska duša i svest po svojoj suštini slobodne, ali ih ideologija porobljava. Nesumnjivo je da je ideološka svest istovremeno i neslobodna svest, i kao takva izvor i uzrok mnogih zala u društvu. Ipak, i bez ideologije, ljudi su skloni nasilju, vlastoljubivi su, lažu. To je ono što hrišćanstvo naziva „prvobitnim grehom“. U svakom slučaju, oslobođenje od ideologije ne znači istovremeno stvaranje slobodnog društva. Da li se slažeš da bi borba za demokratske promene u Jugoslaviji stoga morala da bude mnogo više od borbe protiv diktature. Nije li neophodno stvarati, ili bar raspravljati, o alternativnim modelima društvenog i političkog uređenja?

Čini mi se da sam već odgovorio na ovo pitanje. Zaista, stvaranje alternativnog modela društva ne samo za Jugoslaviju, već za celi svet, je presudno pitanje današnjice. Pogotovu što totalitarizam ima svoju viziju opštečovečanske budućnosti, demokratski svet je nema. Nedostatak demokratije je upravo u odsustvu takve jedne globalne vizije demokratskog društva, a stoga i u odsustvu demokratske solidarnosti. Međutim, ja ni u kom slučaju ne spadam u one koji misle da je ideologija ta koja porobljava ljudsku svest, a što bi se iz ovog tvog pitanja moglo zaključiti. Nasuprot tome, ja sam ne jednom pisao o besmislici takozvane „deideologizacije“. Naime, čovek ne može uopšte opstati kao ljudsko biće bez ideologije. Nije zlo u ideologiji, *zlo je u monopolu* ideologije. Danas je sama reč ideologija iskompromitirana, ne samo praktičkim delovanjem komunističkih partija, već i marksističkim tumačenjem da je ideologija u stvari „lažna svest“. To je netačno. Sve dok postoji čovek na zemlji, i to svaki čovek, imaće svoju ideologiju. Možda bi bilo bolje reći *svetonazor* ili nemački *Weltanschauung*, ali to i jeste ideologija. I miriti se sa marksističkim pojmom ideologije kao „lažne svesti“ je pogrešno.

Najveći nedostatak demokratskog sveta danas je upravo odsustvo *globalne ideologije pluralističkog društva*. Naime, ta duhovna osnova demokratije i te kako postoji, ali ona još uvek nije dovedena u svest. Tema ljudskih prava je početak dovođenja u svest ideologije demokratskog sveta. Jugoslavija koja je u potpunosti *globalni makrokozam* u malome, sa svim mogućim problemima i suprotnostima današnjeg sveta, počevši od nerazvijenosti na Jugu i industrijskog Severa, jednopartijske diktature i poluhaotičnog ekonomskog tržišta, nacionalnih i religioznih različitosti, itd. – u svemu može biti najinteresantniji model i primer stvaranja budućeg

svetskog pluralističkog društva. Upravo zato uvek podvlačim da Jugosloveni, rešavajući svoje probleme – a najvažniji je problem likvidacije jednopartijskog monopola! – u stvari rešavaju svetski problem, i to u svim njegovim aspektima. To isto se ne može reći za demokratske pokrete drugih zemalja, pa čak ni za Poljsku. Poljaci trenutno rešavaju problem jedino likvidacije političkog monopola, i to daje zaista svetski značaj poljskoj *Solidarnosti*, ali oni nemaju ni međunacionalnih, ni religioznih, ni mnogih drugih problema, koje imaju narodi Jugoslavije. Upravo zato demokratizacija Jugoslavije će biti daleko značajnija.

Zadatak emigracije na Zapadu, po mom mišljenju, se sastoji ne samo u tome da pokuša kreirati u ideološkoj sferi demokratske osnove mnogonacionalnog i mnogokonfesionalnog pluralizma, već i u objašnjavanju zapadnoj javnosti opštesvetskog značaja demokratizacije i stvaranja pluralističkog humanog društva u našoj zemlji.

U jugoslovenskom partijskom i državnom vođstvu nema ličnosti koja bi sebe bar za sada nametnula kao nesumnjivog, neosporavanog vođu. Većina disidentata sumnja da iko više može da za sebe prisvoji onoliku vlast koliko je imao Broz – a o kultu ličnosti i da ne govorimo. Čak se veruje da niko više i ne može da bude apsolutni vođa. Pretpostavimo da neko ipak uspe da zagospodari osnovnim polugama vlasti (koje je Broz uvek držao čvrsto u rukama) – vojskom i policijom. Zar on neće uspeti da učini i partiju pokornom? Valja se uostalom prisetiti da je Broz početkom sedamdesetih godina imao za sobom tek manji deo partijskih kadrova i u Srbiji i u Hrvatskoj, ali je zadržao vlast pomoću vojske i policije.

Ko zavlada Partijom, zavladaće i zemljom. Uostalom, zar nije i samoj Partiji u interesu da „izmisli“ i stvori za sebe „nepogrešivog“ i „genijalnog“ vođu. Takav vođa jača njenu moć nad društvom – ljudi se uvek lakše pokoravaju „velikom“ vođi nego institucijama?

Kao i uvek, posle smrti dugogodišnjeg diktatora, kriza vlasti u zemlji je očita. Siguran sam da se upravo sada vodi borba za osnovne poluge vlasti u okviru partije između raznih klika i grupica. Kriza u zemlji može dovesti do ubrzanja ovog procesa, a jednopartijski sistem zaista zahteva jednog jedinog vođu. Pa ipak, nije lako kreirati „bezgrešnog“ partijskog vođu, i još dosada to nije nigde uspelo. Ni Hruščov, ni Brežnjev, uprkos permanentnim nastojanjima partije i propagandnog aparata, nisu ni blizu dostigli onaj kult ličnosti kakav je imao Staljin. Preuzimanje vlasti od strane jednog čoveka u trenutnoj situaciji u Jugoslaviji može čak imati pozitivne posledice, jer bi se time otvorila mogućnost barem izvesnih reformi čiju neophodnost danas uviđaju svi, pa i članovi partijskih rukovodstava. Međutim, u trenutnoj situaciji niko nema te vlasti, kojom bi se reforme mogle provesti. Osim toga, nemoguće je zamisliti novog partijskog vođu koji bi pooštrio diktaturu. Baš nasuprot, kao što pokazuje primer Hruščova i Teng-Hsiao-Pinga, barem u prvo vreme

novi partijski vođ mora u svom ličnom interesu, radi učvršćenja vlasti, ići na liberalizaciju. Naravno, to je samo za vremena, ali u današnjoj jugoslovenskoj situaciji, čak i kratkovremena liberalizacija može izazvati nepovratni proces demokratizacije. Po mom mišljenju, u skorašnjem neizbežnom trenutku krize, kada počnu masovni štrajkovi, studentski nemiri i protesti zbog teške ekonomske situacije, sasvim je logično očekivati da će u partiji doći do pobeđe jedne od frakcija, koja će izbaciti svoga vođu sa parolama liberalnih reformi, a možda i „detitoizacije“. Svakako, postojaće i takva struja u partiji, koja će zagovarati potpuno vraćanje Jugoslavije u sovjetski blok, i uvođenje vanrednog stanja i upotrebe vojske protiv naroda. Ali nesumnjivo je da će i jedna i druga struja raditi u interesu očuvanja monopola vlasti. Jedni – idući putem Hruščova, a drugi – putem Husaka.

Septembar 1981.

Naša reč, (London), vol. 34, no. 329, novembar 1981, 2-6.

U vreme kada je napravljen ovaj intervju, Mihajlo Mihajlov je živio u Nju Hejvnu, Konektiket, a ja u Londonu. Pitanja sam mu dostavio sva zajedno poštom, a on meni odgovore na isti način. To je razlog povremene neusklađenosti u našem dijalogu. Na neka od pitanja, na primer, Mihajlov je već delimično dao odgovor, a u jednom ili dva moja pitanja, ja pretpostavljam da je Mihajlov prethodno tvrdio nešto što u stvari nije. Takođe nije postajala mogućnost da kritički reagujem na neke od njegovih odgovora. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

NOVINAR KOJI TREBA DA ODGOVORI NA NEKA PITANJA

Darko Stuparić objavio je u „Vjesniku“ od 3. X članak pod naslovom „Dedijer pod unakrsnom vatrom“. Reč je o posljednjem delu Vladimira Dedijera „Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita.“ U tome članku stoje i ovi redovi.

„S najavom rada na dopuni i proširenju knjige (gornje – pr.ur)... na adresu Vladimira Dedijera počele su ponovo (ali ovoga puta sinhrono) stizati, a stižu i danas, samo nekoliko dana uoči izlaska iz tiska spomenute knjige – uvrede i prijetnje. U toj povampirenoj orkestraciji uortačili su se ustaše, četnici i đilasovci. Zašto?...

„Svojedobno 1974. godine, četnički list ‘Slobodna reč’ u Čikagu (u kome su dva bivša kominformovca bili urednici), na dvije strane su osudili Dedijera i njegovu djecu na smrt zbog aktivnosti u Raselovom sudu, osude agresije SAD protiv Indokine, kao i zbog Dedijerovog zauzimanja za podizanje Meštrovićevog spomenika i mauzoleja Njegošu na Lovćenu.

„Samo nekoliko mjeseci kasnije u američkom gradu, Ann Arbor, jedne večeri nepoznati ljudi napali su Dedijerovog sina Marka i teško ga ozlijedili. Napadači nisu uhapšeni, ali je zato Dedijerov sin odveden u zatvor. (Teške fizičke i psihičke traume, koje je te noći Marko Dedijer doživio, ostavile su posljedice do današnjeg dana).

„Naravno, nije to bio izvođen pojedinačni napad emigrantskih, četničkih i drugih ekstremista: uoči svakog zasjedanja Raselovog suda... Dedijeru, njegovoj supruzi Veri i djeci uporno se zagorčava život.

„Ove godine u Štokholmu... grupa ustaša prozvala je Dedijera u listu ‘Expressen’, zahtjevajući da osudi navodna kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji)... Uslijedio je zatim 6. kolovoza 1981. godine bombaški napad na kuću njemačkog izdavača Dedijerove nove biografske knjige o Titu...

„Idući nasrtaj pojavio se u četničkom glasilu ‘Naša reč’, što izlazi u Engleskoj. Govori i nešto podatak da je jedan od urednika tog lista i Đilasov sin...

„Protiv nove knjige koju Dedijer piše o drugu Titu ustao je dr Milorad Drašković... S Draškovićem Dedijer je imao 1980. godine javnu polemiku na londonskom radiu povodom Draškovićevih tvrdnji da je Draža Mihailović bio veliki prijatelj Hrvata i Muslimana...

„Na kraju svoga pisma Drašković naziva Dedijera režimskim istoričarem i upućuje niz najoštrijih psovki na njegov račun...”

Na prvi pogled, za svakog normalnog posmatrača, dovođenje u vezu terorizma sa **Našom reči** – bila bi izuzetna balkanska kleveta! Na sreću, stotine ljudi po zapadnim zemljama, ekonomski emigranti, prate **Našu reč** već godinama i znaju da je to oprobani režimski trik. Na stranu što V. Dedijer, poznat sa svojom maštom, nije nikada jugoslovenskoj javnosti dao neke vidljivije dokaze bar za neke svoje optužbe, značajno je da je zagrebački „Vjesnik – sedam dana“ našao za shodno takođe da kleveta naučnika dr. M. Draškovića, jednog od direktora Huverovog instituta, jer u njegovom pismu – ne u polemici preko radio – nije bilo ni jedne ružne reči, ne psovke. Uostalom, u to su se uverile četiri hiljade čitalaca **Naše reči**.

Stuparić je verovatno mladi novinar i ne poznaje paranoičnu maštu jednog egocentrika kakav je V. Dedijer koji je sam za sebe rekao: „Mi smo iz krajeva gde svako vlastitu bistu zaljubljeno gleda i glanca po celi dan...” („Ilustrovana politika“ od 6. X).

Naša reč (London), vol. 34, no. 329, novembar 1981, 14.

Boško Matić

ĐILAS – IZ IZDAJE U IZDAJU

U potrazi za pristalicama (23)

U raznoj kombinatorici najdalje je otišao Mihajlov, čovek koji je na istim talasnim dužinama kao i Đilas, napadao i napada sve što ima ma kakve veze sa marksizmom i socijalizmom. On govori o okupljanju disidenata koje, po njemu, počinje 1978. godine kada se „stvora jedinstven pokret za odbranu ljudskih prava u Jugoslaviji“.

„Posle trideset godina iskustva – kaže Mihajlov – različite grupe opozicionih mislilaca koji su se često svađali i bili nezavisni jedan od drugoga, sada su se udružili. To nije organizaciono jedinstvo, već jednostavno česti susreti i kontakti disidenata koji se slažu da je demokratizacija najvažnije pitanje današnje Jugoslavije“.

Emisar među studentima

ŠTA Đilas misli o takvim kalkulacijama, da li ih i on prati, prihvata, kako ocenjuje ostale disidente i mogućnost saradnje, zajedničke borbe protiv „zajedničkog neprijatelja“?

Nedavno, Đilas je izjavio: „Ja se ne opredeljujem za ovu ili onu grupu. Ja faktički sarađujem, ukoliko to moje mogućnosti dozvoljavaju, sa svima...!“

RETKO kada je Đilas bio dosledan sebi i svojoj reči kao ovde, kod ove svoje izjave, poruke. On se zaista nudio i nudi svima i svakome, levo i desno, u zemlji i inostranstvu.

I sam je u jednom intervjuu koji je dao 1977. godine samouvereno izjavio da je on „prvi disident“ u Jugoslaviji. Za disidente i njihove izgleda, tom prilikom je rekao i ovo:

„Ne postoji organizovan pokret disidenata, mada postoje grupe humanista -marksista izbačenih sa Beogradskog univerziteta čije su pozicije od velikog interesa. I u Zagrebu postoji druga grupa, čije je glasilo zabranjeni časopis „Praksis“ sa velikim uticajem među intelektualcima.“

Đilas se, dakle, nudio, prihvatao inicijative, tražio sagovornike. Sa promenljivim uspehom, sa dosta mršavim rezultatima.

Još u vreme studentskih događaja, 1968. godine slao je svog emisara, jednog od retkih sledbenika, advokata Jovu Barovića, na Pravni fakultet da studentima ponudi svoje ideje i pozove ih na saradnju. Tada je zaista neslavno prošao. Studenti su ga odbili.

Veze s hrvatskim nacionalistima

ALI ponekad je uspevao da uspostavi kontakte, povede dijalog, pokuša sa akcijom. Jedan od novijih pokušaja bio je onaj sa hrvatskim nacionalistima („maspokretom“ ili „prolećarima“ – kako ih sve nazivaju). Opet preko svog emisara, ovog puta preko Mihajlova, uspostavio je kontakt sa predstavnicima tog pokreta, **dr Markom Veselicom** i ostalima. Kasnije su Veselica i **Vuletin** dolazili u Beograd na razgovore sa Đilasom.

Kontakt sa hrvatskim nacionalistima oduševljeno je prihvatila ustaška emigracija. I poznati ustaški ideolog **Jelić** u podužem članku u kome se govori o „uspostavi dodira i razgovora između hrvatskih marksističkih prolećara i srpske opozicione „Nove levice“ na čelu sa Milovanom Đilasom“, smatra te kontakte korisnim i prihvatljivim.

Međutim, ni taj kontakt nije baš slavno prošao.

Sa oca na sina

TAKO je Đilas, bar kada su u pitanju Jugoslavija i jugoslovenske političke prilike uglavnom ostao vrlo izoliran čovek koji uza se ima još dva-tri prijatelja (tako je zaključio jedan od novinara koji je dolazio kod njega po naručeni intervjue), a to je po svoj prilici sve što se o Đilasovim političkim izgledima može reći.

U inostranstvu je, kako rekosmo (uostalom to je i Đilas sam izjavio) bolje prolazio, bio poznatiji i priznatiji, mada je u poslednje vreme i tu što-šta zaškripalo, izmenilo se, dobilo nova obeležja i nove „sadržaje“.

Sa tim u vezi interesantna je uloga Đilasovog sina **Alekse** koji se, među retkim i malobrojnim sledbenicima i političkim prijateljima Đilasovim, javlja kao jedan od najdoslednijih i najdoslovnijih pristaša njegovih „ideja“ i „ideologije“, kao dobar učenik, naslednik i nastavljač očevog puta u taj i takav politički avanturizam. On se čak javlja i kao očev emisar kod određenih emigrantskih krugova u inostranstvu koji su, u novije vreme, našli razloga i odgovarajući interes da pruže ruku saradnje, da prihvate i oca i sina.

Kada je pre dve godine otišao iz zemlje, emigrantski krugovi u nekim evropskim zemljama, a pre svega u Engleskoj, koji su inače u raznim prilikama do tada podržavali i podsticali njegovog oca, oberučke su prihvatili Aleksu, vodili ga i prikazivali (baš kao i oca pre nekoliko godina) i najzad, pružili mu priliku da se pojavi i legitimise preko njihovih glasila.

Čudna obećanja

TAKO je Aleksa Đilas uskoro postao jedan od bliskih, redovnih saradnika mesečnog emigrantskog časopisa „Naša reč“, koji se štampa u Londonu na srpsko-hrvatskom jeziku u izdanju saveza „Oslobođenje“ a koji se zalaže „za demokratsku revoluciju radi promena današnjeg stanja u Jugoslaviji“. Na stranicama tog lista Aleksa se oglasio već nekoliko puta, eksponirajući se čak i kao „tumač“, kao „propagator“ „demokratskih inicijativa“ koje su poticale od tog dela emigracije.

Sa tim u vezi, Aleksa je prikupljao i potpise podrške „Načelnim pogledima“ – krajnje problematičnom tekstu koji razmatra način „na koji bi Jugoslavija mogla da opstane u budućnosti“. U tome tekstu se, inače, obećava da će „u budućoj Jugoslaviji biti obezbeđeno pravo slobodnog odlučivanja o političkim, verskim i nacionalnim pitanjima, mogućnost ujedinjenja u skupine – političke, verske, socijalne, ekonomske i nacionalne, zatim poštovanje pune lične slobode i slobode svakog naroda, pravo samoopredeljenja...“ (prosto smešno zvuči nabranje ovih prava koja su u našoj zemlji već odavno postala stvarna sadržina života, vlasništvo svakog pojedinca i društvene zajednice u celini).

Dajući podršku tim „načelnim pogledima“ Aleksa Đilas se založio za okupljanje „umerenih demokrata i patriota svih naših naroda“. Nije li to po malo pretenciozno od njega, mada zvuči i prazno, nedefinisano („umereni demokrati...?“).

U ČLANKU „Politička suština samoupravljanja“, koji je u drugoj polovini 1980. godine objavljen u „Našoj reči“ i članku „Mit o samoupravljanju“ objavljenom u britanskom konzervativnom nedeljniku „Spektator“, Aleksa Đilas se poslužio istim političkim rečnikom, gotovo identičnom argumentacijom, dao je vrlo slična „ideološka“ tumačenja i objašnjenja za „pojave i stanje“ u Jugoslaviji, kao i njegov otac u nizu prilika do sada. Ti članci su, pre svega, zasnovani na onim već banalnim tezama Đilasovim o „nepostojanju sloboda u Jugoslaviji“ i o „totalitarizmu koji je sličan onome u Sovjetskom Savezu“.

• SUTRA

PREPORUKA ZA SEBE

Večernje novosti (Beograd), 14. novembar 1981, 21; dvadeset treći nastavak feljtona koji je izlazio svakog dana od 22. oktobra do 15. novembra 1981.

Boško Matić

ĐILAS – IZ IZDAJE U IZDAJU

Preporuka za sebe (24)

ALEKSA Đilas i njegovi „politički stavovi“, ne bi uopšte bili vredni pomena, kada ne bi bili gotovo idealna ilustracija Đilasovog sveukupnog „preobražaja“, dokaz njegovog tako ubedljivog „razvojnog puta“ do otpadništva i izdaje zemlje. Zaista je po malo tužno, čak i tragično da otac, nekadašnji revolucionar i komunist, sada pod ruku sa sinom, tako usrdno i uporno traži puteve borbe, suprotstavljanja svojoj dojučerašnjoj ideologiji. A te puteve nalazi eto čak i u sprezi sa ekstremnim emigrantskim krugovima kojima šalje sina kao svoju prethodnicu, kao emisara i glasnogovornika.

Zato se još jednom, na kratko, moramo vratiti Đilasu i njegovoj sadašnjoj „ideologiji“.

Materijali za sina

DA BI ovu „ideološku“ spregu sa sinom učinio što efikasnijom, plodotvornijom, Đilas snabdeva sina odgovarajućim materijalima, upućuje ga na „pravu“ literaturu, povezuje ga sa svojim političkim prijateljima u inostranstvu. Tako mu je nedavno poslao „na korišćenje“ svoj poduži tekst, koji nosi naslov „Ka trećoj Jugoslaviji“, a u kome Đilas otvoreno govori o „neodrživosti postojećeg, titovskog poretka u Jugoslaviji“.

Pošto je u prvom delu teksta „utvrdio“ da je u toku „proces truljenja“, on u narednom delu teksta pokušava da odgovori na pitanje da li u Jugoslaviji ima snaga koje bi bile kadre da nađu izlaz iz postojeće situacije. Sa žaljenjem ipak konstatuje da su „nekomunističke, opozicione struje u Jugoslaviji preslabe i razjedinjene nacionalno i ideološki, te ne znaju šta i kako treba činiti...“

Novi vid saradnje

VEĆ smo ranije govorili o Đilasovom „uspehu“ kod naše ekstremne emigracije koja je svaki njegov „politički potez“, svaki njegov novi politički pamflet koji bi bio štampan u inostranstvu, pozdravila, prihvatila kao svoj, lansirala ga i preporučila svome članstvu kao pravu literaturu, kao dobar propagandni materijal.

Pred kraj prošle godine došlo je i do novih oblika saradnje između Đilasa i te naše emigracije. Već pomenuti emigrantski list „Naša reč“, u oktobru 1980. godine, objavio je Đilasov članak pod naslovom „Domovina i emigracija“. Preporučujući ga svojim čitaocima, redakcija napominje da je „prvi put da Milovan Đilas piše za neki list na našem jeziku koji izlazi izvan Jugoslavije“ i da je ovaj članak napisan „posebno za ‘Našu reč‘“.

U članku ima i nekih novih „tonova“, drugačijih nego do sada „pogleda“ na probleme naše političke emigracije. U njemu se, između ostalog, kaže i ovo:

„Reč je ovde o onima koji su zbog političkog neslaganja, zbog nemanja političkih sloboda napustili domovinu, odnosno onemogućeni da u njoj žive i deluju. Reč je, dakle, o demokratima – demokratima različitih nijansi, ali kojima je zajedničko slobodno mišljenje, slobodna reč i nezavisno organizovanje nasuprot ideološkom monopolizmu, terorizmu i ropskoj šutnji... A takvi demokrati, uistinu nisu emigranti, premda su prisiljeni da žive izvan domovine: oni nisu prekinuli vezu sa slobodarskim tokovima svog naroda i čovečanstva... Takvih „emigranata“ ima svukud po Jugoslaviji. I to nebrojeno više nego napolju: iz činjenice da u Jugoslaviji nema, još uvek, organizovanih opozicija, ne znači da nema i markantnih opozicionara i opozicionog strujanja...“

„Unutrašnji emigranti“

PREPORUČIVŠI i sebe tako (kroz priču o „markantnim opozicionerima“) Đilas dalje insistira na povezivanju emigracije i „opozicionih snaga“ u zemlji, na stvaranju zajedničkog fronta, na zajedničkoj borbi protiv jugoslovenskog društvenog sistema:

„U premošćivanju provalija i saznanja i delanja, u spajanju ideala s oblicima, spada i povezivanje domovine s emigracijom – demokrata iz domovine s demokratima u spoljnjem svetu. Štaviše, nikakve delatnosti, idejne i praktične, ne bi bile ni dosledno demokratske, ni patriotske, bez toga i takvog povezivanja...“

U istom broju ovog emigrantskog lista objavljen je i oglas za Đilasovu knjigu „Druženje s Titom“ (uz knjigu „Sećanje iz rata“ Zvonimira Vučkovića „poznatog i uglednog komandanta Prvog ravnogorskog korpusa Jugoslovenske vojske u otadžbini“). U ovom broju „Naše reči“ oglašava se i novi broj časopisa „Rivju“ koji je izašao „uz saučestvovanje novog člana Uređivačkog odbora Alekse Đilasa“.

Đilasov članak „Domovina i emigracija“ primljen je u krugovima jugoslovenske emigracije sa priličnim interesovanjem i uz dosta različite komentare. Čak i neki inostrani listovi doneli su kraće osvrtе na taj članak. Švajcarski list „Tribin d’Ženev“ doneo je osvrt pod naslovom „Đilas, slavni jugoslovenski pobunjenik postavlja most između političke emigracije i onih koje on naziva unutrašnjim ‘emigrantima’“. U osvrtu se konstatuje da je to prvi slučaj „posle Titovog nestanka da jedna značajna ličnost jugoslovenske unutrašnje opozicije piše članak za jedan emigrantski list“.

Vrlo pohvalno za Đilasa! To je još jedno priznanje i kompliment...!?!

Sa svim neprijateljima

DILASU izgleda i nije ništa drugo ostalo nego da se još neposrednije veže za tu našu političku emigraciju. Svi dosadašnji pokušaji da se zakači za neku iole ozbiljniju političku grupaciju u zemlji ili inostranstvu, da se nekoj od njih stavi na čelo ili joj ponudi kakav oblik saradnje, ostajali su bez rezultata. Koliko će uspeha imati u saradnji sa tom našom emigracijom, tek treba videti. I sama rascepkanost, razjedinjenost i dezorijentisanost, ta emigracija je do sada i grdila i hvalila tog Đilasa, služila se njegovim „tezama“ i „ideologijom“, ali mu nije mogla oprostiti „ranije grehe“, nije lako prelazila preko činjenice da je on „nekada bio komunista“.

Da li Đilas ima ikakvih dilema kada je u pitanju saradnja sa emigracijom?

Još pre nekoliko godina on se jednom svom velikom prijatelju požalio:

„Amerikanci uopšte nisu u potpunosti shvatili moje ideje i stavove. Oni ih nisu mnogo razlikovali od četničkih stavova. Teško je njima objasniti da sam ja opozicionar u okviru socijalizma, a da su četnici predstavnici kapitalističkih krugova, da oni socijalizam napadaju sa drugačijih, klasnih pozicija. Amerikanci nas trpaju u isti koš. I ma koliko se ja bunio protiv toga, oni teraju svoje. Nisu hteli ili nisu mogli da shvate razliku među nama. A četnici su to jedva dočekali i namerno su me istakli kao nekakvog ‘svog’ lidera opozicije prema Titu, iako ja nikada nisam bio niti sam mogao biti njihov lider i apologet...“

To je bilo pre nekoliko godina. Sada se više ne žali na Amerikance. Takve identifikacije više mu ne smetaju. Bliski su mu postali ne samo četnici. U međuvremenu, pozivao se on i vezivao za sve kategorije neprijatelja socijalizma i samoupravljanja – za ustaše i ibeoce, nacionaliste i liberale...

A tu je negde i kraj njegovog dugog puta kroz otpadništvo i izdaju.

KRAJ

Večernje novosti (Beograd), 15. novembar 1981, 25; dvadeset četvrti i poslednji nastavak feljtona koji je izlazio svakog dana od 22. oktobra do 15. novembra 1981.

ODGOVOR MILOVANA ĐILASA NA PRETNJE REŽIMA

Članak Milovana Đilasa koji ovde objavljujemo pojavio se u celosti u bečkom *Die Presse* od 2. XI i u švajcarskom *Die Welt* od 6. XI.

Mnogi drugi strani listovi zabeležili su ovaj članak ili su ga duže komentarisali. To su: **agencija AP** od 3. XI, **Le Quotidien de Paris** od 7/8. XI, pariski **Le Monde** od 3. XI, švajcarski **Neue Zürcher Zeitung** od 31.X–1.XI, italijanska **La Stampa** od 3. XI, holandski **NRS Handelsblad** od 2. XI i londonski **News of the World** od 8. XI.

Od septembra 1979. godine počela su da mi stižu iz Čikaga pisma, u kojima se, navodno u ime jugoslovenskih emigranata, „potvrđuje“ primanje mojih poruka: primio sam čak i pismo u kome se „izveštavam“ o neuspehim pripremama atentata na predsednika Tita, za vreme konferencije nesvrstanih u Havani. Pošiljalac tih pisama nije poslao svoju adresu, nego se samo potpisao s „Mićun“, tj. imenom tipično crnogorskim, odomaćenim kao pojam za Crnogorca: svakako se baš tim imenom htela naglasiti „bliskost“ i „poznanstvo“ sa mnom kao Crnogorcem.

Nisam smatrao potrebnim da javnost obaveštavam o tim pismima – već i zbog toga što ona nisu bila ni jedini, ni nov slučaj.

Negde u vreme kad su počela ta „čikaška“ pisma, dobio sam i preteće pismo – dakako u „crnogorskom“ stilu – „starih boraca“. A jugoslovenska štampa je objavila izvode iz pisma emigranta, navodno četnika iz Sjedinjenih Američkih Država, u kome „on“ traži instrukcije od mene za dalji rad. Držao sam da su i „čikaška“ pisma pisana – da bi u „pogodnoj“ prilici mogla biti citirana u jugoslovenskoj štampi: protivu toga sam ja nemoćan, u prilikama u kojima se nalazim, a tome nisam pridavao veći značaj, obzirom da je sva moja delatnost, već dvadeset i sedam godina, isključivo literarnog karaktera.

Ali odnedavno se u tom „dopisivanju“ sa mnom, kao i u kampanji jugoslovenske štampe protivu mene – posle moje kritičke knjige o Titu – pojavio nov, preteći i zlomislen, elemenat.

Evo o čemu se radi:

26. aprila 1981. godine obavestio me telefonom g. Džordž Urban, iz Velike Britanije, o prijemu iz Čikaga – opet iz Čikaga! – pisma u kome se preti ubistvom mog sina Alekse. Moj sin Aleksa će biti ubijen ukoliko ja ne pristanem da „sarađujem“ i objavim, u intervjuu g. Urbanu, „sve tajne“ o ubijanju „Srba“ od strane „komunističkih životinja“. Određen je i rok – 31. decembar 1981. godine. U pismu se preti i g. Urbanu – ukoliko o pismu bude obaveštena jugoslovenska tajna policija UDB-a, mada se ne vidi razlog zbog čega bi baš od te službe trebalo to sakriti – ako ne da se s nje unapred skine krivica.

G. Urban mi je rekao i da mi je kopiju spomenutog pisma poslao pre pet-šest dana. Ali ja sam pismo primio tek sutradan, premda avionska pisma iz Britanije redovno stižu brže.

Pismo s poštanskim žigom iz Čikaga, koje mi je dostavio g. Urban, zaista i sadrži ono što mi je g. Urban rekao telefonom. A povrh toga – g. Urban je to iz delikatnosti izbegao da mi kaže – i trabunjanja o mojim „učesćima“ u zločinima o kojima nemam ni pojma, kao ni o onim, veoma sličnim i istodobnim, za koja me posle 40 godina i, dakako, posle moje pomenute nedavne knjige o Titu – takođe kleveće i jugoslovenska štampa. Jer ja sam u svojim objavljenim memoarima rekao i sve što sam znao i sve što sam dobro ili loše učinio u svojoj revolucionarnoj, komunističkoj prošlosti.

Ali ne zbog toga – ne zbog pravdanja samog sebe, nego kao otac – prinuđen sam da se, makar i nerado, obratim stranoj javnosti.

Otkuda i zašto baš sada takva pisma, takve pretnje? I zašto baš protivu mog sina jedinca?

Sve mi nije, niti može biti poznato – da bih dao nepobitan odgovor.

Ali sledeće tvrdnje su nepobitne:

Zahtev u navedenom pismu da sarađujem sa emigrantima u objavljivanju „komunističkih zločina“ treba, u najmanju ruku, da posluži kao buduća optužba protivu mene, ako bih pisao ono što mislim i što sam saznao o svome vremenu.

Ali to je sporedno, za mene.

Jer neslučajno se baš sada izriču i pretnje mome sinu – ako ja ne budem „sarađivao“ s emigrantima! – zbog toga što on u Londonu, od prošle godine, u političkim člancima, objavljenim u većem broju stranih časopisa, kritički analizira prilike u Jugoslaviji.

Neslučajno se mome sinu preti uskoro posle napada na njega najviših jugoslovenskih funkcionera (Dolanc, Bilić) kao na četnika i emigranta (iako je star 28 godina

i pre nešto više od dve godine dana odslužio vojni rok u Jugoslaviji i poseduje jugoslovenski pasoš).

Neslučajno se nedavno u napisu protiv terorizma (zagrebački „Vjesnik“, br. 184, 3. oktobra 1981) spominje moj sin – da bi se javnost pripremila za zločin protiv njega!

Neslučajno je, nedavno, i meni, preko jedne osobe, dostavljena pretnja mom sinu – ako se ja „ne smirim“.

Jer moj sin se već šest godina školuje u inostranstvu (Austrija, Velika Britanija), sada na doktoratu na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke, a da nije bio predmet pretnji, niti sam ja bio ucenjivan njegovim životom.

U emigraciji besumnje ima sumanutih i bezobzirnih osoba. Ali kritičko pisanje mog sina o stanju u Jugoslaviji svakako manje može da razdraži i takve osobe, nego jugoslovenski režim i njegove političke službe.

Napominjem:

Moj sin Aleksa ne pripada nikakvoj ni javnoj, a nekmoli tajnoj organizaciji. On nije pristalica ni ekstremnih ideja ni nasilnih metoda: moj sin zastupa demokratske ideje i mirne metode. Nedemokratske metode, diskriminacije i pritisci pod kojima živi od svoje prve godine života, od svog najranijeg detinjstva, odveli su ga na put slobode – na kritičko analiziranje nedemokratskih poredaka.

Sa sinom kao što je moj mogao bi se ponositi svaki čestit otac. I to je jedan od razloga što obaveštavam javnost o pretnjama napadom na njegovu ličnost i njegov život zbog tobožnjih grehova njegovog oca.

Beograd

Milovan Đilas

DEMOKRATSKE REFORME

London

1982

Aleksa Đilas

DIKTATURA I NJENI SAVEZNICI

Demokratske reforme bi trebalo da znače uvođenje slobode u društveni život. Glavni protivnik tih reformi bili bi oni koji su na vlasti u jugoslovenskom društvu – birokratija, režim, autokratski partijski vrh, i tako dalje. Sve ovo su samo različita imena za jednu istu stvar – *vlast*. Suvišno je i, čak, smešno reći da su u nedemokratskom društvu oni koji vladaju najveći protivnici demokratije. Jer kada bi vlast bila za demokratiju, društvo bi samim tim bilo demokratsko, slobodno.

No tvrdnja da je vlast *glavni* protivnik reformi ipak ima smisla, ako se shvati kao uvod u pitanje: Da li je vlast istovremeno *jedini* protivnik slobode? Ima li ona *saveznike* i van vladajućih političkih slojeva? Ukoliko se na ovo pitanje odgovori potvrdno, neminovno se nameće potreba za promenom taktike u borbi za demokratske reforme. Ako, naime, vlast nije jedini neprijatelj, zar nije onda pogrešno sve intelektualne snage usmeravati na njenu kritiku? Ne treba li bar deo svojih kritičkih sposobnosti „čuvati“ za kritiku onih društvenih snaga koje sa njom sarađuju?

Vlast u Jugoslaviji zaista nije usamljena. Sa njom sarađuju brojne i moćne društvene snage. Bilo bi nemoguće dati u jednom članku iscrpnu i temeljnu analizu svih tih „kolaboraterskih“ snaga, a pogotovo bi bilo nemoguće otkriti uzroke i korene takvom stanju stvari. Može se, međutim, pokrenuti diskusija o tom problemu i skrenuti pažnja na pogrešnost „klasične“ sheme (u koju veruje većina onih koji se zalažu za demokratske reforme) koja jugoslovensko društvo deli na „dobra“ narod, koji je pokoren, i na „zlu“ vlast koja sa „visine“ i usamljena (kao feudalni gospodar iz svog zamka na bregu) vlada društvom pomoću gole sile. Odnosi su na žalost znatno složeniji i njihovo objektivno prikazivanje, mada neće rehabilitovati vlast, neminovno razara bilo kakve romantične predstave o slobodoljubivom narodu, demokratskoj humanističkoj inteligenciji, nekorumpiranoj i smeloj omladini.

Vlast i njen narod

Nesumnjivo je da velika većina Jugoslovena ne voli jugoslovenski režim. A ipak se istovremeno ogroman broj ljudi bez većeg protivljenja uklapa u postojeći poredak. Protivnik režima je u svakodnevnom životu njegov saveznik. I to savezništvo nije posledica direktne i stalne primene sile – ono nije sasvim iznuđeno!

Jedan liberalni mislilac iz XIX veka je napisao da svaka vlast teži da korumpira, a da apsolutna vlast teži da korumpira apsolutno. Istorija našeg veka često izgleda kao beskonačno gomilanje primera i dokaza za ovu slavnu misao.

Vlast je korumpirala lidere i političare i oni su, u direktnoj proporcionalnosti sa neograničenošću svoje moći, gomilali privilegije i materijalna dobra, manipulisali ljudskim sudbinama i životima i prisiljavali ljude da se prema njima odnose kao prema božanstvima. Jugoslovenski komunistički režim je samo jedan tipičan primer za ovu „vezu“ apsolutne vlasti i korupcije. A najmoćniji čovek u tom režimu, bio je istovremeno i najlakomiji, najsiroviji i najsamozadovoljniji.

Ali valja postaviti pitanje: Da li apsolutna vlast korumpira *samo* vlastodršce? Zar podanici ostaju potpuno „čisti“ i pošteđeni svake korupcije? Nije li tačno da proces navikavanja na diktaturu – a ko će poreći da se veliki broj ljudi na nju sasvim navikao – već sam po sebi predstavlja odbacivanje nade da se društveni život može organizovati na slobodniji i humaniji način?

Teška su ovo i mučna pitanja, ali se ona moraju postaviti. Bez njih, diskusija o demokratskim reformama nije ništa drugo do ponavljanje naivnih optimističkih fraza o slobodi koja samo što se nije otrgla iz ruku nekolicine vlastodržaca i otrčala kod naroda koji je željno očekuje.

Hegel je smatrao da svaki narod ima vlast koju zaslužuje. Ova misao (koja se inače ponekad navodi kao Marksova) je surova, cinična i netačna. Režimi su proizvod istorijskih i socijalnih okolnosti, a tek u manjoj meri „prirode“ i karaktera naroda. Zar je potreban bolji dokaz od savremenog Japana ili Nemačke, koji danas imaju demokratske političke institucije i poštuju ljudska prava, a u toku rata su zbog svojih agresivnih desničarskih režima proglašavani za „prirodno“ predodređene da ropski slede vođe i pokoravaju se diktaturi?

Narodi samo delimično zaslužuju „svoje“ diktature. Ali te diktature, makar i proizvod slučajnog sticaja okolnosti, utiču na karakter ljudi – pogotovo ako dugo traju i ako im se tek manjina aktivno suprotstavlja. Svaki režim zato posle izvesnog vremena dobije narod koji zaslužuje. Diktatura koja tek što je zauzela vlast, *podvrgava* ljude svojoj volji, a diktatura koja traje, *uobličava* ih prema svojim potrebama i prema sebi samoj. Građani stoga neminovno poprimaju deo sivila i tame koji su svojstveni državi čiji su podanici.

Zaboravljanje slobode

Mera jugoslovenske naviknutosti na diktaturu i njenog prihvatanja kao manje-više „normalnog“ i prirodnog političkog poretka, može se odrediti i kroz analizu odnosa ljudi prema skromnim slobodama koje postoje. Naime, te slobode se prevashodno shvataju kao neka vrsta državne milosti, za koju treba biti zahvalan. Sloboda treba da se zasluži dobrim vladanjem i pokornošću – ona nije ljudsko pravo. Zahtevati više slobode izgleda mnogim ljudima kao neka vrsta gramzive nezahvalnosti. Najtužniji primer ovako izopačenog shvatanja slobode je i ponizna blagodarnost mnogih radnika na „privremenom“ radu u inostranstvu: „Pa dobri su oni - evo dali su nam pasoše!“

Diktatura koja dugo traje postaje deo istorijskog identiteta i svesti naroda, a samim tim i deo ličnosti pojedinca. Može izgledati kao naivna primedba, ali valja skrenuti pažnju na to da većina ljudi smatra sebe i svoj narod (uprosćeno govoreći) za dobre, pametne i poštene. A takođe i za patriote. Takva slika o samom sebi, koja je u realnosti naravno znatno složenija i suptilnija, direktno je „ugrožena“ konstatacijom da kod nas već decenijama ne postoje neke bitne slobode. Jedno od najosnovnijih ljudskih prava je na primer i pravo da se slobodnim i tajnim glasanjem bira i odlučuje ko će biti na vlasti u zemlji. Poslednji slobodni izbori u Jugoslaviji (koji čak i nisu bili sasvim demokratski, jer su neke stranke bile u to vreme zabranjene) održani su 1927. Od tada, samo su se diktature smenjivale birajući same sebe. I sve do danas nije bilo većeg i značajnijeg pokreta ili manifestacije koji bi zahtevali ovu slobodu.

Nije lako pomiriti ovu činjenicu sa romantičnom predstavom o našoj slobodarskoj i slobodoljubivoj istoriji. U sukobu između romantične nacionalne svesti i činjenica, najčešće bivaju poražene činjenice. No pošto se u ovom slučaju nepostojanje slobodnih izbora zaista ne može poreći, pribegava se drugačijoj „taktici“ da bi se izbeglo osećanju sramote. Naime, poriče se vrednost slobodnim izborima uopšte i dovodi u pitanje njihov značaj za život društva. Na ovaj način politička svest uvlači sama sebe u zatvoren krug. Nemajući snage da se suoči sa vlastitim nedostacima, ona „racionalizuje“ svoju situaciju tvrdeći da to uopšte i nisu nedostaci. Time mogućnost njihovog nadvladavanja i prevazilaženja postaje sve manje verovatna. Dugo življenje u „ne-slobodi“ dovodi dakle ne samo do spontanog zaboravljanja slobode, već i do toga da se ona potcenjuje.

Može se, međutim, tvrditi da nije ni bilo uslova da se traže slobodni izbori i da bi takav zahtev, zbog „efikasnosti“ diktature, bio unapred osuđen na neuspeh. To je možda zaista i tako. Ali pogledajmo za kolike druge, neostvarene i neostvarive, ideje su se ljudi borili i žrtvovali od daleke 1928. Setimo se koliko je različitih ljudi, ideologija i pokreta prošlo kroz kraljevske i komunističke zatvore. Pre rata,

na primer, komunisti i ustaše su sačinjavali 90 posto političkih zatvorenika. Ova dva veoma različita politička pokreta imala su jednu zajedničku karakteristiku – nisu bili demokratski, niti su smatrali da su potrebni slobodni izbori, kada se jednom vlast osvoji. Demokrata gotovo da i nije bilo u zatvorima. I to ne zbog tolerantnosti vlasti prema njima, već zbog pasivnosti i malobrojnosti samih demokrata.

U novoj Jugoslaviji, političkih zatvorenika je bilo zaista u izobilju i najrazličitijih „vrsta“. Kolekcionar političkih ideja i ideologija, koji bi se bavio skupljanjem po jugoslovenskim zatvorima, našao bi sve moguće „primerke“ za svoju zbirku: kominformovce, nacionaliste, ustaše, rankovićevce, „čiste“ lenjiniste, četnike, marksiste, i tako dalje. Najređi bi bili demokrati, a među njima najmanje bi bilo onih koji su zahtevali slobodne izbore. Da li su demokratija i slobodni izbori manje značajni za društvo ili imaju manje izgleda da budu ostvareni, od svih navedenih ideja i ideologija, pa ih zbog toga tako mali broj ljudi zahteva? Naravno da ne. Pre će biti da demokratske ideje vrlo retko motivišu Jugoslovene na podvige i žrtvovanja.

Usamljenost pojedinca

Obično se kao razlog i opravdanje male zainteresovanosti za stvaranje demokratskih institucija, navodi „zaostalost“. Demokratija se shvata kao neka fina roba „proizvedena“ u razvijenim zemljama, koja je nepodobna za izvoz u nerazvijene zemlje. Valja zato primetiti da je Srbija početkom ovoga veka bila demokratska zemlja, a imala je neuporedivo niži životni standard i manje školovanih ljudi nego što ih ima danas. Takođe, XX vek je nesumnjivo pokazao da razvoj tehnologije i „progres“ mogu da posluže kao sredstva za porobljavanje ljudi isto kao i za njihovo oslobođenje.

Razlozi za jugoslovensku nezainteresovanost, treba priznati, zaista su mnogobrojni i složeni. Veliku ulogu igra, na primer, strah od nacionalističkih sukoba do kojih bi „previše“ slobode možda moglo da dovede. A i Sovjetski Savez bi mogao da iskoristi demokratizaciju kao povod za intervenciju. Revolucionarna ideologija, koja smatra da „buržoaska“ demokratija treba da bude prevaziđena razvojem direktne, radničke demokratije, nesumnjivo doprinosi ravnodušnosti prema demokratskim idejama.

Sve ovo sigurno igra izvesnu ulogu. Ali postoje i dublji psihološki razlozi. Ljudi su onemogućeni u stvaranju slobodnih, spontanijih socijalnih veza, izolovani su, tako da širu zajednicu gledaju isključivo kroz vlastiti interes. Borba za demokratiju, čak i kada izbegava patetiku i fraze, jeste borba za principe, načela. Dakle, za nešto što bi važilo za sve ljude, za celo društvo, a istovremeno je bitno i za život pojedinca. Ovu vezu između opšteg i pojedinačnog, ljudska svest koja je formirana u diktaturi vrlo teško može da uoči. Pojedinačnik se oseća ugroženim ako mu je

na primer, oduzet pasoš i smatra da mu je naneta nepravda, ako ga se sudi zbog ispričanog političkog vica. Ali mu ipak nije jasno šta znači pravo na slobodno kretanje ili sloboda govora. Ljudi su često po svojim spontanijama reakcijama liberalni i tolerantni, ali nisu u stanju da shvate značaj slobodnih institucija. Koren ovog paradoksa je u specifičnoj „usamljenosti“, izolovanosti, „atomiziranosti“ pojedinca u jednopartijskim ideološkim diktaturama.

Bez hipokrizije

„Usamljenost“ pojedinca je posledica njegove osuđenosti na život u samom sebi i za sebe. Egoizam je naravno svojstven svim ljudima i svim društvima – bar u izvesnoj meri. Razlika je u tome što se on više ne shvata kao moralni nedostatak, već kao nešto prirodno. Pošto čovek ne može čak ni da „vidi“ svet drugih ljudi, altruizam mu izgleda kao nešto sasvim neobično i, čak, izopačeno. Otuda i zaprepasavajuća iskrenost u opisivanju vlastitih motiva. Ljudi, naime, često priznaju da čine nešto nemoralno iz ličnog interesa. Oni taj interes navode kao opravdanje, umesto da ga skrivaju. Za hipokriziju se ponekad kaže da je kompliment koji pokvarenost daje vrlini. Samim tim što se zaklanjaju iza maske nesebičnosti i vrline, sebičnost i pokvarenost je priznaju kao sebi superiornu.

Kod nas takvo „skrivanje“ često izostaje – „komplimenta“ nema, jer nema ni svesti! Objašnjavajući zašto je prestao da posećuje porodicu uhapšenog disidentata, jedan „intelektualac“ kaže: „Ali da sam nastavio da se viđam sa njima, ne bih dobio posao na televiziji“. Time je, po njegovom mišljenju, sve objašnjeno. Ovde se ne radi o nekoj težnji (inače karakterističnoj za likove iz romana Dostojevskog) da se kroz „ispovedanje“ spoznaju i nadvladaju najdublji slojevi vlastite ličnosti. Naprotiv – radi se o nedostatku svesti da se čini nešto loše. „Zaboravljanje“ slobode dovodi do „zaboravljanja“ morala.

Prihvatanje sebičnosti kao „normalne“ može da se nasluti i iz reakcija ljudi na nesebičnost. Ona naime izaziva zbunjenost i nevericu. Zato se sumnja u motive disidentata i oni se olako optužuju – od strane „običnih“ ljudi, ništa manje nego od strane režima – za korumpiranost ili za ludilo. Jer zašto bi neko žrtvovao svoju karijeru ili čak slobodu radi drugih ljudi ili radi nekih „nejasnih“ demokratskih ciljeva?

Ugledan beogradski advokat je odbranom jednog disidenta ugrozio svoju inače veoma uspešnu karijeru. Pošto je bilo očigledno da ima samo štete od svoje odbrane, nije bilo moguće optužiti ga za korumpiranost. Onda mora da je lud – jer ko bi drugi ugrozio onako lukrativnu karijeru zbog jedne „budale“ (to jest disidentata kome se sudilo). Advokat je zato, da bi sačuvao svoj ugled i uverio ljude da je psihički uravnotežen, izmislio komplikovanu i neistinitu priču o tome kako on brani svog klijenta u suštini štiti svoje interese.

Da li je moguće veće izokretanje moralnih vrednosti u jednom društvu? Egoiste su „iskreni“, a poštenu ljude moraju da sebi pripisuju sebične motive, da ne bi bili proglašeni za lude?

Možda ovakvi zaključci izgledaju nadmeno i moralizatorski. Ali je nepobitna činjenica da život u društvu koje nije slobodno razara ličnost i karakter ljudi. Oni jednostavno postaju gori.

Racionalizacija koja takođe često prati pasivnost, jeste i određena vrsta „mudrosti“. Tipičan obrazac za vlastito opravdavanje jeste i *relativiziranje*: „I u drugim zemljama, i pod drugim društvenim poretcima je loše. Svi imaju problema“. Ovo nije argument protiv težnje ka stvaranju idealnog društva, već opravdanje da se ništa ne čini. Dovoljno je primetiti da nikada ljudi u nekoj demokratskoj zemlji, kada se govori o nedostacima njihovih političara, ne uzvraćaju: „Pa i u Jugoslaviji je tako...“

Svaka pojedinačna težnja ka više slobode, pogotovo ako je povezana sa ličnom prosvetenošću i tolerantnošću, doprinosi na neki način i opštoj slobodi. Ali taj doprinos nije od odlučujućeg značaja – on ne može da diktaturu pretvori u demokratiju, već samo da „ublaži“ diktaturu. Naravno, ni to nije baš mala stvar – razlika između jugoslovenskog (relativno „blagog“) i recimo sovjetskog („oštrg“) komunizma nije za potcenjivanje.

Ali da bi se stvorilo slobodno društvo, *konstituisala demokratija*, potrebno je imati jasnu ideju o slobodama i pravima, zakonima i institucijama, koji je sačinjavaju. Slabljenje diktature ne dovodi samo po sebi do slobode.

Nasledstvo

Kult ličnosti je najtrajniji i najznačajniji elemenat u nasledstvu koje je Josip Broz ostavio jugoslovenskim narodima. I to ne konkretni kult *njegove* ličnosti – ona će uskoro, ako to već i dosad nije, biti zaboravljena – već kult ličnosti kao način vladanja i kao spremnost ljudi da političke lidere prihvataju kao božanstva.

Obično se smatra (čak i među disidentima) da je neophodan preduslov kulta ličnosti da vođa ima koliko-toliko značajnu biografiju i da bude „ličnost“, to jest čovek natprosečnih sposobnosti i volje. Zato se tvrdi da su u temelje Brozovog kulta bili „ugrađeni“ njegovi uspesi u toku rata, otpor koji je pružio Staljinu '48, kao i njegova energičnost i pronicljivost.

Broz je nesumnjivo bio darovit političar, ali bi njegov kult bio stvoren čak i da darovitosti uopšte nije ni bilo. Dovoljno je setiti se primera Rumunije i kulta Čaušeskua – od koga je teško čak i zamisliti banalnijeg „šefa države“. Kult ličnosti je „saputnik“ jednopartijske ideološke vladavine, kojoj je potreban i koristan lider „nadjudskih moći i vrlina“. Čak i kada se lider odupire kultu, Partija mu ga nameće.

Lenjin, iako je bio tvorac jednopartijske diktature, nije voleo da mu se laska i borio se protiv kulta vlastite ličnosti. No odmah posle smrti je proglašen za nepogrešivo božanstvo, balsamovan i smešten u mauzolej – to je „odgovaralo“ Partiji i njegovim naslednicima.

Političar koji u Jugoslaviji uspe da zagospodari partijskim aparatom, a posebno vojskom i policijom, moći će da stvori i kult vlastite ličnosti. A čak i kada bi na čelo države i Partije (sticajem vrlo srećnih i malo verovatnih okolnosti) došao jedan prosvetljen i demokratski političar, koji bi pokušao da se približi ljudima i unese u politiku više skromnosti i jednostavnosti, morao bi da računa da će mu se dobar deo birokratije energično suprotstaviti, osećajući da taj novi stil politike direktno slabi njenu moć.

Upravo zato što bi ukidanje kulta ličnosti znatno ubrzalo proces demokratizacije, biće pokušaja od strane birokratije da se on očuva. Birokratija ga je uostalom i gradila i stvarala. Partijski aparat, na primer, je uvek brižljivo organizovao dočeke Brozu, kada se ovaj vraćao sa svojih „istorijskih“ misija po svetu ili kada je obilazio zemlju.

Svi bi stanovnici morali da izađu na doček, a partijci bi po preduzećima i ustanovama pravili spiskove i vršili kontrolu. Izostanak bi se računao kao izostanak sa posla i na to se „ne bi lepo gledalo“. Ali ne bi obično bilo ni tragičnih posledica – niko nije zbog izostanka izgubio posao. Ipak, vrlo malo ljudi se usuđivalo da ne izađe na doček.

A kako bi protekao sam doček? Partijska „mašina“ bi oduševljeno klicala i krajem oka posmatrala koliko ostali aplaudiraju. Većina bi to i činila – bez mnogo entuzijazma, ali i bez većeg protivljenja. Stvorila bi se neka čudna atmosfera, u kojoj su izmešani strah, zbunjenost, radoznalost, oportunizam, fasciniranost... Ovaj nedostatak bilo kakvog dominantnog raspoloženja ili osećanja, ideje ili stava, u stvari predstavlja samo konkretnu manifestaciju opšte apatičnosti i nezainteresovanosti. Nemanje stava i nedostatak želje da se on stekne, predstavljaju najbitniju karakteristiku takozvanog prosečnog Jugoslovena. Ovo je ujedno i važna politička činjenica, koja će imati ogromnog uticaja na budućnost Jugoslavije.

Nesposobnost da se ima vlastiti stav jeste rezultat dugogodišnje propagande, nasilja i manipulacije – a i kulta ličnosti! Kada je jednom ostvarena, međutim, ova nemoć predstavlja pogodno tlo za produžavanje i uspeh upravo ovakvih političkih metoda.

Uklopljenost naroda u sistem, odnosno kontrola državno-partijskog aparata nad narodom, bila je tolika da je Broz na kraju poverovao da su svi doćeci zaista spontani. Izjavio je jednom: „Evo koliko me deca vole, čekaju me satima na snegu!“ „Veštački“, „mehanički“ narod, bio je tako majstorski „sklopljen“, da je izgledao kao pravi. Broz je putovao Jugoslavijom kao turisti po Diznilendu: brod

sa turistima plovi rekom, a mehanički lavovi, slonovi i druge divlje zveri pomeraju se u plastičnoj „džungli“ – a sve izgleda „kao pravo“. Jugoslavija je još uvek takav Diznilend – mada „velikog putnika“ više nema.

Deca i roditelji

Ništa nije teže nego odgovoriti na pitanje: „Kakvi su politički stavovi jugoslovenske omladine?“ Jer najtajanstvenija je *praznina, prazan prostor* – u politici taman koliko i u fizici! Omladina je zagonetna upravo zato što nema nikakvih političkih stavova, niti pokušava ili želi da ih stekne. Ova „praznina“ je rezultat vaspitavanja i okolnosti.

Mlad čovek raste i razvija se u socijalnom prostoru u kome deluju *tri* osnovne sile. Pre svega, glasna i nedvosmislena, ali zato monotona, dosadna, imbecilna i neprihvatljiva propaganda režima. Zatim, gundanje, kritizerstvo, vicevi takozvane opozicije i „nezadovoljnika“, no koji se jedva čuju i nisu dovoljno jasni. Na kraju, šapatom izrečena i zaista tiha, ali zato veoma jasna i nedvosmislena naređenja i molbe roditelja: „Ćuti, ne mešaj se, pazi da ne nastradaš...“ Režim odbija mladog čoveka, „opozicija“ nema snage da ga privuče, a roditelji, mada ga retko guraju direktno ka režimu, svom snagom se trude da ga učine „neutralnim“ i pasivnim.

U svim društvima i civilizacijama, mladi ljudi su posebna socijalna grupa. Oni su delimično *izvan* društva, jer nisu dovoljno upoznali i prihvatili društvene norme i uklopili se u život zajednice. Radikal i revolucionar *vole* tu izdvojenost omladine – oni je proglašavaju za izvornu ljudsku „čistotu“ u korumpiranom i zlom društvu. Konzervativac joj pristupa sa brižnom kritičnošću – omladina je nezrela, impulsivna i neuka. Sociolog se trudi da svoja zapažanja izloži objektivnim jezikom nauke – omladina nije „socijalizovana“, društvene norme nisu „internalizovane“, i tako dalje.

Jugoslovenska omladina bi ih sve zaprepastila. Sposobnost sistema da vaspita, zastraši i „ukroti“ zaista je ogromna. Naši „klinci“ dobro znaju šta se sme, a šta ne sme. Nema više mladih buntovnika ni „ukletih“ mladih pesnika. Malograđanština, oportunizam, počinju još u osnovnoj školi. Socijalizam nije stvorio „novog čoveka“, ali jeste uspeo da stvori „novu decu“ i „novu omladinu“. Na jednom jugoslovenskom univerzitetu, na prijemnom ispitu za psihologiju, kandidati često navode Tita i Lenjina kao glavne autoritete, koji su formirali njihova interesovanja za tu nauku. Mada ne treba sumnjati da su i Lenjin i Tito bili veliki poznavaoци ljudskih duša i ljudskih slabosti, a pogotovo metoda pomoću kojih se ljudima može manipulirati, teško je poverovati da je mnogo mladih ljudi odlučilo da se posveti psihologiji čitajući njihova dela. Budući intelektualci, međutim, naviknuti su da lažu i da se pretvaraju već u svojoj osamnaestoj ili devetnaestoj godini: „Tako treba da napišem, inače me neće primiti“.

Nije nikakvo čudo što su mladi ljudi takvi. Već u prvim razredima osnovne škole su učili napamet pesmice u kojima se zahvaljuju Titu „za sve što im je pružio“, i ljubili televizor kada bi se pojavila njegova slika. Roditelji su zbunjeno i plašljivo posmatrali kako im škola menja decu, ne usuđujući se da išta kažu ili učine: „Zašto da vlastitoj deci otežavamo život. A mogla bi i u školi da se izlanu...“

Roditelji se ne plaše da će im deca, kada odrastu, zameriti na takvom vaspitanju. Oni imaju poverenja u školski i vaspitni sistem i njegovu sposobnost da menja, „pripitomljuje“, korumpira. Pouzdaju se da će škola, društvo i „život“ napraviti od deteta poslušnog malograđanina, kao što su i oni sami i da ono neće biti u stanju da im bilo šta prebaci. Pokazalo se da su u pravu. Što se tiče oportunizma, jaza među generacijama uopšte i nema.

Nemoć inteligencije

Komunistička ideologija je obećavala da će izmeniti svet. Ona je sebe definisala kao sveobuhvatnu i totalnu istinu. Njen potpun neuspeh je stvorio kod mnogih jugoslovenskih intelektualaca – ne samo kod marksista i „levičara“, već i kod onih koji to nisu nikada bili – osećanje ogromne duhovne praznine. Ovu prazninu bi mogla ponovo da ispuni jedino neka nova ideologija.

Ali na „svetskom tržištu“ ideja (na sreću ili na nesreću) danas više nema takve duhovne hrane. To naravno ne znači da nema i dovoljno originalnih i značajnih ideja, već jedino da te ideje nisu i ne teže da postanu ideologije.

Naravno, jugoslovenska inteligencija nije skup romantičnih idealista koji neprestano jadikuju nad smrću komunističkog ideala. Njihova nostalgija za duhovnim i intelektualnim absolutom ih najčešće čini ciničnim. Najgora posledica propasti ideologije jeste, međutim, intelektualna paraliza koja se lako pretvara u nesposobnost za praktično delovanje. Za bilo kakvu praktičnu akciju – recimo osnivanje odbora za pomoć radnicima koji su otpušteni sa posla iz političkih razloga – zahteva se, radi obrazloženja, argumentacija koja ne bi smela da bude manja i „skromnija“ od Hegelovog filozofskog sistema. Odmah zatim će se pristupiti raspravi o opravdanosti, smislu, značaju i posledicama takve akcije. U raspravu se ubrzo uvode složeni teoretski pojmovi iz društvenih nauka. (Ovo nikako ne znači da su učesnici u raspravi veoma obrazovani – upravo „polu“-intelektualci su najpretenozniji i „najknjiškiji“.) Diskusija se sve više udaljava od osnovne teme, a argumenti postaju sve nejasniji. Istovremeno, njihov broj postaje sve veći i veći. Diskusija se sve više otima kontroli, argumenti i pojmovi metastaziraju. Konačno dolazi do emotivnog i bučnog sukoba – i što su pojmovi apstraktniji, to su teže uvrede i optužbe. Ideja akcije umire pred očima samih pokretača i ništa se ne preduzima.

Ideološka diktatura stvara ideološku civilizaciju, u kojoj je praktična delatnost i akcija vrlo teško ostvariva. Jugoslovenska inteligencija, mada je uvidela pogrešnost ideologije, ipak nije dovoljno samosvesna da bi mogla da deluje bez nje.

Duhovna paralisanost je samo jedan od uzroka relativno male praktične opozicione delatnosti. Glavni uzroci su strah, oportunizam, korumpiranost – a i veština režima u manipulisanju inteligencijom.

Jugoslovenski intelektualci maštaju o tome da budu buntovnici, jeretici, sme-li kritičari i neustrašivi borci, uporni disidenti... Ali režim im pruža mnogo, ukoliko su mirni i pokorni. Od njih se ne zahteva da aktivno pomažu režim – čak se i obična pasivnost dobro nagrađuje.

Borba protiv režima jeste teška, ali ni ćutanje nije baš lako i prijatno. Intelektualce zato često grize savest zbog vlastite pasivnosti i oni se stoga nadaju da će ih sam režim osloboditi muka i dilema i načiniti od njih opozicionere. Naime, oni priželjkuju da će režim zatvoriti „slavine“ privilegija i honorara, i da će im onemogućiti da objavljuju svoja dela i da javno istupaju. Priterani ovako uza zid, intelektualci se nadaju da će najednom biti ispunjeni nekom izuzetnom hrabrošću i energijom, i da će u zanosu „reći sve“ i sasuti istinu režimu u lice.

Ali režim je vešt u „doziranju“ progona – a i inteligencija dobar i strpljiv pacijent. Zato se masovni otpor intelektualaca ne može očekivati, osim ako režim ne započne takve progone da oni počnu da „proizvode“ opoziciju. Ali izgradnja ovakve *fabrike opozicije* nije u izgledu. Čak ni jugoslovenska privreda, koja stalno investira u nepotrebne i neekonomične fabrike, neće napraviti takvu grešku.

Realizam i optimizam

U ovom članku učinjen je pokušaj da se započne diskusija o svemu onom što se u jugoslovenskom društvu opire demokratskim reformama i na taj način sarađuje sa jugoslovenskom diktaturom, a ipak nije deo vladajuće birokratije. Svesno, namerno, birani su primeri koji su „negativni“ i koji ne ulivaju nade da je skora demokratizacija uopšte moguća. Naravno, to je samo deo opšte slike.

Jugoslavija ima dosta političkih zatvorenika, rastući disidentski pokret, demokratsku političku emigraciju, a i u samoj Partiji nisu retki ljudi koji priželjkuju reforme. Ali upravo ove demokratske snage, ukoliko žele da imaju uspeha, treba da budu svesne da je za stvarnje demokratskog društva potrebno znatno više od uklanjanja malog broja ljudi sa državnog kormila – potrebne su korenite promene u celom društvu.

Demokratske reforme (zbornik radova), uredili Vane Ivanović i Aleksa Đilas, izdavač „Demokratske reforme“, London 1982, 104-114.

REŽIMSKA ŠTAMPA NAPADA I DALJE NAŠEG SARADNIKA ALEKSU ĐILASA

Pod naslovom „Đilasovci – Lažni žetoni“, sarajevska nedeljna revija AS od 20. XI piše između ostaloga i sledeće:

„**Ponovo se javio stari disident** izjavom zapadnoj štampi: pišu mu pisma četnici, a on sumnja da mu to prijeti jugo-policija.

„**Evo poslednjih dana ponovo Milovana Đilasa u većem broju svjetskih listova**, od bečkog ‘Die Presse’ do peruanskog ‘La Prensa’, američkog ‘New York Timesa’, grčkog ‘Akropolis’ i švajcarskog ‘Neue Zürcher Zeitung’. Prvi jugo-disident žali se u posebno podešenoj izjavi da ‘jugopolicija’ šalje njemu i njegovom sinu prijeteća pisma, da bi ga ušutkali...

„... Nešto ga nije bilo u posljednje vrijeme, pa se pobrinuo da još jednom obavijesti svijet o svom ‘položaju’. Pišu mu nekakvi četnici, i potpisuju se, a on je ‘ugledao’ prste policije! Eto stori za desničarske prve stranice i još jednog vapaja u vjetar.

„**Za mlađanog Aleksu Đilasa pogotovu ne treba brinuti**. On se smjestio u Londonu i za tatine pare produžava Milovanov jauk o ‘pomanjkanju sloboda’ u Jugoslaviji. Piše mladić, i potpisuje, za sada samo članke u o p s k u r n i m emigrantskim izdanjima“.

O tome ko je opskuran, AS ili Naša reč, o tome će suditi čitaoci u zemlji i van zemlje. Ali ipak, neće biti da su opskurni oni listovi i časopisi Amerike i Evrope u kojima sarađuje Aleksa Đilas: *New Leader*, *Freedom at Issue*, *Review*, *Political Quarterly*, *The Spectator*, *New Society*, *Tribune de Genève*, *Possev*.

LONDONSKA NOVA HRVATSKA O TEKSTOVIMA I PISCIMA U NAŠOJ REČI

Londonska „Nova Hrvatska“, u svome uvodniku od 29. novembra, ukazuje još jednom na potrebu realizma u politici, pa navodi intervju **Mihajla Mihajlova** koji je dao preko **Alekse Đilasa** *Naša reč* 29. novembra prošle godine. Uvodničar i urednik **Jakša Kušan** ukazuje na problem da nosioci demokratskog otpora u Hrvatskoj realno postupaju kada rade na održavanju dodira sa nosiocima otpora među Srbima, odnosno u Beogradu. Budući da i „Nova Hrvatska“ smatra da su ovi dodiri korisni, ona je od ekstremista sumnjičena kao „jugoslovenska“ i „đilasovska“.

„Nova Hrvatska“ u navedenom uvodniku od 28. XI daje *Naša reč* i kompliment, nazivajući je „jednim važnim srpskim emigrantskim glasilom“.

U drugom tekstu, pod naslovom „**Ni Đilas više nije siguran**“, „Nova Hrvatska“ beleži novu opštu kampanju protiv Milovana Đilasa koji je obavestio stranu javnost i o pretnjama koje mu organizuje jugoslovenska Služba bezbednosti, odnosno pretnji da će „biti ubijen njegov sin (Aleksa), koji živi u Londonu, gdje sarađuje u srpskom listu *Naša reč* i piše za razne strane časopise“.

Dr Častimir Majić

**ĐILAS I MIHAJLOV:
STANOVIŠTA ALEKSE ĐILASA I MIHAJLA MIHAJLOVA
PREMA HRVATIMA**

„Naša reč“ za studeni 1981. godine donijela je opširan razgovor između sina Milovana Đilasa, Alekse Đilasa i Mihajla Mihajlova, iz kojega se jasno vidi razlika, koja postoji između hrvatskih demokratskih nacionalista i ovih „Jugoslavena“, koji se ubrajaju u „demokratske disidente“ te su samo protiv komunističkog režima, ali su uglavnom za čuvanje neke tobože „demokratske Jugoslavije“.

U tom razgovoru Mihajlov je prije svega izjavio, da nema „**nikakvih simpatija za albanski ili bilo kakav drugi nacionalizam**“, no ipak smatra, „da ovogodišnji krvavi događaji na jugu „Jugoslavije“ ubrzavaju kraj onoga, što mi nazivamo ‘Tito-vom Jugoslavijom’, jer se u očima svjetske javnosti „demaskira“ navodno humani jugoslavenski socijalizam i time posredno smanjuje politička i moralna potpora jugoslavenskom komunističkom režimu na Zapadu“. Mihajlov smatra, da bez obzira na to, što je taj kraj (Kosovo) nekada pripadao Srbiji, „**da će se prije ili kasnije srpski narod morati pomiriti s time, da je Kosovo danas etnički albansko**“. Ali Kosovo će se moći zadržati u okviru „Jugoslavije“, – veli Mihajlov – sve dok „Albanija ne postane demokratska država“! Dakle, bar privremeni teror nad nacionalno svjesnim Albancima!

Mihajlov je dakle **protiv albanskog nacionalizma**, isto onako kao što je **protivan hrvatskom nacionalizmu**. No Aleksa Đilas tvrdi, u istom razgovoru, da je izvjestan broj disidenata i opozicionalaca iz Beograda smatrao još krajem šezdesetih godina da treba voditi dijalog i surađivati s demokratskim hrvatskim nacionalistima, ali „u vrijeme kada je ‘hrvatsko proljeće’ bilo u punom procvatu, **nitko u Zagrebu nije želio dijalog**“. Dalje Đilas postavlja pitanje „jasnog i nedvosmislenog kriterija za ograničavanje demokratskih od nedemokratskih nacionalista“.

Na to Mihajlov odgovara, da je suradnja između hrvatskih i srpskih disidenata najvažniji preduvjet za bilo kakvu demokratizaciju i promjenu sadašnjeg stanja u „Jugoslaviji“!? Mihajlov čak postavlja ničim dokazanu tvrdnju, da je drakonska osuda protiv dr. Marka Veselice pala **samo zato**, jer je on, navodno, „zastupao usku suradnju i koordinaciju zagrebačkih i beogradskih disidenata“. Režim navodno smatra, da suradnja „demokratskih snaga Zagreba i Beograda predstavlja daleko veću opasnost od bilo kakvog isključivo nacionalističkog pokreta“. **Za tu svoju tvrdnju, Mihajlov ne pruža baš nikakvog uvjerljivog dokaza.**

Što se tiče podjele Hrvata na „demokratske“ i „nedemokratske“ nacionaliste, – prema Mihajlovu – prvi smatraju da je **demokracija preduvjet rješenja svakog pa i nacionalnog pitanja**. Tu se Mihajlov izražuje za „priznanje slobode, demokratskim putem izražene, odluke svih jugoslavenskih naroda o svojoj budućnosti u okviru, ili izvan okvira, današnje Jugoslavije. Ili, što je isto – odbijanje apriornog rješenja bilo čijeg nacionalnog pitanja bez prethodne demokratski izražene volje naroda. „Bez demokratskog rješenja“ – veli Mihajlov, „svako drugo rješenje bi bilo nalik na monstruoznu Nezavisnu Državu Hrvatsku iz vremena Drugog Svjetskog rata“. – Tu treba naglasiti, da ovdje dolazi do izražaja Mihajlova mržnja prema stvaranju slobodne i nezavisne hrvatske države od 1941. do 1945., za koju se, kako reče naš veliki Stepinac, **hrvatski narod plebiscitarno izjavio**. O zahtjevu Hrvata za svojom državom na čelu narodnog samoodređenja ne može biti nikakve diskusije, niti nadglasavanja. „Jugoslavija“ je dosad donijela toliko zla hrvatskom narodu, da **hrvatski narod ne treba nikakvog plebiscita o postanku te genocidne tvorevine**.

Zanimljivo je stanovište Mihajlova prema Mirku Vidoviću, predsjedniku Sabora HNV-a. Mihajlov doslovce veli: „I najvažnije – neophodno je podvući, da odnos prema Jugoslaviji kao cjelini nije i ne može biti taj faktor razgraničenja između demokratskih i nedemokratskih nacionalista. Na primjer, moj stari prijatelj iz Zadra, **Mirko Vidović,...** vidi cilj svoga djelovanja u stvaranju Hrvatske izvan okvira Jugoslavije, ali kao uvjereni demokrata, uvjeren je da je to moguće postići upravo demokratskim putem. Nasuprot tome ja sam duboko uvjeren, da je demokratizacija jedini put, koji može spasiti narode Jugoslavije od krvavog međunacionalnog obračunavanja i, što više, da je **demokratizacija jedini put za očuvanje jugoslavenske zajednice naroda**. Tako sa Mirkom Vidovićem kao demokratom ja mogu surađivati **usprkos tome što su nam ciljevi sasvim različiti**, ni u kom slučaju ne bih mogao surađivati sa ljudima, koji a priori odbacuju demokratsko rješenje i za koje je bilo nezavisna Hrvatska bilo integralna Jugoslavija, vrijednost veća od demokracije. Eto, to su, mislim, ujedno i kriteriji za suradnju disidenata raznih jugoslavenskih naroda“.

Ovaj je stavak utoliko značajan, što u njemu Mihajlov priznaje da Vidović i on imaju sasvim različite ciljeve u svom političkom radu. Vidović je za „stvaranje Hrvatske izvan okvira Jugoslavije“ dok je Mihajlov za „očuvanje jugoslavenske

zajednice naroda“, t.j. za „Jugoslaviju“. Mihajlov drži da on i Vidović „mogu“ surađivati na temelju demokracije, dok je svakom imalo kulturnom čovjeku jasno, da takva „demokracija“ **ne može postojati u bilo kakvoj „Jugoslaviji“: komunističkoj ili kraljevskoj**. U svakom slučaju, kako je to dokazala nedavna povijest, **svaka „Jugoslavija“ znači uništenje i genocid hrvatskog naroda**. Prema tome, jedan Vidović, koji se bori za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu **ne može i ne smije imati ništa zajedničko s nekim, koji je na stanovištu produljenja života krvavoj tamnici „Jugoslaviji“**.

Radi toga, svi hrvatski nacionalisti, koji su u velikoj većini demokratski raspoloženi, odbacuju svaku političku suradnju s ljudima kao Dilas i Mihajlov, jer su nam politički ciljevi sasvim različiti. Doduše, ima jedna hrvatska novina, koja prihvaća gornje Mihajlovljeve teze i koja hoće da se hrvatsko pitanje „riješi“ „unutar Jugoslavije“! Vjerujemo, da će Sabor HNV-a otkloniti taj i takav stav, koji se temelji samo na možebitnoj promjeni režima, **ali ne zajamčuje hrvatskom narodu njegovu slobodu i državnu nezavisnost**. Takvoj otvorenoj „jugoslavenštini“ nema mjesta u hrvatskim narodnim redovima, a pogotovo ne u Hrvatskom Narodnom Vijeću, koje neborivo stoji na stanovištu slobodne i samostalne hrvatske države, **protiv svake „Jugoslavije“**.

U daljnjem dijelu razgovora s Dilasom, Mihajlov se obara na „ekstremne nacionalističke ideologije“, koje prema njemu, „svojim djelovanjem i proglasima daju u stvari neocjenjivu podršku jugoslavenskoj diktaturi“. To je najobičnija floskula. Uzmimo na pr. slučaj Albanaca. Zar su oni svojim „ekstremističkim“ ustankom na Kosovu pomogli „jugoslavensku diktaturu“? Očito je, što priznaje i sam Mihajlov na drugom mjestu, da je taj ustanak uzdrmao temelje „Jugoslavije“ i stvorio kaos u državnoj upravi, koji sve više i više dolazi do izražaja!

Mihajlov priznaje, da je Hrvatsko Narodno Vijeće „svojim demokratskim stavom i akcijom uspjelo steći izvjesna priznanja u zapadnom svijetu“. A upravo to Vijeće stoji na stanovištu, da demokratske floskule Mihajlova i kompanije ne dovode za Hrvate do nikakvog rješenja i da će samo unutrašnji slom „Jugoslavije“ i stvaranje nezavisnih država tamošnjih naroda dovesti do mira u tom dijelu svijeta. Usprkos svojoj demokratskoj strukturi, Hrvatsko Narodno Vijeće **ne može surađivati s Dilasima i Mihajlovima**, jer se oni nalaze na protivnim linijama ogromne većine hrvatske emigracije. Ako Mihajlov nazivlje našu borbu za svojom državnom samostalnošću „ekstremizmom“ i ako je protivnik „svakog nacionalizma“, kako on tvrdi, **onda hrvatski nacionalisti nemaju s njime ništa razgovarati**. A mi mu također nećemo zaboraviti da je u stilu velikosrpske retorike upotrijebio za plebiscitarno proglašenu Nezavisnu Državu Hrvatsku riječ „monstruozna“, **dok takve pogrdne riječi ne upotrebljava nigdje za svoju ljubljenu „Jugoslaviju“, koja zapravo predstavlja najveću moguću „monstruoznost“ u hrvatskoj povijesti**.

Izraz „demokratska Jugoslavija“, za kojom idu Mihajlov i oba Đilasa, otac i sin, predstavlja **očito protuslavlje**, jer takva tvorevina uopće ne može postojati. „Jugoslavija“ se uvijek temeljila i može se samo temeljiti **na bajonetama, na sili i nasilju i odsustvu svake demokracije!** To bi moralo biti poznato Mihajlovu i Đilasi-ma kao kulturnim ljudima, pa ako oni usprkos tomu promiču tu lažnu parolu o „demokratskoj Jugoslaviji“, onda se tu ne radi ni o čemu drugom nego o pokušaju jedne **ponovne prevare**, kojoj je namjera, da bi se hrvatski narod zadržao u jednoj trećoj „Jugoslaviji“!

Kao demokratski hrvatski nacionalisti odlučno otklanjamo takvo „rješenje“. Pristaše smo samostalne, demokratske i nezavisne hrvatske države. Budući da je u Đilas-Mihajlovljevoj „demokraciji“ uključena mogućnost jedne treće „Jugoslavije“, nema nikakve sumnje da oni **zloupotrebljavaju riječ „demokracija“ u svoje prozirne, protuhrvatske svrhe**. Demokracija ne postoji, ako je neki narod silom uklopljen u neku zločinačku državu, koju on ne će, a koja je po naravi stvari nedemokratska i diktatorska.

Svaki onaj Hrvat, tko prihvaća đilasovsko-mihajlovske teze o „promjeni“ režima zapravo radi na očuvanju „Jugoslavije“ i zato mu nema mjesta niti u hrvatskim redovima niti u Hrvatskom Narodnom Vijeću.

Observer

Danica (Čikago), 15. siječnja 1982, 2.

Danica je bila franjevački nedeljnik i njen glavni urednik bio je fratar dr. Častimir Majić a upravitelj fratar dr. Zoran Ostojić. Po svoj prilici je jedan od njih koristio pseudonim Observer. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Aleksa Đilas

SLABOSTI „BEOGRADSKOG“ LIBERALIZMA

Čitalac *Naše reči* nije mogao a da ne zapazi da su u Jugoslaviji u poslednje dve godine, odnosno posle Titove bolesti i smrti, suđenja zbog političkih delikata bila u porastu. Takođe mu je teško moglo promaći da su zahtevi jugoslovenskih disidenata i demokratske opozicije bili uporno odbijani. Nije bilo amnestije za političke krivce, paragraf krivičnog zakona o „neprijateljskoj propagandi“ nije ukinut, osnivanje nezavisnog časopisa *Javnost* nije odobreno. Ipak, paralelno sa svim ovim neuspesima, bilo je i dobrih vesti sa „demokratskog fronta“.

Pre svega, u jugoslovenskoj štampi, a posebno u beogradskoj, naglo je oživeo kritički i liberalni duh, odnosno ono što jugoslovenska komunistička birokratija naziva, pogrešno misleći da je i pogrda, „liberalizam“. *Nin* i *Ekonomska politika* otvoreno se zalažu za izvesne demokratske promene i na veoma objektivan (a to znači, na veoma kritičan) način pišu o krizi jugoslovenske ekonomije, ne ostavljajući čitaoca u nedoumici da se ona ne može nadvladati bez prethodnih krupnih reformi društveno-političkog sistema.

Književna reč, list književne omladine Srbije, znatno je manje poznata široj čitalačkoj publici. No u poslednje vreme ona se čita i o njoj se govori i van krugova ljubitelja književnosti. Uzroke ovog naglog povećanja popularnosti treba tražiti u sve smelijoj kritici koju ovaj list upućuje onim ličnostima u našoj kulturi koje nekritički podržavaju sadašnji režim i prikrivaju društvene probleme. Imena režimskih intelektualaca, a čak i pojedinih funkcionera i generala, spominju se bez uvažavanja i strahopoštovanja koji su inače tipični za našu štampu.

Teorijski časopisi, kao što su na primer *Socijalizam* i *Teorija*, usmerili su svoje analitičke „instrumente“ na društvene i političke probleme i sve češće dolaze do zaključka da bi jedino demokratske reforme mogle da oslobode društvo i kulturu stega koje im nameće državno-partijski aparat i njegova ideologija. Velika je šteta

što su članci u ovim časopisima najčešće pisani nepristupačnim i apstraktno-intelektualnim jezikom koji može da „odgonetne“ samo malobrojna publika.

Moglo bi se navesti još dosta novina i časopisa, a i drugih pojava u javnom životu, koje potvrđuju da je liberalizam doživeo izvesnu renesansu. No nije mi ovde namera da dajem iscrpan prikaz jugoslovenske i beogradske štampe. Dovoljno je još samo napomenuti da je štampa veoma dobro obavestavala o događajima u Poljskoj, a da su se pojedini novinari stavili sasvim otvoreno na stranu nezavisnog radničkog sindikata „Solidarnost“ i zalagali se za njega sa mnogo više upornosti nego čak i izvesne novine u Zapadnoj Evropi, u kojima je podrška poljskim radnicima bila „ublažena“ brigom za vlastite interese i za stabilnost u Evropi, kao i parališućim strahom od Sovjetskog Saveza.

Pogrešno bi bilo zaključiti iz navedenih primera da se treba nadati skoroj demokratizaciji jugoslovenskog društva. Naravno da ne. Činjenica da postoje liberalna kretanja ne sme da nas navede da zanemarimo ništa manje značajnu činjenicu da postoje i moćne nedemokratske, „čvrstorukaške“, titoističke snage, koje se protivile bilo kakvoj promeni.

Izvestan optimizam je poželjan i „dozvoljen“, ali samo uz veliku opreznost i krupne rezerve. Jer mada je nesumnjivo da čak i u samim partijskim rukovodstvima postoje autentične liberalne snage, kao i to da se nikada u poslednjih deset godina (odnosno od smenjivanja tzv. liberalističkog rukovodstva u Srbiji, na čijem su čelu bili Marko Nikezić i Latinka Perović) nije toliko slobodno pisalo, mora se stalno imati na umu da su ove liberalne snage u partiji relativno malobrojne. Danas ništa manje nego početkom sedamdesetih godina. Jer reč je prevashodno o intelektualcima, prosvetljenijim i obrazovanijim ljudima, a takvih je kod nas i inače uvek bilo malo, a pogotovo su bili retki u Savezu komunista.

Već se čuju gundanja zagovornika čvrste ruke koji optužuju štampu za neodgovornost i anarhičnost. A pojavljuju se i zahtevi da se štampa strogo kontroliše i zauzda „jednom za sva vremena“. Nema nikakve sumnje da će konzervativne, titoističke snage uskoro krenuti u napad – pogotovo ako štampa odbije da se „samocenzuriše“ i da čuti o ozbiljnim političkim problemima. Takođe je verovatno da će u ovom sukobu štampa i liberalizam koji ona predstavlja biti poraženi. Razlozi za poraz biće veoma slični, ako ne i sasvim identični, onima iz sedamdesetih godina. Zato možda nije loše podsetiti se na neke od njih. Jer to su upravo klasične slabosti „beogradskog“ liberalizma, koje se mogu izbeći jedino ako se učine sledeći krupni napori:

1) Liberalne snage u partiji i državnom aparatu ne smeju da popuste pod pritiscima konzervativnih, birokratskih snaga i da se solidarišu sa progonima disidenata i svih onih koji se nalaze u otvorenoj opoziciji režimu. Liberali u Partiji, a posebno

u kulturi i štampi, su prirodni saveznici sa demokratskim disidentskim pokretom. U interesu je konzervativaca (i to samo njihovom, i ničijem drugom) da razdvoje i dovedu u sukob ove dve grupe. Iza progona i masovnih hapšenja disidenata uslediće neminovno smenjivanje, a možda i hapšenja, liberalnijih ljudi u Partiji.

2) „Beogradski“ liberalizam mora da učini napore da ne bude samo beogradski. On mora da iziđe iz okvira jednog grada i da se na neki način poveže, ili makar samo solidariše, sa sličnim grupama u Srbiji, a i širom Jugoslavije. Suštinsko pitanje je u ovom slučaju stav prema hrvatskim disidentima. Oni su skoro bez izuzetka nacionalisti, ali ih u toj velikoj i složenoj grupi ima veoma različitih. Beogradski disidenti morali bi da pokažu solidarnost i da se povezuju sa svim onim Hrvatima čiji su nacionalni zahtevi istovremeno povezani sa borbom za ljudska prava i sa prihvatanjem demokratskih načela. Bez obzira na to da li se njihove ideje mogu prihvatiti, ili ih treba izložiti kritici, nikako se ne sme ćutati pred progonima ovih ljudi. Dok god se ne uspostavi između srpske i hrvatske opozicije neka vrsta saradnje i dijaloga (a dijalog može naravno da bude i veoma kritičan, ukoliko se poštuju demokratske norme), jugoslovenski komunistički režim će se sa uspehom predstavljati masama naroda kao jedini faktor stabilnosti u zemlji.

3) Mada je naravno nehumano tražiti od bilo koga velike lične žrtve i napore, ipak valja uvideti da je borba za demokratske promene po svojoj prirodi veoma teška i da se u nju ne treba upuštati ukoliko se lični konfor i karijera smatraju za najveće vrednosti.

4) „Beogradski“ liberalizam često je proturan pomoću sitnih podvala i „mangupskih diverzija“ protiv režima. U njemu je veliku ulogu igrao i specifično beogradski humor. Ovakava vrsta opozicionog delovanja nije bez šarma i životnosti, a daje i izvesne rezultate, razarajući ukočene, dogmatske oblike političke ideologije i propagande. Ali ovaj kompliment „beogradskom duhu“ mora da bude propraćen i jednom kritičkom primedbom. Naime, sve to je sasvim nedovoljno. Ako se zaista žele krupne demokratske promene, a ne samo „labavljenje“ i „omekšavanje“ postojećeg sistema, onda su neophodno potrebne demokratske političke ideje, a i principijelna i uporna borba za njih.

5) Nikakva politička delatnost koja teži krupnim promenama ne može imati uspeha ukoliko nema masovnu podršku, odnosno ukoliko je bez „baze“. Većina ljudi u savremenoj Jugoslaviji je međutim pasivna i apatična, odnosno sasvim nezainteresovana za društvene i političke probleme. Osnovni uzrok ovoj nezainteresovanosti je nedostatak uverenja da išta može da se učini ili izmeni. Ljudi su naravno veoma nezadovoljni i skupoćom i nestašicama, kao i malim platama i opštom dezorganizovanošću privrede. A nije ih mali broj koji sasvim dobro zna da je glavni uzrok takvog stanja upravo komunistička birokratija, kojoj je glavna briga očuvanje

vlasti i privilegija. Ipak, sasvim je sporedno da li je standard života pao za 15% ili 25%, ako ne postoje ideje i predlozi kako takvo stanje može da se izmeni. Ljudi će prihvatiti čak i glad i ne činiti ništa, ukoliko ne vide da postoji realistička ostvarljiva alternativa postojećem stanju.

Zato osnovni zadatak svih onih koji žele demokratske reforme mora da bude podizanje samosvesti takozvanih običnih ljudi. Jer upravo od njih sve zavisi.

Naša reč (London), vol. 35, no.333, mart 1982, 3-4.

Aleksa Dilas

TITO NA UNIVERZITETU

Londonski univerzitet je uputio apel za novac radi osnivanja Stipendije za studente postdiplomce iz Jugoslavije na Školi za slovenske i istočnoevropske studije. Stipendija bi bila dostupna naučnim radnicima koji su na stručnom usavršavanju, između ostalih predmeta, iz istorije, jezika i književnosti. Potreba za takvom jednom stipendijom i njena korist nisu sporni. Ono što je pod pitanjem je njen naziv. Stipendija je imenovana „Stipendija za jugoslovenske studije u spomen na Maršala Tita“, i tako, prema apelu, jedan od njenih ciljeva je da proslavlja uspomenu na „jednog od istaknutih svetskih vođa dvadesetog veka“. Ovo pokreće sporna pitanja od izvesnog značaja.

Za početak, tekst apela sadrži neke netačnosti. Kaže se da je zbog britanske pomoći Titu za vreme rata, Britanija „stekla posebno jugoslovensko poštovanje“. Autori apela izgleda da su zaboravili kako se britanska vlada za vreme rata nije latila da podržava Tita lično nego partizansku borbu protiv okupatora. U toku istog rata, Britanija je takođe pomagala Sovjetski Savez. Da li je ijedan istoričar ili političar natuknuo da takvu britansku pomoć treba sada smatrati za podršku Britanije Staljinu?

Nije ispravno posredno tvrditi da su blisku vezu između Britanije i Jugoslavije, koja potiče iz 1918, održale jugoslovenske komunističke vođe. Odmah nakon rata, jugoslovenski režim je brzo zanemario ratni savez sa Britanijom i, u vernoj saglasnosti sa Sovjetskim Savezom, uporno nastojao na tome da je Britanija jedna imperijalistička sila i ogorčeni protivnik komunizma i „progres“. Britansko-jugoslovenski državni odnosi doista su se popravili za vreme jugoslovenskog sukoba sa Staljinom (1948), ali ne zbog nekog obnavljanja predratne bliskosti ili sentimentalne nostalgije za ratnim drugarstvom-po-oružju, nego zbog toga što je britanska i američka podrška bila od životnog značaja za Jugoslaviju u borbi da očuva nezavisnost. Od rata naovamo, Jugosloveni imaju bitno različit pristup od Britanaca većini međunarodnih pitanja. U većini slučajeva, Britanci su ovo trpeli, radije se

uzdržavajući, zajedno sa drugim zapadnim državama, od otvorene kritike jugoslovenske spoljne politike, jer se boje da Jugoslaviju ne gurnu nazad u sovjetski blok.

Predsedavajući Počasnog komiteta koji pokreće ovaj apel, ser Ficroj Meklin, opisan je kao „blizak ratni kolega predsednika Tita“. On je bio šef britanske misije pri partizanskom generalštabu i veoma cenjen zbog lične hrabrosti, ali taj položaj nije u stvarnosti značio bliskost sa vrhovnim komandantom. Naprotiv, sumnjičavost prema britanskim oficirima za vezu bila je upadljiva karakteristika partizanskih komunističkih lidera. Sa svoje strane, ser Ficroj je izvestio u to vreme da Tita treba smatrati za gerilskog komandanta u čiju se prvu i trajnu lojalnost komunističkoj stvari ne može sumnjati.

Sem takvih razmatranja, tu su osnovna pitanja političkog morala koja postavlja vezivanje Titovog imena za stipendiju. Ime stipendije ističe Titovo vojno zvanje maršala. Šta bi trebalo da zaključimo o vezi vojnog čina i akademskih ciljeva fonda? Da li drugde postoje univerzitetske stipendije nazvane po maršalima ili generalima? Da li su potpisnici zaboravili da se Tito oslanjao na svoju komandu nad armijom i maršalski čin da bi sačuvao svoju vlast u prilikama kada bi otpor buknuo?

Apel se javlja baš u vreme kada više pisaca u Jugoslaviji izdržavaju duge zatvorske kazne zbog prestupa kritikovanja Tita (Selić, Đogo i drugi). Da li pokretači apela prelaze preko utamničenja Titovih kritičara? Ili oni možda misle da, kada u balkanskoj Jugoslaviji pisce i umetnike zatvaraju što su upražnjavali slobodu govora, to je stvar od tako malog značaja za kulturu i obrazovanje da je oni mogu veselo zanemariti?

Više bivših britanskih ambasadora u Jugoslaviji krase listu potpisnika. Penzionisanje im je po svoj prilici dalo slobodu da ispolje svoje stavove. U toku nekoliko decenija koliko je njihova ukupna služba u Jugoslaviji obuhvatala, ambasadori su, između sebe, bili svedoci nekoliko opštepoznatih progona – između ostalih, hrvatskih studenata na Zagrebačkom sveučilištu, srpskih studenata na Beogradskom univerzitetu, profesora filozofije u Beogradu i naučnih radnika oko *Praxisa*. Ambasadori nisu mogli da ne znaju da je osoba kojoj žele da odaju čast na Londonskom univerzitetu igrala vodeću ulogu u suzbijanju slobode na jugoslovenskim univerzitetima. Naravno, on se takođe, nije obazirao čak ni na minimalne zahteve Velikih sila na Jalti, propuštajući da sebe ili svoj režim podvrgne slobodnoj volji birača.

Štaviše, čak i najpovršnije čitanje današnje jugoslovenske štampe pokazuje da je preterano hvaljenje mrtvog diktatora na izmaku. Ako se ovaj proces detitoizacije nastavi, stipendija bi lako mogla da se preokrene u prepreku boljim britansko-jugoslovenskim odnosima. Kakav bi uticaj u tom pogledu bio na sovjetsko-britanske ili kinesko-britanske odnose, da se na britanskom univerzitetu sada ustanovljuje jedna stipendija u spomen na Maršala Staljina ili na Maoa?

Titov kult, osim toga, vezan je za izvesnu posebnu grupu u Jugoslaviji a ne za sâm sadašnji sistem, i, još manje, za jugoslovensku nezavisnost ili jedinstvo. Ovo stanovište traži objašnjenje čak i za one koji su dobro upoznati sa jugoslovenskim prilikama.

Danas je dostupno puno dokaza o borbi za vlast između različitih grupa u vladajućoj partiji. Titov kult je jedno od spornih pitanja u toj raspri: da li treba da bude sačuvan bez promene, ili kritički preispitan, ili odbačen potpuno? Liberalnije struje, naravno, zalažu se za strožu kritiku. Autoritarna tendencija (za koju je „birokrate“ postao prihvaćeni eufemizam) radije bi očuvala kult. Oni gledaju na kult kao na moćno sredstvo propagande i vide svaku kritiku Tita i njegovog „nasleđa“ kao napad na vlastite privilegije i monopol vlasti. Isti ti ljudi, istovremeno, čine prosovjetsku struju unutar partije. Oni se, naravno, ne zalažu neposredno za trenutno vraćanje Jugoslavije u sovjetski tor, ali su otvoreno naklonjeni bližim ekonomskim i političkim vezama sa Rusima i više nego nagoveštavaju da su spremni da zatraže pomoć armija „socijalističkih“ zemalja u slučaju ozbiljne unutrašnje krize u Jugoslaviji.

U svojoj potrebi da očuvaju Titov kult, ove „birokrate“ željno tragaju za povoljnim pominjanjima mrtvog maršala u zapadnoj štampi i iz usta zapadnih uglednika. Osnivanje i uspeh stipendije u spomen na Maršala Tita bili bi trijumf za te autoritarne snage. Umesto da doprinese bližim i boljim vezama između Britanije i Jugoslavije, Stipendija bi mogla zapravo da pomogne jačanju prosovjetskih elemenata u zemlji.

„Tito in Academe“, *Spectator* (London), vol. 248, no. 8018, 13. March 1982, 15.

Članak u *Spektejtoru* je napisan na osnovu eseja „Maršal i kultura“, *Naša reč* (London), vol. 35, no. 332, februar 1982, 10-11.

NAŠA REČ
London
April 1982

Stevan K. Pavlović

MOGUĆNOSTI PREOBRAŽAJA REŽIMA

DEMOKRATSKE REFORME, Democratic Reforms in Yugoslavia – Introduction and Summaries in English – uredili Vane Ivanović i Aleksa Đilas, London, 1982, 163 strane, članke i eseje pišu: Ivo Lapenna, Milovan Đilas, Vane Ivanović, Desimir Tošić, Ljubo Sirc, Nenad Petrović, Mihajlo Mihajlov, Marko Konstantinović i Aleksa Đilas.

Da je Jugoslavija u krizi, to su počeli da uviđaju i najdobronamerniji posmatrači na Zapadu. Kao što piše Milovan Đilas u zbirci eseja koju su uredili njegov sin Aleksa i Vane Ivanović, poredak i zajednica zapali su u „latentnu trajnu krizu“ već pre Titove smrti, a odlaskom velikog krmanoša kriza je samo obelodanjena. Glavni uzroci su: slabosti svemoćnog Saveza komunista, nedostatak ideja i odluka, stalno ideologiziranje, nedosledno sprovedeni federalizam.

Može li se izići iz krize? Dok vladajući u Partiji vide u strahu od gorega, tj. u samoj krizi, nadu da se održe na vrhu, devetorica jugoslovenskih intelektualaca, od kojih je jedan nekad bio na vlasti, a od kojih verovatno nijedan nema ambicije da se ikada popne na vlast, našli su se zajedno na stranicama ove knjige polazeći sa različitim početnih tačaka. Od nekadašnjeg poznatog komunističkog revolucionara Milovana Đilasa do potpuno nepoznatog, pod pseudonimom, Marka Konstantinovića, preko Alekse Đilasa, Vaneta Ivanovića, Iva Lapenne, Mihajla Mihajlova, Nenada Petrovića, Ljuba Sirca i Desimira Tošića, čija su imena manje više poznata čitaocima *Naše reči*, zajednička im je vera u mogućnost preobražaja postojećeg režima, bez nasilja, postepenim razvojem, u pravcu ostvarivanja načela Opšte deklaracije ljudskih prava.

Samoupravljanje i nesvrstanost proglašeni su za ideološke inovacije jugoslovenskog socijalizma. Tako je organizacijska mera svoje vrste postala proširenje vladajućeg aparata kroz koju se društvo uobličava prema potrebama vlasti, dok je od jednog tipa spoljne politike napravljeno blistavo odelo za Titovu megalomaniju.

Jugoslavija menja ustav svakih sedam-osam godina, ali se kroz sve njene osnovne zakone proteže bitna protivrečnost polietničke federacije, čijem stanovništvu

nikad nije data prilika da formalno i neposredno izrazi volju da živi u zajednici. Čemu služi takva Jugoslavija? Međunarodnom poretku, vladajućem aparatu SKJ ili Južnim Slovenima? Mogu li delovi Jugoslavije da se rasture radi neke bolje tvorevine ili da pojedinačno iziđu iz nje? Može li jedan narod da postavi „svoje pitanje“ a da se ne pokrenu pitanja ostalih? Sve su to problemi koji se moraju otvoreno postaviti, sagledati u perspektivi i prošlosti i budućnosti, racionalno razmatrati i diskutovati.

Dok neki od sarađivača vide i pozitivno lice i negativno naličje nacionalizma, kao prikazivač moram priznati da ne uspevam da vidim u nacionalizmu ništa drugo nego napast našeg doba. Naročito u romantičkom nemačkom „prevođu“ koji je dospao do Istočne Evrope i gde je ideja narodne suverenosti, zasnovana na nacionalizmu francuske i američke revolucije, zamenjena mističnim istoricismom. Bilo kako bilo, nacionalizmi ne samo da postoje, već se i množe. Makoliko želeo da ih ukine, autoritarizam se njima (izvesnima) služi, i time ih hrani, dok ga sami nacionalizmi u stvari podržavaju, mada tvrde da su mu protivni. Rešenje „nacionalnog pitanja“ nalazi se zato u demokratizaciji poretka.

Mnogi na Zapadu (pa i u Jugoslaviji) misle da jedino „jaki“ vladari sa čvrstim aparatom mogu da održe stabilnost Jugoslavije. Time ne uviđaju da ceo poredak zemlje, koja je geopolitički, istorijski i kulturno tranzitna i složena, mora biti u duhu pluralizma, kompromisa i saglasnosti. Svaki hegemonizam – etnički, politički, klasni – mora biti samo štetan za zajednicu.

Sadašnji režim je rezultat građanskog rata i revolucije. Svaki poziv na njegovo nasilno rušenje bio bi poziv na revoluciju i na obnavljanje građanskog rata, ako ne čak i šireg rata. Cilj ove zbirke eseja i članaka i jeste pokušaj da se javno mnjenje izvuče iz prevaziđenog građanskog rata i revolucije koja zemlju deli već četrdeset godina, ne samo na pobednike i pobeđene, već i svim drugim podelama, horizontalnim i vertikalnim.

Novina knjige nalazi se u tome što su se ljudi različitog političkog porekla i istorijskih i ličnih iskustava i generacija, od kojih izvesni žive u Jugoslaviji a ostali u zapadnim zemljama, sreli na istom putu. Polazeći od stvarnosti postojećeg poretka, postavili su razna pitanja – povodom suverenosti, federalizma, samoupravljanja, nesvrstanosti, nacionalizma – bez prazne verbalne gimnastike. Baš zato što su se latili ovog posla skromno, realistički, čak donekle i pesimistički, bez trijumfalnog idealizma i bez ružičastog sanjarenja, čini mi se da je njihov pokušaj uspeo.

STEVAN K. PAVLOVIĆ je vanredni profesor balkanske istorije na Sauthamp-tonskom univerzitetu, pisac istorijskih dela i niza istorijskih eseja, kao što su *Anglo-Russian Rivalry in Serbia* (1961) i *Yugoslavia* (1971).

Aleksa Đilas

PROTIV KOMUNIZMA I ANTIKOMUNIZMA

Na prvi pogled, naslov ovog članka može izgledati paradoksalno. Jer, kako je moguće biti *protiv* komunizma, a samim tim ne biti *antikomunista*? Zar sama reč „protiv“ ne znači isto što i „anti“? Zaista, ako se antikomunizam definiše na taj način, onda bi on bio isto što i protivljenje, suprotstavljanje komunističkoj ideologiji i komunističkoj vlasti.

Takođe, moglo bi onda u ovakvom kontekstu da izgleda da se odbacivanjem antikomunizma u stvari na neki način pokušava da opravda, prihvati, a možda čak prikriveno i indirektno i „preporučiti“ i odbrani komunistički režim u Jugoslaviji. Međutim, moguće je biti sasvim oslobođen od bilo kakvih „slabosti“ za jugoslovenski komunistički režim, i čak biti njegov odlučan kritičar i protivnik, a istovremeno smatrati antikomunizam – bilo u onom obliku u kome se pojavljuje na našem političkom prostoru, bilo u njegovoj zapadnoevropskoj i američkoj verziji – za jednu duboko pogrešnu i veoma opasnu ideologiju.

Antikomunizam je ideologija zato što na uprošćen način posmatra političku i društvenu realnost i trudi se da je svede na crno-bele sheme. Zbog toga antikomunista liči na svoga protivnika, komunistu, i nije netačno reći da komunizam i antikomunizam ne samo što imaju mnoge zajedničke osobine već da je antikomunizam samo komunizam sa suprotnim predznakom.

Za komunistu su sva „klasna“ i „kapitalistička“ društva „u suštini“ ista, odnosno podjednako opresivna. Jedina razlika je u tome što je, recimo, u fašizmu ugnjetavanje otvoreno i brutalno, a u parlamentarnom režimu prikriveno i rafinirano. Komunistu veruje da je otkrio neku duboko skrivenu „suštinu“ kapitalističkih društava, pred kojom sve razlike postaju beznačajne. U stvari, zbog svog nedovoljnog znanja i spremnosti da analizira, ili zbog svesnog odbijanja da to čini, on ne vidi ogromne razlike. Ono što se njemu čini kao neko iznenađujuće otkriveno tajanstveno jezgro, koje su zahvaljujući svetlosti revolucionarne istine samo on i njemu slični

u stanju da sagledaju, u stvari nije ništa drugo do zbrkana smeša različitih površnih impresija: netačna slika realnosti na kojoj se boje slivaju jedna u drugu, a oblici gube svoje konture.

Isto tako su za antikomunistu svi komunistički poreci isti, bez obzira na socijalni kontekst ili istorijske okolnosti. I mada, naravno, komunistički poreci više liče jedni na druge nego dva „kapitalistička“ društva, od kojih jedno ima parlamentarni, a drugo fašistički politički režim, ipak je antikomunistička – „u suštini sve je to isto“ – generalizacija izuzetno pogrešna.

Antikomunista je, kao i komunista, revolucionar. On veruje da se jednim moćnim i radikalnim potezom – uklanjanjem komunističkog režima – mogu rešiti svi glavni društveni problemi. Kao što za komunistu društvo u kome nema privatne svojine (i u kome je on na vlasti) mora da krene putem slobode, sreće i blagostanja, takva ista „divna budućnost“ ne može da promakne zemlji koja se oslobodila „komunističkog jarma“. Ni jedan ni drugi ne veruju da su za poboljšanje društva neophodne strpljive reforme i uporno građenje zakona i političkih institucija.

Karakterističan je u tom smislu ekstremni separatistički hrvatski nacionalizam iz sedamdesetih godina, koji je bio u nekim svojim vidovima dvostruko revolucionarna ideologija – i za nacionalnu i za antikomunističku revoluciju. Njegovi predstavnici su tada otvoreno tvrdili da će Hrvatska, ukoliko se otcepi od Jugoslavije i „oslobodi“ komunizma (koji je, naravno, „u suštini“ velikosrpska ideologija!), u najkraćem vremenu dostići u privrednom razvoju zapadnoevropske zemlje.

Tako i danas svi antikomunistički i (pogotovo) nacionalistički pokreti – bilo hrvatski, srpski ili albanski – obećavaju da će, uklanjanjem Saveza komunista sa vlasti u Jugoslaviji i trijumfom nacionalizma, privreda odmah postati efikasna, kultura procvetati i sloboda biti ustanovljena.

Naravno, svi oni koji su kritičari i protivnici komunizma (mada ne i antikomunisti) smatraju da je za obezbeđenje razvoja jugoslovenske privrede neophodno sprovesti demokratske reforme i ukinuti monopol vlasti partije. Ali dok se ovde uklanjanje Saveza komunista smatra za potrebno, antikomunisti se čini samo po sebi dovoljnim. Njima je za sve teškoće kriv Savez komunista, pa zato zaboravljaju kakve su sve ogromne privredne, socijalne i nacionalne probleme imali narodi Jugoslavije pre revolucije, a kakve i kolike će imati i u budućnosti, bez obzira na politički sistem.

Sklonost ka uprošćavanju i preterivanju čini antikomunistu slepim za društvene i političke promene. Jer kada je sve „isto“ i jednako, onda se ne treba ni truditi da se razmišlja i analizira. Duhovna lenjost je neminovni proizvod antikomunizma, a često i njegov uzrok. Najlakše je ne razmišljati! Uostalom, svaku ideologiju – a antikomunizam je upravo to – često i prihvataju lenji i poluobrazovani ljudi,

jer im ona daje rešenja za sve probleme i pruža im na tanjiru ono što bi inače tek posle dužeg proučavanja – a možda ni tada – mogli da saznaju.

Za izvesne oblike jugoslovenskog antikomunizma karakteristična je i potpuna neobaveštenost i nezainteresovanost za situaciju u zemlji. Takav „dosledni“ antikomunista sa ponosom tvrdi da nikada ne čita jugoslovensku štampu. Ona je pod kontrolom režima, pa prema tome uvek „laže“. A čak će i zameriti onima koji je prate i optužiti ih da su lakoverni, a možda čak i da namerno šire komunističku propagandu. Tako će njemu promaći „sitan detalj“ da je, na primer, u ovom trenutku dobar deo štampe u Beogradu u otvorenoj opoziciji režimu i da se zalaže za izvesne demokratske reforme, kao i to da mnogi rukovodioci traže da se štampa učutka i „dovede u red“.

Nije nikakvo čudo što je antikomunista takav. Svaka ideologija neminovno „zatvara“ ljudsku svest i odvaja je od realnosti. To je uostalom i osnovni motiv zbog koga se ona i prihvata. Naime, težnja da se izbegne stvarnost koja je ili suviše složena ili suviše bolna – najčešće i jedno i drugo – da bi joj se moglo gledati u lice.

Tipičan antikomunista je politički „slep“, ali za razliku od fizički slepog čoveka nije toga svestan. Naprotiv, čak je i ponosan na nadmoćnu oštrinu svoga vida. Ovo još više povećava njegovu samouverenost i agresivnost, i on ubrzo postaje ekstremista – ukoliko to već ranije nije bio. Politika i društvo mu se čine jednostavnim i stoga podobnim za izmenu pomoću direktne „pravolinijske“ akcije.

Antikomunista ne veruje u promene u komunističkom svetu. Svojom fanatičnom ideologiziranošću on u stvari nanosi štetu i otežava promene u komunističkom svetu. Američki antikomunisti, na primer, godinama su odbijali da veruju da je moguć ikakav sukob između komunističke Kine i Sovjetskog Saveza. Na taj način su, po mišljenju nekih savremenih istoričara, u stvari otežavali Kini emancipaciju od Sovjetskog Saveza i time jačali jedinstvo sovjetskog bloka. Agresivno identifikovanje Kine i Sovjetskog Saveza držalo je Kinu u sovjetskoj orbiti. Kini je, naime, bilo izuzetno teško, ako ne i sasvim nemoguće, da se u spoljnoj politici okrene ka Zapadu, koji ju je u svojoj propagandi proglašavao podjednako za neprijatelja kao što je bio i Sovjetski Savez.

Dugačka je lista samouverenih antikomunističkih *izvesnosti* koje su se pokazale kao opasne zablude. Antikomunista *nije verovao* da se 1948. Jugoslavija stvarno sukobila sa Staljinom i Sovjetskim Savezom. On isto tako zna da su sve sadašnje promene u zapadnoevropskom komunizmu samo trik i politička taktika. *A sasvim je siguran* i u to da jedan komunistički funkcioner na vlasti nikada ne može da postane disident i demokrata.

Nije reč o tome da je antikomunista sumnjičav, oprezan, skeptičan. To su u politici vrline, a ne mane, i mogu se samo preporučiti kada se radi o komunizmu.

Antikomunista je nešto sasvim suprotno od skeptika – on je dogmatik. On ne proverava i ne izlaže kritičkoj sumnji i analizi, već samouvereno i unapred *zna*. Zato i ne može da prihvati bilo šta što se sukobljava sa njegovim utvrđenim mišljenjem i stavovima.

Nema sumnje da prema evrokomunizmu treba biti kritičan. Takođe se ne sme ni svaki komunistički birokrata, koji je pao sa vlasti i pri tome „promrmljao“ nekoliko „liberalnih“ fraza, proglasiti za demokratu. A tačno je i da se jugoslovenski komunisti nisu osamostalili od Sovjetskog Saveza u onoj meri u kojoj bi to naglali interesi i bezbednost Jugoslavije.

Ali to nije ono što tipičan antikomunista tvrdi. Ono što on čini jeste odbijanje da o bilo čemu razmišlja na bilo koji drugi način osim kroz *negativne stereotipe*. Takvo mišljenje, čak ako se zalaže za demokratiju, u suštini nije demokratsko. Nekritičko mišljenje je uvek nedemokratsko i, upravo zbog te svoje nekritičnosti, antikomunista ne može da bude autentičan demokrat. Zato demokrate u „dvoboju“ između antikomunizma i komunizma ne treba da se opredeljuju. Oni treba da budu iznad toga sukoba, i to ne zato što su nezainteresovani ili ne žele da se angažuju, već zato što su uvereni u nadmoćnost kritičkog mišljenja. Demokratama moraju da budu sasvim strana sva uprošćavanja političkih i društvenih problema i na tim uprošćavanjima zasnovane podele na „za“ i „protiv“, na „pro“ i „kontra“, na komunizam i antikomunizam.

Borbi za demokratiju u Jugoslaviji potrebne su nove ideje i kritičke analize. Njoj bi zato izuzetno škodili fanatici i ideologizirani ljudi – pa makar njihova ideologija imala za cilj demokratiju.

Mnogi kritičari komunizma smatraju da je za promenu komunizma ka demokratiji potrebna jedna nova ideologija. Jer jedna ideologija ne može biti poražena, tvrde oni, ako joj se ne suprotstavi neka druga ideologija: klin se klinom izbija! Ovi kritičari greše. Borba za demokratiju nije ništa drugo do zalaganje za društveni poredak u kome će različiti interesi i ideje (a u Jugoslaviji i različite nacije!) rešavati svoje probleme bez upotrebe nasilja i na civilizovan način. Takvo društvo je pluralističko društvo, jer dozvoljava postojanje *pluraliteta* (mnoštva) oblika političkog angažovanja.

Komunističko društvo – suvišno je naglašavati – nije pluralističko. Čak i kada, kao u jugoslovenskom slučaju, dozvoljava izvesne slobode u kulturi i daje autonomiju republikama, ono ipak silom sprečava bilo kakvo političko angažovanje koje nije povezano sa komunističkom partijom ili sa institucijama koje ona kontroliše. U samoj svojoj biti, komunistički poredak je suprotan pluralističkom – on je monistički. Šta je to monizam? Monizmom se u filozofiji, pre svega u političkoj filozofiji, naziva intelektualno traganje za jednim, za jedinstvom. Sama reč „monizam“ je izvedena od grčke reči koja znači „jedan“, kao što je reč pluralizam izvedena od latinske reči koja znači „veći broj“, „više“, „mnoštvo“...

Monizam pokušava da otkrije (odnosno smatra da je otkrio) jedan princip, osnovno pravilo, pomoću koga bi objasnio sve pojave u svetu, a takođe našao i prosto pravilo za orijentaciju u svetu svakodnevice koji je haotičan, pun protivrečnosti i teško rešivih dilema. On je dakle za prosta pravila i rešenja i u politici i u moralu i u oblasti saznanja. I za proste podele. Pojave su ili rđave ili dobre. Uzroci su im ti i ti. Da bi se izmenile, dovoljno je učiniti sledeće...

Ako je komunizam klasičan primer monizma, odnosno monističkog uprošćavanja morala, politike, društvenog života, onda je isti takav i antikomunizam. On takođe uprošćava, svodi, deli... A realnost komunističkih društava (pogotovo jugoslovenskog) izuzetno je složena, bez obzira na to što je ideologija na osnovu koje se njime vlada jedna uprošćavajuća, monistička ideologija.

Istorijska je činjenica da je monizam veoma duboko usađen u ljudsko mišljenje. Nalazi se u doktrinama vrlo različitih filozofskih škola, u naoko potpuno suprotnim religijama, kod političkih pokreta sa međusobno oprečnim ciljevima. To dakle znači da ga se nije lako osloboditi i da je ono prisutno u svačijem mišljenju. Zato kritika komunističke dogme i komunističkog monizma, može sama lako da postane monistička dogma. A politička akcija, koju bi ona implicirala i koja bi sa njome bila povezana, bila bi onda takođe monistička dogmatska, a samim tim i duboko nedemokratska i nepluralistička.

Za stvaranje demokratskog društva potrebna je pluralistička filozofija koja je analitički nastrojena i sposobna da uočava promene. Pri donošenju zaključaka i procenjivanju, ona valja da se udubljuje u istorijske okolnosti i socijalnu pozadinu, uvek imajući na umu, čak i kada je reč o komunistima koji su protivnici, da su to živi ljudi sa različitim karakterima, sudbinama, psihologijom, motivima.

Demokratska opozicija mora stalno da preispituje samu sebe. Ona ne sme samozadovoljno da „spava“ na tvrđenju – mada je ono inače sasvim ispravno – da je demokratija *bolja* od komunizma. Avet dogme, nasilja i diktature treba uvek da plaši demokrate, koji moraju da znaju da je ona prisutna kod svih ljudi, ideja i političkih pokreta, pa prema tome i na strani jugoslovenske demokratske opozicije, ne samo na strani jugoslovenskog režima.

U politici i društvu, apsolutni, monistički principi mogu da se održe jedino ako su zasnovani na nasilju i na ugnjetavanju onih koji imaju drugačije mišljenje. Oni mogu da „žive“ jedino ako se „hrane“ ljudskom slobodom, ne retko i ljudskim životima.

Ciljevi ljudskog života su mnogobrojni – i dobro je što je to tako. Slobodno društvo mora to da prihvati i, čak, da podstiče. Ne treba se plašiti toga prividnog haosa, ukoliko su osnovna opredeljenja demokratska. Pre valja biti obuzet strahom od preteranog *reda i dogmatskih uprošćavanja*.

Ideje i politika su povezani sa snažnim emocijama i strastima. Pogotovo je to tako kod nas na Balkanu. Sklonost ka mržnji prema protivniku i ka neumerenom idealizovanju „vlastite strane“ povezuje se sa sklonošću ka dogmama i ideologiji. Žestina strasti, dakle, pojačava težnju ka monističkim, apsolutnim istinama koja je inače svojstvena svim ljudima, svim društvima i svim civilizacijama.

Ove tendencije su posebno izražene u istorijskim situacijama u kojima se odigravaju velike krize i prelomi. Upravo takva jedna situacija bi nastala kada bi došlo do raspada jugoslovenske komunističke diktature i do pokušaja da se ona pretvori u demokratiju. Bilo bi izuzetno opasno i štetno kada bi se u takvoj jednoj situaciji na političkoj pozornici pojavio jedan fanatičan i beskompromisan antikomunizam. Šanse za stvaranje slobodnog društva bile bi time smanjene. Narodi Jugoslavije bi tako najverovatnije postali žrtve neke nove diktature. Naša istorija bi ušla u zatvoreni krug. Jedna ideologija bi bila zamenjena drugom, a stara komunistička diktatura nekom novom. A sloboda bi ostala i dalje van toga kruga, daleka i nedohvatljiva, kao da ju je sudbina ili istorija namenila za neke druge, srećnije narode.

Nаша reč (London), maj 1982, vol. 35, no. 335, 2-3.

Ivan Jelić

OTVORENA RIJEČ

Sudeći po tome s kakvim se nedjelotvornim i mlakim sredstvima i načinima mi suprotstavljamo i navodno pobijemo našeg srbokomunističkog okupatora, izgledalo bi u najmanju ruku, kao da nismo svjesni u kakvom teškom i pogibeljnom stanju se nalazi Hrvatska Nacija u velikosrbskoj i komunističkoj Jugoslaviji.

To je dezolatno stanje Hrvatskog Naroda izvrstno opisao u svom članku „Zašto se moramo boriti za hrvatsku državu“, objavljenom u „Vijesniku hrvatskih radnika i iseljenika u Njemačkoj“, gosp. Ivan Cerovac. Jednostavno se može reći, ugroženo je naše biološko preživljenje kao nacije na našem povjesnom području. Posebno je pohvalno, što je, kako predmnijevamo, sigurno uslijedilo baš na inicijativu samog gosp. Cerovca, da je taj članak, ili bolje rečeno, rasprava na nešto oko 20 stranica knjiškog formata, otiskana kao posebni otisak ili letak, tako da može poslužiti kao uputa za političko prosvjećivanje naših apatičnih hrvatskih masa i kao zahtjev za neposrednu borbenu inicijativu sa svim prikladnim pa kad ustreba i oružanim sredstvima za pobijanje i protjerivanje našeg okupatora. U tu svrhu gosp. je Cerovac vrlo određeno postavio zahtjev u 5. odsječku svog članka i s podnaslovom „Sloboda je briga za svakoga“, do kojih granica i na koje je žrtve obvezan svaki pripadnik našeg naroda, pa da budem još jasniji u tom pogledu, pretiskavam cijeli taj odsječak:

„5.4. Sloboda je briga svakog pojedinca

Nitko od nas ne može sebe izuzeti i reći da ga se pitanje slobode hrvatskog naroda ne tiče. Sloboda je briga svakoga pojedinog člana hrvatskog naroda (bez obzira na njegovu vjeru, porijeklo ili političko mišljenje). No, nitko slobodu ne dobiva na poklon. Za slobodu se moramo boriti na sve moguće načine, pa i s puškom u ruci ako bude potrebno. Danas još nije došlo vrijeme za oružanu borbu, ali na takvu borbu se treba odlučiti i biti na nju spreman. Tek kad dozriju uvjeti i okolnosti za oružanu borbu svatko će od nas, bez posebnog poziva (svatko tko

ne želi biti izdajica) osjetiti bilo svog naroda i slijediti put oružane borbe. Svaki od nas mora dobro odvagnuti svoje razloge i odlučiti se, da li je za slobodu i blagostanje svoje i svoje djece, svoje braće i svojih prijatelja, ili se želi i dalje miriti s ropstvom, sa služenjem stranom gospodaru. Svaki od nas mora sam za sebe odlučiti hoće li biti izdajica ili ne.“

Kako je opće poznato, eto mi imamo jedno navodno „nadstranačko“ hrvatsko političko tijelo, koje nosi bezazleno ime „Hrvatsko Narodno Vijeće“. Koliko je ta naša politička ustanova „nadstranačka“ i „vanstranačka“, o tome bi se dalo vrlo diskutirati, jer sve ovo što s Vijećem i u Vijeću kroz zadnje godine proživljavamo, sve izrazitije je ne samo stranačko, nego čak i strančarsko. To je valjda i razlog da se malo posvećuje vijećničkog nastojanja, da bi se zadovoljilo onom temeljnom mandatu Osnivačke Povelje koji glasi: „...svim prikladnim sredstvima raditi na uspostavi nezavisne države Hrvatske.“ Koja bi to sve bila prikladna sredstva, moglo bi se o tome svađati s našim „grlicama“ u vrhovima Vijeća, koji ne otvaraju usta, a da im nije na jeziku riječ „legalnost“, „mi smo legalisti“ i mi smo „umjereni“, iako ne kažu poradi čega i u čemu. Međutim kako se može jasno razaznati iz prije citiranog odsječka iz članka gosp. Cerovca, tu neostaje nikakva sumnja, što se sve može i mora smatrati da kao „prikladno sredstvo“ dolazi u obzir u našoj borbi za nacionalnim preživljavanjem.

Nitko tko je istinoljubiv i tko posjeduje barem poprečan dar političkog opažanja i prosuđivanja, neće poreći da je u velikom dijelu izbjegle i izseljene Hrvatske zavladała rezigniranost i gubitak interesa da se Hrvati aktivnije angažiraju u hrvatskim borbenim osloboditeljskim strukturama. Do tog istog zaključka mora doći i onaj tko je pomljiivo i s razumjevanjem pročitao izvrstan topogledni članak Alekse Đilasa objavljenom u brošuri „Demokratske reforme Jugoslavije“, koju je izdala grupa političkih Jugoslavena oko Vane Ivanovića u Londonu.

Razume se, A. Đilas pledira kao i otac mu Milovan za jednu moguću demokratsku reformu Jugoslavije i za treću Jugoslaviju, putem koje da bi se navodno mogli riješiti i sad postojeći nacionalni problemi i sporovi u što ja kao i većina Hrvata uopće ne vjerujemo. Međutim što je naročito vrijedno u Đilasovom članku, jest njegova tvrdnja da sve razno-razne društvene snage koje aktivno na ovaj ili onaj način djeluju unutar Jugoslavije ne samo da nisu spremne, nego da nisu ni voljne tvorno se zauzeti za te demokratske reforme. Dapače one su dominirane, dirigirane i kroz materijalne privilegije korumpirane u velikoj većini, od strane vladajuće izrabljivačke komunističke klase i Partije. Po mom mišljenju, iako se u dosta velikoj mjeri prilike opisane po Aleksi Đilasu, mogu uzeti kao vrijedeće i za Hrvate i hrvatske krajeve, ipak što se tiče uopće Hrvata, baš nije sve onako kako kaže Đilas. On to namjerno kao što mu je i otac Milovan Đilas, velikosrbini, prešućuje. I u Hrvatskoj je komunistički režim korumpirao razne društvene slojeve, pa ipak

pored općeg stvarnog nezadovoljstva i opozicije komunističkom sistemu koji je morao postojati, postoji još i hrvatska nacionalistička opozicija, koja je neprijateljska svakoj, pa i ovoj Jugoslaviji.

Uvjeren sam da neću mnogo pogriješiti, ako za tu noviju apatičnost i rezigniranost, odnosno oportunistički konformizam kod hrvatskih masa, ne okrivim naša politička vođstva, koja zadnjih godina ne nude nikakve uvjerljivije alternative za organiziranje stvarnog obračuna sa velikosrbskim komunističkim okupatorom. Kao da ljudi kažu, kad naša vođstva ne zahtjevaju da se borbeno organiziramo i pripravimo za sutrašnju borbu, čemu da od nas potiču takve inicijative, koje vjerojatno po ocjeni našeg „vođstva“ uopće, pa ni sutra nemaju izgleda na uspjeh. Ti isti tvrde dapače, da bi nas takve akcije kompromitirale u očima demokratskog Zapada. Navodno svi bi se za sada trebali zadovoljiti, da naši „prvaci“ od vremena od vremena mogu održavati konferencije za novinare i upućivati kojekakve pa i negativne memorandume takvim međunarodnim političkim instancama, koje nemaju ama baš nikakve moći da sankcijama osiguraju provođenje svojih eventualnih zaključaka. Budu li se te hrvatske sterilne akcije neki put i negdje spomenule u stranom novinstvu, onda se s naše strane izvikuje HURA!, za tako velike političke uspjehe naših vođa. Na taj se način stiče dojam kao da je sve ostalo što bi se moralo i smjelo ostvarivati u otporu proti našem okupatoru, sasvim nepotrebno, jer eto „o nama se vodi računa na međunarodnoj sceni“ i to sve kao zasluga jednog ili dvojice hrvatskih prvaka. Tako eto malo po malo, hrvatska se „borba“ ograničuje na slavljenje naših uspješnih političkih vođa, a sve ostalo kao da je ne samo suvišno i nepotrebno, nego dapače i štetno, jer bi se to na ovoj lijevo-liberalnoj poslijeratnoj političkoj sceni moglo tumačiti kao „nacističke i fašističke recidive“ s obzirom na ratni period, kada je postojala Nezavisna Država Hrvatska, na koju se mi pravaški nacionalisti vjerno i konzekventno, pozivamo. Do koga stoji, da se ovo sterilno stanje počne mjenjati, ja neznam, tek znam i osjećam, da u pogledu osloboditeljske borbenosti, koračamo natraške. Eto velikosrbski komunistički režim zatvorio je ona četiri hrvatska komunistička disidenta, da sve one mnoge „male“ i politički neznatne zatvorene Hrvate i ne brojimo, pa nam ne ostaje čak ni mogućnost više na nje se kao na „demokratsko vođstvo“ pozivati i samo nje kao dokaz nasilja i terora nad Hrvatskom navadati. Vrijeme je da se stvaraju druge i bolje hrvatske borbene strukture.

Dr Obren Đorđević

**RAZGOVOR S NOVINARIMA U RSUP-U SR SRBIJE
EFIKASNO OTKRIVANJE NEPRIJATELJSKIH GRUPA
I POJEDINACA – U SAP KOSOVU OTKRIVENO OKO 50
NEPRIJATELJSKIH GRUPA I DVE NEPRIJATELJSKE
ORGANIZACIJE**

Bezbednosna situacija u SR Srbiji je stabilna, izuzev u SAP Kosovo. Međutim, tamo je ipak nešto bolja nego što je bila u ovo vreme prošle godine. To je, pored ostalog, izjavio novinarima u RSUP-u, povodom predstojećeg Dana bezbednosti SR Srbije (13. maja), podsekretar u RSUP-u dr Obren Đorđević.

Republički SUP učestvuje znatnim snagama u borbi protiv neprijatelja na području SAP Kosovo, zajedno sa snagama milicije svih republika i SAP Vojvodine. Na Kosovu je i određen rukovodeći kadar Službe bezbednosti i inspektora Saveznog SUP-a. Oni su dosad otkrili i razbili oko pedeset ilegalnih grupa neprijatelja i gotovo u potpunosti onemogućili delovanje neprijateljskih organizacija koje su delovale pod nazivom „pokret za nacionalno oslobođenje Kosova“ i „grupa marksista-lenjinista Kosova“. Pored ove dve neprijateljske organizacije, koje su inspirisale poznate događaje na Kosovu, tamo deluje, kako je dalje novinarima rekao dr Obren Đorđević, i „komunističko-marksističko-lenjinistička partija Albanaca“ u Jugoslaviji. Njihovo delovanje, takođe, biće uskoro u potpunosti onemogućeno. Dosad je pokrenut krivični postupak protiv oko tri stotine lica, dok je zbog neprijateljskih ispada prekršajno kažnjeno još oko hiljadu ljudi.

Poznati događaju na Kosovu, kako je dalje rekao dr Obren Đorđević, izazvali su i pojačanu neprijateljsku delatnost svih grupacija unutrašnjeg neprijatelja, intenzivniju aktivnost fašističke ekstremne emigracije i pojačanu obaveštajnu aktivnost. Zajedničko je svim neprijateljima da sada – povodom događaja na Kosovu i međunarodne političke situacije – svoju aktivnost usmeravaju na zaoštavanje

međunacionalnih odnosa s tim što ekstremna fašistička emigracija zagovara vršenje najgrubljih oblika subverzivnih dejstava.

Među ekstremnom emigracijom javila se nova grupa koja deluje pod nazivom „nova demokratska alternativa“. Ona zagovara ujedinjenje svih emigrantskih organizacija na takozvanom nacionalnom okupljanju, na rušenju ustavnog poretka u našoj zemlji i stvaranju neke nove „treće Jugoslavije“. Iza delovanja ove organizacije stoje određene obaveštajne službe. Na čelo je stavljen Aleksandar Karađorđević koji je u međuvremenu naučio srpskohrvatski i sada se pojavljuje na skupovima emigranata. Pokretači ove organizacije su u stvari Aleksa Đilas i Mihajlo Mihajlov.

Među unutrašnjim neprijateljima, a naročito kod anarholiberala, prisutna su nastojanja da se legalizuju i sve češće se pojavljuju na javnim tribinama. Oni sada deluju u neformalnim grupama.

Branko Kostić, podsekretar u RSUP-u, upoznao je novinare sa stanjem kriminaliteta u SR Srbiji i ukazao da je u 1981. izvršeno ukupno 62.705 krivičnih dela. Od toga je polovina bila s nepoznatim izvršiocima, ali su organi bezbednosti rasvetlili oko 43,42 odsto u toku istrage. Prošle godine su podnete 42 krivične prijave za politička krivična dela, što je neznatno u ukupnom učešću kriminala. Zabeleženo je i 1.095 neprijateljskih istupa. Na putevima u SR Srbiji poginula su 1.242 lica, a povređeno je 14.439.

Inače, u SR Srbiji van pokrajina, nije bilo težih narušavanja reda i mira.

U toku razgovora novinari su obavešteni i o aktivnostima i manifestacijama kojima će biti obeležen Dan bezbednosti u SR Srbiji.

Članak B. Jankovića, *Politika* (Beograd), 8. maj 1982, 7.

DEZINFORMATORI I DEZINFORMISANI

Jedna od tako upadljivih osobina svih nedemokratskih režima jeste netačno i zlonamerno obaveštavanje kako građana u vlastitoj zemlji, tako i stranog javnog mnjenja. Nedemokratski režimi, u kojima su sredstva za informacije u potpunosti u rukama države, odnosno Partije, imaju mogućnosti za takve dezinformacije, koje su, bar teorijski, maksimalne.

Međutim, i na ovom polju dezinformacija postoje *subjekti i objekti*. Prvi, organizovano i zlonamerno, šalju netačne vesti u javnost; te iste vesti ovi drugi primaju ili ne primaju kao tačne. Mogućnosti, dakle, za dezinformacije zavise i od sposobnosti društva da bude, najpre, kritički raspoloženo, a potom da postavlja pitanja i da traži dokaze. Ima načina da ljudi postavljaju pitanja, bilo preko sredstava za informacije, bilo javno u društvu – čak i u najžešćim diktaturama. Najčešće nijedno takvo pitanje neće biti objavljeno, na mnoga neće niko da odgovori, a moguće su i represivne mere režima. Ali, sav taj, makar i nevidljivi, otpor „objekta“ dezinformacija utiče, posredno ili neposredno, na „subjekta“ dezinformacija, na nedemokratski režim.

U jugoslovenskim sredstvima informisanja dogodile su se dve značajne pojedinosti koje pokazuju da dezinformacije ne mogu uvek da uspeju, onako kako režim očekuje. Naime, aprila meseca, podsekretar u Sekretarijatu za unutrašnje poslove Srbije optužio je dva naša saradnika, Aleksu Đilasa i Mihajla Mihajlova, da sa „ekstremnom emigracijom“ stvaraju novu organizaciju za „treću Jugoslaviju“ na načelu okupljanja „svih emigrantskih organizacija“ i, ni manje ni više, u cilju „rušenja ustavnog poretka“. U stvari, mnogima i u zemlji poznato je da su se ta dva javna radnika založila u knjizi *DEMOKRATSKE REFORME* – zajedno sa drugom sedmoricom saradnika – za *demokratske reforme* protiv svakog „rušenja“ i svakog nasilnog preobražaja, bilo sistema bilo društva.

Ako na prvi pogled izgleda da je jugoslovenski čitalac možda ipak poverovao prethodnoj dezinformaciji jugoslovenskog režima, jedna druga pojedinost, samo

nedelju dana docnije, pokazuje da se broj građana u Jugoslaviji, koji „veruju“ režimu, smanjuje – i to naročito među mladima. Naime, u studentski beogradski centar došao je predsednik Saveta za štampu Centralnog komiteta SKJ, da odgovara na pitanja studenata o savremenim problemima Jugoslavije. Beogradski *Student* piše kritički 14. aprila o tome susretu, tj. da je odgovorni rukovodilac bio sve drugo do pošten sagovornik, da je odgovarao „uopšteno i neodređeno“, i da je hteo „podvaliti“ „mačkom u džaku“...

Dakle, dezinformacije o prošlosti kao i o sadašnjosti imaju sve manje uspeha, smanjuje im se „učinak“ i verovatno je da neće moći zadugo. Ali to nalaže i objektu dezinformacija, građaninu, da bude sve oprezniji i sve kritičniji.

Nаша reč (London), vol. 35, no. 336, jun-juli 1982, 1.

DEZINFORMACIJE I O DEZINFORMATORIMA

„Politika“ od 8. V, kao i „Ilustrovana politika“ od 8. V, prenosi izjavu podsekretara u Sekretarijatu za unutrašnje poslove Srbije, **dr Obrena Đorđevića**, u kojoj se kaže:

– Među **ekstremnom** emigracijom javila se nova grupa koja deluje pod nazivom „nova demokratska alternativa“. Ona zagovara ujedinjenje **svih emigrantskih** organizacija na takozvanom nacionalnom okupljanju, **na rušenju** ustavnog poretka u našoj zemlji i stvaranju neke nove „treće Jugoslavije“. Iza delovanja ove organizacije stoje **određene obaveštajne službe**. Na čelo je stavljen Aleksandar Karađorđević koji je u međuvremenu naučio srpskohrvatski i **sada se pojavljuje** na skupovima emigranata. Pokretači ove organizacije su **u stvari** Aleksa Đilas i Mihajlo Mihajlov“. (Podvučene reči od strane uredništva treba da ukažu na uobičajene dezinformacije režimske propagande).

Televizija Beograda prenela je takođe ovu vest 7. V, ali u ublaženom obliku tako da je nekim gledaocima izgledalo maltene kao propaganda za „novu demokratsku alternativu“... Ako čitaoci „Politike“ treba da progutaju uobičajenu režimsku propagandu, mlađi ljudi ne prihvataju lako ubajatenu režimsku propagandu. Evo šta i kako piše beogradski **Student** od 14. IV:

– Dom kulture „Studentski grad“ već poodavno ima lijepu tradiciju organizovanja tribina na kojima učestvuju poznati javni i kulturni radnici. Mada su tribine dobro posjećene, studenti često na njima dobijaju vrlo malo od onog što su očekivali. Razgovori su često uopšteni, a teme toliko poznate i prežvakane...

... Gost ovoga puta je bio Šime Kronja, zamjenik izvršnog sekretara CK SK Jugoslavije i predsjednik Savjeta za štampu... Teme su bar za studente bile vrlo interesantne: informisanje sa Kosova, problemi omladinske štampe i neki sporni intervjui...

Drug Kronja je na većinu pitanja odgovarao uopšteno i neodređeno kao da se studentima može podvaliti „mačka u džaku“... Kao što se i očekivalo, najviše pitanja je bilo na temu Kosovo u stilu: zašto je Kosovo bilo godinama tabu tema ... zašto se ćutalo o iseljavanju Srba i Crnogoraca. Na ova pitanja su dati već poznati odgovori... Nešto novo, što nismo znali, nije rečeno... Pokušao je da nam prepriča dnevne novine, neke članke u njima...

Na pitanje da li u našem društvu postoje tabu teme, odgovor je glasio: „Tabu teme ne postoje, ali postoje strogo povjerljive informacije...“ Zar treba svjetska štampa da piše o našim problemima, a kod nas se u Saveznoj skupštini lome koplja oko toga da li da to ide u javnost ili ne (vrh nema povjerenja u bazu)...

Mišljenja smo da je svaki gost dobrodošao u studentskoj sredini, pogotovo onaj koji će umjeti da na postavljena pitanja odgovori na zadovoljavajući način – precizno i konkretno, ne zaobilazeći istinu“.

Nаша reč (London), vol. 35, no. 336, jun-juli 1982, 19-20.

NAŠA REČ
London
Jun 1982

DR VLADIMIR DEDIJER O NAŠOJ REČI

U drugoj knjizi „Priloga za biografiju Josipa Broza Tita“, na strani 77, a u glavi o „Teoriji distance“, piše dr Dedijer svoju propagandu protiv **Naše reči**:

„Na vest da pišem ovu knjigu, naročito je žestoko reagovala četnička štampa. U monarhističkom listu **Naša reč** u Londonu, u kojem je sin Milovana Đilasa jedan od urednika, izišlo je nekoliko gnjevnih članaka protiv Tita i mene, gde se doslovno kaže da sam ‘ponovo postao idolopoklonik Josipa Broza-Rockfelera – jadne budale – goreg od Staljina’ (**Naša reč**, 1981, br. 325, str 31)...“

Naša reč (London), vol. 35, no. 336, jun-juli 1982, 20.

NAŠA REČ
London
Jun 1982

„OBAVEŠTENJE JUGOSLOVENSKOJ POLITIČKOJ EMIGRACIJI“

Pod gornjim naslovom izišao je letak pod potpisima dr B. Pešelj, V. Ivanovića, A. Đilasa, D. Tošića i A. Zulfikarpašića. Datum na letku je april, ali se u javnosti pojavio tek početkom juna.

Ovaj letak je falsifikat.

Nаша reč (London), vol. 35, no. 336, jun-juli 1982, 22.

Aleksa Đilas

ZA UKIDANJE SMRTNE KAZNE

Prema tvrđenju Saveznog javnog tužioca dr Vuka Goce Gučetića, koje je izneo u intervjuu u *Politici*, objavljenom 21. marta 1982. godine, u Jugoslaviji se godišnje izvrše tri do četiri smrtne kazne. Gotovo identični podaci mogu se dobiti i ako se analiziraju odluke apelacionih sudova u Jugoslaviji, u čijoj je nadležnosti potvrđivanje smrtne kazne ili njeno zamenjivanje nižom kaznom. Između 1968. i 1978. godine, vrhovni republički i pokrajinski sudovi, kao i savezni vrhovni sud, potvrdili su 36 smrtnih kazni.

Opravađavajući postojanje smrtne kazne, Savezni javni tužilac ističe da se ona u Jugoslaviji retko primenjuje. „Sto pravednika izgubi život“ – tvrdi on, aludirajući na veliki broj ubistava koja se svake godine počinu u Jugoslaviji – „da bi nad jednim kriminalcem bila izvršena smrtna kazna“. On zatim upozorava na to da Jugoslavija, po tome što ima smrtnu kaznu, ne predstavlja u svetu nikakav izuzetak, i navodi podatke Ujedinjenih nacija, koji pokazuju da dve trećine zemalja primenjuje smrtnu kaznu.

Dr Goce Gučetić ne navodi imena država koje imaju smrtnu kaznu. A bilo bi zanimljivo videti u kakvom se to društvu Jugoslavija nalazi! Jer, u Evropi na primer, smrtna kazna se u protekloj deceniji primenjivala gotovo jedino u sovjetskom bloku i u balkanskim zemljama. Jugoslavija, kao i u mnogim drugim oblastima, i ovde izgleda da ujedinjuje balkansku zaostalost sa komunističkom diktaturom istočnoevropskog tipa. Inače, smrtnu kaznu nema čak ni Nova Gvineja, a tokom 1982. godine i turska vojna hunta je javno razmatrala mogućnost njenog ukidanja. Većina država u Južnoj Americi – od kojih su mnoge desničarske diktature – takođe nema smrtnu kaznu.

U svakom slučaju, ni relativno retka primena smrtne kazne u Jugoslaviji, kao i njeno održanje kod priličnog broja zemalja u svetu, ne predstavljaju ubedljive argumente u prilog njenog očuvanja. Smrtnu kaznu i u Jugoslaviji i u svetu treba sasvim ukinuti.

Argumenti protiv smrtne kazne

I najobjektivniji i najpažljivije sproveden istražni i sudski postupak može da načini grešku i da osudi potpuno nevinog čoveka. Ako je osuđeni kažnjen zatvorskom kaznom, postoji mogućnost da bude oslobođen, ukoliko greška bude utvrđena. Stradanja kroz koja je prošao mogu mu biti bar delimično nadoknađena od strane društva. Smrtna kazna – to je sasvim očigledno – ne može se ni na koji način ispraviti. U tom smislu je smrtna kazna jedna *apsolutna kazna*. A budući da ljudske institucije nisu apsolutne – odnosno nisu ni sasvim pravedne, a ni nepogrešive – one ne treba ni da izriču i donose apsolutne (neopozive, neizmenjive i nepopravljive) osude.

Ovaj argument protiv smrtne kazne, koji se odnosi na sve pravosudne sisteme u svetu, posebno je pojačan dobro poznatom neobjektivnošću jugoslovenskog sudstva i njegovom zavisnošću od policije i od partijsko-državnih institucija.

Smrtna kazna je kršenje najosnovnijeg ljudskog prava – prava na život. Ona je prema tome duboko nehumana kazna. Ustavi velikog broja država u svetu insistiraju na postojanju neotuđivog prava na život. Ustav SFRJ (član 175) izričito kaže: „Život čoveka je neprikosnoven.“ Odmah zatim se dodaje: „Smrtna kazna može se izuzetno propisati i izreći samo za najteže oblike teških krivičnih dela.“ Ova druga tvrdnja očigledno protivreči prvoj. Jer nešto je „neprikosnoven“ jedino ako se *ni u kom slučaju* (pa prema tome ni „za najteže oblike teških krivičnih dela“) ne može oduzeti.

Smrtna kazna je usko povezana sa idejom da je počinitelj određene vrste nedela sasvim nepopravljiv i da se njegova „zločinačka priroda“ ne može da izmeni. Ne postoje međutim nikakvi naučni dokazi, bilo iz oblasti psihologije, sociologije, bilo iz neke druge naučne discipline, koji bi ovo potvrđivali. A čitava tradicija evropskog humanizma, i hrišćanskog, a i ateističkog, nedvosmisleno ukazuje na to da se nada u izmenu i poboljšanje čak i najtežeg zločinca nikada ne sme da odbaci.

Najprostija zdravorazumska predstava o ulozi zakona i sudova u društvu govori nam da oni treba da *kažnjavaju* one koji su nešto skrivili. Smrtna kazna, međutim ne kažnjava; ona nije kazna! Ona uništava krivca – a to je nešto sasvim drugo.

Nijedna *svrha kažnjavanja*, koju predviđaju savremeni zakoni, nije spojiva sa postojanjem smrtne kazne. Jugoslovenski zakon predviđa *tri* osnovne svrhe kažnjavanja (vidi: *Zbirka krivičnih zakona*, Beograd 1979; „Krivični zakon SFRJ“, Glava treća, „Kazne“, „Svrha kažnjavanja“):

- (1) sprečavanje učinioaca da čini krivična dela i njegovo prevaspitavanje;
- (2) vaspitni uticaj na druge da ne čine krivična dela;

(3) jačanje morala socijalističkog samoupravnog društva i uticaj na razvijanje društvene odgovornosti i discipline građana.

Suvišno je i napominjati da smrtna kazna nije nikakvo „prevaspitavanje“. No, ona nije ni „sprečavanje“; jer mada se uništavanjem, ubijanjem krivca on doista sprečava da za sva vremena čini bilo kakva dela, pa i krivična, to isto se može postići i njegovim zatvaranjem i izolacijom. Stoga je smrtna kazna suvišna i nepotrebna da bi se svrha kazne postigla.

Smrtna kazna se ni na koji način ne može dovesti u vezu sa „jačanjem socijalističkog morala“, niti je jasno na koji način bi mogla doprineti „jačanju odgovornosti i discipline građana“.

Pristalice smrtne kazne mogli bi, međutim, da insistiraju na tome da smrtna kazna ipak ima svrhu, jer utiče na „druge da ne čine krivična dela“. Doista, ovo je ujedno i najjači argument u prilog održanja smrtne kazne i na njemu pristalice smrtne kazne obično najviše i insistiraju. Postojanje smrtne kazne, tvrde oni, smanjuje broj teških krivičnih dela i zastrašuje potencijalne počinitelje. Zato ukidanje smrtne kazne neminovno mora da dovede do naglog porasta teških delikata, a posebno ubistava. Preterano milosrđe, pokazano prema krivcima, direktno ugrožava živote nevinih ljudi.

Ovaj argumenat ne može se pobiti ni logičkim ni moralnim razlozima. Nje ga ipak sasvim obesnažuju sva detaljna istraživanja koja su vršena u mnogim zemljama, da bi sasvim ubedljivo pokazala da ne postoji nikakva veza između postojanja i nepostojanja smrtne kazne i broja teških krivičnih dela, posebno ubistava. Niti je ukidanje smrtne kazne dovodilo do naglog povećanja broja ubistava, niti je njeno uvođenje taj broj smanjivalo. Važno je napomenuti da su ova istraživanja vršena u zemljama u kojima je smrtna kazna zamenjena zatvorskim kaznama. U situacijama u kojima je smrtna kazna jedina postojeća izvršiva kazna, odnosno u vanrednim stanjima građanskog rata, anarhije i nefunkcionisanja pravosudnog sistema, sasvim je sigurno da bi ukidanje smrtne kazne dovelo do povećanja teških krivičnih dela. Ukidanje smrtne kazne većina njegovih zagovornika i namenjuje zemljama koje imaju stabilan i funkcionišući pravni poredak.

Smrtna kazna je takođe veliko moralno opterećenje za one čija je dužnost da je izvršavaju, kao i za sudije koji treba da je izriču i potvrđuju. Ona je suprotna i principima lekarske etike, koja zahteva da se medicinsko znanje koristi isključivo za očuvanje i produženje ljudskog života. Budući da se smrtna kazna sme da izvrši samo nad fizički i duhovno zdravim čovekom, što se utvrđuje lekarskim pregledom, kao i da se nastupanje smrti prilikom izvršenja kazne takođe utvrđuje od strane lekara, lekari se ovim uključuju u delatnosti koje su suprotne duhu i moralu njihovog poziva.

Neophodnost javne rasprave

Samo postojanje smrtne kazne u Jugoslaviji ne može se smatrati za nešto posebno neobično. Mada je smrtna kazna danas ukinuta u priličnom broju zemalja, i u njima je ona još ne tako davno postojala. U istoriji gotovo da i nije bilo društva bez smrtne kazne.

Ono što je zaista izuzetno u vezi smrtne kazne u Jugoslaviji jeste nedostatak javnog raspravljanja o tom pitanju. Ako se izuzme nekoliko kraćih diskusija sa veoma skromnim brojem učesnika, koje su pre nekoliko godina vođene na televiziji i u štampi, gotovo da i nije bilo rasprava o ovoj temi, niti su o njoj objavljeni neki značajniji tekstovi. A od mnogobrojnih knjiga, koje su o smrtnoj kazni štampane na svim značajnijim svetskim jezicima, nijedna nije kod nas prevedena.

Glavni uzrok ovom odsustvu javnog dijaloga jeste jugoslovenski jednopartijski režim koji sprečava javne rasprave o bilo čemu što je, makar i sasvim indirektno, povezano sa vlašću i politikom. Građani se nerado mešaju u sve ono što partija i njena država proglašava za svoj domen. Jugoslovenski režim nije nikada javno zabranio raspravu o smrtnoj kazni ili unapred odbacio zahtev za njenim ukidanjem, niti je neko od malobrojnih koji su se za taj problem interesovali, bio zbog toga progonjen i kažnjava. Ali i vladajuća birokratija i obični građanin sa nepogrešivom intuicijom osećaju da bi samostalna inicijativa građana radi ukidanja jednog zakona (odnosno jedne zakonom predviđene kazne), ili makar samo njegova javna kritika, bili važan presedan, jer bi predstavljali angažovanje i politizaciju ljudi izvan institucija koje kontroliše partija, i čak, delimično, budući da partija podržava smrtnu kaznu, i *protiv* njihove volje.

Postoji međutim još jedan uzrok ovome upadljivom odsustvu javne rasprave o smrtnoj kazni. To je, sasvim jednostavno, nedostatak interesovanja za problem smrtne kazne. O smrtnoj kazni se ne čuti samo u javnosti; o njoj se vrlo malo i vrlo retko raspravlja i u uskim krugovima inteligencije, među prijateljima i za vreme razgovora u privatnim stanovima. Ljudi čute zato što ne razmišljaju, a ne razmišljaju zato što su ravnodušni.

Čak i protivnik smrtne kazne ne može a da povremeno ne bude uznemiren sumnjom: možda je takva kazna ipak neophodna? I zaista, postoje ozbiljni argumenti u prilog smrtne kazne. Ipak, valja napomenuti: sama činjenica da postoje argumenti i za smrtnu kaznu, i protiv nje, jeste, na kraju krajeva, argument protiv smrtne kazne. Jer ako postoji dilema, koja se ne može razrešiti na jasan i nedvosmislen način, o tome da li je neophodno da se jednom ljudskom biću oduzme život ili ne, onda je istovremeno i razumno i humano poštedeti ga smrti.

Bitno je ovo: niti su ljudi koji su za smrtnu kaznu zli, neplemeniti, glupavi i primitivno osvetoljubivi, niti su protivnici smrtne kazne oličenje svih ljudskih vrlina.

Tragičnost jugoslovenske situacije nije, dakle, u tome što postoji smrtna kazna, ili što izvestan broj ljudi (možda čak i većina) veruje u potrebu njenog održanja, već što se o tome problemu uopšte i ne razmišlja i ne govori. Ta tišina, ta ravnodušnost istovremeno su i deo i karakteristika naše intelektualne i kulturne klime. One dokazuju da se kod nas smrtna kazna prihvata kao „normalna“ i „prirodna“ (a danas je za takvu ne smatra ni većina njenih pristalica) i da još uvek kod većine ljudi nije prevaziđena ideja o zakonskoj kazni kao osveti, odmazdi i „vraćanju istom merom“.

Čak i ako odluči da održi smrtnu kaznu – a nadamo se da će odlučiti suprotno – jedno slobodno i umno društvo mora o njoj prethodno mnogo da razmišlja i polemise.

Država i dželat

O smrtnoj kazni se ne razmišlja i ona se ne dovodi u pitanje i zato što se bez ikakvog otpora prihvata kao neotuđivo pravo države da, pod izvesnim uslovima koje prethodno sama odredi, oduzima živote svojim građanima (ili, tačnije, podanicima) i da bez ovog „prava da ubija“ ona ne bi ni bila prava država. Kao da se u Jugoslaviji nesvesno prihvata ideja, koju su izneli neki mislioci u prošlosti, zalažući se za očuvanje autokratskih režima, da se na osnovi društvenog poretka nalazi dželat.

Jugoslovenski režim nije u poslednjih desetak godina primenjivao smrtnu kaznu (ako se izuzmu pogubljenja nekoliko terorista) za počinitelje političkih krivičnih delikata. Smrtna kazna nije, dakle, pretila disidentima, kritičarima režima i njegovim političkim protivnicima. Oni su kažnjavani i zastrašivani na druge načine. Pretilo im se otpuštanjem sa posla, onemogućavano je njihovo javno delovanje, napadni su i klevetani u štampi, a nije im bilo dozvoljeno da se brane, oduzamani su im pasoši. A kada bi se sva ova sredstva pokazala kao nedovoljna, režim bi ih hapsio i slao na višegodišnje robije.

Kategorično se može tvrditi da nije bilo disidenata koji su se plašili da bi ih režim zbog njihove delatnosti mogao osuditi na smrt. A ipak, smrtna kazna je nesumnjivo imala uticaja na delatnost opozicije i na politički život zemlje u celini. Samim svojim postojanjem, ona je opominjala, pretila. Smrtna kazna je ono poslednje sredstvo koje država – ako to zaista želi, ako smatra da je to zaista potrebno, ako protivnici „preteraju“ – može da upotrebi. Kada se izvesne granice pređu – a režim ih svesno i namerno nikada precizno ne određuje – čeka smrt.

Zakon predviđa da se smrtna kazna izvršava bez prisustva javnosti, a i samo mesto izvršenja nije poznato. Delimično opravdanje za ovakvu tajnost izvršenja smrtne kazne, bila bi i razumljiva težnja da se izbegne vulgarni senzacionalizam i suviše uznemiravanje, koji bi inače propratili izvršenje smrtne kazne. Neprisustvovanje

javnosti, međutim, znatno pojačava i politički efekat smrtne kazne. Diktature se plaše javnog delanja i govora, slobodne reči koju ljudi jedni drugima upućuju. Sva-ka diktatura voli tajnost. Čak i više od toga: tajnost joj je u toj meri neophodna, da težnja ka njoj postaje vremenom deo same prirode diktature. Smrt bez javnosti – za razliku od one u prisustvu od države nezavisnih svedoka, pa čak i od javnog pogubljenja koje, mada varvarsko, ipak predstavlja rizik za državu, jer može da izazove proteste ljudi ili pobunu – jeste za osuđenika zbog političke krivice, dvostruka smrt: nestanak njegove ličnosti i nestanak onoga zašta se on zalaže, nestanak njegovih ideja, principa, reči, koji ostaju nezapamćeni od ljudi.

Sa podjednakom opsednutošću sa kojom teži tajnosti, diktatura beži od istine. Smrtna kazna uništava čoveka, a sa njim nestaje i sve ono što je on video, čuo, znao. Smrtna kazna je zato sredstvo koje država može da iskoristi da bi uklonila ne samo protivnika, već i svedoka, učinivši ga za sva vremena nemim. Borba protiv svemoći države i partije mora zato da bude i borba protiv njene moći da odlučuje o životu i smrti.

Smrtna kazna i demokratske reforme

Ukidanje smrtne kazne je samo po sebi jedna demokratska reforma, a i korak ka većoj opštoj slobodi.

Ukidanje smrtne kazne je povezano sa demokratijom. Upravo demokratske zemlje, odnosno države koje poštuju lične i građanske slobode, bile su i prve koje su ukinule smrtnu kaznu. Gotovo da danas u svetu nema demokratske zemlje koja ima smrtnu kaznu, a istovremeno su retke i diktature koje su je ukinule. Demokracija i ukidanje smrtne kazne, mada povezani, nisu i nerazdvojni. Društva koja su prva ukinula smrtnu kaznu, imala su najčešće dugo vremena pre toga visok stepen ličnih i građanskih sloboda; znači, moguća je i demokratija sa smrtnom kaznom. Uvođenje smrtne kazne u, na primer, švedsko ili britansko zakonodavstvo, ne bi ove zemlje pretvorilo u diktature. A jedna diktatura, samim tim što bi ukinula smrtnu kaznu, ne bi nadoknadila nedostatak demokratije.

Ipak, mada ne predstavljaju jedna drugoj nužan preduslov, demokratija i ukidanje smrtne kazne su srodne po tome što su izraz jednog istog demokratskog, odnosno humanističkog duha koji ljudsku ličnost i ljudski život doživljava kao centralnu vrednost društvenog života i trudi se stoga da je učini nepovredivom. Jednostavnije rečeno, društvo koje pojedincu daje slobode i omogućava njegovo slobodno političko i društveno delovanje, koje, dakle, u tolikoj meri ceni pojedinca, prirodno će težiti da i ljudski život (pa makar to bio i život zločinca), smatra za veoma „skup“. A društvo koje ne želi da oduzme život ni jednom svom građaninu, pošto-vaće utoliko više i ljudsku ličnost uopšte.

Ukidanje smrtne kazne u Jugoslaviji značilo bi jedno veoma bitno približavanje Evropi u kojoj nema smrtne kazne. To ne bi bilo puko imitiranje Evrope, niti presađivanje na naše tlo jedne nama tuđe ideje i institucije. Naprotiv, to bi bilo samo povezivanje sa najboljim tradicijama evropske kulture – sa idejama racionalizma i prosvetćenosti, humanizma, kao i sa izvesnim hrišćanskim principima – i dublje uklapanje u civilizaciju kojoj mi inače pripadamo.

I Jugoslavija između dva rata, „stara“ Jugoslavija sa monarhijom na vrhu, i „nova“ komunistička Jugoslavija, imaju, kao jednu od i inače ne tako malobrojnih zajedničkih osobina i sličnosti, upravo smrtnu kaznu. Demokratska Jugoslavija, ukoliko ikada bude stvorena, treba da prekine sa ovom tradicijom i da je odbaci sa podjednako strašću i samouverenošću sa kojom će odbaciti i sve drugo što umanjuje vrednost ljudske ličnosti i sputava i ograničava njenu slobodu. I prva i druga Jugoslavija imale su dželata; možda ne baš u osnovi poretka i kao njegov temelj, ali u svakom slučaju „pri rucu“ i uz poredak, kao neophodnog asistenta, spremnog da u slučaju „potrebe“ krene na posao.

Dželat je nepotreban demokratskom društvu. Treća Jugoslavija zato neće imati smrtnu kaznu.

Vane Ivanović i Aleksa Đilas, urednici, *Zbornik o ljudskim pravima*,
izdavač „Demokratske reforme“, London 1983, 165-170.

Tekst u *Zborniku* je tek neznatno doteran i prilagođen esej „Za ukidanje smrtne kazne“,
Naša reč (London), vol. 35, no. 337, avgust-septembar 1982, 4-6.

LEVI BRITANSKI LIST O JUGOSLOVENSKOM REŽIMU

Majsko izdanje *Naše reči* u poslednjem trenutku je zabeležilo članak „Uprkos promenama – tamo je (u Jugoslaviji) još uvek ružno lice nasilja“, članak koji se pojavio u levom laburističkom nedeljniku *Tribune* od 16. aprila, iz pera **Waltera Kendalla**. Naša redakcija obećala je da kaže nešto više o tom članku.

Pisac članka najpre ukazuje na greške zapadne štampe koja je, povodom Titove smrti, odmah zakukala nad navodnom sovjetskom opasnošću – koja, prema osveštanom britanskom pravilu, „zahteva“ da se svaki represivni režim pomogne u otporu Sovjetima. Niti je sovjetska vojska napala niti se režim raspao.

Ukazujući na teške probleme u privredi Jugoslavije – dugovi, inflacija, nezaposlenost – pisac se zadržava na problemu stalnih nemira na Kosovu. Ali Kendall ukazuje i na činjenicu da, iako prividno individualne slobode u SFRJ izgledaju značajne u poređenju sa istočno-evropskim zemljama, kada je reč o političkoj opoziciji – jugoslovenski režim je sačuvao „okrutno i ružno staljinističko lice“. Navode se svi skoriji slučajevi represije: Neđo Janjić, Momčilo Selić, Vladimir Marković u psihijatrijskoj bolnici, radnik Jovo Ilić, „pretnje **Aleksi Đilasu zbog čega je stavljen pod zaštitu britanske policije**“. Pisac članka govori o političkim ubistvima koje vrši jugoslovenska politička policija po Zapadnoj Evropi, navodeći otkrića nemačke policije koja je našla listu od 65 imena koja se nalaze na spisku za likvidaciju.

Pisac članka Kendall zahteva da se Laburistička partija Velike Britanije, koja uživa izvestan ugled u jugoslovenskom režimu, kao i sama Velika Britanija – da se angažuje u radu na pomaganju procesa promena u Jugoslaviji. Takođe treba da se britanski sindikati više angažuju u pomoći radničkoj klasi u Jugoslaviji, koja štrajkuje više nego i jedna druga komunistička zemlja. Na kraju, zahteva da Laburistička partija, ne samo uzme u zaštitu Aleksu Đilasa, već i da zahteva da se **Milovanu Đilasu** da pasoš, kako bi kao posmatrač mogao da prisustvuje kongresu stranke ove godine.

Milan Blažeković

ALEKSA ĐILAS O TUĐMANOVOJ KNJIZI NACIONALNO PITANJE U SUVREMENOJ EUROPI

The South Slav Journal iz Londona donosi u 4. svesku (broj 3, jesen 1981.) prikaz knjige Franje Tuđmana „*Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*“ (Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1981.) i njezinog američkog izdanja *Nationalism in contemporary Europe* (Columbia University Press, New York 1981.). Prikaz je napisao Aleksa Đilas (rođ. 1953.), koji na londonskoj *School of Economics and Political Science* radi na doktorskoj tezi o odnosima između nacionalizma i komunizma s posebnim osvrtom na hrvatski nacionalizam. S obzirom na spomenutu okolnost, Đilasovo mišljenje o Tuđmanovoj knjizi nije bez interesa.

Za Tuđmana pisac veli, da je jedan od onih rijetkih disidenata u Jugoslaviji, koji u svojim spisima i političkoj djelatnosti uspješno spajaju strastveno zanimanje za svoj narod s jednako snažnim interesom za ljudska prava i slobodu pojedinca. Zato je Tuđman toliko demokrata, koliko je hrvatski nacionalist, veli pisac, i smatra, da je ljubav za demokraciju i slobodu, koje ističe većina nacionalista u Jugoslaviji, samo krinka autoritarnih i etatističkih političkih vjerovanja. Đilas spominje Tuđmanovo suđenje 1981. zbog „neprijateljske propagande“ i „nacionalizma“ i naglašava da Tuđman *jest* nacionalist, ali koji ne potiče nacionalnu mržnju, niti izaziva nasilje. Jugoslavenski tisak ga je napao zbog pro-ustaških simpatija i optužio ga, da pripada fašističkim snagama, koje su pobijedene u zadnjem ratu. Tuđman je, međutim – veli pisac – bivši partizanski general pa ta optužba zvuči „čarobno orwellianski“, da zatim zaključi svojim sudom: „Tuđman, naravno, nije ni pokvareni fašist, niti krvožedni ustaša. On je demokratski hrvatski nacionalist – o tome ne može biti sumnje.“

A. Đilas smatra, da Tuđmanovi pogledi, koje iznosi u svojoj knjizi, nisu nužno ispravni. Tuđman pokušava pokazati, da je nezavisna narodna država najbolji okvir za zaštitu prava pojedinca. Međutim, veli pisac, njegova će knjiga u očima

zapadnih intelektualaca, „koji ne mogu bez zebnje čak niti izgovoriti riječ nacionalizam“, biti snažna opomena, da je u modernom svijetu borba za *prava pojedinca* često nerazdvojivo vezana s brigom za *kolektivna prava* njegovog naroda. A to je, izgleda, za Đilasa i neke zapadne intelektualce neprihvatljivo. Braniti prava pojedinca, to da; braniti prava jednoga naroda, to je previše, a pogotovo, ako se radi o hrvatskom narodu. To je opći utisak o Đilasovom stavu u tom osnovnom pitanju.

Pisac, možda s pravom, prigovara Tuđmanu, da je, dokazujući svoju osnovnu tezu o nužnosti nacionalizma kao potrebnog preduvjeta za razvoj modernog industrijskog društva, naveo previše manje poznatih primjera, umjesto da je neke poznatije opširnije obradio.

Prema piscu, najzanimljiviji je dio knjige onaj, koji je posvećen nacionalnom pitanju u istočnoj Europi i njegovom odnosu prema komunizmu, te ističe, da je za Tuđmana Sovjetski Savez jednostavno ruska država. Inače izgleda, da pisac ne dijele Tuđmanovo mišljenje o gospodujućem narodu u višenarodnim državama, kao i o motivima pojedinaca, koji se suprotstavljaju sili gospodujućeg naroda. Pisac, naime, upozorava, da je vrlo teško pitanje uzročnosti (kauzaliteta) u društvenim znanostima i analiza uzroka ljudskog djelovanja uopće, jer je nemoguće reći sa sigurnošću, što su bili razlozi pojedinca, recimo ustaškog vojnika, da se „prikluči pokretu i počinu stanovite zločine“. Također je u pitanju jačina i svrha odmetničkog djela, veli pisac, pa uzima kao primjer hrvatskog seljaka, kojega su srpski žandari premlatili i zatvorili, koji može odlučiti, da postane neprijatelj srpske policije i „establishmenta“ ili srpske nacije uopće, i da kao način političke borbe izabere protest ili demonstracije, ili može postati terorista ili počinitelj masovnih ubojstava i genocida. Pisac misli, da rasno, nacionalno i gospodarsko nasilje nije nikada jedini uzrok oblikovanju političkih pogleda pojedinca i kroz to ustrojstva političkih pokreta; po njegovu mišljenju, „ustaški masakri“ slijedili su „ustašku ideologiju i političku praksu, koje su ranije oblikovali brojni utjecaji: povezanost s fašizmom i nacionalsocijalizmom, prihvaćanje političkog umorstva, bezrazlični teroristički podhvat u prvim danima pokreta, opće političko ozračje u vrijeme pojave totalitarizma i masovnog terora, bezrazlično primanje kriminalaca u pokret itd.“ – Zanimljivo bi bilo, da je pisac naveo utjecaje, koji su oblikovali četničku i partizansku ideologiju i političku praksu prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Teško je vjerovati, da će to pitanje Đilas raspraviti u svojoj doktorskoj radnji, jer on piše o odnosima nacionalizma i komunizma s posebnim obzirom na hrvatski nacionalizam, a ne i na srpski ili jugoslavenski.

Pisac nadalje kaže, da je pitanje *kauzaliteta* povezano s pitanjem *odgovornosti* pa smatra, da Tuđman previše inzistira na srpskoj predratnoj hegemoniji, „jer vjeruje, da ova na neki način uklanja krivnju za ustaške zločine sa hrvatskog naroda“. A. Đilas smatra da, kada i ne bi bilo predratne srpske hegemonije, ustaške

se zločine ne bi moglo predbaciti cijelom hrvatskom narodu. Stoga je, veli on, Tuđmanova obrana i kriva (jer su ustaše zaista odgovorni) i suvišna (jer se hrvatski narod kao cjelina ne može okriviti), te da je „crna legenda“ o hrvatskom narodu u Jugoslaviji sama po sebi legenda, jer „teorije“ o „povijesnoj odgovornosti“ hrvatskog naroda nisu nikada postale dijelom službene doktrine, niti je to ikada javno spomenuto. Nažalost, pokolji Hrvata bez razlike spola, dobi i stranačke i vojničke pripadnosti neposredno poslije rata kod Bleiburga, Maribora itd., te marševi smrti od slovenske do rumunjske granice, ne potkrepljuju ovo Đilasovo mišljenje. Jedno je „teorija“, o kojoj se javno ne govori, a drugo je praksa, koja se je provela i još uvijek u raznim oblicima provodi, a sve to zbog udesetostručenih ustaških nedjela za vrijeme rata.

Pisac se dosta opširno bavi Tuđmanovom tvrdnjom, da je broj ustaških žrtava pretjeran, što mu je također stavljeno u optužnicu kao zločin „neprijateljske propagande“. Navodi Tuđmanove argumente o fizičkoj nemogućnosti izvršenja 600.000 umorstava samo u Jasenovcu, pa dodaje i jedan svoj argument: „problem prijevoza u logor tako velike mase ljudi“. Također spominje Tuđmanovu kritiku broja ratnih žrtava od 1.700.000, koje se svode na nekih 700.000 do 800.000, pa zaključuje da to znači da je cijela Jugoslavija izgubila onoliko ljudi koliko se službeno pripisuje samo logoru Jasenovac. Nakon spomena Tuđmanovog broja od 60.000 poginulih u svim logorima u Hrvatskoj, Đilas na neki način stavlja u sumnju Tuđmanovu argumentaciju time, što veli, da će stranim posmatračima izgledati nevjerovatna nesuglasnost o najosnovnijim povijesnim činjenicama, gdje se brojevi jedni od drugih razlikuju za deset puta, pa zaključuje, da jugoslavenska povijest trpi od toliko mitova i falsifikata, da još treba izvršiti čak i naosnovnija istraživanja.

A. Đilas prigovara Tuđmanu, da ne spominje gubitke srpskog pučanstva unutar NDH, i to onih, koji su nastali izravnom akcijom ustaških jedinica te veli, da oni nisu pravo pobrojani poslije rata i da će to biti krajnje teško učiniti poslije toliko godina. S gledišta povijesne uzročnosti, ustaški pokret je, veli, glavni krivac za smrti, čije okolnosti (genocid, hrvatski protuteror, žrtva rata kao vojnik) je teže ustanoviti, nego opći broj ljudi koji su izgubili život.

Pisac također prigovara Tuđmanu pristrasnost, kada tvrdi, da su partizani bili protiv NDH, jer je ona bila zapreka uspostavi Jugoslavije, pa ističe, da je NDH bila prirodni neprijatelj komunista, jer je bila u savezu s Njemačkom i Italijom, a njome je vladala antikomunistička skupina, tj. Ustaški pokret. Zatim se pita pisac: a zar ona nije bila jednako „prirodni“ neprijatelj srpskog pučanstva, koje se je borilo protiv nje, ne da uspostavi Jugoslaviju po nekom tajnom planu, nego jer je to bio jedini način da biološki preživi? – Ovaj posljednji Đilasov argument nije posve logičan, jer hrvatska država nije „prirodni“ neprijatelj nijednog dijela svojih građana, dok se oni protiv nje ne dižu. Naprotiv, izgleda, da je srpsko pučanstvo

prirodni neprijatelj svake hrvatske države, jer ono u hrvatskoj državi gubi svoj privilegirani položaj.

Đilas tvrdi, da Tuđman, polazeći od navodne činjenice kontinuiteta srpske prevlasti prije i poslije rata u Jugoslaviji, precjenjuje jugoslavenstvo i velikosrpstvo u partizanskom pokretu i komunističkoj partiji za vrijeme rata. Jugoslavenstvo partizana na kraju rata – veli – posljedak je ratnog iskustva, u kojemu se je „pan-jugoslavenski partizanski pokret“ pokazao jačim, dok su „posebni nacionalistički pokreti“ bili poraženi i uvelike kompromitirani. Nadalje Đilas stavlja u sumnju Tuđmanovo mišljenje, da je Hrvatska bila ključni čimbenik u partizanskoj pobjedi, tvrdeći, da su komunistički kadrovi iz Srbije i Crne Gore bili barem toliko važni kao hrvatski, i da su Srbi iz Hrvatske 1941. i 1942. predstavljali većinu partizanske vojske.

Premda to Tuđman nigdje otvoreno ne kaže, nema sumnje, da on vjeruje, da je uspostava nezavisne države jedini put za hrvatsku nacionalnu i političku emancipaciju, veli Đilas, i dodaje, da bi se ta država, prema Tuđmanu, uklopila u Europu. Uspostava hrvatske države, nastavlja Đilas, nužno postavlja pitanje, koje bi zemlje bile u nju uključene, pa izražava rezervu glede Tuđmanovog tvrđenja, da jezično, etnički i politički bosanski muslimani gravitiraju prema Hrvatskoj. Đilas veli, da se stanoviti broj muslimanskih intelektualaca smatra Srbima, da je jugoslavenstvo uvijek bilo jako u Bosni i da je jačanje republičkih autonomija u sedamdesetim godinama dovelo do „posebnog ali prilično jakog bosanskog pokrajinskog nacionalizma“.

Ovim povodom Đilas postavlja pitanje: Kako bi se odlučio proces integracije Bosne u Hrvatsku? Da li bi trebalo provesti neku vrst referenduma za cijelu današnju Bosnu i Hercegovinu, ili za pojedine dijelove unutar nje? Da li će biti pretjerani gubitak srpskog pučanstva za vrijeme rata nekako „uračunat“ u srpske glasove? Ako ne, veli Đilas, onda Srbi ne bi zaboravili potužiti se, da su ustaški masakri Srba promijenili nacionalni omjer u hrvatsku i muslimansku korist. Ako pak Bosna nekako jasno odluči, da hoće biti dio Hrvatske, što bi bila prava Srba u novoj državi? – pita Đilas. – Svakako bi se integracija Bosne i Hercegovine u Hrvatsku trebala provesti u skladu s voljom naroda cijele zemlje. Ako bi se vodilo računa o poginulima, onda bi trebalo uzeti u obzir i poginule na hrvatskoj, katoličkoj i muslimanskoj, strani od ruku četničkih i četničko-partizanskih. Prava Srba u Hrvatskoj ne mogu biti ni veća ni manja od prava ostalih građana u državi, koja treba biti temeljena na opće priznatim demokratskim načelima.

Đilas također pobija Tuđmanovo mišljenje, da su se komunisti za vrijeme zadnjeg rata trebali boriti za uspostavu nezavisnih država, a ne za „novu“ Jugoslaviju, što treba pripisati utjecaju centralističkog i hegemonističkog nacionalizma unutar KPJ pa veli, da Tuđman ne donosi dokaza niti za postojanje takovog nacionalizma, a kamo li za njegovu odlučujuću snagu.

Pisac smatra, da Tuđman krivo vjeruje, da je politika Kominterne u dvadesetim godinama, koja je tražila raspad Jugoslavije „kao tamnice naroda“, obvezivala komuniste, da garantiraju nacionalnu i državnu nezavisnost čak i s njima na vlasti. To je bio – kaže Đilas – promičbeni slogan, da okupi oko sebe nezadovoljne nacionalizme i nikada nije bio bitni dio komunističkog vjerovanja. Naivno je misliti, kako to misli Tuđman, da je KP ikada bila za nezavisnost bilo koje male države, hrvatske ili koje druge. Komunističke se zemlje moraju okupiti oko Sovjetskog Saveza, da on konačno obuhvati cijeli svijet. „Da je Tuđmanova socijalistička Hrvatska bila uspostavljena na kraju rata, imala bi ona istu nacionalnu nezavisnost, koju Sovjetski Savez tako milostivo podjeljuje danas (recimo) Bugarskoj ili Ukrajini“ – zaključuje A. Đilas.

Sve kada bi jedna „nezavisna socijalističko-komunističko-nacionalistička“ Hrvatska bila spojiva s komunističkom ideologijom i praksom, i kada bi to bilo jedino pravo i pravedno rješenje sukoba između Srba i Hrvata – Đilas se pita, da li bi to bilo provedivo u teškoj situaciji rata i građanskog rata? To bi pretpostavljalo da komunističko vodstvo 1941. i 1942. kaže partizanskim vojnicima (od kojih su većina bili Srbi), da se bore za socijalističku i nezavisnu Hrvatsku, u kojoj će biti manjina. Zato što KP nije vodila takovu politiku i nije počinila samoubojstvo, Tuđman je optužuje zbog unitarizma i srpskog nacionalizma – završava Đilas ovo problematiku, potvrđujući navedenom pretpostavkom ono, što je ranije pobijao, tj. postojanje srpskog hegemonističkog nacionalizma unutar KPJ.

Pisac se ne upušta u Tuđmanovu analizu hrvatskog pitanja u poratnoj Jugoslaviji, u kojoj „Tuđman upotrebljava mnoge tradicionalne argumente iz *Hrvatskog proljeća*“, jer bi to značilo upustiti se u potpunu polemiku s ideologijom hrvatskog nacionalizma. – Međutim, upravo ova analiza argumenata hrvatskog pitanja, kojoj je A. Đilas sada izbjegao, predstavlja bît čitavog problema nacionalizma, kojemu je Tuđman posvetio mnogo pažnje i prostora u svojoj knjizi.

Prikaz A. Đilasa knjige Franje Tuđmana *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* sadrži dosta opažanja, koja je bilo vrijedno iscrpno navesti, bez obzira, da li se s njima slažemo ili ne. Nadati se je, međutim, da će se pisac u svojoj doktorskoj radnji osvrnuti na argumente Franje Tuđmana u vezi s hrvatskim pitanjem u Jugoslaviji.

VUNENA VREMENA NA SAJMU KNJIGA U FRANKFURTU

Sajam knjiga u Frankfurtu, u Zapadnoj Nemačkoj, najveći je i najposećeniji sajam knjiga u svetu. Izlažu na njemu i brojni jugoslovenski izdavači. „Prosveta“ je jedan od najvećih jugoslovenskih izdavača.

„Prosveta“ je štampala i zbirku pesama Gojka Đoga VUNENA VREMENA, koja je spaljena a pesnik osuđen zbog kritičkih satiričnih stihova o jugoslovenskom društvu, vladajućoj klasi i o samom Titu.

Zbirku VUNENA VREMENA zatim je štampala i Naša reč.

Poštovaoci poezije i prijatelji Naše reči stavili su ovo novo izdanje na štand Prosvete, u hali 5, u nedelju ujutru 1. oktobra. U to vreme je frankfurtska izložba knjiga najposećenija.

Jugoslovensko osoblje štanda došlo je sa zakašnjenjem i, kada su Đogine knjige primećene, dignuta je velika uzbuna. Đogine knjige stavljene su i na štandove drugih jugoslovenskih izdavača.

Ubrzo su pozvani i agenti iz jugoslovenskog konzulata da pomognu svojim već i onako brojnim kolegama. Raspitivali su se da li Naša reč ima svoj štand na izložbi. Na žalost, još uvek nema. Ali ako jugoslovenski režim nastavi da zabranjuje i spaljuje knjige, Naša reč će nastaviti da ih štampa i izlaže.

Na fotografiji, koju prilažemo, vide se u desnom uglu četiri primerka VUNENIH VREMENA baš na štandu „Prosvete“.

NAŠA REČ
London
Novembar 1982

PISMO PREDSEDNIŠTVU SFRJ

U časopisu *Encounter*, u broju za septembar-oktobar 1982, objavljeno je sledeće pismo:

Poštovani g. uredniče,

U novembru prošle godine g. Leonard R. Sussman, direktor **Freedom House** u Njujorku pozvao je Milovana Đilasa, kome je sada 71 godina, da govori povodom 40. godišnjice osnivanja ove ustanove. M. Đilas, međutim, nema pasoša. Jugoslovenske vlasti su mu uskratile pravo da putuje u inostranstvo zbog njegove podrške ljudskim pravima i demokratskim reformama.

Shodno tome mi smo 9. februara 1982. uputili jugoslovenskom Predsedništvu pismo sledećeg sadržaja:

„Predsedništvu Socijalističke Federalne Republike Jugoslavije.

Obraćamo Vam se s molbom da dozvolite ponovno izdavanje pasoša Milovanu Đilasu kako bi on mogao prihvatiti poziv **Freedom House**-a da održi predavanje.

Kao što znate, M. Đilas ne želi da napusti Jugoslaviju permanentno. Međutim, on bi iskoristio priliku da poseti prijatelje i rodbinu u inostranstvu, i prihvatio bi pozive da održi predavanja.

Takav gest sa Vaše strane bio bi primljen sa priznanjem da je u duhu istinske demokratije koja se zalaže za međunarodno razumevanje i razmenu ideja“.

Ovo su pismo takođe potpisali profesor Ernest Gellner, Melvin J. Lasky, profesor Raymond Aron, Sir Ernest Gombrich, Baroness Lee, Bryan Magee, Sir Karl Popper, i Herman Vouk. Na ovo pismo nije stigao nikakav odgovor.

Evropski novinari bi trebalo da se upoznaju sa ovim predmetom kako bi Milovan Đilas bio u mogućnosti da prihvati upućen mu poziv.

London NW3

Jean Medawar
P. P. Medawar

Napomena uredništva **N a š e r e č i:** Predsedništvo SFRJ nije odgovorilo na ovo pismo, iako su ga potpisale ugledne ličnosti kao poznati pisac **Gellner**, urednik „Encounter“-a **Lasky**, član Francuske akademije **Aron**, istoričar umetnosti **Gombrich**, bivši ministar za umetnost u Velikoj Britaniji **Lee**, ugledni filozof i britanski narodni poslanik **Magee**, najveći živi filozof **Popper** i nobelovac za biologiju **Medawar**.

Naša reč (London), vol. 35, no. 339, novembar 1982, 20.

Zvonimir Vučković

RATOM SE NE REŠAVAJU NACIONALNA, KLASNA I POLITIČKA PITANJA

Želim, i to vrlo kratko, da se osvrnem na nedavno izdatu knjigu od strane naših prijatelja u Engleskoj: „Deomokratske reforme“. U njoj sam našao uglavnom dve vrste članaka: jedne koji se bave tretiranjem naših problema (članci N. Petrovića, A. Đilasa, M. Mihajlova, dr Lapene i Konstantinovića) i druge koji na najneposredniji način tretiraju probleme reforme sistema, privrede, i između ostalog i spoljne politike (članci M. Đilasa, D. Tošića, V. Ivanovića i dr Sirca). Čitajući pomenute članke, čovek jedva oseti dah optimizma, dok su opreza i rezervisanost jasnije ispoljene. Ono što svi pisci dele, to je, izgleda mi, mišljenje da je nasilno obaranje režima ne samo neizvodljivo nego da bi takav potres danas, i kad bi bio moguć, počinio nenadoknadive štete. Rušenjem i ubijanjem ni jedan problem neće biti rešen. Krajnje je vreme osloboditi se psihologije koje se od rata nismo otresli i koja još uvek snažno utiče na naša rezonovanja, da se ratom rešavaju nacionalna, klasna i politička pitanja. Zbog takve psihologije mi smo i dobili, i još uvek imamo režim koji je sam po sebi beskrajni rat protiv svih koji odvoje mišljenje po ma kom pitanju, jer se oni odmah proglašavaju neprijateljima zemlje i naroda.

S druge strane, nama je već davno postalo jasno da gro naše emigracije vodi skoro isti takav rat. Na našu sreću, ova knjiga „Demokratske reforme“, pripada jednom trećem svetlu, trećem mentalitetu ideološkog razvoja i političkih metoda. U toj originalnosti, po mome mišljenju, leži bitna vrednost ove prve knjige takve vrste u našoj sredini.

Naša reč (London), vol. 35, no. 340, decembar 1982, 9;
odlomak iz uvodne reči Zvonimira Vučkovića na sastanku zadruga Saveza Oslobođenje iz Kanade i Sjedinjenih Američkih Država, održanom 9. i 10. oktobra 1982. u Torontu. Objavljeno pod naslovom „Iz Saveza Oslobođenje – Međuzadružni sastanak u Torontu“. Naslov „Ratom se ne rešavaju nacionalna, klasna i politička pitanja“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

Stevo Kosanović i Zvonimir Vučković

PARTIZANSKI I ČETNIČKI KOMANDANT PROTIV SMRTNE KAZNE

Dragi uredniče,

Nekih trideset godina učestvujemo u radu koji treba da pripomogne demokratizaciju naše zemlje, a ta demokratizacija ne podrazumeva samo izjave i dobru volju, nego niz ustanova kao i promenu naravi u našem društvu. I zato baš, kao članovi Glavnog odbora Saveza OSLOBOĐENJE, nalazimo se pobuđenim da podržimo stav Alekse Đilasa, izražen u njegovom članku „Za ukidanje smrtne kazne“, objavljenom u avgustovskom broju *N a š e r e č i*.

Pitanje smrtne kazne, koje se postavljalo i pre Hristovog raspeća, pa do naših dana, uveliko pritiska savest čovečanstva. U mnogim zemljama, i ne samo nedemokratskim, ta kazna je institucionalizovana i ona se primenjuje. U nedemokratskim režimima, ona se čak i zloupotrebljava. Ovo posebno važi za zemlje Srednje i Južne Amerike, kao i za zemlje u Africi i u dobrom delu Azije.

Kada je reč o našoj zemlji, poslednjih trideset godina smrtna kazna se primenjuje uglavnom u slučajevima nepolitičkog karaktera, ali u zakonima postoji pojam „političkog zločina“. Nije samo prestup nego zločin izustiti ili napisati „nepodobnu“ reč o vlastodršcu, o sistemu, o ustavu, o ideologiji. Do nedavne prošlosti, u načelu svaka aluzija na Tita proglašavana je izdajom i napadom na samu zajednicu, jer je on, po ugledu na srednjovekovne feudalne vladare moćnih carstava, zaista svoju ličnost poistovetio sa državom. Razume se, ne samo da su sudovi takve zakone primenjivali nego je takvo nazadno shvatanje prihvatila i partija i ljudi režima.

Pitamo se kako je moguće raditi na preobražaju društva u smislu demokratizacije, sa uspehom, kad nad glavama pobornika tih preobražaja vise mačevi dželata? Da li je u jugoslovenskom društvu moguće govoriti i pisati o humanijem postupku prema političkim protivnicima kad se na njih lepi etiketa kriminalaca?

Zakonodavna i izvršna vlast je u istini isključivo u rukama Saveza komunističke. Kratko rečeno, sudije su na prvom mestu obavezne i odgovorne partiji, a svojoj profesiji i zakonima samo ukoliko ovi nisu u sukobu sa interesima partije, odnosno u sukobu sa njenom monopolisanom vlašću. Ako u takvom sistemu, i zakon predviđa smrtnu kaznu, čak i za ne-politička krivična dela, uvek ostaju vrata otvorena za njenu primenu i za politička „krivična dela“.

Sudbina je nas dvojice, koji pišemo ovo pismo, da smo bili učesnici u jednom strašnom i ružnom građanskom ratu, i to u doba neprijateljske okupacije naše zemlje. Međutim, mi smo bili na suprotnim stranama u građanskom ratu i kao takvi bili smo svedoci nemilosrdnog ubijanja, ne samo na bojištima. Bili smo svedoci primene smrtno kazne koja je bila znamenje i praksa i u pozadini. Daleko je više života uništeno u tom međusobnom obračunu nego zverstvima okupacione vojske. Prolivanje krvi mnogi su iskreno žalili. Žaljenje samo po sebi ipak nije dovoljno.

Činjenica da sadašnji režim, iako ne primenjuje smrtnu kaznu danas, za političke krivce, produžuje svojim shvatanjima i svojom propagandom politiku građanskog rata. Zato zahtevamo potpuno uklanjanje smrtno kazne ma za koje krivično delo.

Ako svet treba da se kreće ka boljoj budućnosti, ako Jugoslavija najzad treba da krene putem konačne i bitne liberalizacije, onda uništenje ma koga ljudskog života civilizovanog društva treba odbaciti i kao načelo i kao praksu. To bi bio jedan od najbitnijih koraka ka njegovom humaniziranju.

Naša reč (London), vol. 35, no. 340, decembar 1982, 13. Objavljeno bez naslova u rubrici „Pisma Našoj reči“; naslov „Partizanski i četnički komandant protiv smrtno kazne“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

VLAST
London
1983

VLAST I POBUNA
Beograd
1991

Milovan Đilas

ODGOVOR VLADIMIRU DEDIJERU

Otada, od tog ručka kod „Dva jelena“ Dedijera nisam video, niti imao s njim ikakve veze – sem mog negativnog odgovora u 1967. godini na njegov poziv da gostujem kod njega na Bohinju. Dedijer i ja smo se faktički bili razišli već mnogo ranije, zbog razlika u gledanjima i metodima – razlika vidljivih već od početka sukoba s partijskim vođstvom, a koje su se s godinama samo produbljivale... Neću opterećivati čitaoca i ovaj spis izlaganjem tih razlika u gledanjima i metodima, jer ja ovde pišem o sebi, o svojim doživljajima i viđenjima a ne o ličnostima koje su se već odvojile od mene i moje sudbine. Dedijer pak tvrdi da je do „velikog sukoba“ između nas došlo zbog rata u Vijetnamu (u izjavi „Politici“, 13. marta 1982. godine: „inače, veliki sukob između mene i Đilasa izbio je za vreme Vijetnamskog rata. Dok je on hvalio moral američkih vojnika u Vijetnamu, ja sam u Raselovom sudu sudio Amerikancima“). Ta Dedijerova tvrdnja je dvostruko netačna: prvo, nikakvog, ni malog ni velikog sukoba oko rata u Vijetnamu nije bilo, jer se nismo ni viđali ni dopisivali, niti smo javno raspravljali o ratu u Vijetnamu; drugo, ja sam jedino jedared javno istupio o ratu u Vijetnamu, i to protivu američke intervencije, u članku objavljenom u štampi USA i Latinske Amerike: svakog, ako ikog ima da ga to još zanima, mogu upoznati s tim člankom... Ja do sada, pa ni sada, nisam promenio mišljenje o nepravdnosti i besmislenosti američkog angažovanja u Indokini, iako su pobednički vijetnamski komunisti okovali vlastiti narod u sistem koji ne zaostaje mnogo iza najugnjetačkijih u našoj epohi tako izobilnoj nasiljem, a susedni kambodžanski narod – tako reći sutradan posle svog nacionalnog ujedinjenja – okupirali, nametnuli mu vazalnu vladu i istrebljivački rat!...

Posle mog hapšenja, 19. novembra 1956. godine, Dedijer je javno, pred stranim novinarima, ustao protiv takvog postupanja. Uprkos tome, dozvoljeno mu je da otputuje u inostranstvo – ne znam pod kojim uslovima. No to mu je dopušteno posle tragedije, samoubistva sinčića Branka: ja sam tada još bio u zatvoru, gde mi je ta Dedijerova nesreća teško pala.

Kad su me ponovo uhapsili, 7. aprila 1962. g., Dedijer je još bio u inostranstvu: nije me više podržavao, izjavivši – beležim po sećanju – da je njegova zemlja toliko mala i u tolikim teškoćama da ne želi da joj i on pravi neprilike. Ali se zato kritički ograđivao od mene u stranoj štampi i panjkao me – to znam iz razgovora sa laburističkim prvacima – kod laburista i drugih demokrata u inostranstvu koji su se sa simpatijama odnosili prema mom otporu i mojim gledanjima: napadi na mene su, već skoro trideset godina, za jugoslovenske vođe i vodeće novinare – na ovaj ili onaj način i za Dedijera – pouzdan i najpreporučljiviji način uspona.

Pa ipak me iznenadilo kad je Dedijer 1980. godine, posle Titove smrti, otpočeo preko jugoslovenskih sredstava informisanja bučnu, smišljenu i bezobzirnu kampanju protiv mene – kampanju istovremenu, ako ne i sinhronizovanu, s onom pisaca-penzionera tajne policije, bulevarskih novina i opskurnih kafanskih piskarala. Iznenadilo me – nisam znao pozadinu, a s Dedijerom sam, makar nekad, bio drug i saradnik.

Ali ta pozadina je već otkrivena: Dedijer se – kao što je objavljeno i dokumentovano u mnogim jugoslovenskim publikacijama, pa i „Politici“ od 18. decembra 1981. godine – ponudio Titu da pobije netačnosti iz moje knjige „Wartime“ (u originalu: „Revolucionarni rat“) u svom budućem delu „Đilas protiv Đilasa“. To mu je, po Titovom nalogu, otvorilo arhive i srca inače nepoverljivih funkcionera.

Ne ulazim u dublje i intimne Dedijerove pobude, u kojima sam ja mogao biti i sporedan – to je posao istoričara i samog Dedijera. Ali je nepobitno da je Dedijer oko dve godine vodio protivu mene kampanju, iako je znao – i iz vlastitog iskustva i stradanja – da ja ne mogu da se branim: u Jugoslaviji niko neće ili se ne usuđuje da mi išta objavi, a inostranstvo nema interesa za takve jugoslovenske prepirke. Kasnije, kada su zvaničnici i zvanični istoričari počeli napade na novu Dedijerovu knjigu o Titu („Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“, Liburnija, Mladost, 1981), on je, pravdajući se, preneo napade na mene i u inostrane informacije (Nemačka, Švedska i dr...) Doista žalostan epilog mog druženja s Dedijerom i mojih i Dedijerovih odnosa: u dvadeset i osam godina, koliko se u Jugoslaviji vode kampanje protiv mene, Dedijerova je najneistinitija, pa time i najproizvoljnija i najbezobzirnija...

Bila mi je namera da u ovom spisu, na ovom mestu, čitavu glavu posvetim pobijanju – tačku po tačku – netačnosti, koje se odnose na mene, u spomenutoj

Dedijerovoj knjizi o Titu i brojnim Dedijerovim izjavama. Ali od toga odustajem, iako ništa što je o meni napisao ili rekao nije tačno ili je izopačeno, krivo je protumačeno ili izdvojeno iz revolucionarnih i ratnih uslova, iz stavova i direktiva partijskog i vojnog vođstva u kome sam bio... Ja se nikad nisam postideo, a kamoli odrekao, svoje partijske i revolucionarne prošlosti – ono što činim, u svojim spisima, jeste da tu prošlost opišem i time koliko-toliko objasnim: ta prošlost bi, iz današnjih saznanja dakako mogla biti lepša i pravičnija – da su njeni akteri i prilike bili, da su mogli biti, drugačiji...

Odustajem, dakle, od pobijanja Dedijera: svrha ovog spisa nije u pobijanju tuđih neistina, nego u pričanju svojih istina: odstupanja sam učinio jedino u nekim moralnim pitanjima i pitanjima koja se ne tiču samo mene. A budući istraživači će – ukoliko se budu detaljnije interesovali mnome i Dedijerom – i tako i tako utvrditi činjenice i pravednije odmeriti i zasluge i promašaje. Ali ne mogu odustati od odbrane svog oca, kojega je Dedijer u „Novim prilogima“ „ubio“ kao ugnjetača Albanaca.

Jer možda se niko nikad neće ni setiti da odbrani mog oca, pa će Dedijerove tvrdnje uzeti zdravo za gotovo.

Dedijer piše (str. 589 „Priloga za biografiju Josipa Broza Tita“):

„Posle oslobođenja Makedonije i Kosova 1912. godine građanska srpska država nije na te oblasti primenila odredbe svoga demokratskog ustava. Makedonci i Albanci tretirani su kao građani drugog reda. Na Kosovu 1913. godine izbila je pobuna, koju je srpska kraljevska vojska u krvi ugušila. Pozivajući se na proganjanje Srba na Kosovu pod otomanskom vlasti, srpska buržoazija je – nošena mržnjom i osvetom – primenila najdrastičnije mere protiv albanskog stanovništva. Dimitrije Tucović (vođa srpskih socijalista – M. Đ.) je poslao svog mladog saradnika Kostu Novakovića na Kosovo, koji je objavio u časopisu *Borba* i u *Radničkim novinama* više reportaža o tom nasilju protiv albanskog naroda. Novaković je u tim reportažama izneo i protestnu opomenu srpskom narodu da će ove zločine srpske buržoazije jednoga dana i sam morati da plati, kada mu se budu svetili albanski posednički krugovi. To se zaista i dogodilo 1914. godine na Kosovu, kad je došlo do masovnog proterivanja Srba i Crnogoraca, a i do mnogobrojnih ubistava. Među drugima, ubijen je jedne noći i otac Milovana Đilasa, Nikola Đilas.“

Ništa ovde nije tačno sem da je Kosta Novaković pisao reportaže sa Kosova.

Za istorijsku nauku je bez sumnje sporedno – mada nije sporedno za Dedijera i za njegov odnos prema meni! – što ništa nije tačno o mom ocu, nego ne izgleda tačno ni da su „Srbi i Crnogorci“ masovno proterivani 1914, jer su srpske i crnogorske vlasti 1914. godine još držale vlast na Kosovu i u Metohiji. Ali nek to s Dedijerom raspravljaju istoričari.

A što se tiće mog oca...

Istina je da su mog oca ubili Albanci, ali ne 1914. godine. I ne osvetnički posednički krugovi, nego albanski fašisti 1943. g. kao starog, uglednog Crnogorca i oca komuniste. I ne „jedne noći“ nego usred bela dana.

Naprostu mi je neshvatljivo, teško mi je shvatljivo, zbog čega je Dedijeru bila potrebna ovakva pogibija mog oca – ako ne da „ustanovi“ „gensku vezu“ (u „Novim prilogima“, str 725) između mojih „zlodela“ i „zločina“ mog oca kao službenika „srpske buržoazije“: Dedijer, štaviše, tu „gensku vezu“ produžuje i na mog sina Aleksu, strpavajući ga (u „Novim prilogima“ str. 77) među četničke kontrarevolucionere, iako je ovaj rođen 1953. godine. Dedijer je dobro poznao moju majku i mog brata i dve sestre, rođene između dva rata. Znao je da se moja majka nije dvaput udavala. Povrh svega, Dedijer bi trebalo da zna iz mojih memoara – koje tako često pobija, koji su i podjarili Tita da mu otvori arhive – da se moj otac u prvoj i drugoj knjizi pominje na 21 mestu, kao živ i zdrav između dva rata. Na nekim od tih mesta ima čak i opširnija priča o njemu. A u trećoj knjizi memoara (u originalu: „Revolucionarni rat“, na engleskom „Wartime“) izričito se kaže na str. 417: „...da su mi oca ubili albanski fašisti“, a zatim se navodi i da su mi ubijeni dva brata i sestra... Šta je to kod Dedijera? Aljkavost, zlomisao ili poremećenost – ili to sve troje ujedno?...

Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, „Književne novine“, Beograd 1991, 300-303; prvo izdanje *Vlast*, „Naša reč“, London 1983. Autor je sâm promenio naslov, odnosno dodao „i pobuna“.

Naslov „Odgovor Vladimiru Dedijeru“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

Aleksa Đilas

O LJUDSKIM PRAVIMA

Ideja ljudskih prava prisutna je u najrazličitijim oblicima i vidovima ljudskog stvaralaštva i ljudskog života: u umetnosti i književnosti, zakonodavstvu, filozofiji, običajima, religiji, politici i istoriji. Ideja ljudskih prava nije ostvarenje jedne izolovane kulture, religije, rase, nacije ili države. Ona je ostvarenje čitavog čovečanstva i zato pripada čitavom čovečanstvu.

Doprinos evropske civilizacije je ipak najveći. Imajući svoje korenje u grčkoj filozofiji i razvijajući se preko filozofije renesanse do racionalizma XVII i prosvetiteljstva XVIII veka, ljudska prava nalaze svoju punu formulaciju u evropskim pravnim teorijama u našem veku.

Teorije demokratije i liberalizma, koje su prevashodno evropskog porekla, takođe su izuzetno značajne za ljudska prava. One su pokazale da ne samo što su ljudska prava vrednost sama po sebi – kao što su vrednosti same po sebi ličnost i dostojanstvo pojedinca, na koje se ta prava odnose – već da je moguće ostvariti stabilan politički poredak u društvu u kome se ona poštuju. Ustanovljenje ljudskih prava ne vodi, dakle, u kaos i građanski rat. Čak se može reći da je stabilnost društava koja poštuju ljudska prava veća, trajnija i dublja, jer nije zasnovana, kao stabilnost neslobodnih društava, na sili i iznuđena pretnjama i strahom.

Istorija je potvrdila i predviđanja onih optimista koji su verovali da će poštovanje ljudskih prava i uvećanje ljudske slobode ubrzati ekonomski i kulturni razvoj. Dakle, ne samo da se uz ljudska prava može napredovati, i to uz neuporedivo manje ljudskih stradanja i patnje, već se napreduje i brže i bolje.

Ljudska prava imaju složenu filozofsku osnovu. Ipak, dva centralna pojma filozofije ljudskih prava su jednostavna i lako shvatljiva. To su pojmovi individualnosti ljudskog bića i samostalnosti njegove ličnosti. Čovek je shvaćen kao biće koje ima vlast nad svojim postupcima i kod koga se uzrok delanja nalazi prvenstveno u njemu samom. Metaforički govoreći, svaki čovek je „suveren“ nad samim sobom, odnosno gospodar nad svojim unutrašnjim „kraljevstvom“.

Klasične političke doktrine smatrale su za jedan od svojih aksioma da se međunarodni ugovori bave odnosima među državama i da jedino države mogu biti subjekti u međunarodnom pravu. Tvrdilo se da bi svako drugo shvatanje implicitno legalizovalo mogućnost kršenja državnog suvereniteta i time dovelo u opasnost nacionalnu nezavisnost. Jačanje nacionalizma je povećalo ovo ljubomorno čuvanje suvereniteta i povezalo ga sa pojmovima nacionalne časti i ponosa.

Ideja ljudskih prava kao nad-nacionalnog zakona neminovno se sukobila sa predstavnicima državnog suvereniteta, koji su odmah proglasili interes za ljudska prava za mešanje u unutrašnje stvari nezavisnih država. Ovaj sukob traje i danas i mnogo vlada u svetu smatra da se prava pojedinca, odnosno „suverenitet“ ljudske ličnosti, ne sme da uzdigne iznad suvereniteta države.

Ljudska prava (ili prava čoveka) usko su povezana sa slobodom, ali ipak ne znače jednu istu stvar. Sloboda je povezana i sa ekonomskim uslovima, socijalnim odnosima, tradicijom, navikama, običajima, religijom, vaspitanjem. Ljudska prava su osnova i preduslov slobode, a takođe i njen centralni deo, ali nisu puno i celovito ostvarenje ljudske slobode. Mada bez ljudskih prava nema slobode, njihovo prihvatanje i poštovanje samo po sebi ne odstranjuje mnoge druge prepreke punom ostvarenju ljudske slobode.

Očigledno je da danas većina država u svetu ne poštuje ljudska prava, kao i da su ona često gažena u istoriji. A nije verovatno ni da će budućnost uspeti da radikalno umanjí kršenja ljudskih prava. Ipak, borba za ljudska prava nije uzaludna i daje rezultate.

Borba za ljudska prava ne pretpostavlja verovanje da je negde u svetu ostvareno društvo koje je potpuno i savršeno slobodno, niti verovanje da se takvo društvo može ostvariti. Takođe, ona ne treba da bude usmerena isključivo protiv najopresivnijih tiranija. Naprotiv, borba ima smisla čak i ako poboljšanja nikada ne mogu da dovedu do neke idealne slobode, a treba je voditi i protiv političkih poređaka koji „baš nisu tako loši“.

Mada borba za ljudska prava nije naivno idealistička, ona je ipak sasvim suprotna svakom cinizmu i apatiji u odnosu na mogućnost promene, a posebno stavovima kao što su „sva društva su ista“ i „ništa ne može da se bitno poboljša“. Upravo ovakvi stavovi su karakteristični za shvatanja ljudi koji žive pod diktaturom, a veoma se često susreću i u Jugoslaviji.

Zavisnost ljudske slobode od socijalnih i ekonomskih uslova, pravnog poretka i političke stabilnosti, nikako ne znači da ljudska prava, koja su preduslov i deo slobode, nemaju smisla i nisu primenljiva na određena društva, narode i države. Jer iako je očigledno da, recimo, pravni sistem u nekoj nerazvijenoj zemlji „trećeg sveta“, koja je do skora bila poprište ratnih sukoba i u kojoj je većina stanovništva nepismena, ne može da postigne kvalitet, humanost i nepristrasnost suđenja,

odbrane i izdržavanja kazne, koje može da postigne i postiže pravni sistem u, na primer, jednoj Švedskoj, ipak vlada takve zemlje nema opravdanja za kršenje ljudskih prava, odnosno za progonjenje ljudi zbog onoga što misle i govore i radi čega se politički angažuju i organizuju.

Tekstovi o ljudskim pravima koji su navedeni u ovom zborniku u većini slučajeva će biti nepoznati čitaocu. Uzrok se nalazi u jednom ili nekoliko od sledećih razloga: u Jugoslaviji ti tekstovi ili nisu štampani, ili nisu prevedeni, ili nisu dostupni javnosti (pošto ih nema u bibliotekama i čitaonicama), ili su štampani u veoma malom tiražu, pa su nedostupni široj javnosti, ili se ne navode u jugoslovenskim pravnim dokumentima i udžbenicima, ili se zanemaruju i ne spominju pri sudskom postupku, ili se o njima uvek čuti u sredstvima javnog informisanja. Pronalaženje, prevođenje, tumačenje i odabiranje ovih tekstova predstavljalo je složen zadatak, ali je upravo to dokaz njihove nedostupnosti i potvrda da će *Zbornik* odigrati izvesnu informativnu ulogu.

Ciljevi *Zbornika* nisu politički, ako se pod time podrazumeva pripadništvo nekoj političkoj partiji ili ideologiji. *Zbornik* je zahtev da se državne institucije i ustanove u Jugoslaviji pokoravaju u svetu priznatim pravilima i merilima za ophođenje među ljudima i za međuljudske odnose.

U borbi za ljudska prava, odlučnost i upornost će biti uvećani kroz saznanje da postoje zakoni i ugovori o ljudskim pravima i da oni imaju realnu moć i važenje. Sa pravnog stanovišta je *protivzakonito* progoniti, hapsiti i diskriminirati ljude zbog njihovih uverenja, u istom onom bukvalnom i jasnom smislu po kome je *protivzakonito* voziti kola „kroz“ crveno svetlo na semaforu, ili krasti i ubijati. Zato čitalac valja da ima na umu, kada čita međunarodne ugovore koje je potpisala Jugoslavija, član 210 Ustava SFRJ u kome se kaže:

„Međunarodni ugovori primenjuju se danom stupanja na snagu, ako aktom o ratifikaciji ili ugovorom na osnovu ovlašćenja nadležnog organa nije drukčije određeno.

Sudovi neposredno primenjuju međunarodne ugovore koji su objavljeni.“

Zbornik o ljudskim pravima bi postigao svoj cilj, tek ako bi bio prevaziđen u bliskoj budućnosti, odnosno kada bi poslužio kao povod i inspiracija da se o temi ljudskih prava sastavi jedna obimnija, veća, kompletnija i bolja knjiga.

Prvi deo iz „Uvoda i objašnjenja“, Vane Ivanović i Aleksa Đilas, urednici, *Zbornik o ljudskim pravima*, izdavač „Demokratske reforme“, London 1983, 11-13. Objavljeno bez naslova; naslov „O ljudskim pravima“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

NOVA HRVATSKA
London
Januar 1983

Gvido Saganić

**KNJIGA KOJA JE (NA ŽALOST) DANAS POTREBNIJA
NEGO IKADA
ZBORNİK O LJUDSKIM PRAVIMA**

Svršetkom 1982. objavljena je u Engleskoj vrlo vrijedna knjiga „Zbornik o ljudskim pravima“ (London 1983.). Uredili su je **Vane Ivanović i Aleksa Đilas**. Knjiga je pisana srpskim jezikom, ali latinicom, pa je prema tome pristupačna i svakom Hrvatu koji se bavi problematikom ljudskih prava. Cijena je 4 engl. funte ili odgovarajući iznos u drugim zapadnim valutama. Narudžbe slati na izdavača: **Demokratske reforme, 4 Audley Square, Audley Street South, London W1, Great Britain**. Copyright nije pridržan.

Vrijednost je knjige višestruka. Prije svega, u njoj se u srpskom prijevodu nalaze sve glavne konvencije (međunarodni ugovori) i deklaracije o ljudskim i građanskim pravima koje je od 1945. do danas izglasala Organizacija Ujedinjenih nacija. Barem neke od tih međunarodnih ugovora (npr. Međunarodnu konvenciju o građanskim i političkim pravima – International Covenant on Civil and Political Rights – UN Resolution 2200 /XXI/ od 16. XII 1966.) ratificirala je i Jugoslavija (god. 1971). Prema tome ona je i jugoslavenski zakon (PR br. 989 od 30. I. 1971.) koji je stupio na snagu SFRJ 23. III. 1976.

Kao članica Ujedinjenih nacija, Jugoslavija je vezana, **barem moralnom obavezom**, na obdržavanje i svih drugih konvencija (međunarodnih ugovora) ili deklaracija koje nije ratificirala, ali za koje je glasovala u generalnim skupštinama Ujedinjenih nacija, pa i onda kada je glasovala protiv njih, ali su deklaracije usvojene većinom glasova članica država (takve deklaracije, doduše, nemaju snagu zakona u državama koje ju nisu ratificirale).

No – kako je dobro naglašeno u uvodu u Zbornik – međunarodni tekstovi o ljudskim pravima teško su pristupačni običnom građaninu u Jugoslaviji. Režim,

očito iz straha da bi se tim tekstovima mogli poslužiti građani ugroženi u svojim najosnovnijim pravima, te tekstove ili nije objavljivao, ili ih nije prevodio, ili su tiskani u vrlo maloj nakladi ili uopće nisu dostupni široj javnosti, jer nisu dani na uporabu u javnim knjižnicama, itd. Tako, npr., u Hrvatskoj ni do danas nije općenito pristupačna Opća deklaracija o pravima čovjeka, iako ju je na hrvatski jezik odavna preveo, kao i druge glavne dokumente Ujedinjenih Nacija, Institut za međunarodno pravo i međunarodne odnose Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Tu veliku prazninu, upravo glede Opće deklaracije o pravima čovjeka, bar donekle su ispunili katolički časopis „Crkva u svijetu“, donijevši u broju 1/1969. prijevod Deklaracije Instituta Pravnog fakulteta, i „Hrvatski književni list“ (br. 13, svibanj 1969.)

Prva, dakle, i najglavnija vrijednost „Zbornika o ljudskim pravima“ jest u tome što se na jednom mjestu nalaze prijevodi svih važnih dokumenata, koje su Ujedinjene Nacije, druge skupine država ili međunarodne humanitarne organizacije proglasile o ljudskim i građanskim pravima. Tu su po redu: **Povelja Ujedinjenih Nacija** (The Charter of the United Nations; stupila na snagu 24. X. 1945); **Opća deklaracija o pravima čovjeka** (Universal Declaration of Human Rights; usvojena 10. XII. 1948.); **Europska konvencija o zaštiti prava čovjeka i osnovnih sloboda** (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; stupila na snagu 3. IX. 1953; ratificirale su je, s iznimkom SFRJ, ove europske države: Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Grčka, Nizozemska, Irska, Island, Italija, Cipar, Luxemburg, Malta, Norveška, Portugal, Savezna Republika Njemačka, Španjolska, Švicarska, Švedska, Turska i Velika Britanija); **Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima** (International Covenant on Civil and Political Rights; ratificirala i Jugoslavija, a stupio na snagu 23. III. 1976.); **Završni akt Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi** (dogovoren u Helsinkiju 1. VIII. 1975; supotpisala i Jugoslavija); **Konvencija o slobodi udruživanja i zaštiti prava na organiziranje** (Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention; stupila na snagu 4. VII. 1950; Konvenciju je usvojila ILO – International Labour Conference – Međunarodna konferencija rada, koja je povezana s Ujedinjenim nacijama, po članovima 57 i 63 Povelje Ujedinjenih nacija); **Konvencija o pravu organiziranja i kolektivnog ugovaranja** (Right to Organize and Collective Bargaining Convention; usvojena 1. VII. 1949. na Općoj konferenciji Međunarodne organizacije rada i stupila na snagu 18. VII. 1951.); **Konvencija o diskriminaciji u zapošljavanju i zanimanjima** (Discrimination /Employment and Occupation/ Convention – stupila na snagu 15. VI. 1960.)

Čitatelji „Zbornika“ s posebnim će zanimanjem pročitati „**Pravilnik o minimalnom standardu za postupak sa zatvorenicima**“, što ga je odobrio i članicama Ujedinjenih Nacija preporučio na održavanje Ekonomski i socijalni odbor Ujedinjenih Nacija 31. VII. 1957. (na engleskom taj Pravilnik glasi: United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners). Premda nema snagu

međunarodnog ugovora ili zakona, taj Pravilnik ima u cijelom svijetu izniman autoritet, i svaka iole civilizirana država nastoji ga se pridržavati, jer su u njemu zapisane i preporučene najosnovnije upute kojih bi se svaka država morala pridržavati da bi prema zatvorenicima postupala ljudski, a ne barbarski.

U Jugoslaviji taj Pravilnik nikada nije objavljen, a kamoli formalno prihvaćen ili uvršten u njeno zakonodavstvo, kako bi se to očekivalo od države članice UN. U jugoslavenskim se zatvorima – u istražnom i sudskom postupku kao i u kaznionicama – krše mnogobrojni propisi Ujedinjenih Nacija o postupku prema zatvorenicima uopće, a još više prema političkim zatvorenicima. Da je to tako, potvrdila je u posljednje vrijeme i međunarodna humanitarna ustanova „Amnesty International“ u svom zadnjem „Godišnjem izvještaju 1982.“, kad je za postupak vlasti prema hrvatskom političkom zatvoreniku Dobroslavu Paragi zabilježila da su „prekršeni i državni zakoni i međunarodni standardi o postupku sa zatvorenicima“ (AI Report 1982 – str. 310).

S rečenim još nisu iscrpljeni svi pozitivni vidovi „Zbornika o ljudskim pravima“. Osim navedenih dokumenata, tu se u prijevodu nalazi i **Stockholmska deklaracija za ukidanje smrtne kazne** (od 11. XII. 1977.). Tu su i važni članci Ustava SFRJ koji govore o ljudskim pravima (na papiru!); tu je, kao poseban kuriozitet, i Ustav Kraljevine Srbije iz 1903. koji je, po uzoru na ustav Belgije iz iste godine, bio jedan od izrazito slobodarskih ustava u pogledu ljudskih prava iz toga vremena u cijelom svijetu.

Urednicima „Zbornika“ valja posebno zahvaliti što su nabrojali adrese najvažnijih međunarodnih Organizacija za zaštitu ljudskih prava (među ostalima: Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija, Međunarodna liga za ljudska prava, Europska komisija za ljudska prava, Međunarodni savez za prava čovjeka, adrese Amnesty Internationala i dr.)

Ovaj prikaz ne bi bio potpun ako ne bismo upozorili na dva izvanredno koncična i lucidna poglavlja u „Zborniku“: **O ponašanju na policiji i u zatvoru i Savjeti političkom zatvoreniku**. Čini se vrlo vjerojatnim da su Vane Ivanović i Aleksa Đilas pri pisanju tih poglavlja uspjeli dobiti i suradnju pravnika koji se u Jugoslaviji bave ljudskim pravima ili nastupaju kao branitelji političkih zatvorenika. Tom su hvale vrijednom suradnjom zaista zaokružili iznimnu vrijednost „Zbornika“.

„Zbornik“ zato preporučamo svim čitateljima, a posebno Hrvatima u domovini, gdje knjiga mnogima može pomoći kao dragocjen dnevni priručnik.

I. Zoranić

ŽESTOKO, ALI, DAMN, POTREBNO

Najnezahvalnija stvar u hrvatskoj emigraciji je postati javni radnik. Mi predbacujemo našim intelektualcima da nas se klone, a da i ne pomišljamo o razlogu, zašto je to tako. Kad bi iole mislili o tim stvarima, došli bi do zaključka, da su frustracije jednog hrvatskog javnog radnika tolike, da ih može prebroditi samo netko tko ima ekstraordinarne živce i Jobovo strpljenje. To je i jedan od glavnijih razloga zašto intelektualci stoje po strani, a oni koji snažnije osjećaju rodoljubnu dužnost, što čine, čine također sa strane, ili se čak skrivaju, ili žele skriti iza kojekakvih pseudonima.

To se zna, nije ovo glavni razlog njihove neaktivnosti. Ima i drugih, kao nedovoljna nacionalna svijest, sebičnost, utrka za dolarima it.d. nu jedan od glavnih je onaj, o kojem pišemo u gornjem pasosu. Nitko ne želi biti ponižen, ismijan, pa i nalupan, jer je i takovih slučajeva bilo. Oni pak, koji uza sve to ipak postaju naši javni radnici, zaslužuju naročito poštovanje, pa jer ga ne dobijaju od hrvatske političke teladi, neka im ga pruže oni umjereniji i pametniji. To će im biti dovoljni podstrek za dalji rad i daljnja jobiranja. Neka im dragi Bog daje snage.

Ovako jedan primjer hrvatskog političkog teladiranja baš je ovih dana u procesu u Melbourne-u, a Melbourne je poprilično poznat po hrvatskoj političkoj teladi. Tamo je bilo slučajeva da su se hrvatske novine otimale prodavačima, derale, a prodavači mlatili, samo zato jer je neko tele u svom ograničenom mozgu zaključilo ovo ili ono, ili je pak slijedilo direktivu naših neprijatelja, što je vjerojatnije. Ovo je samo jedan primjer onoga što želim kazati, a moglo bi se o ovome pričati do bisjorigeta, a da se ne opiše sva na teladizacija.

Konkretno, Gvido je Saganić u „Novoj Hrvatskoj“ napisao prikaz „Zbornika o ljudskim pravima“, koji su preveli i sastavili notarni Vane Ivanović, jedan od posljednjih hrvatskih Mohikanaca, i još notorniji Aleksa Đilas, još notornijeg oca, sin. Gvido je preporučio ovu knjigu Hrvatima, a osobito hrvatskim javnim radnicima. I dobro je učinio. Sve što je Gvido učinio, učinio je dobro, osim jedne stvari, a to je, da nije zamjerio hrvatskim javnim radnicima, što su dozvolili da ih Srbi preteknu. Ovi su materijali u današnjim danima Početnica svakom političaru

i onome koji želi živiti danas! Pa jer ljudska prava, i sve u vezi s time, tangiraju više nas, nego Srbe, ta uostalom, oni ih ruše, a mi se za njih borimo, trebali smo mi te rezolucije i ugovore sortirati, prevesti i tiskati, i upotrebljavati u našoj borbi, do njihovih ostvarenja. Ne, Srbi su nas pretekli, po običaju.

Ja sam često naišao na napise gdje nam Srbi predbacuju paranoju, i imaju pravo. Nu, malo je zajedničkoga između nas i njih, zato su se već oni pobrinuli u zadnjih šezdesetak godina, no paranoja jest. Navlas smo u tome isti. S paranoje smo i mi, i oni krivi, samo s tom razlikom, da su oni njeni uzročnici, kao što su uzročnici i za sva zla, kroz koja su prolazili naši narodi zadnjih šezdeset godina, a ta nisu mala, što je, uostalom, razlog paranoje. Paranoja je prouzročila zla, a zla ujačala paranoju. Ja sam čak čuo jednog našeg nadri Hrvata, predložiti da se slovo „S“ izbac iz naše abecede, jer sa „S“ počinje njihovo narodno ime. Zanima me, kako bi izgledalo kad bi mi, na primjer, izgovarali ime dubrovačkog brda Srđ i glagol „srditi“, kad bi „s“ zamjenili, na primjer sa „P“. No, šalu na stranu, ova paranoja, i kod nas, i kod njih, prelazi sve granice i priječi, i nama i, njima zdravo rasuđivanje naše žalosne situacije, a time otežava rješenje naših problema. No, vratimo se u Melbourne.

Dakle, radi ovog prikaza nakostriješili se naši mladi telčići i negiraju Saganiću sve dobro što je taj dečko do sada učinio. Sa Gvidom slabo prolazi i „Nova Hrvatska“, naša vrlo novinska novina, povjerenici odbijaju povjereništva, raspačavači, raspačavanje, čitači, čitanje, hjuu. Gospode Bože, kakav kaos, i neka im Bog oprosti, ja – ne mogu.

Po mome skromnom mišljenju, Vane je Ivanović, možda i nehoteći učinio uslugu svome narodu hrvatskome, jer propagira ono, što je nama u interesu. Aleksa Đilas je pak učinio medvjedu uslugu Srbima, odnosno velikosrbima, jer s tim prevedenim materijalima je mnogo lakše dokazati Srbima rušenje ljudskih prava, „left, right and centre“, i naši telci su trebali ovako shvatiti Gvida Saganića, i poslati pomoć „Novoj Hrvatskoj“ da i dalje nastavi dobro raditi za dobro naše borbe, a tako uvijek i svakoj novini i svakom Hrvat, kojem je pomoć potrebna, a javnim radnicima je uvijek potrebna. Kad su to isvršili, trebali su naručiti tu vrijednu knjigu i iz nje se učiti politici i nabijati svoje političko znanje novim podacima, koje bi, opet, njihovu politiku baziralo na znanju, a ne emocijama, koje ih i vode u stranputice.

Na taj način bi onaj dolar, koji se potroši za tu knjigu, koji i tako ne ide Ivanoviću i Đilas, već tiskari, jer u emigraciji nema zarade od tiskanja knjiga, dakle taj dolar bi donio stotruki plod, daleko veći od onoga utrošenog u pivu. I taj bi nam dolar omogućio rasti od političke teladi u političke bikove, rogate i snažne, a ne političke volove, ja love i štetne. Da smo ovako do sada radili, ne bi se ljutili na Gvida Saganića i „Novu Hrvatsku“, danas, a sutra na „Spremnost“ ili „Danicu“ it.d. a ja ne bi morao pisati, rad mojih frustracija, ovako žestoko, ali, damn, potrebno. „Što pisah, pisa“! Amen!

O JEDNOM LAŽNOM OGLASU

Krajem februara, na mnogim mestima pojavio se lažni oglas o novoj knjizi Alekse Đilasa „MOJ OTAC MILOVAN ĐILAS“, u izdanju Udruženja srpskih pisaca i umetnika u inostranstvu, a u distribuciji NAŠE REČI.

Skreće se pažnja da takva knjiga ne postoji; reč je o dezinformaciji, najverovatnije, od strane Službe bezbednosti SFRJ.

Naša reč (London), vol. 36, no. 343, mart 1983, 13.

Piterboro

NEPRIHVATLJIVO LICE SOCIJALIZMA

Škola za jugoslovenske studije na Bradfordskom univerzitetu imala je neprijatan diplomatski zaplet s jugoslovenskim vlastima u vezi sa trodnevnom seminarom koji se završio u sredu, na temu „otvoreni socijalizam u Jugoslaviji“.

Izgleda da su se tri gostujuća jugoslovenska profesora – iz Zagreba, Beograda i Skoplja – spremala da govore pred otprilike 34 studenta na seminaru, kada je jugoslovensko ministarstvo spoljnih poslova naćulo da je jedan od prisutnih studenata bio Aleksa Đilas, sin najpoznatijeg jugoslovenskog disidenta Milovana Đilasa.

Džonu Olkoku, predsedavajućem škole, Jugosloveni su bez uvijanja rekli, da se otarasi Alekse sa seminara. Inaće, dali su na znanje ne mnogo suptilno, profesorka će biti naređeno da ne govore.

Olkok, užasnut zbog toga što se našao u rascepljenom štapu, odbio je da se povinuje. Ali, seminar je konaćno spasao sâm Đilas koji se dobrovoljno povukao.

Daily Telegraph (London), March 25, 1983, 20.

Imenom Piterboro (Peterborough) potpisivana je nekoliko decenija rubrika „London iz dana u dan“ (London Day by Day), u kojoj je objavljen gornji ćlanak. Rubriku su obićno sastavljala petorica novinara, a jedan je bio i njen urednik. Ime Piterboro dolazi od Piterboro korta (Peterborough Court), dvorišta pored stare redakcije *Dejli telegrafa* u Flit stritu. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

NOVA HRVATSKA

London

April 1983

Željko Toth Tomšić

UDBIN RAT NA POLJU FALSIFIKATA: MNOGO TRUDA NI ZA ŠTO

Ovih dana počele su stizati na adrese iseljenih Hrvata neobične pošiljke. Iz raznih njemačkih gradova stižu živim, a i mnogim mrtvim Hrvatima reklamne razglednice u boji, sa slikom spomenika hrvatskim žrtvama na Bleiburgu. U gornjem desnom kutu razglednice nalazi se još i jedna mala fotografija Stjepana Đurekovića, preuzeta iz Nove Hrvatske br. 24/82., malo preuređena i obojana. Na poleđini razglednice otisnut je tekst: „Ako još niste nabavili knjige Stjepana Đurekovića, preporučujemo da to odmah učinite.“

U tekstu se navode naslovi tri do sada izišla Đurekovićeva romana i nude još dva „u pripremi“: „Historija hrvatske borbe“ [*hrvatski: Povijest*] i „Bleiburg – kako sam ga doživjeo“ [*hrvatski ispravno: doživio*]. Na kraju je otiskana adresa izdavača: „Kroatische Buch, Postfach 1213, 8190 Wolfratshausen, WDeutschland“.

Već na prvi pogled i prosječnom Hrvatu razglednica će se dojmiti čudno. Prije tri mjeseca sam Stjepan Đureković izjavio je u intervjuu Novoj Hrvatskoj da je pod kraj rata bio u partizanima, a odmah nakon rata postavljen je za sekretara SKOJ-a. Prema tome, u svibnju 1945. bio je u domovini, a ne na Bleiburgu. Osim toga, gotovo svi hrvatski listovi oglašavaju Đurekovićeve romane i poznato je da Đureković priprema još dva romana pod naslovima „Crveni manageri“ i „Slom ideala“, a ne „Historiju hrvatske borbe“ i „Bleiburg – kako sam ga doživjeo“.

Zamolili smo Stjepana Đurekovića za razjašnjenje. On je dao ovu izjavu: „Razglednica je običan falsifikat! Ja je nisam tiskao. Osim toga ja uopće ne pripremam ‘Povijest hrvatske borbe’ i ‘Bleiburg – kako sam ga doživio’. Razglednica-narudžbenica novi je ‘biser’ UDB-ine plitkournosti, koja je trebala posijati nepovjerenje i izazvati svađe u hrvatskoj emigraciji. Ovaj falsifikat trebao je posebno naštetiti meni. Udbini ‘stručnjaci’ pokušali su me napraviti neozbiljnim u očima hrvatske emigracije, kombinacijom moje fotografije i spomenika na Bleiburgu. UDB-a je

također mislila da će me izložiti trošku s vraćanjem novca naručiocima nepostojećih knjiga i prisiliti me da pišem mnogobrojna pisma u kojima ću se opravdavati, umjesto da pišem članke i završavam knjige protiv jugo-režima.“

Na kraju Stjepan Đureković poručuje Hrvatima: „Molim sve Hrvate da ovu UDB-inu razglednicu-narudžbenicu smatraju ništavnom. Istodobno obavještavam hrvatsku javnost da ne pišem nikakve proglase, razglednice i letke. Svoje knjige oglašavam isključivo u hrvatskim listovima. Sigurno je da će UDB-a poduzimati protiv mene i druge podvale, jer nisu zadovoljni onim groznim izmišljinama u jugo-tisku, pa molim sve Hrvate koji prime bilo kakav ‘materijal’ u vezi sa mnom ili mojim knjigama da mi ga odmah pošalju.“

Za Đurekovićevu tvrdnju o UDB-inoj podvali ima već čvrstih dokaza. Ne samo što su udbaški „stručnjaci“ za dezinformacije napravili u ovoj „akciji“ cio niz pučkoškolskih pogrešaka, nego su i njihovi agenti na terenu bili toliko nestrpljivi da su odali svoje namjere i prije nego što su „razglednice“ mogle stići na poslane adrese.

Prve „razglednice“ poslane su 18. i 19. ožujka (subota), a već u ponedjeljak, 21. ožujka, iz Dortmunda je odaslano pismo „Novoj Hrvatskoj“, u kojem se autor trudi da na hrvatskom jeziku izrazi zgražanje na pojavu „razglednica“.

Netko, tko je previše revno proveo upute onih istih koji su tiskali dopisnice, ovako piše: „Dok vam pišem ovo pismo, vjerovatno se *cjeli* svijet *smeje* na našu hrvatsku pohlepu i budalaštinu. Netko, zna li se uopće, to, tko je taj nitkov, naštam-pao je nekoliko hiljada fotografija blajburškog spomenika i dao preko te slikovnice reklamirati knjige onog ‘mafijaša’ Đurekovića.“

Čast Đurekovićevoj hrabrosti i svemu što pravi njegov *delatni* rad, ali što je previše – previše je. Mi znademo da novci za propagandu i druge akcije naše emigracije *ne teku sami*. No koristiti Blaiburg za reklamu *nećih* knjiga *biće pre* loš potez nego neka smišljena akcija.“ [*Mi podcrtali srpske riječi, oblike i izraze.*]

Udba je, dakle, objasnila zašto je izabrala baš fotografiju spomenika hrvatskim žrtvama na Bleiburgu, a nije mogla odoljeti da ne objasni i izbor Đurekovićeve fotografije; doduše nesuvislo, ali bit se razabire:

„Još kad mi Hrvati, kojima je neka uspomena vezana za Blaiburg sigurno da se, oprostite ali tako je, Đureković smiješka na toj sudbini Hrvatske, onda je to žalosno. Ta zar smo to zaslužili, mi koji smo skupljali i poslednju maku (vjerojatno: marku), da bi taj *mermer* zasijao bojom zlata.“

Ja gospodine, ostajem bez *reči*.“

„Zanemeo“ drug potpisao se kao *Josip Boticheli*.

Ništa pismeniji, a ni pametniji, nisu se pokazali ni udbaški stručnjaci za dezinformacije. U ono malo teksta na „razglednici“ udbaška pamet uspjela je napraviti

šest pogrešaka i smisliti samo dvije izmišljotine (naslove knjiga). Uz pravopisne i gramatičke pogreške koje odaju da tekst nije pisao Hrvat, UDB-a je podigla cijenu Đurekovićevoj knjizi „Komunizam – velika prevara“ s 10 na 15 DM. Udbini primitivci namučili su se i s imenom izdavača Kroatishes Buch. Na razglednici su otiskali „Kroatische“ (razglednica je najvjerojatnije pripremljena u Jugoslaviji), a onda su na nekim „razglednicama“ njihovi agenti u Njemačkoj dodali tintom „s“, pa je ispalo „Kroatiches“, a treba „Kroatishes“.

Udbino znanje njemačkog jezika na razini je krčmara i njihovih „chevapchicha“, pa se nije čuditi da su i BR Deutschland napisali „WDeutschland“.

Premda ovo nije prva takva – Udba se nada barem kakva-takva – dezinformacija, udbaški agenti još uvijek nisu naučili ni kolika je poštarina u Njemačkoj. Što će reći Štab za stabilizaciju ako sazna da udbini agenti lijepe na svoje „razglednice“ poštanske marke od 80 pfeniga, a dovoljna je marka od 60 pfeniga?!

Kažemo, to im nije prva takva „akcija“. Prije mjesec-dva razaslali su na sve strane „oglas“ za nepostojeću knjigu: „Aleksa Đilas: Moj otac Milovan Đilas“.

Isto tako UDB-a je izdala i širi jedan „kolaž“ od tri fotografije. U sredini je dr. Mate Meštrović, lijevo JBT u društvu kipara Ivana Meštrovića, a desno je sekretar bugarske KP, Todor Živkov. Poruku bi trebali shvatiti svi koji se zalijeću na crvenu krpu.

Od UDB-inog truda ipak ima neke koristi. Vrlo brzo su na adresu „Kroatishes Buch“ počele stizati neuručene „razglednice“. Samo u jednom danu vratilo se 15 razglednica s naznakom „nepoznat“. U UDB-inom adresaru još su aktuelne adrese koje su izgubile vrijednost još prije desetak godina!

Nova Hrvatska (London), vol. 25, no. 7, 10. travanj 1983, 7; potpisano sa Ž. T. Tomšić.

SLABI REZULTATI SLUŽBE BEZBEDNOSTI

U dva poslednja izdanja *Naše reči*, za mart i za april mesec, javljeno je da su organi Službe bezbednosti, u cilju dezinformisanja, razaslali na „sve četiri strane sveta“ i a ž n i oglas da je izišla knjiga koja nije štampana („Moj otac Milovan Đilas“ od Alekse Đilasa).

Da u ovom, više infantilnom radu, organi Službe bezbednosti SFRJ pokazuju i svoju nepismenost, dokazuje i ovaj, ovde objavljeni, koverat sa zaglavljem adrese *Naše reči*: pogrešno je napisano odnosno odštampano ime predgrađa, „Harow“, umesto **Harrow**, sa dva „r“.

U svakom slučaju, pretplatnici časopisa i zemljaci koji kupuju *Našu reč* po kioscima treba ipak da budu na oprezi u vezi sa ovom novom vrstom „aktivnosti“ jugoslovenske političke policije, aktivnosti koja ne daje velike rezultate!

Naša reč (London), vol. 36, no. 345, maj 1983, 11.

U sredini teksta je mala fotografija falsifikovanog otiska pečata s adresom *Naše reči*, kao i poštanske marke. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Kosta St. Pavlović

IZMIŠLJENA KNJIGA

Gospodine uredniče,

Jutros mi je došao do ruku jedan letak kojim Udruženje srpskih pisaca i umetnika u inostranstvu objavljuje knjigu g. Alekse Đilasa „Moj otac Milovan Đilas“ i da se ova izmišljena knjiga može nabaviti preko uredništva Vašeg časopisa.

Bio bih Vam neobično blagodaran da u idućem broju „Naše reči“ objavite i od naše strane da je najobičnija laž – oglas da je naše Udruženje objavilo navedenu knjigu.

Izvolite primiti, gospodine Uredniče, i ovom prilikom uverenje o mom svagdašnjem poštovanju.

Naša reč (London), vol. 36, no. 345, maj 1983, 24; potpisano sa K. St. Pavlović.

Objavljeno bez naslova u rubrici „Pisma *Našoj reči*“;
naslov „Izmišljena knjiga“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

INTERNACIONALA OTPORA

Pariski časopis *Le Point* javlja 23. maja da je u Parizu, pod rukovodstvom sovjetskog disidenta **Vladimira Bukovskog** i kubanskog disidenta **Armanda Valladresa**, osnovana INTERNACIONALA OTPORA. Nasuprot Internacionali za amnestiju, koja se stara o pravnoj i moralnoj zaštiti demokratskih disidenata, političkih zatvorenika koji nisu ispovedali nasilje niti ga upotrebljavali – INTERNACIONALA OTPORA ima namere da pomogne moralno i politički svima pokretima otpora u totalitarnim sistemima, ali pod uslovom da svi ovi pokreti zastupaju demokratske stavove i da poštuju ljudska prava.

U odboru koji je objavio Deklaraciju načela Internacionale otpora, nalazi se – pored imena kao što su akademik **R. Aron**, član Evropskog parlamenta **E. Bettiza**, socijalistički poslanik **M. Bonivier**, narodni poslanik **W. Čerčil mlađi**, akademik **P. Emmanuel**, akademik **E. Ionesco**, čelist **M. Rostropovič**, b. predsednik Evropskog parlamenta **S. Veil** – i **Milovan Đilas**. U ime otpora u Jugoslaviji potpisao je **Mihajlo Mihajlov**, a Jugoslaviju predstavlja **Aleksa Đilas**.

POTMULA BORBA PROTIV OPOZICIJE

Režim je tokom ove godine poveo organizovanu kampanju protiv opozicije kako na političkim forumima tako i preko sredstava javnog informisanja, ali na takav način da se demokratska opozicija, koja se zalaže za Treću Jugoslaviju, pluralističku i slobodarsku, predstavi kao povezana sa fašizmom, stranim obaveštajnim službama i međunarodnim terorizmom. Svi protivnici režima, po staroj metodi, ubacuju se u isti koš, u cilju dezinformacije i namernog zamagljivanja problema.

Josip Vrhovec, na političkom plenumu CK SK Hrvatske, kako piše NIN 17. aprila 1983, iznosi da „antisocijalističke i antisamoupravne snage u zemlji nalaze oslonca ili pak služe interesima raznih inostranih centara... bilo da se radi o dogmatskim konceptima ili o tzv. **demokratskim alternativama**“. U zemlji je kao ilustraciju tih „mračnih snaga“ naveo četiri slučaja: poplavu romana o Golom otoku, pokušaj destrukcije Titove istorijske ličnosti zbirkom pesama „Vunena vremena“, roman „Nož“ i „Golubnjaču“.

Stane Dolanc u razgovoru sa novinarima Tanjuga, kako piše **Politika** 12. maja 1983, osvrnuo se na tendenciju „preispitivanja tekovina revolucije i posleratnog razvoja, dela i ličnosti Tita i Kardelja“ pa je nastavio: „Karakteristično je **da pojedini srpski i hrvatski nacionalisti govore o neophodnosti njihovog zajedničkog angažovanja pod firmom borbe za ljudska prava i slobode. Razgovaraju o fizionomiji nekakve treće Jugoslavije**, koja svakako ne bi bila ni samoupravna ni nesvrstana, što je na istoj talasnoj dužini sa onim što zagovara ekstremna emigracija i određeni antijugoslovenski krugovi u inostranstvu“. Napadajući „anarholiberalne“ što koriste naučne i kulturne skupove, kako bi se prikazali kao „nekakva intelektualna opozicija“, on tvrdi **da su sve „disidentske grupe u Jugoslaviji“ povezane sa inostranstvom**.

Jure Bilić na Prvoj konferenciji SK Hrvatske 20. i 21. maja 1983, opširno je govorio o „frontu neprijatelja i kontrarevolucije“, tvrdeći da postoje rafinirane globalne strategije „u nekim centrima svjetske moći“ koje sistematski davaju publicitet

raznim opozicionim grupama u Jugoslaviji, **reklamiraju jugoslovenske disidente** „koji ne moraju čak ni biti izrazito antikomunistički obojeni, što više, smatra se da je bolje da su više humanistički orijentirani“. Zatim je, kako napominje NIN 29. maja 1983, Bilić govorio o potrebi administrativnih mera i žalio se na nedovoljno jedinstvo u redovima SK Jugoslavije. NIN se vraća 5. juna 1983. u članku „Desnica pod lupom“ na sastanke partijskih foruma u Beogradu, gde se diskutovalo o istoj temi, i posebno navodi Bilićevo izlaganje na Konferenciji SK Hrvatske, da ukaže da međunarodni „centri moći“ povezuju kampanju o ljudskim pravima i zaštitu političkih osuđenika sa opozicijom u zemlji.

Redakcija **Komunista** priredila je 30. maja 1983. okrugli sto o strategiji antikomunističkih i antiprogresivnih tendencija danas, kojom je prilikom govorio Dušan Dragosavac. Kako saopštava taj časopis u svom broju od 17. juna 1983, Dragosavac je govorio o „slobodarskoj“ opoziciji „koja zagovara političko partnerstvo“ i podstiče idejnopolitički pluralizam u SK. **Pominjući fenomen „đilasovštine“**, Dragosavac dodaje: „Nije slučajno što su centri svjetske reakcije Đilasovu „Novu klasu“ brzo preveli kao bibliju na mnoge jezike i distribuirali je u mnoge zemlje anti-kolonijalne revolucije“.

Sarajevski **Svijet** u broju od 13. juna piše u nastavcima o međunarodnoj tobožnjoj zaveri protiv Jugoslavije, pa se kao „najopasnije“ predstavljaju neke „sprege stranih špijunskih centara s izdajnicima“, tj. sa političkom emigracijom „koja se preobražava i poprima forme koje nose neke od atributa vlada u izbjeglištvu, odnosno parlamenta. Takav je primjer slučaj sa Hrvatskim narodnim vijeće, **odnosno Demokratskom alternativom**...“

Stane Dolanc je na sednici Saveznog veća Skupštine Jugoslavije, kako javlja **Politika** 7. jula 1983, izneo duži referat o „otvorenom zalaganju za drugojačije vrednovanje četništva i ustaštva, uloge Crkve u Drugom svetskom ratu, informbirovske izdaje“, itd., pa je tvrdio da se čine pokušaji od strane opozicije „rastakanja revolucionarnog i političkog ugleda drugova Tita i Kardelja“. Dolanc je okarakterisao, kao i ranije Vrhovec, **podnošenje peticija kao neprijateljsku delatnost, pošto se autori obraćaju „antijugoslovenskim snagama u inostranstvu“**. Tvrdeći da je sprečeno više pokušaja „ilegalnog ubacivanja u zemlju propagandnog materijala“, Dolanc je zatim osudio svu emigraciju za izvođenje terorističkih dela i čak ubistva u inostranstvu među našim radnicima na privremenom radu.

Takve dezinformacije i zamagljivanja, gde se opozicija u zemlji predstavlja kao vezana sa ekstremističkim krugovima u inostranstvu u opštoj kampanji, treba

vezati sa nekim pojavama koje se uopšte ne pominju u režimskoj štampi. Jedna od tih je objavljivanje i proturanje lažnih pisama kao i izdavanje falsifikovanog 14. broja londonskog hrvatskog emigrantskog lista **Nova Hrvatska** od 18. juna 1983. Tu je dat izmišljen intervju sa Sjepanom Đurekovićem u kome on navodno izjavljuje da je spreman da – preuzme „političko vodstvo“ hrvatske emigracije, pa potom **napada Milovana Đilasa i njegovog sina Aleksu**.

Stjepan Đureković, koji je bio pomoćnik generalnog direktora INE, a napustio Jugoslaviju aprila 1982, nađen je ubijen 29. jula 1983. blizu Minhena, svega šest nedelja posle objavljivanja tog falsifikovanog broja **Nove Hrvatske**.

Režimska kampanja protiv opozicije u zemlji usko je povezana sa kampanjom protiv **demokratske političke emigracije**, a naročito protiv onih snaga koje traže razuman odgovor za celi prostor Jugoslavije, **protiv pripadnika i potpisnika Demokratske alternative**. Jasno je iz svih govora partijskih funkcionera da, iako se izričito ne pominju knjige „Demokratske reforme“ i „Zbornik o ljudskim pravima“, koje su priredili V. Ivanović i A. Đilas¹, kao i poslednji broj **Review-a** „Dissent after Tito“, i iznošenje **peticija iz zemlje i drugog materijala i sudskih dokumenata o progonu političkih drugomišljenika i nepoštovanju ljudskih prava u Jugoslaviji**, koji se objavljuju u **Našoj reči**, da je u suštini ta kampanja usmerena protiv njih i da ta publicistička delatnost demokratskih snaga za pluralističku Treću Jugoslaviju najviše smeta današnjim nosiocima monopola vlasti u našoj zemlji.

Naša reč (London), vol. 36, no. 348, oktobar 1983, 23-24.

1 Britansko ministarstvo unutrašnjih poslova (Home Office) priznalo je krajem avgusta ove godine Aleksu Đilasu status političkog izgnanika po Konvenciji Ujedinjenih nacija i dalo mu politički azil na teritoriji Velike Britanije.

NAPAD ZAGREBAČKOG VJESNIKA NA ZAŠTITU POLITIČKIH ZATVORENIKA U JUGOSLAVIJI

Zagrebački „Vjesnik – Sedam dana“, broj 295 objavljuje poduži napad na **Internacionalu za amnestiju**, kao i na „Međunarodni komitet za podršku demokratskim disidentima u Jugoslaviji“, kojim praktično rukovodi **Mihajlo Mihajlov** u Sjedinjenim Državama.

Ostavljajući po strani poduži napad na **Internacionalu za amnestiju**, sa sedištem u Londonu, koja je poznata humanitarna organizacija svetskih razmera, zadržimo se na napadu na **Odbor za zaštitu demokratskih disidenata u Jugoslaviji**:

„**Milovan Đilas, Franjo Tuđman i Mihajlo Mihajlov**, imena su koja se pojavljuju u impresumu funkcija ovog komiteta. Bilten komiteta bavi se životom i radom ekstremnih emigranata, porijeklom iz Jugoslavije, osobito tzv. **emigrantskom inteligencijom (Aleksa Đilas, Vane Ivanović i drugi)** a najveći prostor posvećuje zbivanjima u samoj Jugoslaviji – političkim uhapšenima, njihovom životu u zatvoru, novim presudama i ‘dokazima’ o njihovoj nevinosti (Vjenceslav Čížek, Marko Veselica, Gojko Đogo, Milorad Novaković i drugi). Možda je i ovaj mali podsjetnik dovoljan da otkrije kakva je zapravo pozadina svih tih informacija...”

Pisac ovog dugog članka od 5 stubaca, **Đorđe Ličina**, završava, po običajima Službe bezbednosti, **pretnjama i to otvorenim**:

„Uvođenjem doktrine specijalnog rata, te su grupe i pojedinci – nama je dobro poznato – dobili sasvim određeno mjesto u svim subverzivnim planovima protiv Jugoslavije. **Zato ih, ako već hoćete, i držimo na oku.** I njih i njihove ‘zaštitnike’: ni tim ‘zaštitnicima’, a ni njihovim ‘sivim eminencijama’, nećemo dopustiti da nam, u ime nekakve lažne humanosti i demokracije, vršljaju po zemlji i pletu obavještajne mreže. **Uostalom, zna se gdje i kako sve to završava.**“

Optužba protiv Internacionale za amnestiju nije manja: **Internacionala**, po ovom istinoljubivom novinaru, „ohrabruje, podržava i pomaže grupe i pojedince

koji djeluju protiv Ustavom utvrđenog poretka“, pokušava „stvarati i uporišta u zemlji, preko kojih nastoji prikupljati podatke ne samo o pojedincima osuđenim zbog neprijateljske djelatnosti, već i podatke za koje pokazuju interes i obavještajne službe nekih zapadnih zemalja...”

Niša reč (London), vol. 37, no. 353, mart 1984, 16.

Dragan Marković i Savo Kržavac

ĐILAS I SLEDBENICI: STRATEGIJA POSLE TITA (1)

Od ovog broja *NIN* će u više nastavaka objaviti delove rukopisa o političkom portretu i genezi delovanja Milovana Đilasa u proteklim godinama i u najnovije vreme. Knjiga uskoro izlazi u izdanju „Partizanske knjige“. Đilas je, kao što je poznato, isključen iz SKJ, iz najviših partijskih i društvenih tela u kojima je sudelovao, u proleće 1954. godine. Neposredno posle toga, evo već pune tri decenije, on se nalazi u prvoj liniji antikomunističke akcije protiv sopstvene zemlje. U svim svojim političkim knjigama izdatim u inostranstvu, koje su i autori feljtona analizirali, Đilas ne krije antijugoslovensku orijentaciju, čak pozivajući Zapad na „krstaški pohod“ protiv naše zemlje. Otvoreno propagira ne samo verbalni rat i „ideološku opoziciju“ već i nasilna sredstva borbe. Uostalom, poslužimo se njegovim stavovima da bismo upoznali genezu jednog čoveka – od revolucionara do antikomunsite, njegove programe i sledbenike. Ti su stavovi, kao što će se videti, ušli i u planove „specijalnog rata“ protiv Jugoslavije.

Pre nekoliko godina novinar glasovite „Slobodne Evrope“, zapadnoevropske radio-stanice čiji je prevashodni program da „brine“ o slobodama i demokratiji u socijalističkim zemljama, postavio je ovakvo pitanje Milovanu Đilasu:

„Ne želim da vas navlačim na ovo očigledno osetljivo pitanje, ali kada sam razgovarao sa Mihajlom Mihajlovim – on je nedavno u Sjedinjenim Američkim Državama, dozvolite mi da to navedem, rekao: Kada Tito umre, Đilas bi mogao postati predsednik Jugoslavije...“

To je bilo pravo pitanje, ali ovoga puta nije usledio i pravi odgovor.

Đilas je, kao i njegovi raniji, pa i potonji istomišljenici i sledbenici, opsednuti vlašću, govorio tobože o slobodama i demokratiji, zabrinut nad sudbinom radničke klase i naroda, a izbegavao je direktnu priču o sebi i vlasti. Preporučivao se izokola.

Strani novinari često postavljaju ovo pitanje Đilasu, a on daje različite odgovore. Kada ga je to zapitao novinar zapadnonemačkog nedeljnika „Der Spiegel“ (7. VII 1980), Đilas mu je, pored ostalog, rekao:

„...Što se tiče mog neposrednog učešća u vlasti, u vladi, izgledi za to su vrlo mali. Nemam nikakvih velikih ambicija. Međutim, ako bi to bilo od koristi za moju zemlju, ja bih to učinio iako pod određenim uslovima... Svedeno na kratku formulu: postepena demokratizacija, postepen razvoj naše zemlje u pravcu demokratije.“

Dakle, „izgledi su vrlo mali“, a u nekoj analogiji – reklo bi se onoliki koliki i prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića, sina počivšeg kralja Petra, koji ovih dana uči srpski jezik da bi, kako kaže, kada se vrati na presto u Jugoslaviju, mogao da „pomogne svom narodu“.

Štivo crne propagande

Milovan Đilas gotovo neprekidno (i posle nekoliko sudskih presuda i izdržavanja kazni izrečenih u proteklih dvadeset i više godina zbog neprijateljske delatnosti, s namerom da se promeni društveni poredak u Jugoslaviji) zloupotrebljava demokratsko strpljenje jugoslovenske javnosti i ne propušta nijednu priliku da svojim izjavama i pisanjem za inostrana glasila pa i za ona koja izdaje naša ekstremna emigracija, na najgrublji način napada – s pozicija antikomunističkog propagatora – unutrašnju i spoljnu politiku Jugoslavije. On to, dakako, ne čini sam, već ima svesrdne saradnike – u zemlji iz uskih krugova protivnika samoupravljanja, nacionalne ravnopravnosti i demokratskog socijalističkog i samoupravnog razvoja našeg društva, i u inostranstvu – u reakcionarnim krugovima kojima smeta nezavisna, socijalistička i nesvrstana Jugoslavija. Oni su mu za to otvorili i bankovne račune.

Đilasov njujorški izdavač ga je jednom već i upozorio da ga ne interesuje Đilasovo „lepo pisanje“ (kad mu je ponudio prozni rukopis o Njegošu), već tekstovi sa antikomunističkom sadržinom, „inače će na tržištu slabo proći“. A zna se već koje je to Đilasovo „tržište“ na kome njegova „roba“ ima dobru prođu i gde njegovi pamfleti postaju školsko štivo protivnika Titove Jugoslavije i ujedinjuje ih bez obzira na njihovu međusobnu idejnu i političku suprotstavljenost. Njegova knjiga „Ratno doba“ (izašla 1977. godine) postala je prvorazredni izvor crne propagande protiv narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, kojoj je, u vreme kada se ta borba vodila, progresivna javnost u istom tom delu sveta izražavala svoje divljenje, kao što to i danas čini čitav napredni svet.

Istu je „upotrebu“ imala i njegova knjiga „Druženje sa Titom“ (1983), kao i poslednja „Vreme vlasti“ (1983) koje su mu, kao i sve ostale, objavljene na Zapadu.

Čak i bez osećanja pijeteta prema žrtvama koje je odneo fašizam i rat, on 40 godina kasnije osporava i njihov broj: „Milion i sedamsto hiljada je preteran broj, broj koji iznosi jugoslovenska propaganda“ („Enkaunter“, engleski časopis, decembar 1979). A zna vrlo dobro i sam – jer je tada bio u samom „vrhu države“ – da je, neposredno posle oslobođenja, radilo na hiljade komisija koje su svaku

žrtvu poimenično registrovale, te da je taj broj i zvanično verifikovan na procesu ratnim zločincima u Nirnbergu 1945. godine.

U krugovima političkog podzemlja Đilas nalazi svoje posebne mecene i savetnike. Njemu ne smeta da se dopisuje, pored ostalih, ni sa ozloglašanim četničkim popom Stojiljkom Kajevićem, kojeg je i američki sud osudio na petnaestogodišnju robiju zbog terorističke aktivnosti. Osećajući Đilasa kao svog prirodnog saveznika, Kajević mu se obraća: „Evo i mene i ostalih, evo nas u zajednici sa vama... Molim Vas, odgovorite mi da li je vreme da se organizuju sve pozitivne sile u emigraciji? Odlično stojim i sa Srbima i sa Hrvatima i ostalima, uživam njihovo puno poverenje i sa jednim pozivom mogao bih da ih okupim.“

Četnički emigrantski list „Naša reč“, koji izlazi u Londonu, poslednjih godina, otkako mu je urednik postao Đilasov sin Aleksa, naročito se živo angažovao u akcijama protiv naše zemlje. Sem lista, ovaj izdavač i njegov urednik štampaju i knjige protiv Jugoslavije – zbornike peticija na engleskom i na srpskohrvatskom jeziku. Dele ih po svetu i šalju ilegalnim kanalima u zemlju. Skupljaju priloge za finansiranje antijugoslovenske i antikomunističke propagande i delatnosti. Po katkad im polazi za rukom da prodru i do nekih međunarodnih organizacija koje, neretko, pod uticajem određenih snaga i interesa – lansiraju izmišljene „činjenice“ o stanju demokratskih sloboda i ljudskih prava. Nasedala im je čak i poznata međunarodna organizacija „Amnesty International“, koja po svom statutu ima humanitarne ciljeve, ali je u biltenima o Jugoslaviji objavljivala zlonamerne i potpuno netačne podatke.

U pukoj želji da se istakne, da bude na sceni, svoj kompleks inferiornosti Đilas nastoji da sakrije i ovakvim izjavama: „Iz članka u članak, iz meseca u mesec, iznosio sam svoje sumnje i svoju sve jaču opoziciju. Prvo sam oborio Staljina, a zatim sam svoje kritičke poglede fiksirao na Lenjina i najzad završio (iako ne 1954) sa kvalifikovanim odbacivanjem Marksa takođe.“

Sve je Đilas srušio, ništa nije ostalo.

Ne zna se za neku od antijugoslovenskih kampanja u kojoj Đilas nije bio instrument i glasnogovornik sa „autoritetom“ nekadašnjeg čoveka iz „samog vrha Partije i države“. Svi su mu postali bliski – i informbirovci, i nacionalisti, i liberali i svi drugi protivnici slobode i samoupravljanja kod nas.

Špekulisanje smrću

U tom kompleksu posebno je i interesantna manipulacija sa „grupom 28“ koja je nedavno (20. aprila 1984) privedena zbog sumnje da se sastaje i dogovara za delovanje protiv ustavnog poretka zemlje. Politički mentor bio joj je Milovan Đilas.

Posle tog hapšenja, neke zapadne novine su pune informacija, komentara i nagađanja šta to, u stvari, znači. U svoje špekulacije uplele su i samoubistvo Radomira Radovića, jednog od učesnika ove „kućne tribine“. Nesrećnu sudbinu ovog

mladog čoveka neki učesnici sastanka u Knez-Miletinoj ulici, kao i neki strani komentatori, na beskrupulozan način koriste za svoje politikantske kombinacije i alternative. Smišljenim sumnjičenjem, bez ijednog dokaza, pokušavaju ovu smrt da vežu za jedan službeni postupak koji je bio u skladu sa zakonima ove zemlje i sa obavezom određenih organa u zaštiti ustavnog poretka.

Ali, ovo i nije prvi put, kada je reč o Đilas i njegovom društvu, da se jedna nesreća, jedna smrt zlonamerno iskoristi da bi se obnovile sumnje u naš sistem. Đilas je tako postupio i u nekim intervjuima u inostranstvu kada je u saobraćajnoj nesreći kod Sremske Mitrovice (1979. godine) poginuo njegov branilac i istomišljenik advokat Barović. I tada je bilo puno nagađanja i „pretpostavki“, i pored činjenica koje su utvrdili istražni organi.

Iako zapadne novine ocenjuju da „grupa 28“ i slične grupacije u zemlji ne predstavljaju „ozbiljnu pretnju režimu“, one su ovo privođenje iskoristile da izraze svoju „strepnju za budućnost Jugoslavije“, naročito zbog mogućeg „jačanja dogmatskih snaga i pristalica čvrste ruke“. Dovoljno je kod nas demokratske budnosti i kod radničke klase i u celom društvu – da bi se sprečile i dogmatske ali i liberalističke i nacionalističke snage i pritisci. Nisu nam za to potrebni tutori sa svojim alternativama. Demokratska atmosfera u zemlji omogućila je, svom širinom, otvoreni kritički dijalog i o našem stanju i o perspektivama. Ali „podzemnoj opoziciji“ nije očigledno potrebno to, ni njoj ni njenim mentorima.

Odmah posle hapšenja, Đilas se pojavio sa serijom intervju – koje je davao neposredno ili preko posrednika – kao „najpozvaniji čovek“ da razjasni uzroke i razloge jednog takvog postupka i da, uzgred, ponešto kaže o stanju u zemlji i perspektivama jugoslovenskog društva. „Ne postoji mogućnost da se jugoslovenski sistem održi“, kaže on, ali ga neće srušiti nemiri, koji se ne isključuju, jer je opozicija suviše slaba...“ I zato što nema snaga u zemlji, što je „opozicija“ suviše slaba, Đilas poziva pomoć izvana: „Zapad treba više da se zauzme za ostvarivanje ljudskih prava u Jugoslaviji...“ On kaže: „Komunizam se ne može transformisati, on se može samo rušiti masovnim štrajkovima, građanskim ratom i slično...“

Opozicionari su inače postali vrlo agilni. Pišu peticije, obilaze stanove i traže istomišljenike da ih potpisuju, a potom ih umnožene dele stranim novinarima pre nego što ih i upute organima i forumima kojima su ih namenili. Sada brane Šešelj „program o četiri republike i jednom jeziku“, udarajući tako direktno na osnovne tekovine jugoslovenske revolucije i socijalizma.

Grupa filozofa u Filozofskom društvu Srbije, koja takođe nastoji da se nametne kao arbitar u uređivanju odnosa ne samo u filozofskom, već i u jugoslovenskom društvu, iskoristila je slučaj iz Knez-Miletine da pošalje nekoliko pisama kojima neke naše društvene organe i forume upozorava na „učestale i grube administrativne pritiske“ i zbog „drastičnog narušavanja slobode, sigurnosti, radnog

statusa i ličnog integriteta“ Vojislava Šešelja. A njima nije do Šešelja već do njegovih unitarističkih alternativa.

U posebnom pismu oni osuđuju i Izvršni savet Skupštine opštine Stari grad što je „preuzeo ulogu prinudnog upravnika Doma omladine u Beogradu“, očigledno nezadovoljni što im je onemogućeno da ovu omladinsku ustanovu i dalje koriste kao tribinu za izlaganje svojih opozicionih, antisamoupravnih i antisocijalističkih ideja i gledišta.

„Pomagati i davati publicitet opozicionim snagama“

Podsticanje i stvaranje opozicionih grupacija svih „profila“ nije samo domaća stvar i verbalno nadmetanje sa vlašću već i deo strategije „specijalnog rata protiv Jugoslavije“. Nju u agresivnim kalkulacijama vide kao novu „petu kolonu“ protivnika Jugoslavije i društvenog sistema u njoj, predviđenu strateškim planovima za razbijanje i potčinjavanje naše zemlje. U studiozno razrađenom programu jedne strane sile, pravljenom pred Titovu smrt, nalazimo i ove redove:

„Kada se govori o unutrašnjoj politici Jugoslavije, onda treba posebno voditi računa o ove četiri grupe faktora: (1) privrednoj situaciji, (2) međunacionalnim odnosima, (3) mestu Saveza komunista, i (4) odbrambenoj sposobnosti Jugoslavije.“

A posle šire i detaljne analize ova četiri faktora kaže se:

„Iskustvo je pokazalo da u svim zemljama s totalitarnim režimima posle smrti vođe koji je određen režim stvorio „po svojoj meri“ i pomoću svog harizmatičkog uticaja, nastaju vrlo radikalne promene. Tako je bilo u SSSR-u posle Staljina, u Španiji posle Franka, u Kini posle Mao Cetunga i Portugaliji posle Salazara.

U svakom od ovih slučajeva, posle smrti vođe, došlo je do bitnih odstupanja od političkog kursa koji je on provodio.“

Dakle, zaključuje se u ovoj studiji – posle Titove smrti treba očekivati „radikalne promene“ i „bitno odstupanje od političkog kursa“ i, naravno, treba se pripremiti za te promene, uticati na njih i usmeriti ih u željenom pravcu. „Prva stvar s kojom treba računati posle Tita – piše u istoj studiji – jesu „krupne političke promene u spoljnoj i unutrašnjoj politici Jugoslavije“. Zatim se kaže da Tito „nije ni prvi ni poslednji politički vođa koji pokušava osigurati kontinuitet svog dela i posle sebe“ te da „Tito takođe nastoji da osigura kontinuitet svog zaista grandioznog političkog dela preko kolektivnog rukovodstva“.

A onda se daje sledeća prognoza: „Međutim, neminovna je sudbina svakog kolektivnog rukovodstva da se u njemu pojavi neko ko svoje nominalno jednako-pravne kolege podredi sebi, a zatim počne provoditi svoju politiku. Ovo će se dogoditi i posle Tita. Zato uopšte nema mesta pitanju da li će posle Tita doći do velikih promena; valja se pitati koliko će te promene biti radikalne i duboke, odnosno

koja će konkretna ličnost nakon neizbežnog početnog perioda kolektivnog rukovodstva iskočiti prvo kao 'primus inter pares' (prvi među jednakima), a zatim kasnije i kao stvarni vlastodržac Jugoslavije.“

Da bi naši čitaoci što preciznije videli šta se hoće u ovom računu bez krčmara, gde se određuju i strateški ciljevi delovanja prema Jugoslaviji, citiraćemo navedenu studiju što šire:

„Krajnji cilj... (ove zemlje – prim. autora) u Jugoslaviji jeste uklanjanje komunističke vladavine u bilo kojoj formi. Taj cilj se, u dogledno vreme, ne može ostvariti i njegova realizacija zavisi ne samo od stanja u toj zemlji nego i od stanja u globalnim, svetskim odnosima. U okviru konkretne strategije status quo potrebno je preduzeti ove mere:

- Stalno i dosledno ukazivati na staljinističke tendencije... i time „zastrašivati“ jugoslovenske komuniste i druge levičare u zemlji i svetu;

- Sistematski pomagati i davati publicitet raznim opozicionim grupama u Jugoslaviji. U vezi s tim treba mnogo više 'reklamirati' razne 'jugoslovenske disidenté... Ti 'disidenti' ne moraju biti izrazito antikomunistički obojenu, možda je čak i bolje da su više 'humanistički' orijentisani („praksisovci“ i njima slični). Ove akcije treba maksimalno povezivati s kampanjom 'o ljudskim pravima' i sa 'trećom korpom' iz Helsinkija na koju se jugoslovenski komunisti često pozivaju. Na tom planu mogu se koristiti i neke međunarodne organizacije za političke osuđenike (Amnesty International);

... Istovremeno je jednako važno pomagati i sve separatističko-nacionalističke snage, jer su one 'prirodni neprijatelji' komunizma kao ideologije... Iako je protivurečna taktika istovremenog pomaganja i centralističkih i separatističkih tendencija, ona ima svoje duboko opravdanje, što se već pokazalo i u drugim prilikama...;

Poslednjih desetak godina čini se da istorija jasno pokazuje kako je ideologija nacionalizma jača od ideje komunizma... Zato na ovu kartu treba igrati na dugi rok i kad je Jugoslavija u pitanju, kako bi se angažovanjem raznih nacionalističkih tendencija oslabila otpornost komunizma;

- Izuzetnu važnost u ideološkoj borbi protiv komunizma u Jugoslaviji i drugde ima kulturno-ideološka infiltracija putem sredstava masovnih komunikacija (štampa, radio i televizija). Pod ovim se ne misli samo na razne emisije upućene jugoslovenskim slušaocima, nego, pre svega, na uticaje putem... i uopšte zapadnih filmova, TV-emisija, prevodne literature, itd. Jugoslavija predstavlja osobito pogodno tlo za ovu vrstu ideološke infiltracije zbog izuzetne otvorenosti svojih granica i zbog velike popularnosti –... filmova kod jugoslovenske publike, zatim muzike itd...

(Nastaviće se)

NIN (Beograd), 27. maj 1984, 50-52. Ovaj feljton je izlazio u osam nastavaka, od 27. maja do 15. jula 1984. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Dragan Marković i Savo Kržavac

ĐILAS I SLEDBENICI PRIRUČNIK ZA DISIDENTE (2)

U dobro prostudiranom i smišljenom programu „ideološke infiltracije“, kako piše u već navedenom strategijskom programu protiv Jugoslavije, dalje se kaže:

– Ideološkoj borbi protiv komunista, ni podsticanje „potrošačkog mentaliteta“, a tu Jugoslavija takođe predstavlja pogodno tlo, nije bez značaja. Iskustvo pokazuje da je ovaj mentalitet gotovo nemoguće zaustaviti kada se jednom pojavi i on probija sve teorije komunističkog egalitarizma bolje nego mnoge političke akcije. Zato u okvirima ekonomske politike prema Jugoslaviji, treba vršiti pažljiv izbor onih mera koje povećavaju plasman roba što utiču na potrošački mentalitet i tu izbegavati bilo kakva ograničenja;

–... Veću pažnju valja posvetiti jugoslovenskim građanima koji se vraćaju u zemlju sa svog boravka u inostranstvu. Ovo ne znači da ih treba pretvarati u teroriste čemu teže ekstremne grupacije jugoslovenske fašističke emigracije, nego ih treba koristiti kao nesvesne i svesne propagatore... i zapadnog načina života;

– Na međunarodnom planu treba i dalje cepati pokret nesvrstanih...

Ovakvi zadaci politike... prema Jugoslaviji zahtevaju i određene političke saveznike unutar zemlje. Iskustvo pokazuje da se najbolji saveznici nalaze među imućnijim slojevima jugoslovenskog društva, a to su, u prvom redu, pripadnici liberalne inteligencije, koji su zainteresovani za individualne slobode, neograničenu slobodu štampe, umetničkog stvaranja itd. Svima njima treba pružiti maksimalnu podršku koja će ohrabriti i njih i njihove potencijalne pristalice, pa makar takva politika izazvala i represalije od strane vladajućih komunista.“

Đilas im je za takav posao, kao što ćemo još videti, i kao što i narod kaže – „dušu dao“. A i njegovi sledbenici.

„Što pre do raspada“

Neka Đilasova gledišta – o „demokratiji za sve“, o „potrebi za višepartijskim sistemom“, o tehnokratizmu i elitizmu, o buržoaskom liberalizmu – na svoj način, posredno ili neposredno, doživljavaju „reafirmaciju“ i u ovom periodu euforije raznih opozicionih struja. Po njemu, vodeću ulogu u reformi društva, imajući tu u vidu i socijalističke države, imaće tehnokrati i intelektualci koji će se konstituisati kao „buduća klasa“.

Podudarnost sa tehnobirokratizmom i „elitizmom“, sa kojima se sukobio Savez komunista poslednjih godina – očigledna je. Istovremeno kada je pokrenuo akciju razračuna sa pokušajima tehnomonopolističkih izobličavanja samoupravnih odnosa, Savez komunista se sukobio i sa pojavom liberalizma, tj. sa pseudoliberalizmom i oportunizmom.

Tehnokratsko-monopolistički centri koji su van kontrole radnika raspolagali velikom finansijskom moći, nastojali su da na isti način u svojim rukama koncentrišu i vlast. Počeli su da utiču na odlučivanje i delovanje organa državne vlasti u opštinama i republikama, a preko njih i na organe u federaciji. „Prva violina“, kako se slikovito izrazio Kardelj, iz ruku državnog aparata počela je da prelazi u ruke nosilaca tehnokratsko-upravljačkog monopola u privredi. Zapretila je, naime, opasnost da samoupravnu demokratsku diktaturu radničke klase zameni diktatura upravljačke tehnostrukture, kojoj Đilas i svojim „filozofskim razmišljanjima“ proriče svetlu budućnost.

Tendencije čije je izvoriste liberalizam a cilj im je dezintegracija Jugoslavije našle su se tako na pozicijama „đilasovštine“. Po Đilas, Jugoslavija, koja je nastala kao veštačka tvorevina, uglavnom kao rezultat borbe protiv raznih stranih ugnjetača, nema više razloga da postoji, pošto više jugoslovenske narode ne ugrožavaju strane imperije. „Što pre dođe do raspada jugoslovenske države, utoliko bolje“ – kaže Đilas.

Pritiskom na Savez komunista tehnobirokratske snage nastoje da ga potisnu i onemoguće njegovu revolucionarnu funkciju, pretendujući da same preuzmu vodeću ulogu u društvu. U trenucima neodlučnosti, pokatkad, i odstupanja pred takvim pritiscima – dolazilo je i dolazi do kriznih situacija u kojima su kao „vodeća snaga“ počeli da se nameću razni „pokreti“ što nastupaju „bilo pod parolom nacionalizma ili nekog liberalističkog ili socijalnog ultraradikalizma“.

Slične pritiske pojačala je poslednjih godina i građanska desnica, naročito posle Titove smrti. I ovog puta je, kao i uvek dosad, podržavana i hrabrena iz inostranstva. Đilas se, iako već u godinama (73), ponovo dodeljuje uloga „stožera opozicije“.

Među ostalim antikomunističkim knjigama koje su priredili Aleksa Đilas i Vane Ivanović, urednici četničkog lista „Naša reč“, nalazi se i „Zbornik o ljudskim pravima“. Objavili su ga na srpskohrvatskom jeziku i već na prvoj strani preporučili

da se „bilo koji deo ove publikacije može fotokopirati, prešampati i navoditi bez ikakvog prethodnog odobrenja izdavača ili urednika“. A potom se, uz međunarodna dokumenta o ljudskim pravima, daju odgovarajuće instrukcije „političkim disidentima“ kako da se ponašaju u svojim zemljama. Tu je, naravno, i poseban odeljak za Jugoslaviju kojoj je i namenjena ova knjiga. Šalju je, pored ostalog, i na adrese koje uzimaju iz jugoslovenskih telefonskih imenika.

Pojedina poglavlja knjige pravljena su i kao neka vrsta priručnika za političke disidente. U slučaju intervencije državnih organa, primera radi, oni preporučuju:

„Odmah se treba obratiti stranoj štampi. To se može učiniti na dva načina. Jedan je anonimni, putem nekog čoveka, obično istaknutog disidenta, koji održava kontakte sa stranim novinama, a drugi je – otvorenim pismom, s apelom za podršku javnosti. Naravno, takav apel se mora razaslati u najmanje nekoliko desetina primeraka u zemlji i inostranstvu, a neophodno je da se lično uruči barem jednom stranom dopisniku. On mora da bude kratak, jezgrovit i jasan, da bi bio efekatan...“

U ovoj lekciji za opoziciono delovanje oni dalje pišu:

„Takođe je moguće pisati otvorena pisma jugoslovenskim rukovodiocima, a istovremeno i uručiti kopije stranim dopisnicima. Takva pisma su manje opasna nego otvoreni apeli zapadnoj javnosti, a mogu da budu veoma efikasna, ukoliko ih u inostranstvu štampaju, a zvanično su upućena vođama država. Međutim, najsigurniji način da se javnost obavesti je upućivanje informacija i pisama na adresu međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava...“

Delovanje protiv ustavnog poretka zemlje i protiv politike SKJ oni su nazvali „disidentski pokret u Jugoslaviji“. O tome pišu:

„Disidentski pokret u Jugoslaviji uglavnom je odbijao stvaranje bilo kakve ilegalne organizacije, uostalom kao i u drugim komunističkim zemljama. Ovo je istovremeno predstavljalo i njegovu snagu i njegovu slabost. Snagu – utoliko što je na nezakonito delovanje, podmetanje, falsifikovanje činjenica itd. bio nateran režim, a disidenti su iza sebe osećali moralnu podršku drugih ljudi i slova zakona i ustava. Slabost – zbog toga što u jednoj komunističkoj zemlji, gde državne zakone može menjati diktator, odnosno vladajuća partija, – nema mogućnosti legalnog političkog života i delovanja, te striktno pridržavanje legalnosti veoma ograničava uticaj demokratskih snaga.“

Tu instrukciju potkrepljuju i konkretnim primerima:

„Pokušaj legalnog izdavanja nezavisnog časopisa 1966. godine u Zadru, takav pokušaj 1981. godine... završio se neuspehom. Naime, kada uprkos zvanično proklamovanoj, u Ustavu, slobodi štampe ne postoji realna mogućnost izdavanja nezavisnog glasila, tada se nezakonito izdavanje **samizdatskog** časopisa nameće samo po sebi. Ako pitanje proširimo u pravcu većih opozicionih akcija, kao što su

na primer demonstracije i štrajkovi, dolazimo do saznanja da bez neke vrste minimalne ilegalne delatnosti i organizacije neće moći biti sprovedena bilo koja veća demonstracija ili značajniji štrajk bez obzira na to što sami po sebi ni demonstracije niti štrajkovi ne predstavljaju narušavanje zakona, niti nasilni politički akt, i što su obično takve akcije upravo ka stvaranju slova zakona, a ne njegovog rušenja.“

Ne spadaju li u ove „minimalne ilegalne delatnosti“ i „kućne tribine“, kao što je bila i ona u knez-Miletinoj ulici gde se skupilo 28 pripadnika „disidentskog pokreta“, kako oni nazivaju ove ilegalne grupe građanske desnice. Nije li to i ono što sin Đilasa i njegov stariji kompanjon Ivanović predviđaju i za budućnost.

„U skoroj budućnosti, u Jugoslaviji može doći do stvaranja većeg broja ilegalnih organizacija, čiji će ciljevi i aktivnosti biti krajnje legalni. To je paradoks svih jednopartijskih komunističkih država...“

Ciljevi „disidentskog pokreta u Jugoslaviji“ su dakle veoma jasni. Oni su, dakako, sastavni deo već pomenute strategije prema Jugoslaviji, čiji je konačan cilj društveni prevrat i promena političkog sistema.

Za slučaj da neko od disidenata bude priveden u policiju ili uhapšen, u „zborniku“ i za njih ima uputstvo kako da se ponašaju. Čak su data i imena petorice jugoslovenskih advokata, u koje se može imati poverenja i koje treba angažovati kao braniocce. Dvojica jugoslovenskih emigranata u svom „zborniku“ dali su i spisak svih međunarodnih organizacija u svetu za zaštitu ljudskih prava, sa tačno naznačenim nazivima i adresama.

Karakteristično je gde su takve organizacije na Zapadu (u SAD – 11, Velikoj Britaniji – 10, Francuskoj – 5, Švajcarskoj – 4, Belgiji – 1).

„Kontrarevolucija nije digla ruke...“

Savez komunista i naše društvo nikada nisu imali iluzija da smo u vremenu kada više nema opasnosti ni od kakve kontrarevolucije. Edvard Kardelj je na 11. kongresu SKJ (1978), u svom zapaženom izlaganju, koje bi se moglo nazvati nekom vrstom testamenta, pored ostalog rekao:

„... Kontrarevolucija nije digla ruke, nego, naprotiv, pokušava da iskoristi svaku teškoću našeg društva da se pojavi na političkoj sceni i da mu zada podmukle udarce, pogotovo kada iza sebe oseća podršku određenih krugova iz inostranstva. Ta činjenica samo potvrđuje da se još uvek nalazimo u jednom revolucionarnom procesu koji našem društvu neminovno nameće stalnu borbu sa tim tendencijama, sa upornim protivnikom i sa njegovim pritiscima.“

Pošto je rekao da su se političke parole kontrarevolucije „danas umnogome izmenile“, i da danas „samo ludaci mogu otvoreno braniti obnovu kapitalističkih

odnosa u Jugoslaviji“, Kardelj je upozorio na pojave i agresivnost šovinističkog nacionalizma, pseudoliberalizma, ultralevičarskog radikalizma, blokovskog opredeljivanja i takozvane informbirovdštine.

„Prema tome, rekao je on, i danas u samoupravnoj i demokratskoj socijalističkoj Jugoslaviji postoje, u stvari, dva glavna i odlučujuća politička fronta, to jest front socijalističkog samoupravljanja i front protivnika koji nikako ne treba i ne smemo potcenjivati, iako je on veoma oslabljen.

Doduše, samoupravno-socijalistički front je jak, snažan i on bi mogao lako svojim demokratskim sistemom i normalnim zakonskim merama da drži taj drugi – kontrarevolucionarni front na periferiji naših društvenih zbivanja. Ali, ovaj je istovremeno instrument onih stranih faktora koji se zbog svojih sopstvenih interesa – neću nabrajati kojih i kakvih jer ih svi vi dobro znate – uporno bore bilo protiv socijalizma i samoupravljanja bilo protiv politike nezavisnosti Jugoslavije i nestrastavanja. Zato mi ne treba da budemo nimalo osetljivi ni kada nas neki naši inostrani prijatelji, koji ne poznaju odnos snaga u našoj zemlji, kritikuju što se ponekad služimo administrativnim sredstvima.“

Naravno, i Kardelj je upozoravao na to da pod pritiskom reakcionarnih – dogmatsko-birokratskih ili građansko-liberalističkih snaga – ne smemo ni za pedalj odstupiti od našeg demokratskog, socijalističkog i samoupravnog kursa. I dalje ćemo ostati otvorena i demokratska zemlja, nikada nećemo – bilo zbog čije strategije – zatvarati granice, ali ćemo uvek imati kritički odnos prema svakom „uvozu“ sa strane. Pogotovo ćemo se kritički odnositi prema onoj vrsti dušebrižnika koji preko Đilasa i njegovih istomišljenika u zemlji i inostranstvu hoće da nam drže lekcije o ljudskim slobodama i demokratiji.

U odsustvu svakog osećanja mere i političkog rezona, oni kažu: „Đilas je kritička savest Jugoslavije, simbol opozicije u ovoj zemlji“ (*Korriere della sera*, 1978). Hteli bi da Đilasa, kao borca za „demokratski pluralizam“, učvrste kao stožera opozicije u našoj zemlji. Svakoj pojavi i ideji koja je bliska Đilasu daju podršku i publicitet.

Podržavani sa strane, Đilas i njegovi malobrojni sledbenici služe se i sitnim provokacijama u nameri da ispitaju puls i mogućnost za svoje delovanje. Čine to najčešće preko tekstova sa kojima su uspevali da prodru do nekih tribina i listova (naravno ne i sa Đilasovim imenom).

Đilasov „Časovnik“

Početkom septembra 1979. godine u Beogradu je deljen šapirografisani časopis „Časovnik“, čiji sadržaj (priče i pesme) sa estetske strane ne bi bio vredan posebne kritičarske pažnje da u postupku za njegovo izlaženje nije došlo do kršenja

propisa kojima se reguliše izdavanje ovakvih i sličnih publikacija kod nas. Potpisani urednik časopisa Dragoljub Ignjatović je zbog toga kažnjen od opštinskog sudi-je za prekršaje tridesetodnevnom zatvorom. A već poznati krugovi u zemlji i ino-stranstvu, neprijateljski raspoloženi prema našoj zemlji učinili su sve da i ovaj incident iskoriste za unošenje smutnji. Među njima je, dakako, bio i Milovan Đilas, jedan od autora časopisa, Mihajlo Mihajlov i drugi saradnici koji su osuđivani zbog neprijateljske delatnosti.

Đilas i njegovi sledbenici su i Titovu smrt iskoristili da podstaknu ili se uključe u antijugoslovensku kampanju. U to vreme Jugoslavija je nekoliko meseci bila u sredi-štu pažnje svetske javnosti. Na hiljade novinskih članaka, radio i televizijskih emisija o Titu i Jugoslaviji, svakodnevno je objavljivano u svim zemljama i na svim meridija-nima. Ogromna većina u svetu izražavala je divljenje prema ličnosti i delu predsed-nika Tita i prema Titovoj Jugoslaviji koja se u sopstvenom društvu bori za visoke domete oslobođenja rada i čoveka, a u međunarodnoj zajednici je dala veliki dopri-nos za uspostavljanje ravnopravnih i pravednih odnosa među narodima i državama.

Pa ipak, u svemu tome javio se i po koji glas koji je sve ovo što je iskazao pro-gresivni svet pokušao da ospori. Po običaju, i ovog puta kao i uvek u sličnim prili-kama, pridružio im se i „barjaktar“ iz Jugoslavije – Milovan Đilas. I to baš u vreme kada je Jugoslavija bila domaćin Konferencije za evropsku bezbednost i saradnju. Sa svojim inostranim istomišljenicima Đilas tada pokušava da našu zemlju stavi na optuženičku klupu zbog takozvanih kršenja ljudskih sloboda i „političkog tero-ra“. U vreme Jedanaestog kongresa on napada Savez komunista kao birokratizova-nu, dogmatsku sektu; a potom nastoji da omalovaži inicijativu o kolektivnom radu i rukovođenju. Bira kada će svojim izjavama i člancima uneti smutnju u odnose SK s komunističkim partijama Zapada ili Istočne Evrope, procenjujući „iz prve ruke“ sa „autoritetom“ neprikosnovenog sudi-je čime su motivisane ova ili ona akcija ili potez Saveza komunista. Ocenjuje, ima li ili nema slobode u ovoj zemlji, uči kako treba udružiti opoziciju protiv društvenog sistema u zemlji, nagoveštava propast politike nesvrstavanja, nečka se da „preuzme neku od visokih funkcija u društvu“. I za to svoje neodgovorno i protivzakonito pričanje i delovanje dobija propagandnu podršku i visoke novčane nagrade od onih krugova u svetu koji bi želeli da Jugosla-vija bude onakva kakvu je Đilas vidi.

Služeći se ultralevom frazom i političkom demagogijom Đilasov „patent“ je da se tobože bori za demokratske slobode, a u stvari na taj način zalaže se za gra-đanski red vrednosti ili informbirovske recepte za rešavanje društvenih problema kod nas. Svaki otpor stihiji liberalizma on proglašava birokratskom sankcijom ili dogmatskom stegom. Simptomatično je da to čini iako dobro zna da se prepušta-njem stihiji i liberalističkom „samotoku“ utire put i otvaraju prostori za stupanje na političku scenu dogmatsko-birokratskih snaga.

Posle oštrog razračuna sa kontrarevolucionarnim nacionalizmom u meri u kojoj se odvijao proces unutrašnje političke konsolidacije na osnovama 10. kongresa SKJ i dalje je rastao međunarodni ugled i uloga nesvrstane Jugoslavije i njene aktivne spoljne politike, rastao je i pritisak reakcionarnih snaga na Zapadu da se dovede u pitanje i kompromituje upravo takvo kretanje u Jugoslaviji. Đilas se trudio da pruži što više „dokaza“ o tome da je reč o tobožnjem skretanju udesno, o dogmatizaciji, o „čvrstom kursu“ i povećanju represija i ograničavanju demokratskih sloboda. Oštro je napadao mere koje su u SKJ i u zemlji preduzete da bi se eliminisale ekonomske i političke posledice nacionalističkog i liberalističkog perioda. Svaki povod – suđenje informbirovcima i drugim neprijateljima zemlje, stvaranje kolektivnog rukovodstva i slično – koristio je da se posluži tezama propagande o navodnom približavanju Jugoslavije lageru i jačanju centralističkih sila u zemlji. Đilas ne priznaje samostalni i nezavisni put Jugoslavije. On smatra da je njena jedina perspektiva – „život u bloku“.

Mihajlov u „Srbobranu“

Đilasovog prvog „ađutanta“ Mihajla Mihajlova jugoslovenska neprijateljska emigracija je najšire prihvatila.

U četničkom listu „Amerikanski Srbobran“ decembra 1979. Mihajlov se takođe bavi disidentskim pokretom u Jugoslaviji. On kaže:

„Kontakti disidentskih grupa se održavaju na relaciji Beograd-Zagreb i oni su vrlo uspešni. Mogu reći da je po mome mišljenju ovo prvi slučaj (1978. godine) zbliženja političkih opozicionih grupa u Beogradu i Zagrebu otkako postoji komunistička Jugoslavija. Jedino kroz jedinstvo disidentskih snaga Hrvatske i Srbije, metodom demokratske revolucije, može se ostvariti likvidacija monopola vlasti jedne partije i demokratizacija cele zemlje.“

Na pitanje o „značajnim ličnostima koje bi mogle u skorijoj budućnosti učestvovati aktivnije u demokratizaciji zemlje“ Mihajlov odgovara: „Njihov je broj znan kako u Zagrebu, tako i u Beogradu, a siguran sam da postoje i u drugim većim centrima zemlje. Studenti kao i intelektualna elita na skoro svim univerzitetima dosta su dobro zastupljeni u tim idejnim strujanjima. Ja mislim da je najznačajnija ličnost toga kretanja danas Milovan Đilas. Ja ne vidim druge mogućnosti od jedne demokratski i socijalno pravedno uređene zajednice svih naroda Jugoslavije. Jedan demokratski višepartijski sistem mogao bi, verujem, naći rešenje čak i u najtežim problemima prošlosti koje, kao što vidimo, jednopartijski sistem nije mogao rešiti za vreme svog predugog upravljanja.“

Ja mislim da većina naroda u Jugoslaviji veruje u istu mogućnost i nju željno očekuje.“

Dr Dragomir Stefanović u „Glasu kanadskih Srba“ piše:

„Nisam protiv Milovana Đilasa kad piše o komunističkim zverstvima, o kolaboraciji s Nemcima, ustašama i drugo u kojima je lično učestvovao, ali sam protiv ideje da se pomaže kao da će on oboriti Tita, a pomaže se već godinama. Radeći za njega, ostavlja se utisak da je emigracija za Đilasa, ili da smo đilasovci...“

(Nastaviće se)

NIN (Beograd), 3. jun 1984, 49-51. Ovaj feljton je izlazio u osam nastavaka, od 27. maja do 15. jula 1984. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

TANJUG O ALEKSI ĐILASU

Bilten Tanjuga od 16. maja prikazuje na nemačkom jeziku govor **Žike Radojlovića**, predsednika republičke konferencije Socijalističkog saveza Srbije, od 14. maja – što inače u celosti nije objavila vladina štampa u Jugoslaviji; u diskusiji pored ostalog, rečeno je i sledeće:

„Ukazuje se i na to da publikovanje antijugoslovenske literature na Zapadu raspolaže znatnim sredstvima i da je nemoguće da inostrane vlade nisu obaveštene o antijugoslovenskoj kampanji. Među one, koji u raznim fašističkim novinama i u uvredljivim radio-emisijama provode neprijateljsku propagandu protiv Jugoslavije, pripada i Đilasov sin ‘koji je poslan da prlja Jugoslaviju’. Pristalice Ljotića, četnika, ustaša i drugih rukovode ovim sredstvima. Antijugoslovenska propaganda ne ustručava se od napada na naše klubove i radnike u inostranstvu...”

Fantastični su ovi Radojlovićevi drugovi, jer su prvi otkrili da švedska televizija i nemačka radio stanica „Deutsche Welle“ – „prljaju“ „Jugoslaviju“! Nismo znali do ovog otkrovenja Žikinih drugova ni da su novine, u kojima je do sada saradio Aleksa Đilas – pored *N a š e r e č i* – kao što su „Political Quarterly“, „New Society“, „Freedom at Issue“ i druge – u stvari fašističke novine?!

Branko Vlahović

ĐILASOV „SAN“ O VLASTI TRI DESETLJEĆA PROTIV DOMOVINE (14)

Zaboravljene zakletve

Đilas je zaboravio svoje riječi na Trećem plenumu 1954. godine kada je rekao: „Tito je bio i ostao za mene – bez obzira na sadašnji spor – neuporediva figura jugoslovenskog nacionalnog i društvenog razvitka, najsnažnija i najaktivnija a ne samo simbolička snaga jedinstva pokreta i zemlje“.

Kad se analiziraju tekstovi, feljtoni, intervjui koje je Đilas davao za vrijeme Titove bolesti i poslije njegove smrti, vidi se da koristi iste pogrdne formulacije koje je koristio i u pamfletu „Anatomija jednog morala“ što ga je napisao 1954. godine. One koji su poznavali Đilasa to nije iznenadilo jer je on još pedesetih godina, a pogotovo prije njegova isključenja iz Partije, pokazao veliki „talenat“ za ogovaranje i potcjenjivanje najbližih suradnika. On je taj svoj talenat kasnije samo razrađivao u tekstovima za zapadne novine vrijeđajući i izmišljajući koještarije o svojim ratnim drugovima.

U vrijeme Titove bolesti napisao je i knjigu „Druženje s Titom“ koju je objavio u svibnju te godine. Zapravo pokupio je sve svoje tekstove i feljtone što ih je u to vrijeme objavljivao u zapadnim novinama koje su špekulirale s pretpostavkama što će biti poslije Titove smrti.

U knjizi „Druženje s Titom“ Đilas pokušava dokazati kako je on bio žrtva jer se borio za demokratizaciju. Sebe predstavlja kao čovjeka koji je smišljao sve što je pametno i vrijedno. Tako među ostalim piše kako je on izmislio samoupravljanje a da su njegovu ideju razradili Kardelj i Kidrič. Svakome tko je pročitao bar nešto marksističke literature jasno je da Đilas halucinira, jer se ideja o samoupravljanju rodila mnogo prije nego što je Đilas počeo politički misliti.

Ratovanje s logikom

I knjiga „Druženje s Titom“ kao i ostale Đilasove knjige prepuna je nelogičnosti. Da bi se bolje prodavala, Đilas se poslužio istim receptom kao i Vladimir Dedijer u drugoj knjizi Priloga za biografiju Josipa Broza Tita. Majstor poluistina, kako ga je s pravom nazvao Miloš Minić još 1954. godine, nakitio je tu svoju knjigu tračevima i „golicavin“ detaljima koji zanimaju jedino malograđane. Među ostalim piše i o tome kako se Tito upoznao i oženio Jovankom Broz. To, dakako, nijednog ozbiljnog čitaoca ne zanima niti mu je važno. No, kad već govori o takvim stvarima čitaocima koji vole takve priče, kako je zaboravio objasniti zašto je on, kao idejni „čistunac i asket“, napustio svoju prvu suprugu, Mitru Mitrović, s kojom su ga vezali dani mladosti i teškog revolucionarnog života? Kako to da svojim čitaocima nije objasnio zašto se oženio mladom Karlovčankom Štefanijom koja je radila u aparatu CK SKJ?

Đilas po starom dobrom običaju prešućkuje ono što njemu ne odgovara i želi ostaviti dojam ne samo velikog demokrata nego i najpametnijeg čovjeka u partijskom vrhu. Zato nastoji omalovažiti svaki Titov potez u ratu i neposredno poslije oslobođenja. Piše o tome kako je Tito griješio u važnim bitkama u NOB-u.

No, vratimo se jednom Đilasovu tekstu iz vremena kad mu je sećanje bilo svježije. Za sovjetsku štampu je 1944. godine napisao članak koji je bio objavljen i u „Borbi“ 20. studenoga te godine. Pod naslovom „Josip Broz Tito – neimar slobode i bratstva naroda Jugoslavije“ napisao je među ostalim i ovo: „U ličnom životu druga Tita nema neobičnog. On je, kao i svi veliki ljudi, skroman, jednostavan, takoreći – običan čovjek... Svi koji stalno ili s vremena na vrijeme dolaze u dodir s Titom, znaju da će u njemu naći učitelja, druga, brata – ne samo u krupnim stvarima od opšte važnosti, nego, ako treba, i u sitnicama ličnog života. Tito je strog i pravedan, nježan i plemenit. Ja sam gledao naše viđene komandante, generale, kako dolaze tmurni kod Tita a vraćaju se radosni, ozareni nekom neobičnom ali ljudskom radošću... U Tita nema šablona, za njega je mjerilo živa praksa rata, a glavni uslov za pobjedu – neograničena moralna snaga onih koji se bore...“ U tom stilu Đilas je tada 1944. godine pisao o Titu kao smjelom vođi, kao nosiocu svega novog i modernog u našoj vojsci, vođi ustanka, tvorcu vojske, o čovjeku čije je djelo bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Što je bilo 1941?

Bilo bi zaista zanimljivo da je Đilas bar negdje objasnio zašto je tako mijenjao mišljenje o ljudima. On je dosljedan samo jednome kad piše o prošlosti – stalno prešućuje svoje slabosti. Ni u jednoj svojoj biografiji ili knjizi ne objašnjava zašto je npr. vraćen iz Crne Gore 1941. godine. U Užice se iz Crne Gore morao vratiti – bio je opozvan – zbog odgovornosti za pretjerane represivne mjere – česta

i nepotrebna strijeljanja – što je nanijelo velike štete Partiji i NOB-u u tom kraju. Đilasove kriterije o tome tko je u crnogorskim uvjetima kulak nitko nije mogao razumjeti. Kriterij po kojima je naređivao strijeljanja a i sam se hvatao za revolver graniče s razumom. No Đilas, kog neki zapadni novinari zovu „iskreni pokajnik“, o tome ne želi pisati.

Posljednjih nekoliko godina Milovan Đilas u orkestru neprijatelja našeg sistema nastupa zajedno s Đilasom juniorom. Tko je osoba koja se potpisuje pod pamflete neprijateljskog sadržaja imenom Aleksa Đilas?

Tko je Aleksa Đilas?

To je sin Milovana Đilasa rođen 1953. godine u Beogradu. U jednom zborniku u kome nastupaju otac i sin štampana je i kratka biografija Đilasova nasljednika. Trideset jednogodišnji Aleksa Đilas završio je osnovnu školu i gimnaziju u Beogradu. Filozofiju je studirao u Beogradu, Beču i Gracu. Političke nauke i sociologiju završio je na londonskom sveučilištu. U Londonu je radio i na doktorskoj disertaciji, a tema mu je bila „Nacionalizam i komunizam“ uz poseban osvrt na nacionalizam u Jugoslaviji. Taj mladić urednik je emigrantskog mjesečnika „Naša reč“ koji izlazi u Londonu. Kakvi sadržaji izlaze u tom časopisu koji uređuje Aleksa Đilas lako se može pretpostaviti, isto kao što se može lako pogoditi kakve tekstove on piše za neke evropske i američke časopise o jugoslavenskoj politici.

Što zastupaju Milovan i Aleksa Đilas, za kakvu se to demokraciju bore i kako žele ocrniti jugoslavensku stvarnost, pokazuje i zajednički rad, tj. zbornik „Democratic Reforms in Yugoslavia“ (Demokratske reforme u Jugoslaviji) u kome devetorica dokazanih protivnika našeg sistema iznose svoje stavove o sadašnjosti i budućnosti Jugoslavije.

Premda se trude da ostave dojam na čitaoca kao pisci znanstvenih tekstova, podkrepljujući ih podacima koji se mogu pročitati i u našim sredstvima javnog informiranja, izvode tako „čvrste“ i „uvjerljive“ zaključke da sve to dobro informiranog i objektivnog čitaoca navodi na smijeh.

Primjera radi, sastavljači tog zbornika u uvodu kažu da bi većina građana današnje Jugoslavije, kad bi im bilo dozvoljeno, odbacila sadašnji komunistički poredak. Jasno je da bi autori tog zbornika to željeli, ali za tu tvrdnju nemaju niti jedan dokaz.

Nova Đilasova „otkrića“

Milovan Đilas u tom zborniku piše poduži tekst u kome su zapravo sve njegove glavne teze koje ponavlja iz intervjua u intervju, trudeći se da dokaže kako je postojeći poredak u Jugoslaviji neodrživ i dokazujući konstrukcijama ali ne

i argumentima kako je Jugoslavija zapala u truljenje i slično. Ćilas u tom tekstu nema za svoje tvrdnje niti jednog dokaza, ali zar su njemu dokazi uopće i potrebni?

(Nastavlja se)

Večernji list (Zagreb), 12. jun 1984. Ovaj feljton je izlazio od 28. maja do 13. juna.
(Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Branko Vlahović

ĐILASOV „SAN“ O VLASTI: TRI DESETLJEĆA PROTIV DOMOVINE (15)

Tko Đilas može uopće povjerovati kad tvrdi da je „federalizam započeo a delimično ozakonjen u monarhističkoj Jugoslaviji (sporazum Cvetković-Maček)“. Eto, po Đilasu ispada da je u staroj Jugoslaviji već bilo sve riješeno što se tiče federalnog uređenja, pa se u NOB-u nije imalo šta ni rješavati.

Dok cijeli svijet uviđa kakva je važnost pokreta nesvrstanih, Đilas tvrdi da su „iza tih „otkrića“ stajale megalomanske želje za svetskom ulogom Jugoslavije“.

Đilas proriče crnu sudbinu Jugoslavije, proriče raspad Jugoslavije ovakve kakva jest, ali već u drugom dijelu teksta piše da je „Jugoslavija u ovoj fazi, u datim unutrašnjim i spoljnim okolnostima, ne samo korisna – nego i neizbežna“. Što li zapravo misli 73-godišnji Milovan Đilas? Skleroza njegovih ideja je očita.

Što se tiče mlađeg Đilasa i njegov tekst je sastavljen od samih „bisera“. Aleksa Đilas u tom zborniku napisao je tekst o diktaturi i njenim saveznicima. Tvrdnje su mu toliko smiješne da mu ih može oboriti svaki đak. Pišući o tobožnjim metodama stvaranja mita o Titu mlađi Đilas kaže da se već u prvim razredima osnovne škole djecu uči da ljube televizor kad se pojavi Titova slika. Od koga li je to čuo Aleksa Đilas?

Kao i otac, i Aleksa Đilas o radnicima misli – sve najgore. Za njega su radnici ponizni i zadovoljavaju se sitnicama. On navodi „najtužniji“ primjer shvaćanja slobode i poniznosti naših radnika u inozemstvu koji tobože kažu: „Pa dobri su oni (misli se na jugoslavenske vlasti) – evo dali su nam pasoše.“

Točno je da oni koji su kao Milovan Đilas mnogo puta odlazak u inozemstvo iskoristili za prljave rabote protiv svoje domovine ne mogu dobiti ili teško dobivaju pasoš. Ako je Aleksa Đilas opisao primjer svog oca, onda je u pravu, ali svi drugi ljudi koji ne rade protiv svoje zemlje mogu dobiti i imaju pasoš kad god žele. Da Jugoslaveni putuju u inozemstvo kad zažele, to dobro znaju i mnogi stranci.

Aleksa Đilas je kao i njegov otac razočaran u jugoslavenske intelektualce jer nisu buntovnici protiv rukovodstva. Mlađi Đilas piše da su naši intelektualci podmitljivci, da im „režim pruža mnogo, ukoliko su mirni i pokorni“.

Tko je za Milovana Đilasa i Aleksu Đilasa u ovoj zemlji pošten i dobar?

Spomenuti tekst Milovana Đilasa uz redakcijsku doradu ali uz ponovljene teze pojavio se krajem prošle godine u listu gdje je i promoviran „New York Time-su“. Jedina novost je što na indirektan način zamjera zapadu zbog reprogramiranja dugova i financijske pomoći Jugoslaviji. Nesumnjivo je da bi Đilas bio sretan da su ekonomske teškoće u našoj zemlji još veće kako bi on mogao da nudi svoje recepte i lijekove.

Đilas nema više što novo reći onima koji su čitali njegove pisanije. U zadnjim knjigama on se prepisuje. Sažimajući ili proširujući već objavljene knjige i tekstove, Đilas pravi „nove“ knjige. Takva je na primjer i knjiga „Vlast“, koju je mnogo reklamirao četnički list „Naša reč“, a uređuje ju u Londonu Đilasov sin Aleksa.

Evo kako je taj emigrantski list najavio tu Đilasovu knjigu. „Knjiga ‘Vlast’ je memoarskog karaktera... politički posmatrano, knjiga ‘Vlast’ je verovatno najznačajnija u Đilasovom memoarskom ciklusu jer – opisujući izgradnju posleratne vlasti – najpre analizira uzroke sukoba sa SSSR-om a potom ukazuje na sukobe sa Titom i sa partijskim vođstvom...“ Sve je to već Đilas na njemu svojstven način opisao u prethodnim knjigama.

Koliko je Đilas neugodan?

Dokaz da Milovan Đilas bez obzira na svoje godine ima još političkih ambicija je i njegov „razgovor“ s još 27 osoba u stanu beogradskog novinara Dragomira Olujica.

Đilas je najvjerojatnije bio jako sretan što je eto pronašao ljude koji će ga slušati. Stranim novinarima je rekao da se suglasio (dakle, netko mu je predložio) da se obrati toj grupi 27-orice te da im je govorio o pitanju jugoslavenskih nacionalnosti skoro pola sata prije nego što je policija prekinula taj „razgovor“. No, koliko je god bio obradovan pozivom Đilas je bio – zacijelo to se vidi iz izjava – na neki način razočaran što je u policiji bio vrlo kratko. Zamislite kakvo je to razočaranje za čovjeka koji želi da bude politički mučenik, a eto policiji nije više interesantan već ga je vrlo brzo pustila da ode kući. Dopisniku jednog američkog lista Đilas je rekao da su ga u policiji ispitivali samo 15 minuta.

Vjerujemo da smo u ovom feljtonu bar djelomice pokazali o kakvom se to radi „prvom disidentu u zemljama istočne Evrope“ kako Đilasa naziva rimska „Republika“.

Diplomatski urednik talijanskog lista „Corriere dela sera“ Dino Frescobaldi napisao je tekst kad je Đilas s grupom bio priveden u policiju s naslovom „Bez Tita Đilas neugodniji“. Grdno se prevario ne samo taj novinar nego i svi oni koji misle slično. Danas u Jugoslaviji, isto kao i kad je Tito bio živ, Đilas nikome ništa ne znači. To što je uspio da se sastane sa grupicom očajnika i politički nezdravo ambicioznih ljudi dokaz je samo da se istomišljenici uvijek nađu. No, ipak je to premali broj da bi nešto mogli da znače.

Među onih 28 osoba koje su se bile sastale u stanu beogradskog novinara Olujica, osim Đilasa, najpoznatije ime je Vojislava Šešelja, bivšeg sveučilišnog nastavnika iz Sarajeva. Neki zapadni „proroci“ već su proglasili Šešelja novim Đilasom. Kad se čitaju tekstovi tog politički bolesno ambicioznog čovjeka, lako se može uočiti da je on mnoge teze o jugoslavenskom federalizmu pokrao iz Đilasovih knjiga. Vojislav Šešelj se, po našem mišljenju nije „proslavio“ ničim novim. Sve su to dobro znane stare tamburice.

Šešeljeva računica

Po našem mišljenju Šešelj se približio Đilasu prije svega da mu on da preporuku prijateljima na Zapadu. Šešelju je izuzetno stalo do publiciteta, a tu mu i te kako može pomoći Đilas. Jedan i drugi imaju sličnih osobina, no jedna je vrlo izražena – ni jednom ni drugom dosljednost ništa ne znači. Važno je da su u centru pažnje. O Muslimanima u BiH nitko nije tako crno pisao i govorio u poslijeratnoj Jugoslaviji kao Vojislav Šešelj. Taj isti Šešelj bio je jedan od potpisnika peticije da se oslobodi grupa ekstremnih nacionalista Muslimana kojima je suđeno u Sarajevu, a u programu njihove ilegalne rabote bilo je stvaranje etnički čiste Bosne i Kosova.

Đilasa, dokazanog neprijatelja našeg sistema i prevrtljivca za vođu može prihvatiti samo čovjek njegova moralnog profila. Zato i ne čudi što se Šešelj preko svojih beogradskih „navijača“ povezao s veteranom, dežurnim disidentom. I jednome i drugome su važni slava i publicitet koji donose i novac.

Iako Milovan Đilas tvrdi u svojim intervjuima kako mu je jedini cilj objektivno informiranje i analiziranje stanja u Jugoslaviji a ne nikakva želja za vlašću, to naprosto nije tačno. Tko je pažljivo čitao sve što je on napisao, ipak može vidjeti da Đilas nikad nije prestao razmišljati o tome da dođe bar, na kratko, na vlast.

Neostvorena želja

U knjizi „Druženje sa Titom“ Đilas, među ostalim, piše: „Ni pre izbijanja sukoba, a pogotovo posle njega, u meni se nije uobličila misao, odnosno nada da bih mogao pobediti – ako pod tim treba razumeti preuzimanje vlasti. Time ne kažem da kod mene nije nakratko izbijalo vlastoljublje.“

U vrijeme Titove bolesti Đilas je jednom njemačkom novinaru izjavio i to da „i ako bi došao na vlast, ostao bi samo dvije godine“. Tom sjedokosom starcu očito do kraja nije jasno da ne postoji ni teorijska mogućnost da on dođe na vlast niti jednu sekundu, a kamo li dvije godine.

Kako Đilas zamišlja tu svoju „vladavinu“ potvrđuje i njegova suradnja sa svima onima koji bi rušili socijalističku Jugoslaviju. Đilas se dopisuje sa četnicima, ustašama i ostalim otpadnicima koji sanjaju raspad socijalističke Jugoslavije.

Ideje Milovana Đilasa i otrov iz njegove „apoteke“ mlađoj generaciji a pogotovo starijoj koja ga se sjeća kao „demokrate“ koji je u ratu revolverom po kratkom postupku rješavao stvari a poslije rata etiketom ljudima zatvarao usta, nisu niti najmanje zanimljive i atraktivne.

Đilasovi poznanici i novinari koji ga posjećuju kažu da s vremena na vrijeme u tišini svog komforanog stana u središtu Beograda uzme u ruke gusle. Đilasove pjesme koje dopiru do javnosti već mnogo puta su se čule i stalno se ponavljaju. Zato više nikome nisu ni zanimljive.

(Svršetak)

Večernji list (Zagreb), 13. jun 1984. Ovaj feljton je izlazio od 28. maja do 13. juna.
(Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

ODLUKA IZVRŠNOG ODBORA SKUPŠTINE JUGOSLOVENSKE RADIO-TELEVIZIJE:

PREKINUTI SARADNJU SA REDAKCIJOM AKTUELTA

**Emisija švedske televizije koja emituje priloge namenjene Jugoslovenima
u Švedskoj postala tribina za propagandu protiv naše zemlje**

Izvršni odbor Skupštine Jugoslovenske radiotelevizije objavio je sledeće saopštenje sa svoje prethodna sednice:

„Izvršni odbor Skupštine Jugoslovenske radiotelevizije, na svojoj sednici održanoj 13. juna ove godine, prilikom razmatranja pitanja iz međunarodne aktivnosti JRT, posebnu pažnju posvetio je saradnji sa Švedskom radiotelevizijom. JRT i njene udružene organizacije održavaju dugogodišnje dobre veze sa Švedskom radiotelevizijom, bilateralno i u okviru međunarodnih radiodifuznih organizacija i institucija, a naročito u Evropskoj uniji za radiodifuziju. Švedska radiotelevizija biće domaćin zasedanja najvišeg tela ove unije, Generalne skupštine, krajem juna meseca u Stokholmu.

Na jučerašnjoj sednici Izvršni odbor je, međutim, sa žaljenjem konstatovao da je emisija Švedske televizije „Aktuelt“, koja emituje priloge namenjene Jugoslovenima u Švedske televizije koja priprema, treba da bude primer dobrog razvoja prijateljskih odnosa između Švedske i Jugoslavije, u poslednje vreme postala tribina za propagandu protiv naše zemlje, njenog integriteta i nezavisnosti, o čemu je jugoslovenska javnost već upoznata preko sredstava javnog informisanja.

Izvršni odbor je posle svestranog razmatranja nastale situacije doneo odluku da JRT i njene udružene organizacije prekinu saradnju sa redakcijom Švedske televizije koja priprema emisiju „Aktuelt“, odnosno da više ne šalje redovne priloge

iz Jugoslavije za ovaj program. Izvršni odbor JRT je ocenio da od strane švedske televizije ne postoji garancija da se naša saradnja sa tom redakcijom neće zloupotrebiti protiv interesa naše zemlje i naših radnika u Švedskoj.

Izvršni odbor je takođe odlučio da o razlozima za donošenje ove odluke obavesti rukovodstvo Švedske televizije i istovremeno izrazi spremnost da se u bilateralnim razgovorima pronađe rešenje koje će omogućiti unapređenje saradnje između JRT i Švedske radiotelevizije u obostranom interesu“.

Politika ekspres, 15 jun 1984.

U trećem pasusu članka u *Politici ekspres* ima štamparskih grešaka koje su toliko velike da nisu mogle da se isprave. Ipak, i pored njih može da se shvati osnovni smisao teksta. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

OSLOBOĐENJE

Sarajevo

Jun 1984

ZBOG ANTIJUGOSLOVENSKIH SADRŽAJA NA ŠVEDSKOJ TELEVIZIJI: PROTESTNA NOTA ŠVEDSKOJ

BEOGRAD – Zamjenik saveznog sekretara za inostrane poslove Mirko Ostojić uručio je ambasadoru Kraljevine Švedske Lenartu Mirstenu protestnu notu jugoslovenske vlade zbog antijugoslovenskog sadržaja nekih programa švedske radio-televizije u posljednje vrijeme. Izražena je ozbiljna zabrinutost jugoslovenske vlade zbog korišćenja pomenutih javnih sredstava informisanja za neprijateljsku djelatnost protiv SFRJ. Zatraženo je da se onemogući ponavljanje takvih incidenata u interesu dobre bilateralne saradnje i prijateljskih odnosa između dviju zemalja.

Oslobođenje (Sarajevo), izdanje za inostranstvo, vol. 12, no. 562, 27. juni 1984.

NOVA HRVATSKA

London

Jul 1984

„FAŠIST“ NA AKTUELLTU

Na jugoslavenski izazov odgovorio je još jedan poznati švedski list, „Kvälls Posten“ od 16. lipnja. Pod ironičnim naslovom „On je ‘fašist’ na Aktuelltu“, taj list piše:

Tonči Percan je „fašist“ u redakciji Aktuellta. Zbog njega je jugoslavenska televizija prekinula suradnju sa švedskom televizijom.

Jugoslavenska televizija kaže za Tonči Percana da je „antijugoslavenski fašist“, koji upropaštava emisije za useljenike na švedskoj televiziji. Ako se njemu dade otkaz, onda se suradnja može nastaviti.

„Naravno, to je smiješno“, kaže Tonči Percan, „ali istodobno nije ni lako biti prikazan kao fašist.“

U budućе više neće stizati materijali iz Jugoslavije. Sve će se morati napraviti u Švedskoj. Takva odluka jugoslavenske televizije treći je napadaj jugoslavenskih vlasti na Tončija Percana od 1980., kada je on javno iznio da ga je jugoslavenski konzulat u Malmöu pokušao pridobiti za špijuniranje svojih zemljaka.

G. 1982. u jugoslavenskom tjedniku „Danas“ spomenut je Tonči Percan kao sudionik jednog ubojstva. To je bila čista laž, budući da je dokazano da nikakvo ubojstvo nije počinjeno.

G. 1983. prosvjedovala je jugoslavenska ambasada u Stockholmu protiv Percanovog namještenja na TV-Aktuell. Tada je šef švedske televizije Sam Nilsson zamolio Jugoslavene da vode brigu o svojim stvarima. 1984. u lipnju jugoslavenska televizija JRT prekida suradnju sa švedskim Aktuelltom zbog Tončija Percana. No šef programa na Prvom kanalu, Olle Berglund, daje mu punu potporu.

„Napadaji na njega su vrlo ponižavajući. Švedska televizija brine se i čuva slobodu govora. Percan se drži naših pravila“, kaže Olle Berglund za Kvälls Posten. „Žao nam je da jugoslavenska televizija ne može prihvatiti načela našeg novinarstva.“

Dva su intervjua u zadnje vrijeme posebno naljutila jugoslavenski režim. Riječ je o kritičarima režima, Aleksi Đilasu i Mati Meštroviću. Njihovi su intervjui emitirani zajedno s izvadcima iz jugoslavenske televizije. To povezivanje kritičkih i nekritičkih dijelova bilo im je teško progutati... Tonči Percan i drugi kritički suradnici na Televiziji u raznim su prilikama bili izloženi prijetnjama. Šef programa Olle Berglund u tome vidi povezanost: „Mi smo skupili materijal o prijetnjama s kojim možemo izaći u javnost. Ali s time još želimo pričekati.“

U utorak jugoslavenska je ambasada zamolila Berglunda da dođe na razgovor. Nakon toga će šef programa znati kako će se postupati u tom problemu.

Odlomak iz „Jugo-prosvjed Švedskoj televiziji“, *Nova Hrvatska* (London),
vol. 26, no. 13, 1. srpanj 1984, 10.

ŠVEDSKA ODBACILA JUGOSLAVENSKU NOTU

Nakon što je jugoslavenska vlada 19. VI. predala Švedskoj prosvjednu notu zbog programa švedske televizije za doseljenike iz Jugoslavije, nije trebalo dugo čekati do švedskog odgovora. Najveći švedski list „Dagens Nyheter“ od 28. VI. donosi o tome ovu vijest:

„Švedski ambasador u Beogradu odbacio je jučer prosvjednu notu koju je jugoslavenski ministar Ostojić uputio na račun Švedske. Jugoslaveni protestiraju protiv televizijskog programa Aktuellt za useljenike i optužuju dijelove redakcije za „antijugoslavensku propagandu“. Jugoslavenska ambasada je u više navrata pravila pritisak kako na vodstvo televizije tako i na švedsko ministarstvo vanjskih poslova. Između ostaloga pokušalo se spriječiti da se jedna osoba zaposli na televiziji.

U švedskom odgovoru na jug. prosvjednu notu ambasador Lenart Myrsten upozorava na švedsku slobodu govora i tiska, koja je dio švedskog ustava! Švedska televizija je nezavisna i programski samostalna ustanova i kao takva neovisna od vlade.“

Švedska vlada niti može a niti ne želi utjecati na televizijske programe, kaže se u švedskom odgovoru.

Po svemu sudeći izgleda da je sada švedsko ministarstvo vanjskih poslova ponešto iritirano učestalim jugoslavenskim prosvjedima na televizijsku djelatnost. Švedsko ministarstvo vanjskih poslova u svojem odgovoru Jugoslaviji između ostaloga napominje da ‘dobri odnosi između zemalja zahtijevaju obostrano razumijevanje i međusobno poštivanje političkog sustava.’ – završava vijest „Dagens Nyheter“.

INTERVJU SA ALEKSOM ĐILASOM

Jozef Sikinger, urednik programa za Jugoslaviju radio stanice „Deutsche Welle“ (Radio Keln), vodio je razgovor sa Aleksom Đilasom, saradnikom *Naše reči*. Razgovor je emitovan u subotu 30. juna ove godine, u 10 časova pre podne.

Najavljivačica: „A sada, dragi slušatelji, slijedi ‘Razgovor u studiju.’ Naš gost je ovoga puta Aleksa Đilas, magistar političkih nauka i sociologije, koji trenutno boravi u Kelnu pripremajući doktorsku disertaciju sa temom „Nacionalizam i komunizam“. Uz to je Aleksa Đilas i publicistički aktivan za mnoge časopise, a redovno surađuje u mjesečniku *Naša reč* i član je redakcije *Revije Centra* za jugoslavenska pitanja. Sa našim gostom razgovarao je Jozef Sikinger.

Jozef Sikinger: Gospodine Đilas, pre svega hvala što ste se odazvali našem pozivu za ovaj razgovor u studiju, utoliko pre što sam nagovestio da će biti i po koje kritičko pitanje. Ja bih predložio da razgovor počnemo sa nekoliko reči o Vama lično. Stalno živite u Londonu. Šta je svrha Vašeg boravka u Kelnu, koliko će on trajati i čime se pretežno ovde bavite?

Aleksa Đilas: Ovde u Kelnu sam gost katedre za sociologiju Univerziteta u Kelnu i ostajem do kraja ove godine. Pretežno se bavim pisanjem svoje doktorske disertacije o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji.

Jozef Sikinger: A disertaciju ćete braniti u Londonu?

Aleksa Đilas: Disertaciju ću braniti u Londonu. Tamo sam i započeo da je radim.

Jozef Sikinger: U poslednje vreme nekoliko jugoslovenskih listova posvećuje priličnu pažnju Vašoj ličnosti i grupi u okviru koje delujete. Čime ste izazvali tu pažnju i kako tumačite te oštre napade na Vas i na Vašu grupu? Posebno u odnosu na tvrdnju da ste se pridružili pročetničkoj struji jugoslovenske emigracije?

Aleksa Đilas: Pre svega, moram da kažem da se nisam pridružio pročetničkoj struji jugoslovenske emigracije. Taj izraz „četnik“, prvi put je u vezi sa mnom upotrebio Stane Dolanc, pre nekoliko godina, i onda su mnogi listovi i političari našli za shodno da to ponavljaju. Međutim, nikakav argument nije naveden u prilog te tvrdnje da sam ja „četnik“, ili da sam se pridružio pročetničkoj grupi. Prema tome, pošto oni nisu naveli nikakve argumente u prilog te tvrdnje, ja ne znam koje bih argumente naveo protiv nje. Jednostavno, to nije tačno! Ni jedan moj članak se ne bavi temama rata, niti četništva, niti sam ja srpski nacionalista. Kada bi ta grupa, sa kojom sam povezan u Londonu, zaista bila pročetnička, onda nam ne bi posvećivali posebnu pažnju. Naime, mi smo jedna grupa koja se prevashodno interesuje za ljudska prava i zalaže za demokratske reforme u Jugoslaviji. I baš to, što je to jedna moderna ideja koja može da privuče veliki broj ljudi, i jeste razlog što nam režim i režimska štampa posvećuju pažnju.

Jozef Sikinger: Da li uzrok te insinuacije možda leži u sastavu Vaše grupe?

Aleksa Đilas: Koliko ja znam, to ne može da bude razlog.

Jozef Sikinger: U Vašim napisima i izjavama tvrdite, i sada ste to isto već u ovom razgovoru rekli, da se zalažete za demokratske reforme u Jugoslaviji. Istovremeno, međutim, tvrdite da ogromna većina Jugoslovena nije spremna, nije kvalifikovana, nije raspoložena, kako hoćete, da se bori za demokratske reforme. Međutim, bez široke podrške i angažmana u zemlji, takve se reforme sigurno ne mogu ostvariti. Nije li to jedna nepremostiva diskrepanca između Vaše ocene uslova i cilja koji ste sebi postavili?

Aleksa Đilas: Potpuno se slažem sa Vama da se bez široke podrške i angažmana u zemlji takve reforme ne mogu ostvariti. Ne samo da je potreban angažman, podrška velikog broja građana Jugoslavije. Verovatno su potrebni angažman i podrška dobrog broja ljudi koji se danas nalaze u Savezu komunista Jugoslavije.

Ne smatram nepremostivom diskrepancom činjenicu da dobar broj ljudi u ovom trenutku još nije spreman da se bori za demokratske reforme. To samo znači da će borba za demokratske reforme biti veoma teška i da će biti potrebno izvesno vreme dok veći broj ljudi bude spreman da se za njih angažuje, dok demokratske ideje prodru do velikog broja ljudi, dok ljudi uvide da se ni jedno od bitnih pitanja savremene Jugoslavije ne može rešiti bez demokratskih reformi. Mislim da će za to biti potrebno jedno izvesno vreme, ali ne smatram da je to neostvarivo. I ne smatram, dakle, da je ta diskrepanca nepremostiva.

Jozef Sikinger: Ja sam tu diskrepancu osetio više u tome smislu što mnoge grupe Jugoslovena u inostranstvu ponekad polaze od paušalnih ocena situacije u Jugoslaviji

i onda u odnosu na to predlažu i relativno pogrešne koncepte za rešenje. I s tim u vezi bih Vas još direktno pitao da li Vi imate relevantnog saznanja o tome u kojoj meri se Vaše ocene jugoslovenskog sistema poklapaju sa utiskom Jugoslovena koji taj sistem svakodnevno doživljavaju. Drugim rečima, Vi jugoslovenski režim ocenjujete kao diktaturu. Smatrate li da ga i stanovništvo Jugoslavije tako doživljava?

Aleksa Đilas: Verovatno je tačno da je moja ocena jugoslovenskog sistema za nijansu oštija od onoga što bi prosečan građanin Jugoslavije rekao. To je, uostalom, i normalno, uzevši u obzir da ako se neko bavi kritičkom analizom jednog poretka, i dođe do izvesnih saznanja, onda će ih obično izraziti na jedan, da tako kažem, oštiji ili kritičniji način, nego što bi to možda učinio jedan građanin koji se time ne bavi.

Ne znam da li bi prosečan građanin Jugoslavije upotrebio izraz „diktatura“ za jugoslovenski režim. Bilo bi zanimljivo pitati ljude u Jugoslaviji šta o tome misle. Ali sigurno je da velika većina ljudi u Jugoslaviji smatra politički sistem i političko rukovodstvo Jugoslavije za nešto što ne zavisi od njihove volje. Na primer, upotrebljavaju se drugi izrazi, kao što su: „oni“, „birokratija“, „partija“, „režim“, itd., čak ako se i ne upotrebljava izraz diktatura. Ako bi danas pitali jednog prosečnog Jugoslovena da li on smatra sebe lično odgovornim za sadašnju ekonomsku krizu, ili za situaciju na Kosovu, ili za nezadovoljstvo inteligencije, svaki bi odgovorio da se ne smatra odgovornim. Ako bi ga zatim pitali ko je odgovoran, on bi rekao: „Pa, oni su odgovorni.“ To znači da prosečan čovek doživljava onu grupu ljudi koja donosi glavne odluke o razvoju Jugoslavije, kao jednu grupu koja je nezavisna od njegove volje. Dakle, ocenjuje je ipak kao diktaturu, mada možda bez upotrebe toga izraza.

Jozef Sikinger: Prelazak na višepartijski sistem po Vama i mnogima drugima predstavlja primarni uslov za stvarne demokratske odnose u jugoslovenskom društvu. Da li ta Vaša teza vodi računa o specifičnostima jedne mnogonacionalne i višereligiozne državne zajednice, o istoriji njenog nastanka i o političkoj tradiciji. Čak i kritičari jugoslovenskog režima upozoravaju na rizik tako radikalnih promena, tu pomišljam posebno na profesora Stojanovića. Kakav je Vaš komentar na takva upozorenja?

Aleksa Đilas: Sigurno je da je menjanje jednog društvenog poretka, bilo kakvog, a pogotovo ako se radi o krupnim promenama, uvek jedan veliki rizik. Ali postavlja se pitanje šta će se dogoditi sa Jugoslavijom ako ne bude promena? Šta će se dogoditi sa našom privredom, društvom, sa nacionalnim odnosima, sa kulturom? Jer, takođe je veliki rizik ne vršiti promene. Ne-vršenje promena može da ima mnogo gore posledice, nego njihovo vršenje.

Profesora Stojanovića izuzetno cenim kao intelektualca i mislioca. Ipak, nika-ko ne mogu da se složim sa njegovom primedbom da je u Jugoslaviji neostvariv

višepartijski sistem, jednom za sva vremena, zbog postojanja nacionalnog pitanja. To je na izvestan način logika kralja Aleksandra i predratne Jugoslavije. Čudi me da je koristi jedan marksistički, socijaldemokratski intelektualac. Profesor Stojanović govori o nacionalnom pitanju, a u stvari prevashodno misli na hrvatski nacionalizam i separatizam, budući da Slovenci i Makedonci ne žele da se otcepe, a albanski nacionalizam je, ma koliko da je značajan, ipak jedno periferno pitanje za sudbinu Jugoslavije kao celine. To znači otprilike ovo: ako većina hrvatskog naroda želi da se otcepi, mi ne možemo imati višepartijski sistem.

Međutim, ja smatram da je u jednom demokratskom društvu pravo naroda na samoopredeljenje direktna konsekvencija ljudskih prava i da ne može biti demokratije bez takvog prava naroda na samoopredeljenje. Uostalom, to pravo je i deo programa Komunističke partije Jugoslavije pre rata, to je deo srpske demokratske tradicije, to je deo tradicije srpske socijal-demokratije. Inače smatram da bi se u slučaju stvaranja jednog demokratskog višepartijskog sistema Jugoslavija očuvala i da bi većina stanovnika svih nacionalnih grupa odlučila da ostane u Jugoslaviji.

U vezi ideje višepartijskog sistema, mislim da izraz „sistem“, koji se tu upotrebljava, nije sasvim dobar. Time se implicira da je višepartijski sistem nešto što je neko izmislio, u smislu, recimo, sistema elektrifikacije ili sistema prenošenja televizijskih programa. Višepartijski sistem je, međutim, direktna konsekvencija ljudske slobode. On znači pravo građanina da se kandiduje, da zahteva smenjivanje političkih funkcionera i da se udružuje s ljudima sa kojima ima slična mišljenja. To je ono što su, u stvari, političke partije i prave slobode nema bez takvog višepartijskog sistema.

S druge strane, potrebno je izvesno vreme, možda od nekoliko godina, da bi se jedan takav sistem izgradio. I niko ne očekuje da se on u Jugoslaviji stvori preko noći. Zato se mi i ne zalažemo za jednu demokratsku revoluciju, nego za postupne demokratske reforme, za jedan evolucionarni razvoj koji bi vodio ka stvaranju višepartijskog sistema. Takve demokratske reforme, koje bi vodile ka punoj slobodi i punom poštovanju građanskih i ljudskih prava, bile bi, na primer, ukidanje moralno-političke podobnosti, garantovanje slobode štampe, odvajanje sudstva od kontrole partije, garantovanje autonomije univerzitetima itd. Znači, čitav niz manjih, ali u suštini veoma krupnih, demokratskih, reformi koje bi na kraju dovele do toga da svaki građanin može slobodno da se kandiduje i da se udružuje sa ljudima koji su mu istomišljenici.

Jozef Sikinger: To je sigurno tačno i sigurno da u tome pogledu niste sami, koji tako mislite. Međutim, u odnosu na profesora Stojanovića, možda zbog korektnosti treba dodati da on nacionalno pitanje nije naveo kao jedini razlog. Naveo je on tu i geostrateški položaj Jugoslavije, kulturne i političke tradicije, itd.

Aleksa Dilas: Da, to je tačno.

Jozef Sikinger: Međutim, vezano za to bih Vas sledeće upitao. Naime, brojne jugoslovenske emigrantske grupacije u inostranstvu imaju tako raznolike političke programe da se ne retko međusobno isključuju. Kako bi se taj faktor po Vašem mišljenju reflektirao na jedan hipotetičan prelazak na višepartijski sistem?

Aleksa Đilas: Nisam dobro informisan o radu emigrantskih grupacija. Tačno je da emigrantske grupe imaju različite političke programe. Smatram da njihov uticaj nije naročito veliki. Jedina emigrantska grupa koja, koliko je meni poznato, ima izvesnog uticaja, je grupa oko časopisa *Nova Hrvatska*, koji ima prilično široku čitalačku publiku. Po mome mišljenju, emigrantske grupacije neće igrati neku veliku ulogu u demokratizaciji u Jugoslaviji. Najviše što one mogu da učine je da pomognu demokratske struje u Jugoslaviji. Znači, da svesno igraju jednu podređenu ulogu. Ni u kom slučaju ne mogu da vode, pogotovo ne da rukovode, procesima demokratizacije u Jugoslaviji. Činjenica da su te grupe razdeljene, da su međusobno posvađane, mislim da nije od velikog značenja, budući da one ne predstavljaju stanovništvo Jugoslavije, ne predstavljaju veliki broj ljudi.

Jozef Sikinger: Drugim rečima, Vi zastupate tezu da politički pravci jugoslovenskih emigrantskih grupa ne predstavljaju odraz određenih mišljenja u Jugoslaviji. To bar kao konsekvencija izlazi iz Vaše tvrdnje.

Aleksa Đilas: Da, upravo to mislim. Recimo, postoji hrvatski nacionalizam i, na primer, časopis kao što je *Nova Hrvatska*, reprezentuje jednu formu toga nacionalizma. Međutim, emigrantske grupe predstavljaju u glavnom stariju, ratnu emigraciju i odvojene su od realnosti u Jugoslaviji. Koliko je meni poznato, one nisu reprezentativne. Moram opet da napomenem da nisam dobro upoznat sa njihovim radom.

Jozef Sikinger: I na kraju, imajući u vidu sve te aspekte i faktore iz prethodnih pitanja i Vaših odgovora, kako ocenjujete trenutnu situaciju u Jugoslaviji, kako ocenjujete srednjoročni razvoj situacije u Jugoslaviji, pre svega u odnosu na politički sistem i na šanse za demokratske reforme?

Aleksa Đilas: Što se tiče srednjoročnog razvoja situacije u Jugoslaviji, bio bih više pesimista. Iz privredne krize se ne može izići bez krupnih promena. Smatram da bez demokratskih reformi ne može biti srednjoročnog razvoja koji bi rešio krupnije probleme Jugoslavije.

Vrlo mi je teško da odgovorim na Vaše pitanje o šansama za demokratske reforme. Budući da se zalažem za takve reforme, u iskušenju sam da tvrdim da su šanse prilične. Opet, kad razmislim, vidim da su mnoge okolnosti i mnogi moćni faktori protiv demokratskih reformi. Prema tome, ne usuđujem se da budem optimista, a ne želim da budem ni pesimista, pa ću se uzdržati od toga da predviđam budućnost.

Jozef Sikinger: I možda još koju reč u odnosu na aktuelnu situaciju u Jugoslaviji?

Aleksa Đilas: Veoma je loša stvar kampanja koju su izvesni politički krugovi iz Hrvatske pokrenuli protiv sloboda u kulturi, štampi, javnom životu, a koje su stečene i razvile se poslednjih nekoliko godina. Te slobode bi, naprotiv, trebalo da budu zagarantovane i da se još i dalje razvijaju, a ne da se pokušava političkim pritiscima i pretnjama da ih se ukine i suzbije.

Jozef Sikinger: Hvala Vam lepo.

Aleksa Đilas: Hvala Vama.

Naša reč (London), vol. 37, no. 357, avgust-septembar 1984, 7-8.

„Nakon Švedske televizije i Deutsche Welle govori slobodnije: Bez prava na samoodređenje – nema ni demokracije“, *Nova Hrvatska* (London), vol. 26, no. 15, 29. srpanj 1984, 13-14. Tekst je skraćen, a odgovore A. Đ. „hrvatizirala“ je redakcija *Nove Hrvatske*. Takvo menjanje bilo je uobičajeno u hrvatskoj emigrantskoj štampi. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

„Intervju z Đilasom“, *Tribuna* – studentski časopis Zveze socialistične mladine Slovenije (Ljubljana), vol. 34, no. 9, 21. februar 1985.

Momir Krasić

KAMPANJA PROTIV DVOJICE ĐILASA, DR VOJISLAVA ŠEŠELJA I NAŠE REČI

Hapšenje 29 beogradskih intelektualaca odvijalo se 20. i 21. aprila, pretnje su učinjene svima pohapšenima koji su pušteni posle dan ili dva saslušanja, ali su najzad nekolicina iz iste grupe ponovo pohapšeni i biće im suđeno. Sede u zatvoru, čekaju na optužnicu: *Dragomir Olujić, Miodrag Milić, dr Vojislav Šešelj, Pavluško Imširović, Milan Nikolić, Vladimir Mijanović*¹ i sada je, prema štampi, uhapšen i jedan koji je uspeo da trenutno umakne Službi bezbednosti: *Gordan Jovanović*, star 23, student filozofije (*The Guardian*, 26. juna). Preko dva meseca Gordan Jovanović bio je uspešno u begstvu, gonjen od „najmoćnije policije u svetu“. Narodi, koji se hvale političkim i privrednim uspesima, ne hvale se policijama!

Iako su im pretnje upućene, beogradski intelektualci ne veruju da treba da čute u jednoj poraženoj zemlji, poraženoj ne samo privredno i politički, nego i moralno. Sam *Milovan Đilas*, jedan od 29 uhapšenih, pojavio se već 13. maja u italijanskom *Il Giornale Nuovo*: „Tito je bio antistaljinist, ali u biti je bio pravi komunist. Njegovo su delo: partijski monopol, jaka tajna policija, zabrana izražavanja mišljenja, verska netolerancija... S obzirom na prilike u kojima se nalazi Jugoslavija, smatram da bi za nas bilo najbolje kad bismo imali demokratiju, čistu i jednostavnu demokratiju, ali sa većinom koja bi bila za demokratski socijalizam... Nije lako doći do toga cilja. Put od kapitalizma do demokratije može biti težak, ali je očigledno mnogo teže doći do demokratije ako je polazište, kao što je naš slučaj, komunizam. Potrebno je pre svega da se krećemo p o l a k o, vrlo polako...“

Bilo bi verovatno netačno tvrditi da je posle ovog Đilasovog poduzetog intervjua došla reakcija režima, izuzetna nova kampanja protiv Milovana i njegovog sina

1 Prema netačnom saopštenju iz Jugoslavije, u uvodniku junske *Naše reči* nalazi se ime Veselinke Zastavniković kao jedne od uhapšenih osoba. To nije tačno, bar ne do sada. U međuvremenu su svi u Beogradu pušteni iz zatvora.

Alekse, ali je činjenica da je krenula mas-medija „u rat“ već krajem maja. Za čoveka, za koga tvrde godinama da ga niko i ne poznaje u Jugoslaviji, pa se za njega i ne zanima – za Milovana Đilasa – još jednom je režimska štampa sve učinila da nas obavesti kako vidi Milovana Đilasa. Mala im je bila ona knjižurina, izdata pre 7 godina. „Od Đilasa do liberalizma“ ili „Liberalizam od Đilasa do danas“, iz pera dvojice dežurnih policijskih novinara, Sava Kržavca i Dragana Markovića.

Najpre je u zagrebačkom *Danas* žestoko istupio 20. V – što inače ne odgovara ozbiljnijem tonu ovog nedeljnika – *Aleksandar Vojinović*, „poznati zagrebački novinar“. Arsenal municije kojom puca Vojinović uglavnom je poznat: tu su najpre istorijski podaci sa III plenuma CK SKJ, potom hapšenja i suđenja Milovanu Đilas. Đilasovi „protivurečni“ stavovi od pre 1953/4. i posle ove godine. Bilo je svega tri napisa u ovom listu, u njima je data izvesna „skraćena biografija“ Milovana Đilasa².

Potom su zagrebačkom *Danas* priskočile u pomoć beogradske *Novosti*, takođe sa tri nastavka, od 23. do 25. maja. Pisac je ovde *D. Tanović*. Ton je neminovno daleko agresivniji, najagresivniji što se da zamisliti u režimskoj štampi. Članci počinju „svim onima koji su sredinom (?) 1944. zajedno sa fašizmom počeli da se sele u druge prostore, evropske i preko okeana“. Insinuacija je jasna, ne samo što su saradnici fašizma počeli da se sele iz Jugoslavije već se i fašizam „preselio“ na Zapad, ostala je demokratija samo u Jugoslaviji... Već u drugom članku Tanović se okomio na *Našu reč*, najpre navodeći kako je pokojni Slobodan Drašković vodio „bratsku“ polemiku s *Našom reči*. Za polemiku su potrebna dvojica, naš časopis nije nikada polemisao, najmanje sa *Srpskom borbom* i Draškovićem, a još manje je mogla ta polemika da bude „bratska“. Međutim, sav samouveren, novinar se dao u „greške“; preneo je neka bitna pisanja *Naše reči* i, u tome pogledu, moramo mu biti zahvalni: „U krugu našeg časopisa (*Naše reči*) od prvoga časa bili su ljudi s obe strane građanskog rata...“; potom: „Dakle, umesto etiketiranja i klevetanja, mi ne predlažemo ni poraz jednih prema drugima, ni pobedu drugih nad prvim...“

Tanović je ovaj, inače dobar, tekst u drugom članku, upotrebio da bi napao knjigu *Demokratske reforme*³, za koju inače navodi netačno da su izvesni saradnici „prevalili osamdesetu godinu života“; u doba izdavanja knjige samo je jedan saradnik bio prevaleo *sedamdesetu*, a dvojica su bila mlađa od *trideset* godina! Napadnuti su potom M. Mihajlov i Aleksa Đilas, objavljeno je u faksimilu pismo Milovana Đilasa, upućeno *Našoj reči* u znak zahvalnosti za objavljivanje njegove pretposlednje knjige V l a s t. U poslednjem članku, od 25. V, objavljen je faksimil korica knjige

2 Prikazujući korice dveju Đilasovih knjiga, *Vlast* i *Tamnica i ideja*, pisac članaka Vojinović obeležava *Našu reč* samo kao „emigrantsku“.

3 *Demokratske reforme*, objavljene 1982. u Londonu, predstavljaju zbornik članaka dr Iva Lapene, Milovana Đilasa, Vana Ivanovića, Desimira Tošića, dr Ljuba Sirca, Nenada Petrovića, Mihajla Mihajlova, Marka Konstantinovića i Alekse Đilasa.

Zvonimira Vučkovića *Od otpora – do građanskog rata*. Poseban deo teksta posvećen je *Aleksi Đilas*u čiji se poduži navod iz *Demokratskih reformi* ovde objavljuje; knjiga se inače naziva „pamfletom“.

U beogradskom NIN-u kampanja je počela 27. V od strane, već pomenutih, Dragana Markovića i Sava Kržavca. Ova dvojica služe se u napadima najnižim metodama. Daju neke čudne navode iz Đilasovih pisanja, koji nisu poznati nikome. Možda bi se mogli braniti činjenicom da su prevodili sa stranih jezika koje ne poznaju. Tvrdi se na primer da je Đilas napisao, – naravno, ne navodi se ni naslov knjiga ni strana knjige – „Prvo sam oborio Staljina...“ Ova dva novinara u svome drugom članku oglasili su knjigu *Zbornik o ljudskim pravima*, u izdanju Vaneta Ivanovića i Alekse Đilasa, „priručnikom za disidente“. To je dobro rečeno, ali je odmah dodato da su Ivanović i Aleksa Đilas „urednici četničkog lista N a š a r e č“. U tekstu od 3. VI ova dva novinara doživljavaju pravo uživanje, dokazuju jednim navodom iz „Glasa kanadskih Srba“ da je i srpska emigracija „takođe“ *protiv* Milovana Đilasa, ne samo režim Saveza komunista Jugoslavije. Ono što je *Naša reč* tvrdila godinama, sada je dato od ove dvojice režimskih novinara kao „crno na belo“: napadajući disidente u Jugoslaviji, emigranti pomažu van svake sumnje režimu!

Do sada najdužu kampanju je vodio zagrebački *Večernji list*, u 15 nastavaka, od Branka Vlahovića. Naslov već kazuje dosta: „Đilasov ‘san’ o vlasti – Tri desetljeća *protiv domovine*“. Tvrdi novinar odmah u početku da su „mnogi intelektualci na Zapadu“ „već“ shvatili da je Milovan Đilas „politički prevrtljivac“ sa „dugogodišnjom antikomunističkom pamfletskom aktivnošću“ – čovek koji je objavio preko 20 knjiga na stranim jezicima i čije argumente upotrebljava svaka iole filozofsko-sociološko-politička knjiga u slobodnom svetu! Međutim, navodi ovaj Vlahović da je još na III plenumu januara 1954. Đilas izjavio: „*Ja sam revizionista u odnosu na lenjinizam. Ja to smatram, i nemam razloga da krijem, ono što mislim da (ova) ideologija više u osnovi ne odgovara našoj zemlji*“! I sasvim razumljivo: „Poslije razlaza s Partijom Đilas je upravo razradio te teze o potrebi uvođenja višepartijskog sistema u Jugoslaviji“ (članak 1. VI u *Večernjem listu*). Pošto u Zagrebu „ne vole“ dr Vladimira Dedijera, novinar je iskoristio da pokaže da je dr Dedijer branio Đilasa na III plenumu januara 1954. Posebno je optužen Đilas zato što je kao glavni urednik časopisa *Nova misao* svojim ličnim pismom pozivao partijske organizacije da se pretplaćuju na „njegov“ časopis⁴.

Objavljujući naslovne korice knjiga *Demokratske reforme, Druženje s Titom i Vlasti*, Vlahović vrši analizu poslednjih Đilasovih stavova. Tu se naravno okomio na sastanke Đilasove s Bogdanom Radicom i dr Matom Meštrovićem u Americi

4 Članovi Redakcijskog odbora *Nove misli* bili su 1953. godine: M. Bogdanović, Dobrica Ćosić, Oskar Davičo, B. Drenovac, Milovan Đilas, Dušan Kostić, S. Kulenović, Vladimir Dedijer i Mihailo Lalić.

1968. godine i te sastanke naziva „susrete s ustašama“, zaboravljajući naravno da je Radica bio u službi poratnog režima, a da je dr Mate, zajedno sa svojim ocem Ivanom, bio šezdesetih godina na ručku kod Maršala na Brionima. Poseban je odeljak posvećen Aleksi Đilas. Dodaje kako je „četnički list *N a š a r e č*“ reklamirao knjigu *V l a s t*, naravno kao slučajno zaboravljajući da je *N a š a r e č* objavila ne samo *Vlast* (1983) nego i *Nesavršeno društvo* (1968. godine). Dr Vojislavu Šešelju data je značajna ocena u poslednjem članku: „neki zapadni ‘proroci’...“ proglasili su dr Šešelja „novim Đilasom“. Tvrđi Branko Vlahović, ne trepćući, da je dr Šešelj svoje „mnoge teze o jugoslavenskom federalizmu p o k r a o iz Đilasovih knjiga“. Kad napadaju Đilasa lično, onda njegove knjige nisu knjige nego „pamfleti“; kad treba osuditi dr Šešelja pre nego što je osuđen, režimski novinari proglašavaju „pamflete“ – knjigama!

Dr Vojislav Šešelj u središtu pažnje režima

Hapšenje 29 beogradskih intelektualaca, objavljeno zlostavljanje uhapšenih, nerasvetljeno samoubistvo *Radomira Radovića*, ponovno hapšenje sedmorice, zasedneno je kampanjom protiv dr Vojislava Šešelja, docenta Sarajevskog univerziteta. Ali iznad svega stoji vest koja je prodrła u stranu štampu tek sredinom juna: o štrajku glađu trojice uhapšenih – Mijanovića, Imširovića i Nikolića.

Jedan od prvih napada na dr Šešelja pojavio se u beogradskoj *Politici* već 15. juna. Tu vredi navesti šta je *Politika* objavila kao osnovni stav dr Šešelja:

„Predstoji nam i radikalno preispitivanje svih do juče neprikosnovenih teorij-skih i ideoloških zablude, politikantskih koncepata i, što mi se čini presudnim, konačno otpočinjavanje s ozbiljnom kritikom kulta ličnosti glavnog političkog lidera Tita. Krajnje je vrijeme da se inicira ispitivanje njegove individualne odgovornosti za sve nedaće u kojima smo se našli, jer je on bio divinizovani arbitar presudnih i dalekosežnih političkih odluka koje je donosila vladajuća vrhuška, a pokazale su se totalno promašenim i štetnim...“

Süddeutsche Zeitung od 22. maja beleži, u podužem članku, da je dr Šešelj bio izbačen iz Partije još krajem 1981. godine. Docnije je „delimično“ uklonjen i sa sarajevskog Univerziteta. Nemački novinar *Heiko Flottau* ukazuje na činjenicu da režimska štampa u Bosni i Hercegovini krije od svojih građana da je dr Šešelj dobio podršku, i to javnu, kako od strane filozofa iz Srbije i Slovenije tako isto i od sociologa u Hrvatskoj. *Politika ekspres* kao i *Politika* od 15. juna priznaju javno da su trojica uhapšenih – Imširović, Nikolić i Mijanović – stupili u štrajk glađu i da su posle toga odvedeni iz zatvora u bolnicu Okružnog zatvora u Beogradu. Dodaju se i izvesni lični podaci o ovoj trojici aktivista: *Imširović* je rođen u Banovićima 1948, „nesvršeni student“; *Nikolić* je rođen 1946. u Trebinju i sociolog je po zanimanju; *Miodrag Milić* je rođen 1929. u Pirotu i ekonomist je; potom *Dragomir Olujić*,

rođen je 1949. u Sivcu (Kula) i politolog po zanimanju. Dakle, skoro svi pohapšeni rođeni su posle svršenog rata i revolucije. *Politika* tvrdi da je zdravlje onih koji štrajkuju glađu „zadovoljavajuće“.

Londonski *The Times* od 16. VI saopštava da je 230 građana potpisalo peticiju kojom se traži oslobođenje svih koji su pohapšeni. Među onima koji su stupili u štrajk glađu, jedino je Nikolić prekinuo svoj štrajk. *The Daily Telegraph* saopštava 16. VI da je 12 austrijskih narodnih poslanika uputilo „oštri protest“ jugoslovenskim vlastima, zahtevajući puštanje pohapšenih na slobodu. *The Times* od 26. VI proglašava *Milana Nikolića* – koji je pre hapšenja, na slobodi, počeo istragu o uzrocima smrti Radomira Radovića – „zarobljenikom zbog savesti“, pošto je Nikolić bio već osuđen na 2 godine zatvora 1968, potom je proveo nedavno u zatvoru jedan mesec zbog demonstracije u korist poljske *Solidarnosti*.

Posebna kampanja protiv Alekse Đilasa

Činjenica da je doktorand sociologije *Aleksa Đilas* ne samo bio politički aktivan od prvih nedelja 1980. godine, nego i da ima pristupa u zapadnoj mas-mediji, izaziva posebno ogorčenje kod dogmatika i čvrstorukaša režima Saveza komunističke Jugoslavije. U svome intervjuu, datom za *Westdeutscher Rundfunk Köln* već 25. aprila, *Aleksa Đilas* je predvideo da će doći do suđenja izvesnim pohapšenim beogradskim intelektualcima 20. aprila.

Međutim, daleko više od intervjua i članaka, ono što je najteže palo jugoslovenskom režimu bilo je učestvovanje *Alekse Đilasa* na švedskoj televiziji 4. juna. Beogradska *Borba* je sledećeg dana objavila članak „Nova provokacija“. Specijalni program „za Jugoslovene“, piše *Borba*, „u poslednje vreme pretvorio se u program – protiv Jugoslovena i protiv Jugoslavije“, vređa dostojanstvo pedesetak hiljada Jugoslovena koji u Švedskoj pošteno rade i koji nisu zaslužili da se prema njihovoj domovini postupa na ovakav način“. ⁵ *Politika* istog datuma naziva pomenutu švedsku emisiju „nedoličnom televizijskom emisijom“ koja je „nastavila neprijateljsku propagandu protiv Jugoslavije“ i koja čini „pokušaje unošenja smutnje među jugoslovenskim građanima“. Naziva *Aleksu Đilasa*, i dr *Mata Meštrovića* „otvorenim protivnicima SFRJ“, iako su stavovi *Alekse Đilasa* i dr *Meštrovića* skoro potpuno različiti. *Večernji list* iz Zagreba, od istoga 5. VI, naziva televizijsku emisiju u Švedskoj „provokacijom“. Zagrebački *Vjesnik* od 5. VI samo ponavlja već navedene optužbe.

Deset dana docnije, *Politika ekspres* od 15. VI saopštava nam da je Jugoslovenska radio-televizija prekinula odnose sa švedskom televizijom, ali je u isti mah

5 Posebno je režimska štampa iskoristila pojedinost da se, pored *Alekse Đilasa*, pojavio na švedskoj televiziji i dr *Mate Meštrović*, predsednik Hrvatskog narodnog vijeća.

izrazila „spremnost da u bilateralnim razgovorima pronađe rešenje koje će omogućiti unapređenje saradnje između JRT i Švedske radiotelevizije u obostranom interesu“. *Politika* od 18. VI piše članak pod naslovom „Švedski c r n i kanal“, u podnaslovu „Od Bengta (opozicionog švedskog novinara), preko grupe iredentista sa Kosova i Alekse Đilasa, do Mata Meštrovića“. Dodaje nam izveštač da je grupa od 100 jugoslovenskih građana uputila protest švedskoj televiziji. *Borba* od 18. VI objavljuje napis o „protestima naših radnika“ u Švedskoj protiv tamošnje „političke propagande i manipulisanja u kojima se svesno blati i napada socijalistička Jugoslavija“. „Naši građani – piše *Borba* – pozdravljaju odluku Jugoslovenske radio-televizije koja je odlučila da prekine saradnju sa 'Aktueltom' za Jugoslovene“.

Jedan savet

Naša reč oseća za svoju dužnost da dà samo jedan savet režimskoj propagandi i njenim pripadnicima u udruženom radu. Neka svi pročitaju jedno pismo u beogradskom NIN-u od 3. juna. Piše ga *Rade Ivanović* iz Novog Sada, povodom „slučaja Radomira Radovića, radnika iz Beograda“, koji je navodno izvršio samoubistvo. Ivanović tvrdi da ipak postoje nedoumice i ove „nisu nimalo jednostavne“:

„Na primer, z a š t o i od kada kod nas postoje 'kućne diskusione tribine'? Koliko mi je poznato, to je novija pojava u našem društvu. Radovićeva smrt nesumnjivo s tim ima veze, č a k i ako se dokaže da nije neposredna posledica privođenja od strane organa bezbednosti. Verovatno bi stvaranjem p o v o l j n i j i h uslova za javnu reč bile prevaziđene neke pretpostavke za stvaranje 'slučajeva'.

„Mislim da nije dobro što je NIN-ov izveštač olako, zajedno sa citiranim profesorom Zvonimirom Šeparovićem, u isti koš strpao osvedočene neprijatelje Jugoslavije sa onima koji su nazivani 'tribinašima'. Ovako nediferencirano izjednačavanje ljudi, koji govore i pišu, sa iredentom i sličnima koji su ponašanjem i oružjem radili na razbijanju Jugoslavije, u najmanju ruku predstavlja 'sredstvo za m a n i p u l i s a n j e javnim mnjenjem'. Štampa, kao da nekad doprinosi stvaranju slučajeva...

„A šta drugo raditi, ako naša štampa neće da objavi neku informaciju ili recimo 'peticiju', nego to dati inostranoj?...“

Da li treba dodati nešto gornjim rečima?

Naša reč (London), vol. 37, no. 357, avgust-septembar 1984, 31-33.
 Momir Krasić po svoj prilici je pseudonim Desimira Tošića – nikada nisam čuo za Krasića, saradnika *Naše reči*, a tekst odgovara Tošićevom stilu.
 (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Velimir Radnić

UZ NEKE IZJAVE SRPSKIH DISIDENATA

Unatoč nekim vijestima da u posljednje vrijeme jenjava popularnost **Milovana Đilasa** u srbijanskim opozicionim krugovima, on je ipak još uvijek najutjecajniiji disident kod kuće, a pogotovo pred svjetskim javnim mnijenjem. Štoviše, on je zapravo kandidat grupe utjecajnijih srbijanskih komunista za slučaj da demokratizacija Jugoslavije postane neizbježiva. On im ulijeva povjerenje da će se pri tom izbjeći teški lomovi, a njihovi imetci, pa i dio vlasti (vojska) da će se sačuvati, a opreznne mjere demokratizacije da neće dati izlike za intervenciju Sovjetskog Saveza i Bugarske. Tako bi Đilas bio idealna „američka karta“ u rukama utjecajne grupe današnjih vlastodržaca ne samo na lokalnom nego i na međunarodnom planu.

Čini se da to također razjašnjava „tajnu“ njegova imuniteta. Da je Centralni komitet, ili koji drugi centar moći, stekao uvjerenje da on previše smeta i da ga treba onemogućiti, (a u prošlosti je to često mogao biti slučaj) oni bi to bili učinili jučer, prekjučer, ne mareći za javno mišljenje na Zapadu. Teza nekih emigranata, pa i hrvatskih, da je Đilas postao „prejak“ za to ne čini se uvjerljiva. Dok god zapadne vlasti cijene da im je Jugoslavija korisna, davat će Beogradu slobodne ruke i zatvarati oba oka na sva djela i nedjela.

Ovih smo dana – u povodu 40. obljetnice herojskog varšavskog ustanka – osvježili uspomene na držanje američke i britanske vlade u onim tragičnim danima. Ako su tako olako prešli preko pogibije 150.000 Poljaka – zbog uskraćenja bilo kakve podpore sa strane Crvene armije, koja je stajala pred vratima grada; ako su čak ukorili poljsku vladu u Londonu, iluzija je i pomisliti da bi išta poduzeli protiv režima kad bi se Đilasu nešto dogodilo.

Dakle, u svijetlu pretpostavke da je u pitanju čovjek koji bi u skoroj budućnosti mogao igrati važnu političku ulogu, možemo uočiti u njegovim izjavama da on nije „slobodni“ disident koji govori ono što doista misli, nego angažirani političar koji pazi što govori. Utoliko su značajniji njegovi noviji komentari prema kojima

je kriza u Jugoslaviji već nastupila na svim područjima. Đilas govori o preobrazbi današnjeg sistema u „demokratsku konfederaciju“, iako ne definira granice konfederativnih jedinica ni njihove ovlasti.

Čitali smo u „Novoj Hrvatskoj“ dio izjava koje je njegov sin **Aleksa Đilas**, koji živi u Londonu kao „student/disident“ dao uredniku Deutsche Welle u Kölnu. Taj je mladi čovjek, tek pri završetku studija i bez većeg iskustva, pokazao veliku vještinu u tumačenju svojih, ili očevih, misli pred strancima. On ima veliku prednost pred hrvatskim političkim emigrantima, jer ne zastupa tezu rušenja Jugoslavije nego „reformu“. S dobrim dijelom onoga što iznosi možemo se složiti. Na primjer, točno je da nema izgleda da bi današnji vlastodršci pristali na ikakvu ozbiljniju liberalizaciju sve dok ih na to ne prisili odlučnost velikog broja građana, uključivši članove partije. Aleksa Đilas drži da će biti potrebno stanovito vrijeme dok veći broj ljudi ne bude pripravan aktivno se angažirati. Čini se da se rokovi skraćuju. Izgleda da se upravo ondje gdje je na površini najveća tišina – u Hrvatskoj – u dubini skupljaju najsnažnije struje opozicije prema režimu i samoj državi. Nikakve polagane i površne reforme ne mogu tu sve širu oporbu smiriti.

Ispravan je odgovor mladog Đilasa na upit novinara, ne postoji li opasnost velikih perturbacija u slučaju dubljih promjena režima: „A kakve se perturbacije mogu očekivati ako ne dođe do promjena?“

Urednik Deutsche Welle spominje mišljenje beogradskog profesora Stojanovića da je u Jugoslaviji neostvariv više stranački sustav, zbog nacionalnog pitanja. Aleksa Đilas izražava neslaganje: „... To je na stanovit način ista logika kralja Aleksandra i predratne Jugoslavije. Začuđuje me da se njome koristi jedan marksistički, socijaldemokratski intelektualac. Prof. Stojanović govori o nacionalnom pitanju, a uistinu prije svega misli na hrvatski nacionalizam i separatizam, budući da se Slovenci i Makedonci ne žele odcijepiti, a albanski je nacionalizam, koliko god bio važan, ipak periferno pitanje za sudbinu Jugoslavije kao cjeline. To otprilike znači ovo: budući da većina hrvatskog naroda želi odcjepljenje, mi ne možemo imati višestranački sustav.

No ja smatram da je u demokratskom društvu pravo naroda na samoodređenje izravna posljedica ljudskih prava i ne može biti demokracije ako nema prava naroda na samoodređenje. Uostalom, to je pravo i dio programa Komunističke partije Jugoslavije prije rata, to je dio srpske demokratske tradicije, to je dio tradicije srpske socijal-demokracije. Uostalom, držim da bi se u slučaju stvaranja demokratskog višestranačkog sustava Jugoslavija očuvala i da bi većina stanovnika svih nacionalnih skupina odlučila ostati u Jugoslaviji. “...

Ne dijelimo nadu Alekse Đilasa da će u priznanju principa samoodređenja dati ikakav doprinos „srpske demokratske tradicije“. Slične smo riječi već slušali,

i od Hrvata, u Zagrebu početkom 1929, pošto je proglašena diktatura kralja Aleksandra: „Tu diktaturu ne buju ni Srbi dozvolili. Oni se buju prvi pobunili. Oni su navék bili demokrati.“

Za vrijeme Aleksandrove diktature postalo je jasno da pravih demokratskih tradicija u Srbiji nije bilo. Postojala je neka folklorna demokracija, koja je počivala na homogenosti srpskog društva, bez slojevanja europskog tipa. Nije bilo aristokracije, plemićkih dobara, bogatih industrijalaca ni jakog sloja visokih intelektualaca, izoliranih od naroda. Zajednički je bio plač nad davnim Kosovom i radost nad oslobođenjem od Turaka i nad kasnijim ratnim uspjesima. Svi su vjerovali da su po hrabrosti prvi narod na svijetu, koji je srušio dva carstva. I građani i intelektualci su s nekim ponosom isticali da su Balkanci i seljaci, ali viši od svih susjeda... Ta patrijarhalna homogenost, koja je uz srdačno gostoljublje zanjela mnoge Hrvate i druge strance, nije bila demokracija.

Već brutalnost puča protiv Obrenovića godine 1903. pokazuje da demokracije nije bilo. Onaj isti oficir, Petar Živković, koji je 1903. zajedno s drugovima triumfalno nosio na sablji po ulicama Beograda crijeva diktatora Aleksandra Obrenovića i njegove žene Drage Mašin, četvrt stoljeća kasnije postaje glavni žbir drugog diktatora Aleksandra Karađorđevića. Protivno naivnom povjerenju u „demokratske tradicije“ kraljevsku je diktaturu prihvatio velik i reprezentativan dio srpskog naroda. Prelazilo se preko zatvaranja i ubijanja hrvatskih rodoljuba, komunista i svih drugih koji su „smetali“ utopističko-ambicioznim planovima kralja. Nikakva pažnja se nije obraćala na prosvjedna pisma i brzojave najistaknutijih svjetskih liberala i branitelja ljudskih prava, Thomas Manna, Alberta Einsteina i ostalih. Štoviše, smrt diktatora postaje iskrena žalost za čitavu Srbiju. A prije, u povodu ubojstva hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskom parlamentu, „Politika“ se ograničuje na ciničan komentar: „Gospodin Radić se je htio boriti protiv države i u toj borbi je država bila jača...“

Aleksa Đilas zacijelo ima pred očima društveni ambijent Beograda. I kod najžešćih diktatura upravo se u prijestolnicama očituje stanovit opozicioni duh, u proturežimskim šalama i anegdotama. To je tako bilo u nacističkom Berlinu, u Rimu za vrijeme Mussolinija, a valjda postoji danas i u Moskvi.

Svakako začuđuje nepoznavanje A. Đilasa demokratskog duha i tradicije ondje gdje one uistinu postoje – u Hrvatskoj. Značajno je da za vrijeme apsolutizma i različitih diktatorskih forma u Austriji, a kasnije u kraljevskoj SHS i Jugoslaviji, hrvatski narod ne očekuje slobodu od nekog Kraljevića Marka, nego traži saziv Sabora. Taj je u narodnoj duši – već i onda kad u saboru još nije bilo predstavnika širih slojeva – bio simbol narodnog suvereniteta i ostvarenja pravde. Za vrijeme Aleksandrove diktature u Hrvatskoj se stalno podizao zahtjev za saziv Sabora, a kad

je nakon diktatorove pogibije ostvaren krnji i nereprezentativni parlamenat u Beogradu, narod je tražio da se hrvatski zastupnici posebno sastanu i tako stvore „pravi“ hrvatski Sabor.

Možda je danas ta mistika Sabora oslabila, nakon parodije za vrijeme NDH (kad je Pavelić „izdao saborsku vjeru otaca“ kako je nekoliko godina kasnije pisao u Hrvatskoj Reviji jedan rodoljub), a i trajno falsificiranje narodne volje kod današnjih „sabora“ sigurno ima negativne posljedice. Ipak vjerujemo da je nešto ostalo od Starčevićeve retorike protiv Habsburga i Budimpešte, s demokratskih pozicija slobode. Ne možemo zamisliti da u narodnoj duši ne bi ostalo ništa od nauke demokrata, čovjekoljubca i mirotvorca Stjepana Radića, nauke koju je s oduševljenjem prihvatila velika većina hrvatskog naroda. Vjerujemo da Hrvati u domovini drže pred očima gestu dra Vladka Mačeka, koji nakon mnogo godina zatvora i progona u borbi za narodni suverenitet i socijalnu pravdu odbija ponudu Hitlera da taj cilj ostvari, jer kao demokrat i humanist ne vjeruje da bi savezništvo s nacionalizmom i fašizmom moglo ikakvo dobro donijeti hrvatskom narodu.

Može li biti da Đilasi za to nikada nisu čuli? Nije li im doista poznato da je kritika na Staljina dolazila od strane vodećih hrvatskih komunista, upravo kao odraz demokratske tradicije hrvatskog naroda? Mislimo da Đilas senior to dobro znađe.

U spomenutom razgovoru mladi Đilas kaže za sebe da nije srpski nacionalist. Mislimo da je korisno malo bolje utvrditi značenje termina „nacionalist“, koji se često krivo tumači. Kod naroda koji nemaju slobode „nacionalist“ je rodoljub koji aktivno sudjeluje u naporima za oslobođenje domovine. Ali kad narod posjeduje suverenost, onda su „nacionalisti“ gotovo redovito šoveni, obično neliberalni i totalitarci. Mislimo da bi se na Srbiju, koja je unutar Jugoslavije hegemon i u tom smislu posjeduje suverenost, moralo primijeniti ovo potonje. Doista, Đilasi u to društvo ne bi smjeli pripadati.

Pisac ovih redaka drži iskrene razgovore između Hrvata i Srba, u prvom redu u zemlji, ali i u emigraciji, ne samo poželjnima nego i prijeko potrebnim. Isto tako drži vjerojatnim da će se upravo Milovanu Đilasu – ako prije ne dođe do kaosa i anarhije – povjeriti provođenje reforme i da će razgovori s njim biti neizbježivi, makar koliko on bio Hrvatima malo simpatičan. Ali je također potrebno da svaka strana zauzme ispravno stanovište. Oni, koji tvrde da žele postaviti hrvatsko-srpske odnose na zdraviju osnovicu, trebali bi se osloboditi starih predrasuda i fraza te potraga za povijesnom istinom postaviti sebi za prvi zadatak.

Aleksa Đilas

KOMUNISTI I JUGOSLAVIJA

Partizanski pokret, koji je organizovala i predvodila Komunistička partija Jugoslavije, vodio je tri odvojena rata tokom Drugog svetskog rata, koji je u Jugoslaviji počeo 1941. Prvi je bio rat protiv nemačkih i italijanskih okupatora Jugoslavije i protiv onih Jugoslovena koji su se udružili s okupatorima i sa njima sarađivali. Drugi je bio revolucionarni rat vođen protiv svih onih koji su se odupirali komunizmu u njihovom stremljenju da se domognu političke moći i izvedu revolucionarni preobražaj jugoslovenskog društva. Treći rat se vodio protiv nacionalističkih i separatističkih pokreta. Premda je bila prožeta neusklađenim ideologijama i proklamovala nesaglasne ciljeve, većina ovih pokreta je najvećim delom rata želela da stvori posebne nacionalne države, a tamo gde su bili kadri pokušali su da podjarme, proteraju ili čak pobiju suparničke nacionalne skupine, ponekad u velikim razmerama.

Komunistička pobjeda u ratu „broj 2“, to jest, njen revolucionarni aspekt, u velikoj je mjeri proizašla iz činjenice da su glavni protivnici komunističkih revolucionarnih ciljeva bili saradnici okupatorskih neprijateljskih sila koji su istovremeno bili nacionalistički ekstremisti. Ova pojava je učinila da mnogim Jugoslovenima i saveznicima partizani izgledaju kao pravi patriotski pokret.

Komunisti su, razume se, bili samo *jedan* od suparnika u mnogolikom građanskom ratu – a revolucionarni rat je, pored ostalog, neminovno bio i građanski rat.

Ipak, ispostavilo se da je suprotstavljanje komunista nacionalističkom ekstremizmu za njihovu pobjedu bilo važno bar koliko njihova borba protiv okupatora Jugoslavije.

Partizani su uspjeli da budu prihvaćeni kao na neki način superiorniji drugim grupacijama upletenim u građansku borbu, suparnika koji su se borili između sebe a ne protiv neprijatelja, i to iz nacionalističkih pobuda. Komunisti su sagledavani kao oni koji pokušavaju da okončaju građanski rat. Izdigli su se kao jedini nadnacionalni jugoslovenski pokret.

*

Najviše žrtava uzeo je nacionalistički građanski rat. Najopasniji je bio u regionima Bosne, Hercegovine i Hrvatske koji su imali mešovito srpsko, hrvatsko i južnoslovensko muslimansko stanovništvo. Onde je za stanovništvo partizanska armija često bila jedina alternativa pokoljima i kontrapokoljima koje su vršili ustaški pokret (hrvatski fašisti) i četnici (srpski rojalisti). I upravo u tim krajevima, komunisti su stekli najveći broj sledbenika i oslobodili su od okupatora najveće teritorije.

Međutim, komunistička nacionalna politika tokom rata nije bila uperena samo protiv nacionalističkog ekstremizma. Komunisti su u svojoj propagandi takođe obećavali da će posle rata Jugoslaviju organizovati na federalnim načelima i tako ukinuti predratnu srpsku premoć. Priznajući kulturu nesrpskih nacija, obećavali su im institucionalnu strukturu koja je tim nacijama ranije nedostajala. Predložena federalna struktura nije trebalo da uspostavlja pregrade i granice između različitih nacija Jugoslavije. Naprotiv, kada se ugnjetavanje od strane jedne nacije ukine i uspostavi potpuna nacionalna jednakost, trebalo je da sve jugoslovenske nacije žive u harmoniji a njihove samorodne kulture da se mešaju. Komunisti su prema tome bili čvrsto opredeljeni za jugoslovenstvo. Njihova ratna parola „bratstvo i jedinstvo“ nije bila usmerena samo suprotstavljanju bratoubilačkom ratu i razjedinjenosti – ona je takođe simbolisala njihovu politiku svejugoslovenske solidarnosti, saradnje svih nacija Jugoslavije, jugoslovenske integracije i, konačno, stvaranja jugoslovenske nacionalne svesti i jugoslovenske nacije.

Činilo se da mogućnost stvaranja jugoslovenske nacije potkrepljuje samo postojanje komunističke partije koja je bila jugoslovenska, i uspesi partije u organizovanju i predvođenju partizanske armije, koja je po duhu takođe bila jugoslovenska. Ako su unutar partije i unutar partizanske vojske pripadnici različitih nacija zajedno radili i borili se u vreme rata, zašto to ne bi bilo moguće u miru? U svojoj propagandi, komunisti su neumorno ukazivali da su postigli odlučujući i neopoziv napredak ka stvaranju jugoslovenske nacionalne svesti i da je jugoslovenstvo u velikoj meri već postalo realnost, a ne samo obećanje koje je komunistička ideologija dala za neku daleku budućnost.

Postojao je još jedan smer razmišljanja koji kao da je sa izvesnom sigurnošću ukazivao ka jugoslovenstvu i jugoslovenskoj naciji. Ako se verovalo u buduće komunističko društvo, kao što su komunisti i njihovi simpatizeri neposredno nakon rata svakako verovali, onda se moglo verovati ne samo da „napredak“ mora neminovno dovesti do uspostavljanja besklasnog društva slobode, jednakosti, bratstva i obilja, već se takođe moralo verovati u uspostavljanje društva u kojem komunističku ideologiju prihvataju svi a ne samo „avangarda“. Naprosto, svi će biti komunisti. Pošto je Komunistička partija koja se sad borila bila jugoslovenska,

a ne odveć udaljena komunistička budućnost će obuhvatati celokupno društvo, onda će u toj budućnosti svi prirodno biti Jugosloveni.

Ratno i poratno jugoslovenstvo Komunističke partije Jugoslavije je delom bilo i rezultat primene marksističko-lenjinističkog internacionalizma na unutarnje jugoslovenske nacionalne probleme. Komunistička partija se suprotstavljala „buržoaskom“ nacionalizmu i verovala je u stvaranje internacionalnog ili, bolje, „globalnog“ komunizma. Čini se da je reč „globalni“ prikladnija, jer reč „internacionalni“ nužno pretpostavlja postojanje „nacionalne“ svesti. Komunisti su, naravno, verovali u potpuno iščezavanje „nacionalne“ svesti, to jest, nestanak svake lojalnosti nekoj posebnoj nacionalnoj državi ili čak privrženosti konceptu komunističke nacije. Otud je sledilo da komunisti, u zemljama i na teritorijama gde su bili aktivni, treba da pokušaju da spreče nacionalne sukobe, da umanjuju značaj nacionalnih razlika i da ujedine „radne ljude“ različitih nacija. Ali ukoliko su te tri stvari činili u Jugoslaviji, to jest ako su se borili protiv srpskog, hrvatskog, slovenačkog i drugih nacionalizama, ako su činili propagandni napor da umanje razlike među nacijama Jugoslavije, i ako su pokušali da sve njene „radne ljude“ (a to znači većinu) ujedine u jedan politički i vojni pokret, onda su u praksi radili za Jugoslaviju i jugoslovenstvo. Tako se „internacionalizam“ jugoslovenskih komunista preobrazio u jugoslovenstvo.

Ovde je važno naglasiti da je za jugoslovenske komuniste jugoslovenstvo pre svega značilo napuštanje političkih lojalnosti posebnim nacijama, to jest, iščezavanje svih partikularističkih političkih svesti u Jugoslaviji i njihov preobražaj u jugoslovensku nacionalnu svest. Ovaj proces ne bi iziskivao nestanak etničkih i kulturnih razlika niti bi morao doneti napuštanje individualnih nacionalnih jezika.

Ukratko, moglo bi se reći da je tokom rata i neposredno nakon njega, Komunistička partija Jugoslavije poimala svoje jugoslovenstvo na tri različita načina. Mada oni nisu bili nedvosmisleno naglašeni u komunističkoj propagandi, bili su sasvim odvojeni.

1. Jugoslovenstvo je bilo antinacionalizam – suprotstavljanje svim nacionalizmima nacija koje sačinjavaju Jugoslaviju.

2. Jugoslovenstvo je bilo rodoljublje – borba za oslobođanje Jugoslavije od „tuđina“, to jest, Nemaca i Italijana koji su je okupirali.

3. Jugoslovenstvo je bilo internacionalizam – jedinstvo „radnih ljudi“ koji su u borbi za socijalnu revoluciju prenebregavali svoju nacionalnost.

*

Komunistička partija Jugoslavije nije uvek podržavala jugoslovensku državu. Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina partija je verovala da, kako bi iskoristila revolucionarni potencijal nerazrešenih nacionalnih pitanja u Jugoslaviji

i suprotstavljanje nesrpskih nacija srpskoj premoći, u svoj program nužno mora uključiti rasturanje jugoslovenske države. Ovaj ekstremni stav, jugoslovenski komunisti su delimično usvojili pod uticajem Kominterne koja je gajila posebno neprijateljstvo prema Jugoslaviji kao pukoj veštačkoj tvorevini britanskih i francuskih „imperijalista“.

Kominternu je svoju liniju promenila tek reagujući na porast fašizma u Evropi a naročito posle Hitlerovog uspona na vlast. Nato je Jugoslavija postala potencijalni saveznik protiv fašizma i nacionalsocijalizma. Jugoslovenski komunisti su upravo ovom politikom udruživanja sa svim „naprednim“ i „antifašističkim“ snagama tokom razdoblja „Narodnog fronta“, stekli reputaciju rodoljubivog pokreta. Naravno, oni su nastavili da napadaju srpsku hegemoniju, ali su se takođe suprotstavljali militantnim separatističkim pokretima i nacionalističkim separatističkim ideologijama drugih nacija Jugoslavije. Ustaše, na primer, separatistički hrvatski pokret koji se udružio sa Musolinijevom Italijom i Hitlerovom Nemačkom, stoga je smatran neprijateljem opasnim i „reakcionarnim“ koliko i kraljevska jugoslovenska policija. Potpuno je napušten stav iz prethodnih godina koji je pokušavao da pravi razliku između „reakcionarnog“ fašističkog karaktera ustaškog vođstva i „naprednog“ nacionalističko-revolucionarnog stremljenja nekih njegovih sledbenika.

Ali, čak i u vreme kada su bili protiv bilo koje jugoslovenske države, komunisti su u izvesnim važnim aspektima ipak bili pristalice jugoslovenstva. Zato prelaz sa radikalnog suprotstavljanja Jugoslaviji na rodoljubivo podržavanje njenog daljnjeg postojanja i odbrane, nije ozbiljnije štetio partiji. Niti su njeni članovi i simpatizeri ovaj preokret doživeli kao „izdaju“ važne prvobitne tačke komunističkog vjeruju.

Jugoslovenstvo ove prividno antijugoslovenske partije, kakva je bila krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina, bilo je zapravo ugrađeno u samu njenu strukturu i organizaciju. U njoj su pripadnici različitih jugoslovenskih nacija radili zajedno, često u istim partijskim ćelijama, bez ozbiljnih sukoba. Uz to, čak i u vreme kada je podržavala antijugoslovenske nacionalizme i branila ih kao pravednu borbu za nacionalno samoopredeljenje, partija se uveliko suprotstavljala nacionalističkim i verskim omrazama koje su u većini slučajeva bile suštinski sastojak tih separatističkih nacionalizama. Konačno, komunisti su uvek oštro kritikovali nacionalističke ideologije, a naročito njihovu društvenu konzervativnost i tradicionalizam, klerikalizam i ultraromantično prikazivanje nacionalne istorije. Otuda je jugoslovenska „priroda“ Komunističke partije Jugoslavije ostala nepromenjena, još od samog njenog osnivanja, 1919. Međutim, politika i taktika spram Jugoslavije kao države i spram načina rešavanja nacionalnih problema u Jugoslaviji, pretrpeli su radikalne promene.

*

Sukob sa Sovjetskim Savezom, koji je započeo 1948, osetno je ojačao jugoslovenski patriotizam. Staljinovi imperijalistički pokušaji da kontroliše i podjarmi Komunističku partiju Jugoslavije i time celu Jugoslaviju integriše u sovjetsku imperiju, naišli su na ogorčen otpor jugoslovenskih komunista za koje se dotle moglo tvrditi da su najvećma internacionalistički – to jest, najoduševljeniji za Sovjete – komunisti na svetu. Tokom potonjeg sukoba jugoslovenski komunisti nisu iz svoje ideologije uklonili internacionalizam. Nisu nikad sebe definisali kao „nacionalne komuniste“. (Ovu etiketu, poput etikete „titoizam“, izmislili su zapadni komentatori i politički analitičari koji do dan-danas ostaju jedini koji takve termine koriste.) Ali, bez obzira koliko su strasno tvrdili da je Staljin taj koji je izneverio Lenjinov internacionalizam a da su mu oni ostali verni, jugoslovenski komunisti su se našli potpuno izolovani u svetskom komunističkom pokretu. Komunističke partije sveta su, bez izuzetka, sledile sovjetske instrukcije i sovjetski primer, i pridružili su se u kampanji kleveta i pogrda protiv jugoslovenskih komunista. Komunisti Jugoslavije, kojima su do nedavno komunisti sveta zavideli i divili im se kao „najčistijem“ i najuspešnijem revolucionarnom pokretu u svetu, koji se može poređiti jedino sa sovjetskim komunistima, sada su postali „fašisti“ i „imperijalistički agenti“. Jugosloveni su uzvratili strasnim napadima na sovjetski imperijalizam. Ali, takođe su počeli da naglašavaju osobenost i „originalnost“ jugoslovenske revolucije. Naglašavali su svoju nezavisnost od sovjetskog uzora i slobodu od sovjetskih instrukcija tokom jugoslovenske revolucije. Uporno su tvrdili da tokom presudnih godina rata nije bilo nikakve sovjetske pomoći – vojne ili druge.

Spoljašnji pritisci su izneli u prvi plan potrebu za idejama i politikom koje će unapređivati unutarnje jedinstvo Jugoslavije. Partija je sad otkrila korene jugoslovenskog identiteta i jugoslovenske države ukopane duboko u istoriji, i pristupila afirmisanju zajedničkih jugoslovenskih istorijskih tradicija i kulturnih srodnosti. Naročito su bile hvaljene istorijske, političke i umetničke ličnosti iz devetnaestog veka koje su propagirale jugoslovensku ideju.

Neki uticajni hrvatski i srpski komunistički intelektualci čak su pokušavali da šire izvesno romantično revolucionarno jugoslovenstvo i definisali su duh nezavisnosti i bune kao suštinsku odliku svih Južnih Slovena. Svoju teoriju su temeljili na blistavim primerima srednjovekovnih hrišćanskih jeresi koje su se suprotstavljale moći i dogmama i Rima i Carigrada, i na ogromnoj vitalnosti Južnih Slovena tokom borbi za nezavisnost od otomanskog i habsburškog carstva. Narodno-oslobodilačka borba protiv Nemaca i Italijana tokom Drugog svetskog rata i osporavanje Staljinove hegemonije nad komunističkim svetom prikazivani su, kao što se moglo očekivati od ovih komunističkih propagandista, kao najveća

postignuća tog jugoslovenskog duha u dvadesetom veku. Ova romantična ideologija nije nikad postala zvanična partijska doktrina, ali je svuda podsticana, a naročito u obrazovanju.

Tokom i nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom, lojalnost Jugoslaviji je čvrsto uspostavljena kao viša od svake druge, to jest, od internacionalne lojalnosti i lojalnosti ma kojoj od nacija što sačinjavaju Jugoslaviju. Ali, istovremeno, takvo jugoslovenstvo nije trebalo da se suprotstavlja pa ni protivreči bilo internacionalizmu ili lojalnosti jednoj od jugoslovenskih nacija. Od dobrog komunista se stoga nije očekivalo da napusti internacionalizam ili svoju nacionalnost kako bi bio dobar Jugosloven. Naprotiv, od njega se očekivalo da ostane i dobar internacionalist i ponosni pripadnik svoje nacije. Ali, pri svem tom, očekivalo se da će jugoslovenstvo biti njegova prva lojalnost u slučaju sukoba između nezavisnosti Jugoslavije i njenih interesa, na jednoj strani, i internacionalizma ili ma kojeg posebnog nacionalizma, na drugoj. Zvanična jugoslovenska komunistička doktrina je dalje tvrdila da nikad ne može doći do ikakvog sukoba ove tri lojalnosti, osim usled deformacije jedne od njih. Ako su te lojalnosti bile „zdrave“ i „socijalističke“, uzimalo se na neki način za gotovo da se nalaze u jednoj vrsti prethodno uspostavljenog sklada i da neće biti prilike za sukob. Staljinizam je tako valjalo razumeti kao primer deformacije internacionalizma. „Buržoaski“ nacionalizam je bio deformacija lojalnosti i sklonosti vlastitoj naciji. Predratni centralizam i unitarizam sagledavani su kao deformacije i zloupotrebe jugoslovenstva.

*

Samoupravljanje se na jugoslovenskoj političkoj sceni pojavilo pedesetih godina, i jugoslovenska partija je počela da ga razvija u ideološki temelj svog društvenog i političkog poretka. Partija je samoupravljanje definisala i reklamirala kao odlučujući korak u razvoju jugoslovenskog socijalizma. Ideolozi i teoretičari Saveza komunista Jugoslavije – partija je promenila ime u „Savez“ na svom Šestom kongresu 1952, ali je njene vođe, kritičari i narod i dalje obično nazivaju starim imenom – definisali su samoupravljanje kao jedini put razvoja socijalizma i kao nešto što sve socijalističke zemlje treba da usvoje. Mada taj koncept može imati univerzalnu vrednost, on je specifična tvorevina jugoslovenske revolucije koja je trebalo da dokaže nadmoć jugoslovenskog političkog sistema.

Radničkom kontrolom privrede i neposrednom demokratskom kontrolom građana nad političkim telima i skupštinama, samoupravljanje je trebalo da suzbije moć birokratije i u privredi i u državnom aparatu. Ono će na taj način demokratizovati društvo i na kraju ga dovesti do odumiranja države i uspostavljanja besklasnog i bezdržavnog komunističkog društva.

Mada bi samoupravljanje moglo prouzrokovati odumiranje države, pa stoga i Jugoslavije kao države, očekivalo se da će jugoslovenstvo nastaviti da se razvija. Samoupravljanje će pospešiti jugoslovenstvo. Neposredna demokratija koju je samoupravljanje trebalo da uvede u privredni i politički život ujedinice nacije Jugoslavije bez ikakve prinude. Veze između nacija Jugoslavije, stvorene na ovaj način, biće duboke i trajne. One će, naposljetku, stvoriti jednu jugoslovensku naciju.

Krajem šezdesetih godina Jugoslavija je počela da reformiše svoju federalnu strukturu. Komunističke birokratije šest sastavnih jugoslovenskih republika – koje su u to vreme podržavali Tito i Kardelj, njegov nasljednik, kako se činilo – decentralizacijom su povećale samostalnost svojih republika i vlastitu moć.

Sada se odjednom samoupravljanje prestalo smatrati jednim od elemenata u prilog razvoja jugoslovenstva. Počelo se tumačiti na sasvim drugačiji način i smatralo se da je suprotno jugoslovenstvu.

Pojam jugoslovenstva se potom povezivao sa višim nivoima birokratske vlasti za koju se smatralo da je sila što stoji iza unitarizma i centralizma, a ponekad je povezivan čak i sa staljinizmom. Stvarni rast samoupravljanja se sada počeo smatrati tendencijom u prilog autonomije i suvereniteta republika naspram centra. Sve što se ranije proglašavalo da je u prilog teoriji samoupravljanja, kao element koji se suprotstavlja birokratiji i državnom aparatu uopšte, sada se koristilo kao kritika uperena posebno na više nivoe jugoslovenske savezne birokratije i na centralni administrativni aparat u Beogradu. Svako povećanje moći političkih i privrednih tela sastavnih republika naspram centra, sada se izjednačavalo sa neposrednom demokratijom.

Poput mnogih drugih središnjih pojmova ideologije jugoslovenskog komunizma, samoupravljanje se, naravno, moglo tumačiti gotovo na bilo koji način, ukoliko bi to dozvolili odnosi moći. Pošto se krajem šezdesetih godina moć prenosila u ruke onih koji su bili skloni većoj samostalnosti sastavnih republika, bilo je njihovo „pravo“ da samoupravljanje tumače na svoj način. Činjenica da se sad ispostavilo da je njihovo tumačenje direktno suprotno ranijoj posleratnoj komunističkoj teoriji i praksi odnosa između jugoslovenskih nacija, kao da uopšte nije bila važna.

Od početka sedamdesetih godina, centralna federalna politička tela Jugoslavije, predsedništvo države i predsedništvo partije, organizovana su kao kolektivna tela koja sačinjavaju predstavnici republika. Ti predstavnici su u stvari bili delegati; njih su izabrale kolege birokrate ili su se sami izabrali; njihova moć je prvenstveno zavisila od podrške koju su uspjeli da skupe u svojim republikama. Naravno, Tito je uvek bio dovoljno moćan – putem svoje lične kontrole nad političkom policijom i armijom, i svojim neospornim autoritetom vode Jugoslavije – da začinje promene u rukovodstvu ma koje republike ili zahteva da određena republika pošalje

u jedno ili drugo od ovih kolektivnih predsedništva svakog pojedinca kojeg bi on izabrao. Mogao je da smenjuje, unapređuje i imenuje, nimalo se ne osvrćući na granice ili „suverenitet“ ma koje od sastavnih republika.

Posle Titove smrti u maju 1980, nije preostao niko sa makar približnom moći. Jugoslavija se sve više približavala potpunom konfederalizmu – ili, da upotrebito opisniji pojam, „radikalnom federalizmu“. Čovek se, zapravo, mogao pitati da li postoji samo *jedna* komunistička partija Jugoslavije. Ne bi li bilo prikladnije govoriti o komunističkim *partijama* Jugoslavije?

*

Sada su razlike među republikama i upadljive i duboke. Neslaganja u pogledu politike i metoda za prevazilaženje privredne krize, najgore u celom poratnom razdoblju, često se razmatraju u štampi. Dok su neslaganja po ekonomskim pitanjima prvenstveno uzrokovana različitim stupnjevima razvoja u različitim republikama i zaštitom vlastitih tržišta od konkurencije i kooperacije preduzeća van njihovih granica, postoje takođe razlike i neslaganja izazvani ideološkim sukobima. Reakcije na pojavu „Solidarnosti“ i vojni udar u Poljskoj, na primer, jasno su otkrile da postoje razlike ne samo između pojedinih birokrata, već i između nekoliko republika i njihovih rukovodstava. Obelodanjene su različite naklonosti prema učesnicima poljske krize. Ono što su neki smatrali autentičnim pokretom radničke klase Poljske, drugi su radije opisivali kao reakcionarnu antisocijalističku erupciju.

Sporu su dodata fundamentalna ideološka pitanja. Danas bi bilo nemoguće razaznati kako je jugoslovenska partija tada sagledavala sebe, to jest, koju ulogu je trebalo da igra u društvu i koju moć je valjalo da poseduje. Naprosto, nije postojalo jedno viđenje.

Ova zbrka podjednako važi za „partijsku liniju“ u pogledu slobode štampe i stupnja otvorenosti i kritike koje valja dozvoliti. U nekim republikama – naročito u Sloveniji i Srbiji (međutim, tu uglavnom u Beogradu) – tolerisala se pojava kritičke štampe. Disidenti i neki vid demokratske političke opozicije u Srbiji uspeali su da dođu do reči posredstvom kritičkih otvorenih pisama partijskim funkcionerima koja su izražavala zahteve za političkom amnestijom i poštovanjem ljudskih prava. Ali, drugde, na primer, u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini, ograničenja slobode daleko su stroža a situacija u pogledu ljudskih prava posebno loša. Razlika u postupanju prema štampi, disidentima i kritičarima režima u Beogradu i Sarajevu (glavnom gradu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine), gotovo je onolika kolika je između „liberalne“ Mađarske i „staljinističke“ Rumunije.

Ipak, preostaje izvesna mera delotvorne bitne saglasnosti između birokrata u različitim republikama. Svi oni žele da očuvaju sistem – bilo na konzervativan

i dogmatski način ili u izmenjenom i umerenijem vidu – i da partiju i sebe održe na vlasti. Međutim, produbljivanje sadašnje krize mora produbiti deobe između tvrdorukaša i liberala u partiji, a takođe između dogmatskih i konzervativnih republika i onih spremnih da prihvate reforme.

*

U očima vodećih jugoslovenskih komunista, problemi jugoslovenskog federalizma ponekad se pripisuju nedovoljnoj ili nestručnoj primeni jugoslovenskog ustava, partijskog programa, ili zakona i teorijskih direktiva partije. Ovaj karakterističan stav se uporno održava celim tokom poratne jugoslovenske istorije. Teorija i ideologija su ispravne, ali ljudi koji ih sprovode to ne čine valjano.

Međutim, teorija i ideologija uopšte nisu ispravne. One su prepune lažnih, dvosmislenih i protivrečnih iskaza.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. dao je puno legalno priznanje već uspostavljenoj samostalnosti šest sastavnih republika. Godine 1974. one su izričito definisane kao suverena politička tela. Ali, u ovom ustavu sama Jugoslavija nije definisana kao konfederativna država. Nju je valjalo smatrati za novi socijalistički oblik višenacionalne države zasnovan na načelima samoupravljanja.

Funkcionisanje federalne države i partijskih tela u ustavu je određeno na način koji se protivi elementarnoj logici. Većinsko glasanje sastavnih republika izričito je napušteno kao metoda donošenja odluka. Jugoslovenski partijski rukovodioci, učesnici u sastavljanju novog ustava – a naročito najviši jugoslovenski komunisti iza Tita, Slovenac Edvard Kardelj i vodeći hrvatski komunist Vladimir Bakarić – tvrdili su da republike ne bi ostale istinski suverene ukoliko bi se zadržalo većinsko glasanje. Tako, po ovoj novoj odredbi, ako se, na primer, predstavnici *pet* republika u predsedništvu države ili predsedništvu partije slože s nekim konkretnim političkim predlogom, a predstavnici *jedne* republike ne, onda predstavnici te jedne republike ne bi bili obavezni da predlog prihvate. Tako je ustav jasno hteo da zajamči da neće biti nagodbi na račun jedne republike u federaciji.

Razume se, takav sistem veoma liči na klasičnu konfederaciju. Ali odlaženje tako daleko da se Jugoslavija odista proglasi konfederalnom državom, izgledalo bi mnogim ljudima kao obeležavanje početka raspada Jugoslavije na posebne države. Takvom koraku bi se suprotstavili mnogi Jugosloveni u partiji i van nje. Mnogi ljudi veruju u potrebu održanja Jugoslavije jer se republike teritorijalno ne podudaraju sa pojedinim nacijama. U nekoliko slučajeva, jedna nacija obitava u više sastavnih republika i stoga bi svaka podela Jugoslavije na posebne samostalne države značila cepanje njenih nacija. U slučaju nekih republika sumnjalo se da uopšte mogu postojati kao samostalne države.

Stoga su uvedena zvanična i autoritativna tumačenja ustava kako bi se jugoslovenski federalni sistem definisao kao onaj u kojem sastavne republike zapravo nemaju pravo veta. To nije trebalo samo da suzbije optužbe da je Jugoslavija sad konfederativna država i da se nalazi na putu skorog raspada, već i da deluje kao neka vrsta ustavnog upozorenja da nijedna republika ne sme pokušati da ometa i paralizuje proces odlučivanja, i ucenjuje druge republike. Ovo načelo „nema prava veta“ očigledno protivreči načelu „nema vladavine većine“.

Tvorci jugoslovenskog federalnog sistema nisu bili sasvim nesvesni ove protivrečnosti, ali su se nadali da će izbeći njene implikacije prizivanjem moći samoupravljanja. Ovim procesom samoupravljanja, koji valja primeniti u svim sferama društvenog, političkog i privrednog života, različiti i suprotni interesi bi trebalo da se regulišu a sukobi izbegnu. Iza visokoparnih i često nerazumljivih fraza o samoupravnoj jugoslovenskoj federaciji, počiva temeljno uverenje tvoraca jugoslovenskog federalnog sistema, a naročito Tita, da će se partijske birokrate, donoseći svoje odluke, prvenstveno rukovoditi onim što jugoslovenska partijska doktrina naziva „klasnim interesima“ (to jest, načelima na kojima je uspostavljen sâm sistem), a ne partikularističkim nacionalnim interesima; da će ih njihova komunistička solidarnost sprečiti da budu podređeni interesima svojih republika.

Nedostatnost jugoslovenskog federalnog sistema kako bi sada trebalo da funkcioniše, sagledavaju i priznaju čak i neke vodeće partijske birokrate. Ne može se doći ni do kakve koherentne dugoročne politike o tome kako da se uhvati u koštac sa fundamentalnim problemima Jugoslavije, naročito kako zemlju izvesti iz duboke ekonomske krize.

Savez komunista Jugoslavije izgleda nije izradio koherentan program usmeravanja i metoda razvoja jugoslovenske federacije. Što se tiče „partijske linije“ u pogledu problema jugoslovenskog identiteta, ona naprosto ne postoji. Na primer, potpuno je nemoguće s iole sigurnosti videti šta je sâm Tito, tokom poslednjih deset ili petnaest godina svoje vladavine, mislio i verovao da treba da budu odnosi između jugoslovenskih nacija. Osim toga, ono što je najčudnije jeste kada se i danas uoči potpuno odsustvo ma kakve inicijative ili napora partijskih vođa ili partijskih teoretičara da smisle neki lucidniji program za ono što je očigledno jedno od presudnih pitanja za sudbinu Jugoslavije.

*

Sledstveno, teško je reći šta partija danas misli da Jugoslavija i jugoslovenstvo jesu ili treba da budu. Ali je moguće reći čemu se partija nedvosmisleno suprotstavlja.

1. Partija *ne* zahteva od različitih nacija Jugoslavije prihvatanje i lojalnost Jugoslaviji na temelju jedne ideologije koja bi kao svoju suštinu imala koncept države.

Ideologija samoupravljanja je prvenstveno antietatistička. Intenzivno učešće građana-proizvođača u upravljanju političkim i privrednim životom koje jugoslovenski komunistički teoretičari obećavaju da ostvare samoupravljanjem, po njima nije samo najdemokratskiji oblik organizovanja socijalističkog društva već, takođe, obeležava početak procesa odumiranja države. Zato u jugoslovenskom komunizmu država nije pozitivna vrednost. Dok je lenjinistička tradicija još tvrdila da je država neophodna kao oružje klasne borbe neposredno nakon revolucije, ona se u Jugoslaviji opisuje kao prepreka razvoju socijalizma.

2. Partija sada smatra da Jugosloveni *nisu* nacija, niti će ikada postati. Niti bi bilo poželjno pokušati da se to ostvari. Od kraja šezdesetih godina, jugoslovenska partija je apsolutno čvrsta u svom upornom naglašavanju da su se posebne nacije Jugoslavije već u potpunosti uobličile, i da je proces stvaranja nacija tako postao i konačan i nepovratan. Ovo novo i izričito antijugoslovenstvo bilo je ideološki temelj i opravdanje reformi federacije krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, kada su komunističke birokrate u nekim republikama povećale svoju samostalnost.

3. Partija *ne* veruje da centralna federalna državna i partijska tela treba da preduzimaju bilo kakve inicijative na području kulture, umetnosti i obrazovanja, a kamoli da pokušavaju da stvore jedinstvenu jugoslovensku kulturu. Sve to treba da bude prvenstveno pod kontrolom republika. Jedan od rezultata ove potpune „dejugoslavizacije“ kulture bila je kriza svih projekata koji su iziskivali pozitivnu saradnju republika. Sukob i prepirke koji se dešavaju neprestano od početka sedamdesetih godina između urednika iz raznih republika *Enciklopedije Jugoslavije*, paralisali su rad na novom izdanju.

4. U odnosu na spoljašnji svet partija *ne* vidi Jugoslaviju kao puki savez suverenih država. Ona je mnogo više od toga, mada se partija nikad nije potrudila da tačno definiše šta jeste. Kad je došlo do pretnje Sovjetskog Saveza posle invazije Čehoslovačke 1968. ili kada su Bugari počeli da ponavljaju svoje tvrdnje da je Makedonija etnički i istorijski njihova, partija bi odmah pokretala svejugoslovensku propagandnu kampanju. Obznanjivala je voljnost i spremnost svake pojedine jugoslovenske republike da brani celu Jugoslaviju, kao i voljnost i spremnost cele Jugoslavije da se bori za jednu od svojih republika. U situacijama kao što je ova, suprotno praksi uspostavljenoj za druge društvene, političke i privredne probleme, nije bilo pauze za diskusije po republikama pre no što su odluke donete na najvišim centralnim nivoima države i partije. Najviši centralni nivoi odmah su reagovali bez ikakvih konsultacija i u ime svih. Ovo jedinstvo po pitanjima spoljne politike i odbrane Jugoslavije postalo je, međutim, od Titove smrti ne baš potpuno i neosporavano. Nakon demonstracija i pobune Albanaca u pokrajini Kosovo, 1981, Socijalistička Republika Srbija, čiji je deo Kosovo, dobila je vrlo malo

pomoći i malobrojne izraze solidarnosti od ostalih republika, mada je bilo očigledno da je brojnim separatističkim grupama kosovskih Albanaca pomoć i podršku davala Albanija, to jest, strana zemlja. Čak i tako, još bi se moglo nadati da bi pri suočavanju sa ozbiljnim ugrožavanjem Jugoslavije ili jedne od njenih republika – naročito pri suočavanju sa najopasnijim i najverovatnijim ugrožavanjem: sovjetskim – postojalo svejugoslovensko jedinstvo.

5. Partija *ne* smatra Jugoslaviju samo političkim sistemom, mada primeri koji bi navodili na ovu ideju izgledaju brojniji od onih što navode na suprotno. Na primer, vodeći jugoslovenski komunisti su sedamdesetih godina u više navrata govorili da je ono što Jugoslavija stvarno predstavlja – samoupravljanje. Vojnici u Jugoslovenskoj narodnoj armiji su učili da je njihova prvenstvena dužnost odbrana jugoslovenskog sistema kao takvog (a njegove glavne odlike su samoupravljanje, nesvrstanost i nacionalna jednakost) i od spoljašnjih i od unutrašnjih neprijatelja. Jugoslovenska partija nije nikad izgradila ideologiju koja je „nacionalna“ u tom smislu da je primenljiva samo na Jugoslaviju ili smišljena prvenstveno za Jugoslaviju. Partija je uvek uporno tvrdila da se njen pogled na svet zasniva na naučnom znanju i da je stoga univerzalno primenljiv. Partijski teoretičari i ideolozi su se plašili da bi ma kakvo ograničavanje univerzalne punovažnosti njihove ideologije, prihvatanjem njenog „nacionalnog“ karaktera, bilo ozbiljna mana. Ono bi podrlo legitimitet partije kao jedinog vođe Jugoslavije i začetnika i organizatora socijalističkog preobražaja svih aspekata političkog, društvenog i privrednog života njenih naroda. Nekako je izgledalo da je partiji, da bi održala svoju svemoć, potrebno da tvrdi kako je sveznajuća.

Ali, Jugoslavija je ipak nešto više od samog jugoslovenskog sistema. To je vrlo teško tačno opisati, ali mnoge manifestacije svejugoslovenskog patriotizma i vere u jugoslovensko jedinstvo mogu se razaznati na neodređen i nespecifikovan način u mnogim aspektima političkog života zemlje.

6. Partija *ne* dozvoljava nikakvo zastupanje separatizma. Biti za otcepljenje ma kojeg dela jugoslovenske teritorije ili za stvaranje ma koje nove nezavisne države otcepljenjem od Jugoslavije, smatra se krivičnim delom. Ljudi za koje se utvrdi da su krivi za takvo zastupanje osuđuju se na dugogodišnji zatvor.

7. Takođe *nije* dozvoljen nacionalizam. Tu je situacija znatno zbrkanija.

Prvo, moglo bi se dokazati da su partijska rukovodstva u republikama i sama u izvesnom smislu bila nacionalistička; da su celokupna reforma federacije i razvoj Jugoslavije ka konfederativnoj državi u stvari bili nadahnuti jednim vidom nacionalizma. Po merilima partizanskog pokreta tokom Drugog svetskog rata ili po proklamacijama partije u razdoblju neposredno nakon rata, ove pojave bi se smatrale ekstremnim nacionalizmom i šovinizmom.

Drugo, nacionalizam je prilično neodređen pojam (što separatizam nije). Partija ga je učinila još neodređenijim, menjajući svoja tumačenja prihvatljivog oblika nacionalizma (koji, sa stanovišta partije, zapravo ne bi bio nacionalizam) i onoga što se smatra neprihvatljivim nacionalizmom. Politika partije prema nacionalizmu ponekad se tako radikalno menjala da se činilo da kriterijumi naglo skreću od jednog do drugog pola. Na primer, sasvim umerene kritike iz 1969. i 1970. izvesnih ekstremnih vidova hrvatskog nacionalizma – kada je taj nacionalizam bio tolerisan i čak podstican od strane Tita – smatrane su krivičnim delom. Njegovi kritičari su bili u opasnosti da izgube posao ili budu proganjani na druge načine. Ponekad im je čak i suđeno. Zvanični tužilac bi tvrdio, ukoliko su optuženi bili srpske nacionalnosti, da su ti kritičari očigledno ekstremni srpski nacionalisti, to jest, da njihova kritika neobuzdanog hrvatskog nacionalizma nije ništa drugo do pokušaj nametanja hegemonije srpske nacije.

Ali kad je Tito, decembra 1971, izvršio čistku hrvatskog partijskog vođstva, a partijski rukovodioci iz drugih jugoslovenskih republika (zajedno s onim hrvatskim komunistima koji nisu bili optuženi za nacionalizam) izjavili da su odista postojale ekstremističke i separatističke tendencije u hrvatskom nacionalnom pokretu, onda je njihove deklaracije počeo da papagajski ponavlja ostatak partijskog članstva. Sada, kada su Hrvati (i umereni i ekstremisti), slani u zatvor kao ultranacionalisti, oni koji su prvi kritikovali hrvatski nacionalizam nisu rehabilitovani. Tako su oni isti zvanični tužioci ono što je u prvom slučaju smatrano *do-kazom* da je počinjen zločin srpskog nacionalizma, kasnije koristili kao *potvrdu* optužbe za hrvatski nacionalizam. Isto se desilo sa kritikom albanskog nacionalizma pre i posle nereda iz 1981. Trenutno, politika partije prema nacionalizmu – kao i njena politika prema mnogim drugim pitanjima – obiluje protivrečnostima. Jedine izvesnosti u zbrkanoj „partijskoj liniji“ jesu suprotstavlanje separatizmu i ekstremnom nacionalizmu, to jest nacionalizmu koji otvoreno iskazuje mržnju prema drugoj naciji.

*

Ali dok je partija zbunjena, neodlučna i nema, došlo je do važnog novog društvenog razvoja, nezavisno od nje i, delimično, protiv njene volje. Ovaj razvoj, čini se, daje novu nadu svima onima koji žele da se Jugoslavija demokratizuje a da se istovremeno ne dopusti ponavljanje nacionalističkih sukoba između Srba i Hrvata iz vremena Drugog svetskog rata.

Popis iz 1981. pokazao je da se preko 1 200 000 ljudi deklariralo kao „Jugosloveni“. To je gotovo četiri puta više no prilikom popisa iz 1971. Velika većina je izvesno srpskog ili hrvatskog porekla, a ipak izbegavaju da se deklariraju kao takvi

i odlučili su da budu Jugosloveni. Gotovo svi ovi „novi“ Jugosloveni žive u gore pomenutim mešovitim regionima Bosne, Hercegovine i Hrvatske.

Pokazalo se da većinu čine mladi i obrazovani ljudi – kvalifikovani radnici i studenti – iz novih gradova s industrijom i univerzitetima. Ovde se moramo prisjetiti da deklarisanje jugoslovenske nacionalnosti, a ne srpske ili hrvatske, nije bilo deo političke platforme partijskih rukovodilaca. Zapravo, partijska rukovodstva sastavnih republika izričito su obeshrabrivala svaki izraz jugoslovenstva, sagledavajući ga kao ugrožavanje njihovih moći u zasebnim republikama kojima vladaju.

Ljudi koji su se deklarirali kao Jugosloveni ne čini se da su centralisti, niti izjavljuju da u Jugoslaviji ne treba da postoje sastavne republike. Još manje podržavaju da Jugoslavijom treba da vlada neka svemoćna beogradska vlada. Oni ne ispoljavaju nikakvih znakova da su unitaristi u tom smislu da veruju kako bi sveobuhvatna država trebalo da aktivno pokušava da potisne kulturne i nacionalne individualnosti sastavnih nacionalnih entiteta Jugoslavije i primora ih da se stope u jednu jedinu naciju. Izgleda da na odluku onih koji su se deklarirali kao Jugosloveni nije uticala nikakva ideologija, a još manje bilo kakva suštinski politička namera ili ambicija.

Samodeklarirani Jugosloveni su očito ljudi koji osuđuju nacionalne napetosti i konfrontacije u mešovitim regionima i opiru im se. U svom svakodnevnom životu – u izboru prijatelja, posla, članstva u klubovima i drugim udruženjima, kao i u svojoj „kulturnoj potrošnji“ (muzici koju slušaju, filmovima i televizijskim programima koje gledaju, knjigama i novinama koje čitaju) – oni ne daju prvenstvo pripadnicima vlastite nacionalne skupine.

Deklarisanje kao „Jugosloven“ jeste prvenstveno glas za toleranciju, za dalju koegzistenciju i saradnju različitih nacionalnih skupina, religija, tradicija i načina života. To je glas za pluralizam.

Samodeklarirani Jugosloveni su ljudi koji veruju da Jugoslavija treba da nastavi da postoji, te stoga ljudi koji se posebno protive svim ekstremnim manifestacijama srpskog ili hrvatskog nacionalizma. Istovremeno, oni se ne izoluju od onih koji su se opredelili da ostanu deklarirani Srbi ili Hrvati. Zato su pogodni da dejstvuju kao kanali za komunikaciju i saradnju između ove dve nacije. Mada bi se na prvi pogled moglo učiniti da njihova pojava u tako velikom broju situaciji među nacijama čini kompikovanijom ona, u stvari, pobuđuje nade u eliminisanje ekstremističkih nacionalističkih sukoba i u mirno rešenje srpskohrvatskog nacionalnog pitanja.

Pojaва na sceni tako velikog broja Jugoslovena jeste pre svega nesumnjiv poraz za ekstremne srpske i hrvatske nacionaliste – one koji i dalje priželjkiju neku konačnu srpsku ili hrvatsku konfrontaciju. Umnožile su se mogućnosti za one

koji žele da poboljšaju kontakte i komunikaciju između Srba i Hrvata. Druga važna stvar koju ovde treba razumeti jeste da ovaj razvoj – znatan porast deklarisanih Jugoslovena – nije proizveo nikakve sveže sukobe.

*

Za jugoslovensku komunističku revoluciju, jugoslovenstvo je bilo suštinski sastojak njene težnje da ljude oslobodi onoga što se sagledavalo kao okovi tradicije, religije i nacionalizma. Ipak, samu tu revoluciju predvodila je jedna monopolistička partija s ideologijom čiji su mnogi aspekti bili nespojivi sa slobodom pojedinaca i, stoga, sa ljudskom emancipacijom. U ovom kontekstu, budućnost jugoslovenske ideje i jugoslovenskog identiteta kao da je suprotstavljena komunističkoj birokratiji koja je i monopolistička i razdvaja. Jer, jugoslovenstvo može nastaviti da postoji jedino ako je velika, demokratska, kolektivna ambicija jugoslovenskog naroda u njegovom pokušaju da ostvari solidarnost, otvorenost i komunikaciju između nacija, a ne da sve više liči na puki zbir nacija i republika koje na okupu drže zajednički interesi komunističkih partijskih birokratija, ali koje su potpuno izolovane i odvojene jedna od drugih. Jedino putem demokratije Jugoslavija može naći novo jedinstvo za svoje nacionalne različitosti.

„Communists and Yugoslavia,” *Survey* (London), vol. 28, no. 3 (122), Autumn 1984, 25-38.

„Komunistična partija in jugoslovanska enotnost,” *Katedra* (Maribor), vol. 29, no. 1 (oktober 1988), 9-11. To je prvi deo eseja.

„Komunističko jugoslovenstvo,” *Theoria* (Beograd), vol. 31, no. 3-4 (1988), 53-63. Tekst je preveden iz *Surveja*, i to prilično dobro, ali ima manjih izmena.

Tonči Percan

INTERVJU SA DESIMIROM TOŠIĆEM NA ŠVEDSKOM RADIU MALMÖ 28. AVGUSTA

Uvodničar radia Malmö: Ne mogu tačno da se setim gde sam čuo ili pročitao jednu istinu: da zemlje, u kojima nema političke opozicije, moraju imati političke emigracije. Isto tako je prirodno da zemlje, u kojima se zabranjuje slobodoumna i kritička štampa, moraju računati s tim da će dobiti mnoge „neprijateljske“ novine u inostranstvu. Vlasti u Jugoslaviji nisu dale odobrenje jednom partizanskom rukovodiocu i komunisti Dobrici Ćosiću da, zajedno s grupom marksista, obnovi socijalistički časopis *Javnost* koji je pokrenuo prvi socijalista na Balkanu Svetozar Marković. Onda nije nikakvo čudo što se u jugoslovenskoj emigraciji u inostranstvu izdaje na stotine listova i časopisa svih boja i profila, od krajnje desnice do ekstremne levice. – Dva emigrantska lista su najčešće pominjana u Jugoslaviji kao neprijateljska propaganda. To su *Nova Hrvatska* i *Naša reč*, obe izlaze u Londonu. Kakva ironija! I sam Karl Marks je živio u Londonu kao emigrant, i tu pisao svoj *Kapital*.

Prilikom nedavnog hapšenja grupe intelektualaca u Beogradu, jedna od tačaka, koja ih je teretila, bila je i to da je kod nekih od njih pronađen „četnički list“ *Naša reč* iz Londona. Šta na to kaže Desimir Tošić, urednik lista *Naša reč*?

Desimir Tošić:...Ja sam socijal-demokrat uvek bio. Za mene, recimo, taj socijalistički osnov društvene svojine, za mene ne predstavlja nikakav problem, jer ja mislim da je to što imamo – režimsko svođenje socijalizma na jednopartijski sistem, a ne na socijalizam. Između vlasti i socijalizma, naš će se režim uvek izjasniti za vlast, protiv socijalizma. Ja mislim da više ne treba uopšte upotrebljavati za Jugoslaviju „komunistički režim“. Pa nema toga...

Radio Malmö: N a š a r e č je počela izlaziti tisuću devet stotina četrdeset i osme godine. Osnovana je od mladih, pretežno srpskih intelektualaca, okupljenih oko Saveza *Oslobođenje*. Većina od njih bili su aktivisti ili simpatizeri Demokratske

stranke koja je bila član prve posleratne koalicione vlade u Jugoslaviji. List *Naša reč* ne objavljuje vesti, kao što to čine, na primjer, nedjeljne ili tjedne novine. U *Našoj reči* preovladava političko štivo. Međutim, ovaj list sve više dobija na aktualnosti zbog toga što se u njemu sada objavljuju pretežno peticije, žalbe, otvorena pisma koja se inače ne objavljuju u jugoslavenskom tisku. Drugim riječima, može se kazati da je list postao glasilo srpske opozicije. Glavni urednik Desimir Tošić kaže da list nema ambicije da bude predvodnik te opozicije već samo da pomaže njezinu djelatnost.

DT: Još tada, šezdesetih godina, nama je bilo jasno da je naša uloga drugostepena ili trećestepena. Mi nemamo nikakvih ambicija, za razliku od srpskih i hrvatskih emigracija, za nekim neposrednim učestvovanjem u političkom životu. Naš je zadatak, očividno, vrlo „pomoćni“. Mi pokušavamo da pomognemo demokratski pokret, ako tako može da se nazove, za opštu reformu političkog i ekonomskog sistema koji postoji već četrdeset godina.

RM: Na koji način Vi pokušavate to raditi?

DT: Najpre, zato što angažujemo ljude iz Jugoslavije da sarađuju i da objavljuju članke, da diskutuju probleme. *Naša reč* potom odlazi u Jugoslaviju. To se na neki način potom raspravlja. Ja ne bih mogao da kažem, da izmerim koliko je to od uticaja, očigledno je vrlo ograničen. Ali je činjenica, baš iz onoga što vidite u režimskoj štampi, da je *Naša reč* prisutna, pošto ono što opozicija ne može da učini, da štampa neke tekstove i da ih deli, izuzev da ih fotokopira, mi dajemo mogućnost da ih ona vidi odštampane. To ostaje i kao jedan dokumenat njihove akcije.

RM: Ukoliko se te peticije, a i otvorena pisma, jave u *Našoj reči*, onda to znači da ovaj list ima veze i kanale sa opozicijom, u zemlji. Međutim, održavanje veze s *Našom reči* može biti itekako opasno za tu opoziciju. Samo posedovanje tih novina može značiti nekoliko godina zatvora. Aktivna saradnja daleko više. Šestorica beogradskih intelektualaca biće izvedeni uskoro pred sud, optuženi za neprijateljsku djelatnost. Kao dokaz za to se navodi baš posjedovanje *Naše reči*. Zbog toga Desimir Tošić ne želi govoriti o vezama i kanalima.

DT: Dakle, ne bih to nazvao „kanalima“, mislim da je taj izraz ozbiljan i vrlo opasan. Prvo, imate ljude koji sami iz svoje inicijative šalju, na primer u Nemačku, pa iz Nemačke stiže ovde; šalju u Francusku, pa stigne kod nas, preko naših prijatelja koji primaju *Našu reč* i koji, često puta, nisu nikakvi saradnici. Prijatelji, odnosno čitaoci *Naše reči*. Potom, imate tekstove koje dobijamo neposredno, iz Beograda. Zatim, veliku ulogu, to ne mogu da sakrijem, igra Aleksa Đilas koji, sasvim razumljivo, ima svojih političkih veza sa Beogradom i kome šalju dobar deo tekstova.

RM: To što daje ovom listu težinu u političkim krugovima, to je baš saradnja Đilasovih. Alekša, sin, u emigraciji, i Milovan Đilas, otac, koji živi u Beogradu. Jugoslovenske vlasti verovatno se ne usuđuju kazniti Milovana Đilasa, iako on surađuje u jednom emigrantskom listu zbog toga što je on i suviše poznat na Zapadu. Desimir Tošić je ponosan što *Naša reč* ima Đilasove kao saradnike, no on kaže da u srpskim krugovima u emigraciji ima opozicije prema Đilasu zbog njegove komunističke prošlosti.

DT: U svakom slučaju, ta saradnja za časopis – bez obzira što u srpskim krugovima postoji velika opozicija, što nas mnogo ne uzbuđuje, pošto mi to merimo drugim merilima – velika je čast časopisu, da u njemu Milovan Đilas piše, da ga mi objavljujemo, šampamo.

RM: N a š a r e č se sve više napada u jugoslovenskom tisku i partijskim dokumentima. Zbog toga se stiče dojam da je *Naša reč* p o s t a l a faktor. Da li je to zbog suradnje Đilasovih?

DT: Pa ne bih išao tako daleko da govorimo o političkom faktoru, ali ja mislim da postoji ovo: prvo, da postoji Đilas, to je van svake sumnje. Da Đilas ne surađuje i da mi ne šampamo Đilasa, vrlo je verovatno da bi to bilo ili manje ili ne tako često. Ali ja mislim da postoji i jedan drugi faktor, pored Milovana Đilasa koga ja uzimam sasvim ozbiljno, kao i Aleksu, a to je ono što emigracije nisu shvatile. Naš stav u odnosu na poredak u zemlji nije došao iz taktičkih razloga, on je bio takoreći od početka takav: mi smo videli da tu ne može biti govora, iz objektivnih razloga, nekog frontalnog sukoba, revolucionarnog, kontrarevolucionarnog – ako hoćete, sa režimom, i vraćanje na poredak iz 1941, 1945, ili čak i 1918. godine. To je nama bilo jasno od početka. Ako Vi pratite *Našu reč*, Vi ćete to videti sami. Da je taj naš stav bio nemilosrdan, čak i u onim godinama kakve su bile pedesete! Ja mislim, to je sada bitno, da taj naš, da kažem, progresivni, racionalan način jugoslovenski režim teže prima nego jednu frontalnu, ekstremnu, kažimo revolucionarnu, akciju. Ja mislim da su to ta dva faktora: jedan je Đilas, personalno, a onda je objektivno politički – te ideje za demokratskim reformama, evolucijom! Čak i kad bi bila neka snaga u Jugoslaviji, koja bi bila, recite, revolucionarna, koja bi želela da „obori“, režim, mi naravno nismo u stanju da joj „zabranimo“, ali mi bismo bili p r o t i v.

RM: Vi ste za jedno postepeno i lagano...

DT: Mi smo po svaku cenu za jedno postepeno kretanje. I tu se slažemo sa Đilasom, ili ako želite – Đilas se slaže sa nama...

RM: Iako je *Naša reč* počela izlaziti kao izrazito emigrantski list, danas on izlazi zahvaljujući radnicima u inozemstvu u ekonomskoj emigraciji. Pa taj emigrantski

list je preživeo baš zahvaljujući otvorenim jugoslovenskim granicama i radnicima na privrednom radu u inozemstvu.

DT: Očevidno, da nema otvorenih granica, vrlo je verovatno da bi *Naša reč* morala da prekine da izlazi, pošto se stara emigracija, prirodno, nalazi u izumiranju. Mi danas prodamo nekih 1.800 primeraka svakog meseca, uključujući i pretplatnike, ali tu starih emigranata treba da bude nešto manje od pet stotine. List ne bi mogao izlaziti sa 500 čitalaca. Da nije ekonomske emigracije, *Naša reč* verovatno ne bi više bila u životu.

RM: Da li ti stalni napadi režimskog tiska na vas ne daju vama neku vrstu reklame? Ljudi su radoznali šta će videti što to piše *Naša reč*?

DT: Ne bih smeo tačno da Vam kažem šta je posredi. U poslednjim mesecima, da ne kažem godinama, ogromni broj ljudi javlja se iz neke strane zemlje, neće da kaže ime, niti mi tražimo, i koji komentarišu i diskutuju teme i tekstove *Naše reči*. Vidi se da su ljudi postali u ekonomskoj emigraciji vrlo znatiželjni. Ali je ta pojava u Jugoslaviji za nas očigledna. Ima ljudi iz zemlje, koji dolaze u inostranstvo, i koji su neka vrsta opozicije sadašnjem režimu ili samo njegovoj politici, neke poznajemo, neke ne poznajemo, koji nam postavljaju pitanja, eventualno kritikuju neke stavove *Naše reči*. Mi obično takve sagovornike pitamo kako oni znaju sve što se pojavi u časopisu! Ja sam tu nedavno razgovarao sa nekim prijateljom koji je došao u Francusku i telefonirao iz te zemlje, pre jedva mesec dana, i postavio mu isto pitanje. Odgovor je bio kratak i jasan: Pa ja skoro svaki broj *Naše reči* čitam u Beogradu. Najzad, dobijamo pisma, ljudi pišu dosta slobodno danas. U tome pogledu, dakle, ja mislim da je znatiželjnost maltene više razvijena u Jugoslaviji nego čak i među ekonomskim emigrantima. Kod ovih poslednjih taj proces ide sasvim postepeno. Ali, s obzirom da *Naša reč* odlazi redovno u Jugoslaviju, ljudi iz ekonomske emigracije šalju je u zemlju i nose je i sami, sve to izaziva interes, pitanja, postavljanje pitanja i kritike, ako hoćete. Jedan list mora da živi i od kritike, ne samo od aplaudiranja.

Razgovor sa Desimirom Tošićem vodio je Tonči Percan.

Naša reč (London), vol. 37, no. 358, oktobar 1984, 14-15.

BEOGRAD – SUĐENJE NEPRIJATELJSKOJ GRUPI: EKSTREMNI EMIGRANTI SLALI LITERATURU

Beograd (Đ. L.) – Ispitivanjem četvrtooptuženoga Gordana Jovanovića, studenta treće godine povijesti umjetnosti iz Kraljeva, i petooptuženog Pavluška Imširovića, tehničara iz Beograda, u utorak je u beogradskom Okružnom sudu nastavljena glavna rasprava protiv grupe osoba optuženih za organiziranu višegodišnju neprijateljsku djelatnost.

Gordan Jovanović, kojeg optužnica tereti da je prisustvovao na najmanje 12 ilegalnih sastanaka i da je dvaput na njima diskutirao i podnio jedno uvodno izlaganje, u potpunosti je odbacio sve navode javnog tužioca okvalificiravši ih „paušalnim“ i „proizvoljnim“, ponekad, pri tom ne birajući riječi na račun zastupnika optužbe. Zbog toga ga je predsjednik Krivičnog vijeća dva puta morao i javno opomenuti da se pristojno ponaša.

Veći dio glavne rasprave u utorak protekao je u rasvjetljavanju nekih okolnosti vezanih za zapljenu pisanog materijala neprijateljskog sadržaja koji je prilikom Jovanovićeva hapšenja u travnju ove godine nađen u njegovu stanu. Tada mu je, uz ostalo, oduzeta i knjiga „Demokratske reforme“, autora ekstremnih emigranata Alekse Đilasa i Vane Ivanovića, štampana u Londonu, u izdanju emigrantskog lista „Naša reč“. Kad je tužilac na glavnoj raspravi upozorio na tu okolnost, Jovanović je rekao da je tu knjigu našao u svojem poštanskom sandučiću i da ne zna tko je pošiljalac. Isto tako, optuženi nije znao objasniti ni činjenicu tko mu je na prvoj stranici te knjige napisao posvetu. Na takva pitanja javnog tužioca optuženom Jovanoviću, obrana je imala više proceduralnih prigovora, tvrdeći da ona nisu predmet optužnice, ali ih je interpretirala na neuobičajen i krajnje nekorektan način, zbog čega je predsjednik Krivičnog vijeća u jednom trenutku morao čak posegnuti za jednim mjerom zakonom predviđenom – kaznio je novčanom kaznom odvjetnika Dragu Demšara iz Ljubljane, jednog od trojice branitelja prvooptuženoga Mijanovića.

Petooptuženi Pavluško Imširović, za kojeg optužnica navodi da je sudjelovao na najmanje 17 ilegalnih sastanaka, da je na dvama diskutirao, a na jednome podnio uvodno izlaganje, pročitao je unaprijed pripremljenu obranu, ne priznajući nijednu od inkriminacija, a zatim odbio da odgovara na postavljena pitanja.

Suđenje se nastavlja u srijedu saslušavanjem šestooptuženog Milana Nikolića.

Vjesnik (Zagreb), 14. studenoga 1984.

KAKVU SPOLJNU POLITIKU VODI SFR JUGOSLAVIJA?

Savezni sekretar za inostrane poslove SFRJ Raif Dizdarević posetio zvanično Veliku Britaniju i razgovarao s predstavnicima tamošnje vlade o svim mogućim pitanjima, počev sa privrednim položajem Jugoslavije pa do problema Istok-Zapad. U „Borbi“ je objavljen 9. XI još jedan predmet razgovora:

„Razgovaralo se o t v o r e n o i o onim pitanjima koja opterećuju ili bi mogla da o p t e r e t e odnose dveju zemalja, kao, na primer, o t o l e r i s a n j u delovanja s britanskog tla pojedinih antijugoslovenskih subverzivno-terorističkih emigrantskih grupa...”

N i k a d a u jugoslovenskoj režimskoj štampi, za poslednje četiri decenije, nije objavljena ni jedna vest o „teroristima“ koji delaju s britanskih ostrva prema Jugoslaviji. Ako jugoslovenski režim ima neke podatke, treba da ih objavi!

Jedna grupa saradnika Naše reči – D. Tošić, M. Stajić, V. Ivanović. St. K. Pavlović, A. Đilas i N. Petrović – uputili su pisma svima vođama britanskih političkih stranaka – gospođi Margareti Tačer, Nilu Kinoku, Davidu Stilu i dr Davidu Oenu – i tražili njihovo angažovanje u odbrani ljudskih prava, povodom suđenja šestorici beogradskih intelektualaca, suđenja u kome je inkriminisana i Naša reč. Svi su vođi britanskih stranaka odmah odgovorili i obećali da se zauzmu za suđenje beogradske intelektualce – V. Mijanovića, M. Nikolića, M. Milića, D. Olujića, G. Jovanovića i P. Imširovića.

NAŠA REČ
London
Decembar 1984

Nenad S. Petrović

POTCENJENI RADNICI

Poštovani uredniče,

Čitajući „Intervju sa Aleksom Đilasom“, u avgustovskoj *Našoj reči*, bio sam pogođen kao radnik na privremenom radu u inostranstvu što drug Aleksa potcenjuje naše snage, radničke snage, koje itekako mogu da pomognu bržoj demokratizaciji Jugoslavije. Aleksa nas i ne pominje.

Prema sadašnjim stvarnostima u Jugoslaviji, možemo da zaključimo da je reforma u toj zemlji hitno potrebna, to je izjavila i Milka Planinc ove godine. Međutim, treba neko da počne, a taj neko mora da bude jači i da ima podrške u Partiji. Naši radnici u inostranstvu su ekonomski jaki i mogli bi tu borbu za demokratiskim reformama da finansiraju.

Voleo bih kada bi drug Aleksa odgovorio na ove moje stavove o radničkoj klasi, posebno o nama, radnicima u inostranstvu.

Naša reč (London), vol. 37, no. 360, decembar 1984, 28; potpisano sa Nenad S. Petrović, radnik u Švajcarskoj. Objavljeno bez naslova u rubrici „Pisma *Našoj reči*“; naslov „Potcenjeni radnici“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

ŠESTA KOLONA: NASTANAK,
ORGANIZACIJA I DELOVANJE
ANTIJUGOSLOVENSKE
FAŠISTIČKE EMIGRACIJE

Zagreb
1985

Dr Milo Bošković

I DEMOKRATE SU ŠPIJUNI, FAŠISTI I TERORISTI

Posljednjih godina jedna grupa građanskih političara vodi intenzivnu akciju na okupljanju emigracije različitog nacionalnog porekla na jedinstvenom programu. Iako u početku ova grupa nije predstavljala celinu, tokom vremena se formiralo njeno jezgro, nosioca organizacije i donošenja dokumenata – programa, pripadnika ranijih građanskih partija, okupljenih oko Ivana Vaneta – Ivanovića, dr Mihe Kreka, Božidara Vlajića, Ilije Jukića, Desimira Tošića, dr Branka Pešelj i dr. Na prvom sastanku ove grupe u Stanholu, kod Londona, održanom od 21. do 24. marta 1963. godine, razmatrano je pitanje zajedničkog nastupa emigracije prema SFRJ i usvojen „Nacrt predloga demokratske alternative“.

Program nazvan kao „*Stanholska deklaracija*“ nije šire prihvaćen u emigraciji. U početku je on formulisan u užem sastavu od dela grupacije emigracije poreklom srpske, hrvatske i slovenačke nacionalnosti, što nije odgovaralo većini organizacija koje su delovale sa separatističkih i iredentističkih pozicija.

Na narednom sastanku održanom u Londonu 2. i 3. decembra 1978. godine ova grupa se po programu deklarirala u samom nazivu kao „*Nova demokratska alternativa*“ – NDA. Na pomenutom sastanku je usvojen završni dokument koji u osnovi ne ide dalje u idejama od „Nacrta predloga demokratske alternative“, uz izraženo neslaganje sa separatističkim programom i orijentacijom HNV.

Na novom sastanku u Cirihi, početkom 1979. godine prihvaćena je ideja da NDA postane osnova formiranja nove „nacionalne“ organizacije u koju bi ušle sve nacionalne strukture emigracije poreklom iz Jugoslavije. Međutim, naredni sastanci pripadnika NDA nisu dali rezultata iako su na njima stalno razmatrana razna dokumenta organizacionog i programskog karaktera. Tako je u maju 1979. godine

u Parizu održan sastanak, koji je proširen novim imenima poznatih emigranata, na kome su razmatrana Pravila o radu organizacije i tekst Rezolucije.

Kasnije su se inicijatori NDA uglavnom angažovali na izradi platforme koja je trebala da se usvoji na londonskom skupu održanom 3. i 4. maja 1980. godine. Autor platforme pod nazivom „Načelni pogledi“ bio je Vane Ivanović. Međutim i na londonskom skupu izostalo je prisustvo predstavnika HNV kao i emigracije slovenačkog i makedonskog porekla. Na skupu nisu usvojena predložena dokumenta, jer nije postignut dogovor oko dela sadržaja. Uz to ocenjeno je da ova grupa nema podršku u najvećem delu ekstremne emigracije hrvatskog porekla, a da je program neprihvatljiv i za koncepciju četničke emigracije, zbog njene konfederativne orijentisanosti i proklamacije ravnopravnosti naroda.

Dalja aktivnost zagovornika NDA išla je u pravcu uključenja grupacija ustaške emigracije, što nije urodilo plodom, jer se nije mogao naći kompromis za zajedničku platformu ustaške i četničke emigracije. Za pripremu narednog sastanka, koji je održan u Londonu 30. i 31. januara 1982. godine obrazovan je Pripremni komitet na čelu sa sekretarom komiteta Vanetom Ivanovićem. Pripremni je komitet uputio svim istaknutijim članovima „Načelne preglede“ na mišljenje, ali su sukobi i dalje nastavljeni. Od jezgra NDA formirale su se tri grupe: *londonska* u kojoj su Ivanović Vane, Sirc Ljubo, Pleničar Dušan, Đilas Aleksa, Tošić Desimir, sa svojim glasilom „Naša reč“ i dr.; *američku grupu* čine: dr Pešelj Branko, Šporer Drago, dr Ciril Žebot, Mihajlo Mihajlov i dr. i *francusko-švajcarska grupa* u kojoj su Vladislav Vladislav, Predavec Vladimir, Velagić Teufik, Vorkapić Radivoje, Kešeljević Dragoš, Krstić Marko, Zulfikarpašić Adil i dr.

Pripremni komitet nije bio u stanju da usaglasi oprečne stavove iznete na „Načelne preglede“ pa je Vane Ivanović isključen iz rada komiteta, a zahtevao da se u rad uključi Drašković dr Milorad istaknuti pripadnik SKK „Sveti Sava“, zbog ličnih veza u američkoj administraciji, koje je dobrim delom nasledio od brata Slobodana.

Zbog stalnih antagonizama između pojedinih nacionalnih grupacija emigracije i međusobnih sukoba vodećih emigranata, povodom objavljivanja ovog programa u emigraciji je došlo do suprotnih efekata koji su delovali u pravcu većih neslaganja i razjedinjenosti između i unutar samih nacionalnih emigrantskih grupacija, tako su se obrazovale dve grupe zagovornika ove koncepcije.

Grupacije tzv. intelektualnog dela antijugoslovenske emigracije, zagovornici „Nove demokratske alternative“, tokom 1982. godine preduzeli su niz mera radi objedinjavanja aktivnosti emigracije konsolidovanja svojih redova, uvlačenjem novog broja emigranata i pojačanom propagandnom akcijom. Grupaciju okupljenu oko imućnijih emigranata, intelektualaca i većinom utvrđenih agenata stranih obaveštajnih službi čine dve frakcije tj. grupa okupljena oko „demokratske alternative“

i grupa koja učestvuje u „demokratskim susretima“. Osnova podele je liderstvo i rivalstvo u okviru organizacije.

Posle londonskog skupa održano je više radnih sastanaka pojedinih grupa i konsultacija pojedinaca, ali je suština sukoba oko vizije „treće“ Jugoslavije i dalje ostala.

NDA ustvari i nije neka nova organizacija emigracije, već nastojanje zagovornika pojedinih emigrantskih grupacija da se kroz formalni program nađe zajednička platforma delovanja protiv SFRJ. U suštini radi se o grupi emigranata koji pokušavaju da zajedno sa eksponentima građanske desnice u zemlji formuliše zajedničku platformu određene varijante buržoaske građanske demokratije u zemlji, koja bi ipak počivala na dominaciji srpske nacije.

Str. 125-127.

*

2. Ostaci bivših građanskih partija i njihov koncept buržoaskog uređenja

Deo emigracije koji deluje sa tzv. „projugoslovenskih“¹ pozicija organizovanja sebe smatra „realistima“ i u programu proklamuje načelo buržoaske građanske demokratije i konfederalističkog „budućeg“ uređenja zajednice. To su malobrojne organizacije, grupe i udruženja koja u programskoj platformi polaze od principa potrebe saradnje s ostalim emigrantskim grupacijama, na bazi zajedničkog neprijateljskog rada i kontrarevolucionarnog cilja – obaranja političkog sistema u zemlji, ali sa razlikom od najvećeg broja emigrantskih organizacija polaze i od stava nedeljivosti jugoslovenske teritorije.

Taj deo emigracije, iz strukture intelektualaca, poslednjih godina vodi intenzivnu kampanju na planu stvaranja jedne organizacije koja bi imala „nacionalni karakter“, na donošenju programa na kome bi se ujedinile sve strukture emigracije poreklom iz naše zemlje. Polazeći od stava da nejedinstvo u emigraciji samo slabi njen značaj i uticaj i u zemlji i u inostranstvu, zagovornici ovog koncepta više godina nastoje da stvore jedinstvenu „političku platformu“ delovanja i ujedinjenja iz koga bi proistekao „nacionalni politički program“ prihvatljiv za sve strukture i organizacije emigracije na Zapadu.

1 Takozvano „projugoslovenstvo“ koje proklamuje neke organizacije neprijateljske emigracije treba krajnje uslovno shvatiti, jer se ne radi ni o kakvom stvarnom projugoslovenskom opredeljenju, već o jednoj orijentaciji određenih struktura emigracije koje nisu u svom programu za rasparčavanje i drugo razgraničavanje unutar jugoslovenske teritorije već za njenu celovitost ali osnova programa počiva na uvođenju buržoaskog sistema na principima unitarizma, konfederalizma, diktature i sl.

Pored međunarodnih, ova se emigracija oslanja u svojim neprijateljskim planovima i na neke unutrašnje „povoljne“ okolnosti. Tu posebno ubrajaju „*rascep među generacijama*“ stvoren „*prerastanjem jugoslovenskog društva iz zemljoradničkog u poluindustrijsko, razbijanjem patrijarhalnog života i odumiranjem sela, nepredviđena migracija radne snage u inostranstvu*“; postojanje starije generacije „*protiv koje je udario komunistički režim*“, „*depolitizacija srednje generacije – neinteresantne za političko stanje i politiku uopšte*“, „*buntovništvo najmlađih generacija, koje su podložne uticaju Zapada i pomodarstvu*“, te kao takve idu na ruku politici emigracije.²

Za razliku od ekstremističkih shvatanja pojedinih emigrantskih organizacija najveći broj ovih u programu proklamuje „nenasilni“ metod kontrarevolucije na bazi „realnih“ procena unutrašnjih odnosa u zemlji i međunarodnog položaja Jugoslavije. Taj „nenasilni“ put promene sistema emigracija nastoji da nađe i odredi. U osnovnom ove organizacije stoje na stanovištu da su promene u zemlji moguće ratom, izvođenjem puča iznutra, i evolutivnim putem. Oružanu intervenciju kao metod ove grupacije odbacuju iz različitih razloga (zbog njegove neizvesnosti, političkih prilika u svetu, stabilnosti vlasti u zemlji i potencijalne intervencije SSSR). U Nacrtu „demokratske alternative“ koju su usvojile ove grupacije u određivanju snaga i puteva koje bi izvele taj „evolutivni proces“ ni sami zagovornici nisu odmakli dalje od same ideje, jer se kaže da „Nacrt ne isključuje mogućnost prelaska iz totalitarne vladavine u pluralističku demokratiju evolutivnim putem, ali priznajući bez ograde važnosti problema, zaključuje da u sadašnjim prilikama nije izvodljivo predvideti način postupanja, koji bi obezbedio takvu evoluciju mirnim hodom“³

U proceni snaga koje bi iz emigracije izvele evoluciju ove grupacije polaze od stava da emigracija nije u stanju sama to da izvede iz razloga što ljudi u emigraciji koji predstavljaju stare partije ili su izumrli ili nisu u mogućnosti da inspirišu mlade naraštaje Istočne Evrope. One se u ambicijama oslanjaju na strani faktor i polaze od zakonitosti da je „istorija emigracije poznata po svojoj jalovosti i samo pod naročitim okolnostima kada se politike velikih sila podudaraju sa aspiracijama emigranata, moguće je za njih da se vrate u svoju domovinu“. Zbog toga polazeći od iskustva čehoslovačkih emigranata, postavljaju se zadaci emigraciji da što god je moguće iscrpnije prati svetska zbivanja, da se upoznaje sa promenama u zemljama i da potpomaže sve aktivnosti koje bi mogle da ubrzaju planirani evolutivni pokret. Pošto računaju da je mogućnost promene daleko od njihove sposobnosti ove snage velikodušno ostavljaju mlađim emigrantima da „sami nađu oblike akcije

2 Nenad Petrović, Za novi društveni i politički moral (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, Izvor, London, str. 139-145).

3 Božidar Vlajić, Povodom nacrtu demokratske alternative (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, str. 139-145).

pogodne za istorijski trenutak, uzimajući u obzir opštu strategijsku situaciju između blokova i velikih sila“.⁴

S aspekta idejnog programa i platforme delovanja emigracije koja zastupa ovaj koncept u nacrtu „demokratskog uređenja“ posebna se pažnja poklanja: odnosima unutar zajednice; međunarodnim odnosima; rešenju međunacionalnih odnosa; i političkom sistemu.

U ideji za formiranje konfederacije, kao jedine moguće alternative, ove snage polaze od sopstvenih potreba i od međunarodnih okolnosti. Naime, smatraju da „Amerika i Zapad ne žele razbijanje Jugoslavije i neće nikog pomoći u tom pravcu, a oni sami ne mogu bez pomoći velike sile ni razbiti Jugoslaviju“.⁵ i da stvarnost nalaže emigraciji prihvatanje ovakvog koncepta. Zato, Nacrt „demokratske alternative“ predviđa „državnopravnu konstruktivnu zajednicu, kao složene – federalističke ili konfederalističke tvorevine“.

Zagovornici ovog koncepta u projektima državnog uređenja „bezrezervno“ priznaju narodima pravo na samoopredeljenje, ali u raspravama o ovom pitanju nisu otišle dalje od priznavanja ovog principa kao deklaracije, jer je ovo „pravo“ značajno ograničeno. Tako se u njima kaže da se „Demokratska Jugoslavija izjašnjava otvoreno i odlučno za pravo naroda Jugoslavije – naroda srpskog, naroda hrvatskog, naroda slovenačkog, naroda makedonskog – na suverenost i pravo naroda na samoopredeljenje“;⁶ dok se u drugim slučajevima govori samo o „pravima“ koja se odnose na tri naroda: na Srbe, Hrvate i Slovence, dok se ostali tretiraju kao manje etničke grupe koje bi imale pravo na samoopredeljenje „ako one to žele“.⁷

Time se u oblasti nacionalnog pitanja ove grupacije nimalo ne razlikuju od ostalih ekstremnih i tipično fašističkih emigrantskih organizacija jer se, po pravilu, osporavaju prava postojanja muslimanskog, crnogorskog i makedonskog naroda, dok se narodnosti i ne pominju u ovim raspravama.

Str. 146-148.

*

Neposrednu podršku emigraciji u novije vreme pruža posebno „*Svetska antikomunistička liga*“ (WACL) koju trenutno čine predstavnici 79 raznih antikomunističkih „organizacija u egzilu“, sa sedištem u Briselu. Liga zastupa ekstremni

4 Nikola Pašić, Uloga emigranata u razvoju slobode i demokratije (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, str. 103-109).

5 Ilija Jukić, Gde leži spas hrvatskog i srpskog naroda od novih katastrofa (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, str. 39).

6 Božidar Vlajić, Povodom nacrtu demokratske alternative (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, str. 20).

7 Milan Bandović, Nova politička generacija u Jugoslaviji (iz zbornika *Demokratska Jugoslavija*, str. 80).

antikomunizam, protiv socijalističkog uticaja, a za američke interese i proameričke inicijative u pružanju podrške tzv. porobljenim narodima. Na posljednjem XVI kongresu u Luksemburgu potvrđena je njena izrazito reakcionarna orijentacija unutar strateških planova Zapada i povezanost s obaveštajnim službama.

Po orijentaciji joj je veoma bliska i nedavno osnovana tzv. „*Demokratska internacionala*“ u SAD koja okuplja niz „antikomunističkih disidenata“, uključujući i „disidente“ iz Jugoslavije.

Član rukovodstva ove „internacionale“ Mihajlo Mihajlov krajem 1983. godine posetio je neke zvanične američke ustanove radi dobijanja finansijske pomoći iz sredstava koje je Kongres SAD namenio organizacijama i grupacijama „koje se bore protiv totalitarnih režima“.

Među članicama „internacionale“ su i „Aktion M. Mihajlov Hamburg/Minhen“ kao i časopis „Naša reč“ Desimira Tošića i „South Slav Journal“ čiji su predstavnici doneli „program neposrednih akcija na propagandnom planu“ koji predviđa organizovanje simpozijuma „tri glavne svetske internacionalne“, u Londonu, uz učešće predstavnika socijalističkih i socijaldemokratskih partija.

Str. 199.

*

U Engleskoj je broj pripadnika emigracije jugoslovenskog porekla mali i uglavnom je okupljen oko tzv. „Demokratske alternative“ Vaneta Ivanovića, Desimira Tošića i listova „Savremenik“ i „Naša reč“, te lista „Nove Hrvatske“ i njenog urednika Jakše Kušana, koji je ujedno i rukovodilac Ureda za novinarstvo i informacije HNV-a. Ove strukture imaju određene veze s policijskim i obaveštajnim službama, kao i drugim ustanovama, s obzirom da se ove grupe emigranta ocenjuju kao ličnosti koji bolje poznaju stanje, odnose i određena pitanja vezana za našu zemlju.

Str. 227.

*

Nesumnjive su i veze drugih rukovodilaca emigracije s obaveštajnim službama, posebno dr Uroša Seferovića, Vojislava Popovića, Vidaka Čelovića, braće dr Slobodana i dr Milorada Draškovića, Desimira Tošića, Vaneta Ivanovića, Vlade Zečevića, Živka Kajevića i drugih u SAD, kao i užeg rukovodstva organizacije „Srpske narodne odbrane“ u SR Nemačkoj (Dušan Sedlar, Momčilo Vuković, Radomir Tomović, Branko Šuković, Mane Pešut i dr.)

Str. 239.

*

Velikosrpska emigracija je u Engleskoj 1973. godine organizovala predavanje i raspravu na temu „Zašto politička emigracija nema uticaja na srpsku ekonomsku emigraciju“. Tada je ocenjeno da odsustvo uticaja determinišu isključivo subjektivni razlozi, kao što su: velike generacijske razlike u korist mnogo mladih radnika na privremenom radu u inostranstvu; razlike u standardu u korist daleko situiranije političke emigracije i njenih većih materijalnih mogućnosti; razlike u životnim preokupacijama: kod radnika lokalni problemi zaposlenja i standarda u zemlji, a kod političkih emigranata problemi sredine u kojoj žive – samim tim i odsustvo zajedničkog dijaloga; i neadekvatan pristup i propaganda koju vodi emigracija prema jugoslovenskim radnicima.⁸

Str. 255.

*

Poseban interes četničke emigracije je održavanje veze sa određenim strukturna unutrašnjeg neprijatelja i osvedočenim kritizerima jugoslovenskog sistema s pozicija velikosrpskog nacionalizma. Prirodni saveznici sa kojima se održavaju redovne veze su pripadnici četničkih formacija i ostaci građanskih partija i starih klasnih struktura u zemlji te poznati nacionalisti⁹ iz redova intelektualnih sredina i eksponirani nosioci aktivnosti sa pozicija građanske desnice.

Str. 271.

*

U kompleksu emigrantske propagande za jugoslovenski politički sistem lansiraju se razne informacije filtrirane kroz sopstvene klasne i ideološke okvire, s prisutnom tendencijom nastojanja „dokazivanja“ da u Jugoslaviji vladaju dogmatske snage kao „rezultat *popuštanja* pred sovjetskim pritiskom“, dok se akcije idejnog jačanja SKJ tumače kao neostaljinistički kurs njenog podržavljanja.¹⁰ Na drugoj

8 Predavanje je održao dr Selimir Govedarica, saradnik Instituta za izučavanje ekonomskog i socijalnog razvitka Pariskog univerziteta (objavljeno u emigrantskom listu *Naša reč*, br. 250, decembra 1973).

9 U emigraciji se posebno propagiraju politički osuđene ličnosti nacionalista i njihova dela (posebno D. Ćosić, M. Bečković, R. Nogo, G. Đogo, M. Stanković i dr.) za koje se organizuju razne kampanje podrške i solidarisanja, sve u cilju prikazivanja međunarodnoj javnosti ovih lica kao progonjene „političke opozicije“ u zemlji. Milovan Đilas i Mihajlo Mihajlov su za četničku emigraciju „sinonimi borbe za slobodu i demokratiju“, prilikom čijeg se boravka u inostranstvu od strane emigracije organizuju posebne aktivnosti prijema, organizovanja predavanja i sl.

10 Slobodan Jovanović, *O totalitarizmu*, Pariz, 1953; Zarija Popović-Marjan, *Pobeda komunizma ili kapitalizma*, Hamilton, 1962; Miodrag Đorđević, *Između crnog i crvenog fašizma*, London 1962; Desimir Tošić, *Totalitarisme et Droits de l'Homme*, 1948.

strani, emigrantska propaganda s pozicija Đilasa i njegove knjige „Nova klasa“ izvodi zaključke o preobražaju jugoslovenskog socijalizma u novu vrstu kapitalizma, u kojoj se izdvaja nova klasa.¹¹ Na ovoj se platformi izvode zatim silogistički zaključci da su određene mere u zemlji, kao što je privredna reforma, „evolutivni proces koji će sondirati teren za uvođenje višepartijskog sistema“ u kome će se Socijalistički savez reorganizovati u nezavisnu političku partiju, a zemlja organizovati na principu konfederalizma.¹²

Iz „analiza“ *političkog sistema* emigrantska propaganda izvlači zaključke u kojima se čitaocima sugerise mišljenje da je jugoslovenski samoupravni sistem „propala stvar“, da u stvari ne funkcioniše kao takav i da ga prate ekonomska kriza i inflacija, zbog čega je samoupravljanje kao politički sistem došao u pitanje, jer se menja politički kurs u pravcu jačanja centralizma i državne uloge Partije.

Za osnovne teme propagande protiv privrednog sistema zemlje emigracija uzima sledeće teze: nestabilnost cena; inflacija; devizni deficit i stanje u bankama; položaj dinara i stanje godišnjih bilansa; siromaštvo i eksploatacija radnika; energetska kriza i kriza automobilske industrije, pojava ekonomske emigracije, davanje pomoći od zapadnoevropskih zemalja, i dr.

U dokazivanju „privrednog kraha“ u zemlji posebno mesto zauzima emigrantski list „Naša reč“ koji ekonomsko stanje u zemlji predstavlja ocenama da je jugoslovenska privreda zaostala zbog osetnog smanjenja pomoći sa Zapada, da zemlji preči privredni krah koji karakteriše sve veći problem nezaposlenosti, veliki odliv radne snage i inflacija koja se isključivo predstavlja kao posledica unutrašnjih odnosa – političkog i privrednog sistema zemlje, svesno zanemarujući pritom međunarodne ekonomske odnose i uopšte stanje ekonomskih odnosa u svetu.

Položaj seljaštva je dosta često eksploatisana tema emigrantske propagande, koji se ocenjuje kao ključ problema jugoslovenske poljoprivrede. Uz proizvoljne i falsifikovane podatke emigracija prezentira alarmantne činjenice koje treba da kod javnog mnjenja izazovu efekat „zabrinjavajuće situacije“.

Str. 305-306.

*

Radi sistematskog neprijateljskog i kontrarevolucionarnog delovanja kroz propagandno subverzivnu aktivnost usmerenu prema opozicionim snagama u zemlji, emigracija štampa i razne brošure i pamflete uputstvenog karaktera. U izdanju „Nove demokratske alternative“, autori Vane Ivanović i Aleksa Đilas (sin Milovana

11 Marjan Zarija Popović, *Pobeda komunizma ili kapitalizma*, izdanje „Srpske narodne odbrane u Kanadi“, Hamilton, 1962, str. 22.

12 Ciril Žebot, *Slovenija – juče, danas, sutra*, izd. 1967.

Dilasa) štampaju knjigu „Zbornik o ljudskim pravima“. Knjiga je štampana 1983. godine u Londonu, a posvećena je umrlom „disidentu“ Edvardu Kocbeku. Po koncepciji autora knjiga bi trebala da posluži kao „pravna pomoć“ opoziciji u zemlji, s instrukcijama kako da se zaštite u svojoj aktivnosti oslanjajući se na međunarodne konvencije i deklaracije. U odeljku „Savet političkom zatvoreniku“ otvoreno podstiču neprijateljsku aktivnost u zemlji, predviđajući mogućnost stvaranja ilegalnih organizacija, povlačeći paralelu s događajima u Poljskoj. U knjizi je dat spisak međunarodnih organizacija na koje se mogu osloniti, a koje se bave „pitanjem ljudskih prava“.

Str. 322-323.

*

Ovde je potrebno uočiti i otkloniti neke utiske i zabune koje na prvi pogled i nesvesno mogu da se nametnu, jer se obično misli, a neretko u javnosti i predstavlja da je tzv. politička emigracija jedno a ekstremna, teroristička, fašistička nešto drugo. Ima i mišljenja da se tzv. politička emigracija i ostale isključuju tj. da jedna drugu ne priznaju i slično, čega uostalom ima u samom programu pojedinih organizacija, pa naizgled i u konkretnoj aktivnosti. Bila bi stvarno iluzija to prihvatiti, jer iako se neke organizacije koje tobož ističu da odbacuju terorizam i nasilje, formalno ograđuju od fašističke i ekstremne forme delovanja ni jedna od njih ne osuđuje terorističku aktivnost ekstremnih grupacija. Čak i u vreme kada su zapadna sredstva informisanja, pa i ona koja se zvanično tretiraju kao desničarska, vodila oštru kampanju za izručenje terorista iz SR Nemačke Jugoslaviji, ta tzv. politička emigracija je kompletno „ćutala“. Pored toga, ako se malo bolje analiziraju i njihovi programi uočiće se da se za ekstremnije forme delovanja uvek ostavljaju „mala vrata“ i otvara mogućnost upotrebe „svih raspoloživih sredstava“ za ostvarenje „konačnog cilja“. Dakle, među njima nema ozbiljnijih razlika u tom smislu, jer terorizam ni jednoj grupaciji nije toliko stran da bi ga osudila i ne bi prihvatila u nekoj povoljnijoj međunarodnoj situaciji. Pored toga svaka iole ozbiljnija analiza nastanka terorističke organizacije upućuje na to da su sve one formirane od organizacija koje pretenduju da su „političke“.

Nesumnjivo ukoliko bi postojali povoljni uslovi i ako bi neprijateljska emigracija u međunarodnoj javnosti dobila na značaju da se tretira kao konstitutivni oblik organizacije „revolucionarnog“ i „oslobodilačkog“ pokreta, u takvim uslovima terorizam bi kod svih struktura postao borbeni izraz tog „pokreta“ i naravno njegov integralni deo. Zato u tretmanu neprijateljske emigracije, bez obzira na povod i cilj, terorističke grupe i organizacije ne treba ni shvatati ni u značaju podvajati od ostalih, jer stavljanje akcenta na terorističke grupe i organizacije, ne znači ništa drugo no tapkanje po posledicama jedne pojave, čiji su koreni mnogo širi.

Sprečavanje aktivnosti terorističkih grupa, čak i u uslovima određene podrške zvaničnih vlasti zapadnih zemalja, ne bi u celini rešilo problem terorizma ako se neprijateljska emigracija u celini ne gleda kao faktor antijugoslovenske aktivnosti – aktivnosti koja je suprotna principima međunarodne saradnje koja objektivno opterećuje međudržavne odnose, jer svaka od emigrantskih organizacija, grupa i struja, ako direktno i ne sprovodi, nesumnjivo je da ona podstiče i pomaže diverzantsko terorističku aktivnost svojom propagandnom aktivnošću i služi kao kadrovska baza za regeneraciju i reprodukciju nasilja i zločina.

Prema tome, samo dosledno suzbijanje neprijateljske aktivnosti emigracije u celini, poštovanje međunarodnih obaveza i iskrena i prijateljska međunarodna saradnja s našom zemljom pružaju perspektivu da države čije utočište emigracija uživa, u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija, ostvaruje svoju međunarodnu ulogu i obaveze. Sve drugo, povremena ograničavanja aktivnosti, izražavanje žaljenja posle izvedenih akcija terora, obećanja u zvaničnim razgovorima, pa čak i pojedinačna izručenja, ne predstavlja ništa više od političkog licemerja, koje može da izvire samo iz dva razloga – sopstvene nesigurnosti i nemoći ili saglasnog interesa sa osnovnim ciljem emigracije što je i najčešći razlog njenoj podršci.

Str. 370-372.

*

U drugom slučaju, boraveći u Parizu, Mladenović Milan, profesor filozofije iz Beograda stupa u kontakt s emigrantom Vladom Vladislavljevićem, u to vreme jednim od vodećih zagovornika „Nove demokratske alternative“. Između ostalog dolazi u priliku da često kontaktira sa Đilas Aleksom i dr Olgom Luković-Pjano-
vić, koja mu pomaže u izradi doktorske disertacije „Nacija i nacionalni identitet“ na Sorbonskom univerzitetu.

Str. 415.

Odlomci iz knjige Dr Mila Boškovića, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, predgovor Anđelko Maslić, Birotehnika, Zagreb 1985. Naslov „I demokrate su špijuni, fašisti i teroristi“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor. Brojevi fusnota nisu isti kao u knjizi, već počinju s brojem 1 i nastavljaju se bez prekida. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

NAŠA REČ
London
Januar 1985

INICIJATIVA NAŠE REČI ZA ŠESTORICU SUĐENIH

Pošto je i sama inkriminisana u beogradskom procesu šestorici intelektualaca, Naša reč je, preko jedne grupe svojih saradnika – D. Tošića, S. K. Pavlovića, V. Ivanovića, M. Stajića, A. Đilasa i N. Petrovića – intervenisala kod svih vođa britanskih političkih stranaka i, kako je javio decembra meseca prošle godine naš časopis, svi su vođe britanskih stranaka odgovorili pozitivno. Vođa Laburističke stranke Neil Kinnock je obećao da će lično intervenisati kod jugoslovenskih vlasti, predstavnik Liberalne stranke Rasel Džonston je izjavio zabrinutost povodom beogradskog suđenja u pismu ambasadoru SFRJ u Londonu, vođa socijal-demokrata dr D. Oen je pisao odmah predstavniku vlade SFRJ u Velikoj Britaniji.

Kancelarija predsednika vlade, odnosno lični sekretar gospođe Margarete Tačer koja je u isti mah i vođa Konzervativne stranke, uputila je odgovor na adresu Naše reči, koji mi, s dozvolom njenom, ovde objavljujemo:

10 Downing Street

12. novembra 1984.

Dragi g. Tošiću,

Predsednik vlade zatražio mi je da Vam se zahvalim na pismu od 26. oktobra u vezi sa suđenjem disidentima u Jugoslaviji i da Vam dostavim sledeći odgovor.

Britanska vlada pridaje naročitu važnost poštovanju ljudskih prava po Helsinškom finalnom aktu i prati postupanja država potpisnica. Mi brižljivo pratimo poslednji razvoj u Jugoslaviji, koji pominjete. Naravno, mi želimo da vidimo jačanje demokratskih elemenata u toj zemlji i nastavićemo da podržavamo Jugoslaviju u poštovanju odluka Helsinškog finalnog akta. U odgovarajućim slučajevima, mi i saopštavamo svoje gledište da sudski postupak protiv pojedinaca,

čiji je jedini zločin, kako izgleda, miroljubivo izražavanje političkih mišljenja, ne može biti od koristi našim biletarnim odnosima.

Vaš,

D. Barclay

Naša reč (London), vol. 38, no. 361, januar 1985, 16.

PRESUDA ŠESTORICI U BEOGRADU

Osuđeni su 4. II: **Miodrag Milić** na 2 godine, **Dragomir Olujić** na godinu dana i **Milan Nikolić** na godinu i po dana zbog toga što su „zlonamerno i neistinito prikazivali društveno-političke prilike u nas na **ilegalnim sastancima u privatnim stanovima**“, kada su „obezvređivali tekovine NOB-a, **socijalističke izgradnje, ulogu KPJ i SKJ, ličnost i delo Josipa Broza Tita**“ (*Politika*, 5. II). Optužba protiv druge dvojice, protiv **Vladimira Mijanovića** i **Gordana Jovanovića** biće utvrđena naknadno. Šesti optuženi, **Pavluško Imširović**, oslobođen je optužbe 23. I).

Navedena *Politika* piše da su „za vreme kratkog usmenog obrazloženja presude pojedini osuđeni pokušali da diskutuju sa predsedavajućim sudijom, upadajući mu u reč, tako da je (on) **bio prinuđen da udalji iz sudnice (Miodraga) Milića**“.

* * *

U toku suđenja šestorici, na dan 23. januara, javni tužilac je zahtevao od suda da utvrdi „neprijateljsku delatnost“, odnosno **neprijateljski „stav“** **Naše reči** koja se našla u posedu kod optuženih. Predsednik suda potom se obratio **predstavniku Službe bezbednosti** koji je bez etiketiranja izjavio da **Naša reč** jeste „neprijateljski list“, ali po standardu i po političkoj sadržini odudara od emigrantske štampe, **da dejstvuje više posredno nego neposredno**. U cilju potvrđivanja svoga mišljenja, predstavnik Službe bezbednosti – prema saopštenju iz Beograda – čitao je potom delove uvodnika iz martovske **Naše reči** 1982. pod naslovom „Ko uznemirava javnost“ i delove članka **Alekse Đilasa** „Slabosti ‘beogradske’ opozicije“ iz istog broja časopisa.

Pariski radio ranog jutra 25. januara, u svojoj srpsko-hrvatskoj emisiji, javio je da je na suđenju 23. januara sudsko veće u Beogradu raspravljalo o člancima **Milovana Đilasa** i **Naše reči**.

Pariski *Le Monde* javlja da je dr Vojislav Šešelj počeo 21. I štrajk glađu zbog „fizičkog i moralnog zlostavljanja“ na robiji, bio je tučen u više navrata jer nije hteo da odgovara na izvesna pitanja.

Nаша reč (London), vol. 38, no. 363, mart 1985, 6.

J. Jeličić

SRBIJANCI ŽELE POVRATAK NA STARO

Zanimljiv je intervju urednika „Deutsche Welle“ s Aleksom Đilasom (sinom zločinca Đilasa, koji studira u Londonu i sprema neku dizertaciju „Nacionalizam i komunizam“, radi čega se je i našao (?) u Njemačkoj, gdje mu je „ugled“ famoznog oca otvorio i vrata Radio Kölna). Misao vodilja ovog intervjuja nije Milovanova želja, izražena preko Šešelja, podijeliti Jugoslaviju na način da bi Srbija dopirala do Cetine, već omiljela tema „pametnijih“ u srbijanskoj emigraciji, „demokratska alternativa“.

O toj „demokratskoj alternativni“ smo već dosta čuli. Pročitali smo i neke vrste ustavnog nacrt, po kojemu bi *s e t r e ć a J u g o s l a v i j a* organizirala. Shvaćali smo, da je to nacrt, koji, radi loših i nepotpunih definicija, širom otvara vrata manipulaciji jaćih nad slabijima.

U tom intervjuu bilo je dosta razgovora o toj blaženoj alternativni. Aleksa Đilas, doduše, priznaje, da jugoslavensko društvo još nije zrelo za demokratske reforme, kao slobodu zbora i dogovora, odjeljenje sudskog sistema od državnih vlasti, slobodu na sveučilištima i t d., što bi prema njemu kasnije dovelo do, u pravom smislu riječi, demokratskog sistema i višestranačkog sustava vlasti.

Na pitanje, kako on zamišlja višepartijski sistem u zemlji tolikih kontradikcija, različitih naroda i vjera, on priznaje rizik kod promjena, ali postavlja i protupitanje, zar nije rizik živjeti bez promjena? Žao nam je što se dulje nije zadržao na tim rizicima. Ovo bi bile veoma zanimljive teme.

Kad ispitivač spominje one koji ne vjeruju u demokratsku Jugoslaviju, baš radi oprečnosti među narodima, pa spominje i prof. Stojanovića (a mogao je spomenuti i cijele narode, hrvatski kao prvi), mladi Đilas dodaje kako je to bilo i mišljenje kralja Aleksandra. Međutim on *v j e r u j e u p r o v e d i v o s t* demokratskog sistema u Jugoslaviji. Dodaje, kako je osnova ljudskih prava i pravo na odcjepljenje i da će svaki narod imati to pravo u budućoj Jugoslaviji, ali vjeruje (kao i Mihajlov), da bi svi narodi rado *ž i v j e l i u d e m o k r a t s k o j* Jugoslaviji.

Kolike li naivnosti (?) u ovom mladom čovjeku vjerovati u demokratsku Jugoslaviju poslije 1928., poslije Jeftića, Stojadinovića, puča, Foče, Jasenovca, Gata i Bleiburga, poslije prve i druge Jugoslavije! A kolike li kod njega drskosti u podcjenjivanju nesrpskih naroda, vjerujući da bi oni optirali i po treći put za Jugoslaviju, tu tamnicu naroda.

Ne samo da taj mladi čovjek ne zna osjećaj naroda u Jugoslaviji, naročito sentiment hrvatskoga naroda, već ne zna ni osjećaj nas u emigraciji. Otvoreno priznaje da emigraciju ne pozna. Na nju ga je upozorio ispitivač, predloživši mu podijeljenost i isključivost emigrantskih jugoslavenskih organizacija, trpajući u istu vreću i srbijanske i hrvatske političke strukture. U komentaru na pitanje o podijeljenosti emigrantskih političkih organizacija, on tvrdi da samo „Nova Hrvatska“ ima neki utjecaj, i to radi široke čitalačke publike, pokazujući time, da ni karakter NH ne poznaje, pripisujući joj karakter političke organizacije, a ne samo izvrsno informiranog hrvatskog dvotjednika. O hrvatskim nacionalističkim političkim organizacijama, kao o HOP-u i Republikanskoj stranci, i ne manje nacionalističkoj politici HSS-e te Vijeća ni slova. A to su organizacije, koje zastupaju ili će zastupati trećinu hrvatskoga naroda, koji se radi dviju Jugoslavija nalazi u dijaspori.

Na pitanje, kako rastumačiti pojavu u jugo-tisku, gdje ga smatraju četnikom, kategorički tvrdi, da četnik nije i nikada nije pristupio nikakvoj četničkoj organizaciji.

Možda je i mogao zavarati njemačkog urednika, ali nas ne može lako zavarati. Mi smo Hrvati najveći stručnjaci za četništvo, mi ih očima prepoznavamo, ušima čujemo i shvaćamo. Nije on četnik tipa benkovačkih četnika ili onih, koji su po Bosni kamama mahali, on je subtilni četnik s dizertacijom u ruci i ustima punim ljudskih prava, humanizma i demokracije. Nismo na čistu, da li je četnik, koji mistificira, ako se uzme u obzir da „jabuka ne pada daleko od stabla“, ili je mlad idealist, koji vjeruje u demokratsku Jugoslaviju, koja više nije utopija nego zapravo politička glupost prvog reda.

U tu političku glupost ni njegov četnički otac više ne vjeruje, pa šalje svoje jarane da po Jugoslaviji šire ideju o njenoj podjeli, to se zna po njegovu aršinu, koji zato plaćaju ceh, jer se usudiše, na njegov nagovor, dirnuti u korito.

Uvijek smo bili uvjerenja da se gladnu svinju s korita ne može otjerati bez batine. Zato i ne vjerujemo u evoluciju na bolje. Svaka promjena, koju Beograd odobri, bit će promjena na isto ili gore. Zato nam je žao nekih Hrvata, koji kao da bi u promjene i povjerovali. Gube oni s time dragocjeno vrijeme, koje bi mogli upotrebiti u daleko korisniji rad, u djelanju batine, s kojom ćemo gladnu svinju s korita otjerati i konačno srediti onaj dio Europe za dobro svih naroda, pa i srpskoga. Ako nam se u tom djelanju batine pridruži koji Slovenac, Makedonac, za Albance smo sigurni, pa i Srbijanac, toliko bolje, prije ćemo doći do mira i reda.

Povratka na staro nema. U prvoj Jugoslaviji smo imali višepartijski sistem, pa što smo imali? I u crkvenim procesijama su u nas pucali. Danas imamo federaciju, pa što imamo? Hrvatima se ne smijemo zvati, hrvatskim jezikom govoriti, naše pjesme pjevati, ni našem se Bogu moliti.

„Koga zmija ujede, gušterice se boji“. Nas je zmija ujela dva puta i nijedna mistifikacija (ili utopija) nas neće natjerati natrag među zmije. Mi ćemo svijetlom razbiti balkansku tminu, u koju smo se našom gluposti, i silom prilika, strovalili.

Danica (Čikago), 8. ožujka 1985, 6. *Danica* je bila franjevački nedeljnik i njen glavni urednik bio je fratar dr. Častimir Majić a upravitelj fratar dr. Zoran Ostojić. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

INTERVJU SA ALEKSOM ĐILASOM

List slovenačkih studenata „Tribuna“ u broju 9, od 21. februara 1985. „da bi ovekovečio duh vremena“ objavio je tekst o Iringu Fečeru, desnom misliocu „slobodne“ Amerike, zatim intervju sa vođom tršćanskih neofašista, obračunao se fotografijom na kojoj ustaška kama probada partizana sa idejom Spomenke Hribar o spomeniku domobranima, i preneo intervju Alekse Đilasa (sina Milovana Đilasa), koji je ovaj emigrant dao jednoj zapadnonemačkoj radio-stanici.

Čineći ovakav presedan u jugoslovenskoj štampi A. Klemenc, v.d. odgovornog urednika „Tribune“, u uvodnom komentaru pokušao je da se „pokrije“ i sledećim tezama:

„Objavljujemo intervju sa Aleksom Đilasom, koji radi svoje pozicije (emigri-
rao u SR Nemačku) može neposredno izraziti sve svoje pobožne želje 'intelektual-
ne romantike', koja se u poslednje vreme u nas rascvetala, i zasad sa sramežljivom
agresivnošću kulturoslobodaštva opipava teren. Naime, zašto bismo se pretvarali,
jasno je da je Đilas 'konstitutivni manjak' procesa u Beogradu, iako su bile optuže-
ne manje ribe, izabrane pomoću najsavremenije tehnologije, a zapravo suđeno je
konstitutivnom nedostatku koji je tako još jednom tučen po svojoj seni. Tu meto-
du kažnjavanja su zapravo razvili još klasični pozorišni režiseri, jer bi neposredno
kažnjavanje glavnog junaka čuvstveno previše uznemirilo svemirski publikum...“

Da malo uprostimo ovu tezu. A. Klemenc nam zapravo poručuje – kad već
nismo imali priliku da čujemo starog Đilasa, evo šta misli mlađi Đilas, računajući
naravno na to da iver ne pada daleko od klade!

Džefri Vitkroft

BALKANSKA INTRIGA NA ŠKOLI ZA SLOVENSKE STUDIJE

Da li je trebalo postaviti Aleksu Đilas za predavača na jugoslovenskim studijama na Školi za slovenske studije pri Londonskom univerzitetu? To izgleda kao teško razumljivo akademsko pitanje – ali ima važno dodatno značenje i šire implikacije.

Već na prvi pogled, Đilas ima izuzetne kvalifikacije za taj posao. Ima 32 godine, rođeni je Jugosloven, sa diplomama jugoslovenskih i austrijskih univerziteta, kao i sa magistraturom iz Londona. Imao je i izvanredne preporuke, između ostalih i od Normana Stouna, profesora moderne istorije na Oksfordu.

Ali, za predavača je naimenovana Vendi Brejsvel, Australijanka gotovo deset godina mlađa od njega. Po svemu sudeći, ona je veoma sposobna, ali, posve na stranu njene godine, ona je specijalista za istoriju Dalmacije u XVI veku – a posao je prvobitno namenjen stručnjaku za XX vek, što je Đilas. Njegovo vladanje srpsko-hrvatskim takođe je, očevidno, nadmoćno onome gospođice Brejsvel, kao i većine drugih kandidata.

Sumnja se neminovno javlja da je Đilas mimoiđen zbog toga ko je – i zbog svoga prezimena. Njegov otac je slavni jugoslovenski političar, pisac i disident Milovan Đilas, Titov prijatelj koji je kasnije prekinuo s njim. Pisac nekoliko knjiga – među njima *Razgovora sa Staljinom* i *Ratnog doba* – Đilas stariji sada živi u Beogradu, bez maltretiranja od strane vlasti, ali bez mogućnosti da putuje van zemlje.

Aleksa Đilas nije aktivni „disident“, osim možda sada u očima jugoslovenske vlade. On je prekinuo svoje studije na Zapadu da bi odslužio vojni rok u Jugoslaviji 1978. Ali, on je uredio *Zbornik o ljudskim pravima* i objavljivao članke u britanskim časopisima, uključujući *Spektejtor*, što ga je učinilo neomiljenim u vlastitoj zemlji. Sada ga napada beogradska štampa i njegov pasoš je poništen.

Škola za slovenske studije ima od Titovog vremena bliske i prijateljske odnose s Jugoslavijom, koju nekoliko članova nastavničkog osoblja redovno posećuje. Lako im se zato moglo dogoditi da gledaju s neodobravanjem na čoveka koji se smatra za neprijatelja režima u Beogradu, gde je samo njegovo prezime borbeni poklič.

Među onima koji su se zalagali za Đilasovo postavljenje bio je i pokojni profesor Hju Siton-Votson, slavni historičar Istočne Evrope, koji je umro prošlog decembra. Jedan njegov prijatelj je posvedočio da je Siton-Votson verovao kako je odluka da se Đilas ne izabere „bila doneta iz političkih, a ne iz akademskih razloga“. On je izjavio pre svoje smrti da „nastranu činjenica da neki članovi izborne komisije imaju jako izražene naklonosti za jugoslovenski režim, Đilas bi imao nepovoljan efekat na njihove akademske veze s Jugoslavijom“.

Direktor Škole za slovenske studije Majkl Branč odbija da raspravlja o akademskim naimenovanjima, ali dodaje: „Bio sam blizak prijatelj Siton-Votsona. On se nikada ne bi ustručavao da mi kaže da ne radim nešto kako treba, da je tako mislio.“

Čini se da se sećanja razlikuju. Školi ne daje mira Siton-Votson s onu stranu groba – i takođe „ljubičica bela“, kako već beše budalasti nadimak za Tita.

London Standard, May 14, 1985, 6. Britanski novinar i pisac Džefri Vitkroft (Geoffrey Wheatcroft) nije potpisao ovaj članak, kao što nije činio ni sa drugim člancima u svojoj rubrici „Dnevnik Londonca“ (Londoner's Diary) u *London Standardu*. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Članak iz *London Standarda* prepričan je i komentaran u članku Milana Radovića, „Balkanske intrige na Londonskom univerzitetu“, *Amerikanski Srbobran* (Pitsburg), 5. jun 1985.

Članak iz *London Standarda* je komentaran i njegovi delovi prevedeni u „London: Druga smrt maršala“, *Nova Hrvatska* (London), vol. 27, no. 13, 30. lipnja – 14. srpnja 1985, 14. Autor nepotpisanog članka u *Novoj Hrvatskoj* je Gvido Saganić.

„Balkanska intriga na školi za slovenske studije“, *Naša reč* (London), vol. 38, no. 367, avgust-septembar 1985, 17-8.

NOVA HRVATSKA

London

Jul 1985

Aleksa Đilas

POŠTIVANJE LJUDSKIH PRAVA – KLJUČ ZAJEDNIČKIH PROBLEMA HRVATA I SRBA

Pitanje poštivanja ljudskih prava nije danas bitno samo za slobodni dio svijeta, nego također dolazi u središte pozornosti kad je riječ o zemljama s totalitarnim režimima. Ljudska prava postaju svakim danom sve važniji politički element u odnosima između Istoka i Zapada. To je potvrdila i šestotjedna konferencija 35 zemalja potpisnica završnog dokumenta helsinške Konferencije o europskoj sigurnosti i saradnji (KESS), koja je prošloga mjeseca zaključila rad u Ottawi, da bi ga iduće godine nastavila u Beču. Gotovo istodobno u Parizu je održan važan skup posvećen ljudskim pravima, koji je organizirala sama francuska vlada. Došla su četiri dobitnika Nobelove nagrade za mir, a pozvan je bio i vođa zabranjenog poljskog sindikata Lech Walesa.

Kad god je riječ o takvim skupovima i ostalim raspravama o ljudskim pravima, redovito su pred očima aktualni problemi i gaženja ljudskih prava u komunističkim zemljama. Tu je uvijek uključena i Jugoslavija. Ljudska su prava postala jedno od najjačih oružja u borbi za demokratizaciju komunističkih i drugih totalitarnih režima. Međutim, važnost poštivanja ljudskih prava i nastojanja da se primijene u svakodnevnom životu ide još mnogo dalje. Dosljedno priznavanje ljudskih prava može, upravo u našem slučaju, postati preduvjet za rješavanje i onih političkih pitanja koja nisu vezana isključivo uz postojeći komunistički sustav. Riječ je tu prije svega o odnosima između Hrvata i Srba. O tome smo vodili razgovor s jednim od malobrojnih političkih izbjeglica iz Jugoslavije koji se posebno bavio problemima ljudskih prava. Obratili smo se Aleksi Đilasu, sinu poznatog poslijeratnog političara i danas vodećeg disidenta u Jugoslaviji da iznese svoje mišljenje o povezanosti ljudskih prava i mogućnosti rješavanja hrvatsko-srpskog pitanja.

Nova Hrvatska: Vas je ne samo srpska nego i dio hrvatske emigracije upoznao prvenstveno kroz dvije knjige koje ste uredili: *Demokratske reforme* i *Zbornik o ljudskim pravima*. Kakvo ste iskustvo imali s tim knjigama u Jugoslaviji?

Aleksa Đilas: Knjige koje ste spomenuli i koje smo uredili Vane Ivanović i ja, uspjeli smo u većim količinama prebaciti u zemlju. Otprilike oko tri-četiri stotine od svake od njih. Mislim da ne bi bio red da komentiram pojedinačna mišljenja koja su ljudi iznijeli o publikacijama u uređivanju kojih sam sudjelovao. Ali povećan interes za ljudska prava i građanske slobode, koji je karakterističan za beogradski disidentski pokret nakon Titove smrti – a jedino s Beogradom imam izravne veze – stvorio je atmosferu u kojoj su knjige na tu temu vrlo dobro primane. Dogodilo se, naime, stanovito pomicanje, evolucija u onome što zanima opoziciju. I pripadnici nove ljevice, neomarksisti, kao i oni intelektualci kojima su u središtu interesa ranije bili prvenstveno srpska povijest i kultura, sve više dolaze do zaključka da su upravo sloboda mišljenja i govora preduvjet svih promjena u društvu i, štoviše, samog njegova opstanka i razvoja.

NH: Jesu li vaša mišljenja evolvirala od vremena kada ste uređivali ove knjige?

A. Đilas: U biti, moja su mišljenja ostala nepromijenjena. No ona su se razvijala – mislim da je ova riječ primjerenija od izraza „evolvirala“. Posebno se povećao moj interes za demokratske reforme i ljudska prava kao sredstva za rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Naglašavam: rješavanje, a ne konačno rješenje. Poštivanje ljudskih prava postavilo bi taj problem na novu osnovicu, u novi okvir, i doprinijelo bi i njegovom rješavanju na jedan humani i demokratski način.

NH: Zar neće biti prirodno očekivati da će Hrvati poslije tolikog lošeg iskustva s Jugoslavijom tražiti jedini izlaz u potpunom odcjepljenju i stvaranju vlastite države?

A. Đilas: Bit rješavanja nacionalnog pitanja uz poštivanje ljudskih prava sastoji se u tome da se od svakog građanina načini politički subjekt, umjesto da kao do sada bude objekt politike, točnije: političke manipulacije od strane partije i države. Samim tim što pojedinac postaje slobodan politički subjekt, on može iskazati tu svoju slobodu u zajednici s drugim ljudima, udružen s drugim slobodnim građanima. Dakle, on može osnivati organizacije, časopise, političke stranke. Ako se politička vlast, politička moć u društvu osniva na ovakvim načelima, logično je da onda i narodi kao cjeline postaju politički subjekti, koji mogu odlučivati o svojoj sudbini.

NH: Znači, postojao bi širok prostor za izražavanje hrvatskog zahtjeva za neovisnošću?

A. Đilas: Da, nesumnjivo. U tom smislu bi hrvatski nacionalizam bio legaliziran. Ali samo demokratski hrvatski nacionalizam, to jest onaj koji prihvaća demokraciju

i priznaje ljudska prava i svojim političkim protivnicima i drugim narodima. Po moje mišljenju, nijedan srpski intelektualac koji ne priznaje demokratska prava demokratskim hrvatskim nacionalistima, ne može se smatrati pravim demokratom.

NH: Prema tome vi i zahtjev za hrvatskom državom uvrštavate u taj demokratski okvir?

A. Đilas: Sam po sebi zahtjev za državom je demokratski. Ali to ne znači da je svaka borba za državu samim tim demokratska ili da je svaka nezavisna nacionalna država samim tim i demokratska. Ukoliko se suverenost države stavi iznad prava i sloboda pojedinaca i prava drugih naroda, onda je takva država nedemokratska. Naprotiv, ako se na putu prema suverenoj državi priznaju ljudska prava svoje i drugih narodnosti, onda je takav zahtjev legitiman i demokratski.

NH: Za većinu Hrvata, hrvatska država je isto što i sloboda.

A. Đilas: Hrvatski zahtjev za nezavisnošću još od Starčevića javljao se i u demokratskom i nedemokratskom obliku. Tako je to bilo i sa nacionalizmima drugih europskih naroda. Pravaštvo, dakle, može biti, i često je i bilo, liberalno, demokratsko, ali to nije neko njegovo nužno svojstvo. Vrlo je često opsjednutost državom, međutim, i loša i nedemokratska. Država ne smije biti jedini cilj, već sredstvo koje služi građanima, odnosno kulturi, privredi. Kao što je poznato iz povijesti ovoga stoljeća, čim se država pretvori u božanstvo, postaje istodobno i demon i onda ne služi ni nacionalnoj emancipaciji ni afirmaciji.

NH: Je li ovo vaše tolerantno stanovište prema, kako vi to definirate, demokratskom hrvatskom nacionalizmu, tipično za srpske intelektualce?

A. Đilas: Moje stanovište je „tolerantno“ utoliko što sam za to da se oni hrvatski intelektualci i mladež, koji se žale na položaj Hrvatske i žele afirmaciju Hrvatske u svijetu, ne zatvaraju i ne progone, ukoliko se u svojim zahtjevima i metodama političke borbe pridržavaju demokratskih normi. A to ne znači da prihvaćam svako njihovo stanovište. Naprotiv, zadržavam za sebe pravo da te njihove poglede kritiziram. A što se tiče srpske inteligencije, nažalost, još uvijek je tipično stanovište: protivljenje svakom hrvatskom nacionalizmu. Ali i tu se situacija mijenja, i vjerujem da će u budućnosti biti mnogo bolja. Bit će i više spremnosti na dijalog.

NH: Postoji li onda mogućnost za dijalog između hrvatskih i srpskih intelektualaca, pogotovo ako se uzme u obzir da su mnogima iznad svega upravo nacionalni interesi, da su srpski i hrvatski interesi često suprotni?

A. Đilas: Da, postoji mogućnost za takav dijalog, ukoliko se poštuju ljudska prava i prihvate demokratske norme. Vjerujem u mogućnost dijaloga između nacionalnih demokrata.

NH: Smatrate li da bi sličan dijalog trebalo voditi i u emigraciji?

A. Đilas: Da, trebalo bi. Bio bi to i pozitivan primjer za intelektualce u zemlji. A nanijelo bi se i štete režimskoj propagandnoj tezi o navodnom stalnom hrvatsko-srpskom sukobu u emigraciji. Režim taj sukob namjerno preuveličava, da bi sebe prikazao kao spasitelja narodâ Jugoslavije od nacionalističkih sukoba i krvoprolića.

NH: U hrvatskim krugovima se ipak smatra da je velikosrpstvo toliko jako kod srpske inteligencije, posebno njegov antihrvatski elemenat, da kod Srba nikad ne može doći do prihvatanja hrvatskih zahtjeva, pa bili oni demokratski ili ne.

A. Đilas: Već sam ranije istaknuo da kod srpske inteligencije ne postoji dovoljno razumijevanja za hrvatske zahtjeve. To je izraz srpskog nacionalizma, kao i podcjenjivanja i nepoznavanja hrvatskih političkih i povijesnih tradicija. Kod srpskih intelektualaca iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine veliku ulogu igra i strah da se hrvatski nacionalizam lako može pretvoriti u novo ustaštvo. Naravno, ovaj strah nema mnogo temelja, ali nije ni sasvim besmislen. Partijska ga birokracija iskorišćuje za svoje ciljeve. Dakle, kod srpske inteligencije postoje predrasude, podcjenjivanje, neznanje, strah, čak i zlonamjernost. Ali nekakav velikosrpski program, u smislu svjesnoga zalaganja za srpsku hegemoniju nad drugim narodima, posebno nad Hrvatima, toga zaista nema, bar ne kod značajnijih i uglednijih srpskih intelektualaca. Demokratski hrvatski zahtjevi naići će uvijek na razumijevanje i, čak, potporu ne malog dijela prosvjećenije i tolerantnije srpske inteligencije.

NH: U posljednje vrijeme osjeća se sve veća prisutnost vojske na političkoj sceni. Zar nisu upravo vojni i borački krugovi nepremostiva barijera demokratskim reformama, a posebno slobodnijem iskazivanju nacionalnih zahtjeva?

A. Đilas: Armija je dio Partije. Svi oficiri su članovi Saveza komunista, i po svojoj prilici, konzervativnijih, titoističkih nazora. U nekoj kriznoj situaciji vojska bi zaista mogla doći na vlast. Ali ta bi vlast bila samo privremena. Morali bi se pronalaziti neki drugi oblici upravljanja državom i to bi bila šansa za demokratizaciju.

Mnogima se Armija čini kao ništa drugo do policije koja nosi drukčije uniforme i ima nešto „teže“ naoružanje. To nije sasvim netočno, jer vojska i otvoreno govori da je jedna od njenih uloga obrana od „unutrašnjeg neprijatelja“. Ono što jača političke ambicije Armije jesu kaos u zemlji i sukobi republika, uz istodobno nepostojanje bilo kakvog razrađenog alternativnog demokratskog programa.

Za vrijeme služenja vojnog roka primjetio sam da ima mnogo oficira koji su nezadovoljni velikim miješanjem politike u vojsku. Takvi s gorčinom primjećuju kako, na primjer, politički aktivni oficiri prave brže karijere.

NH: Smatrate li da se svojim člancima u stranom tisku i kritikom jugoslavenskog režima kroz knjige koje pišete i uređujete izlažete opasnosti?

A. Đilas: Prijašnjih godina dobivao sam prijeteća pisma, a bilo je i takvih telefonskih naziva. Neke sam „prepoznavao“ kao rabotu jugoslavenske policije. Posljednjih godinu-dvije toga nema. Ali treba na sve biti spreman. Evo, posljednjih mjeseci policija je u vezi sa mnom preslušavala i prijetila ljudima u Beogradu koje sam poznavao jedino u vrijeme studija.

Jedna od posebno žalosnih pojava jest i to što se mnoge katedre za jugoslavenske studije na sveučilištima na Zapadu plaše zaposliti ljude koji kritički pišu o jugoslavenskom režimu. Smatraju da bi time otežali svoje kontakte s Jugoslavijom. U nekim slučajevima radi se i o korupciji. Tada ne pomažu preporuke ni prosvjedi uglednih profesora.

Još jedna od „nezgoda“ su i stalni napadaji režimskog tiska. Iskorišćuju se najgore klevete. Ne bi me iznenadilo da me poslije ovog intervjua proglase i za „ustašu“. Dolanc mi je već javno prijetio i proglasio me „četnikom“.

Nova Hrvatska (London), vol. 27, no. 15, 28. srpnja – 25. kolovoza 1985, 11-12.
Odgovore A. Đ. „hrvatizirala“ je redakcija *Nove Hrvatske*. Takvo menjanje bilo je uobičajeno u hrvatskim emigrantskim časopisima. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Aleksa Đilas

KONFEDERALIZACIJA JUGOSLAVIJE I DEMOKRATSKE REFORME

U Jugoslaviji se dva grada ističu nešto većom liberalnošću u odnosu na štampu, izdavačku delatnost i na kritičke intelektualce. To su Ljubljana i Beograd. Ali i u ova dva grada vladajuća partijska birokratija sistematski guši svaki zametak organizovane demokratske opozicije. Razlike, dakle, između 'liberalnih' centara Ljubljane i Beograda s jedne strane, i Sarajeva i Zagreba, kao centara dogmatizma i okamenjenog, konzervativnog titoizma, s druge strane, ne treba preuveličavati. U svih šest jugoslovenskih republika je isti politički sistem, samo je on negde blaži, a negde oštrij, žešći.

Nešto veća sloboda štampe i tolerantniji postupak prema kritičkim intelektualcima u Ljubljani i Beogradu ima za posledicu i nešto veću obazrivost i pažljivost policije i sudova, kada se radi o zakonom propisanim procedurama. Ali Jugoslavija je još uvek daleko od pravne i demokratske zemlje u kojoj se stvarno poštuju ljudska prava.

Ekonomska kriza je rezultat neefikasnosti jugoslovenskog političkog sistema, tačnije: njegove birokratsko-ideološke prirode. Konfederalizacija Jugoslavije – tj. sve veće osamostaljivanje republika, koje je uveliko odmaklo još za vreme Titovog života – povezano je u nekim republikama (Hrvatska, Bosna i Hercegovina) sa jačanjem partijskog monopola i dogmatizma. Takođe, konfederalizacija je dovela do cepanja zajedničkog jugoslovenskog tržišta, kao i do ometanja slobodne kulturne razmene, komunikacija i, čak, ljudskih kontakata između republika. Izvesni srpski intelektualci, na primer, navode ubedljive argumente u prilog tezi da je u vreme, kada je Bosna i Hercegovina bila pod austro-ugarskom upravom, bilo manje prepreka i ometanja kulturnoj razmeni sa Srbijom, nego što ih ima danas.

Glavni uzročnik i organizator onoga što se danas u Beogradu naziva 'centrifugalnim tendencijama' autonomne pokrajine Vojvodine u odnosu na republiku

Srbiju, čiji je Vojvodina deo, jeste vojvođanska partijska birokratija. I to najviše baš vodeći srpski partijski funkcioneri, a tek u manjoj meri rukovodioci iz redova mađarske manjine. Vojvođanska birokratija, kao i svaka druga politička partija sa monopolom vlasti, teži da što više proširi i osamostali svoju vlast i svoje privilegije. Ali i u jednom budućem demokratskom poretku – a takav će, verujem, postojati u Jugoslaviji u ne tako dalekoj budućnosti – Vojvođani (i to upravo srpska većina stanovništva) težili bi očuvanju izvesne autonomije, kako u odnosu na Srbiju, tako i u odnosu na Jugoslaviju. To je i razumljivo i opravdano, ako se uzme u obzir da su Srbi Vojvodine imali viševjekovne posebne kulturne i istorijske tradicije u okviru Habsburške monarhije do 1918.

Konfederalizacija Jugoslavije, koja se odvijala, a i dalje se odvija, bez demokratskih reformi, samo multiplicira partijsku birokratiju na manje celine. Ona ne jača lične i građanske slobode, a istovremeno čini slabom Jugoslaviju kao celinu, parališući centralne (federalne) institucije u vršenju njihovih legitimnih, opravdanih funkcija, kao što je, na primer, odbrana nezavisnosti zemlje.

Vojni vrhovi su najčešće konzervativno-titoistički, mada i tu ima značajnih izuzetaka, tj. umerenih i, čak, liberalnih oficira. Za vreme odsluženja vojnog roka 1978. i 1979. godine (kao vojnik graničar na jugoslovensko-austrijskoj granici) primetio sam da su mnogi oficiri nezadovoljni stalnim naporima delova partijskog vodstva da do kraja politiziraju vojsku, i učine je nekom vrstom rezervne, stalno preteće političke policije. Takođe, nezadovoljstvo je izazivalo i brzo, a nezasluženo, napredovanje 'politički aktivnih' oficira. Većina oficira jugoslovenske vojske, i pored više decenija partijske indoktrinacije, ne bi se silom suprotstavljala demokratskim reformama, ukoliko bi im bili obezbeđeni uslovi za vršenje njihove glavne dužnosti, a to je odbrana nezavisnosti zemlje.

Takozvani 'radikalizam' u hrvatskom partijskom rukovodstvu (u kome važnu, mada ne odlučujuću, ulogu igra nekoliko vodećih komunista Srba iz Hrvatske) jeste u suštini konzervativni i dogmatiski titoizam. On nije uperen samo protiv hrvatskog nacionalizma i Katoličke crkve, već i protiv demokratskih strujanja u drugim delovima Jugoslavije.

Hrvatska je 'poseban slučaj' u jugoslovenskoj federaciji, i to iz dva razloga. Prvo, od svih južnoslovenskih nacija u Jugoslaviji, jedino hrvatski nacionalizam ima snažnu separatističku struju. Drugo, hrvatska partija je posle velike čistke popularnih nacionalno-liberalnih komunista početkom sedamdesetih godina, izolovanja od naroda, a i uplašenija, nego u drugim delovima Jugoslavije. Tu su i koreni dogmatizma u hrvatskoj partiji. Uzrok dogmatizmu nije, dakle, nedostatak demokratskih tradicija u Hrvatskoj. Te tradicije su jake, ali im nije dopušteno da dođu do izraza.

Katolička crkva u Hrvatskoj je danas znatno 'nacionalnija', patriotskija institucija, nego ikada ranije u hrvatskoj prošlosti. Ali ona ne podupire ekstremni nacionalizam i separatizam.

Stroge zatvorske kazne albanskim nacionalistima ne mogu da reše krizu na Kosovu. One čak krizu pogoršavaju. Neko jednostavno i konačno rešenje za krizu u ovom trenutku se i ne može naći. Ali izvesne mere bi mogle da olakšaju situaciju i stvore uslove za traženje rešenja. Trebalo bi dati opštu amnestiju za sve one Albance, političke zatvorenike, koji nisu suđeni za nasilna i teroristička dela. A takva je većina. Istovremeno, trebalo bi da država (i to jugoslovenska federacija, a ne samo Srbija) nadoknadi materijalnu i drugu štetu svim onim srbijanskim i crnogorskim porodicama koje su morale da se isele sa Kosova zbog pritisaka, pretnji, nasilja. Ukratko, Kosovu je potrebno više zakona i reda, a takođe i više slobode govora i demokratije. I za Srbe i za Albance.

Naša reč (London), vol. 39, no.373, mart 1986, 14-15.

„Creeping Confederalisation in Yugoslavia“, *Soviet Analyst* (London),
vol. 15, no. 3, 5 February 1986, 3-4.

„Die Summe der Fehler“, *Die Furche* (Wien), no. 1, 3. Jänner 1986, 7.

Intervju vodio Aleksandar Oršić (Alexander Orssich).

Intervju u nedeljniku *Furche* poslužio je kao osnova člancima u *Sovjet analistu* i *Našoj reči*, koji se međusobno malo razlikuju. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

ĐILAS NA ŠVEDSKOM RADIJU

U programu *Dnevnik* švedskog radija u emisiji na srpskohrvatskom intervjuisan je 9. aprila Milovan Đilas. On je opisao ukratko današnji svoj život u Beogradu gde živi u izvesnoj izolovanosti, ali prati štampu i čita, piše članke za nemačku, ranije za američku štampu, dok je napustio ideju da završi roman 'Žrvan' iz prošlog rata. Okanio se ideje da traži pasoš, pošto mu je molba ranije bila odbijena.

U vezi svoga sina Alekse, Đilas je izjavio:

'Sin mi je u Londonu, emigrant, dobio je azil tamo. Radi na doktoratu. Ponešto piše za strane časopise, ovde onde. Sarađuje u *Našoj reči*. Ali ovo što pričaju da je četnik, to su budalaštine. Ne pripada nikakvoj organizaciji. To je ovako individualac, slobodni strelac. Po uverenjima je, ovako sličan meni, dosta smo slični, s tim što je on manje socijalista nego ja, što je dosta često kod ovih novih generacija, ali slične poglede imamo'.

Sava Dautović

(ZLO)UPOTREBA KNJIŽEVNOSTI

KAKO SE U JEDNOM STRANOM ČASOPISU REFLEKTUJU NEKI NAŠI NESPORAZUMI I KAKO NAS TAJ ČASOPIS „VIDI“

Čitaoci se, pretpostavljamo, mogu prisetiti da smo se svojevremeno na ovim stranama suprotstavljali proizvoljnoj interpretaciji odlomka iz putopisne proze „Brisani prostor“ Milovana Danojlića (Srpska književna zadruga, Beograd, 1984). Radilo se o fragmentu iz ove knjige pod naslovom „Slike oca naroda“ i o pogrešnom metodu njegovog dešifrovanja.

Sve se, da se ukratko podsetimo, zbilo veoma prosto: zamku je pripremila glasilo srpske neprijateljske emigracije „Iskra“ (Minhen), objavljujući spomenuti odlomak i sugerišući da je reč o književnom svedočanstvu o konkretnoj istorijskoj ličnosti. Ovoga puta, međutim, „Slike oca naroda“ ne objavljuje nekakvo minorno glasilo poput onog već spominjanog kojem je do nekog književnog teksta – ukoliko ga ne može zloupotrebiti – stalo koliko do lanjskog snega, već jedan renomirani književni časopis zvučnog imena, „Kontinent“, i još zvučnijih imena koja stoje iza njega.

Društvo je, doduše, opet emigrantsko ali, sem ponekog imena, okuplja intelektualce i stvaraoce koji su u svetu veoma cenjeni. Kod nas, takođe, što smo i pokazivali na različite načine a, između ostalog, i time što smo, recimo, ove godine „Zlatni venac“ Struških večeri poezije dodelili Aleksandru Ginzburgu koji se nalazi među članovima izdavačkog saveta „Kontinenta“. Pomenućemo još samo da je jedan drugi član tog saveta, Josif Brodski, trenutno jedan od najprevođenijih stranih pisaca u našim književnim listovima i časopisima itd.

Nemamo, naravno, ništa protiv toga da časopis iza kojeg stoji autoritet i tako uglednih pisaca kao što su Ginzburg, Brodski, Jonesko, Aksjonov i drugi pokazuje interesovanje i za naše pisce. Naprotiv, radujemo se tome kao i u drugim sličnim

slučajevima o čemu, pored ostalog, svedoči i to što sva prevođenja dela naših pisaca pomno beležimo, pa čak i ona za koja znamo da su usluga za uslugu ili pak posve slučajna, protokolarna i sl.

Sumnjamo, međutim, da se „Kontinent“ poveo samo za književnim vrednostima Danojlićeve proze kada se odlučio da preštampa odlomak iz jedne, čini nam se da to možemo reći, ni po čemu izuzetne i već pomalo bajate knjige ovog autora. Za ovakvu pretpostavku nalazimo razlog više i u propratnoj belešci redakcije u kojoj se kaže da je, „iako se radnja odigrava u zemlji koja nije bliže označena“, „partijsko predsedništvo Hrvatske autora žestoko napalo pošto u liku ‘oca naroda’ vidi kritičku aluziju na Tita“. Iako se, po pravilu, deklariraju kao borci za istinu, intelektualci-disidenti skrcali su u drugu polovinu ove svoje beleške sve same netačnosti, jer niti se forum koji pominju bilo kada bavio prozom koju donosi njihov časopis, niti je ikada iko u ovoj zemlji, sem pojedinačno, video u njoj aluzije kakve spominje „Kontinent“. Očito je, dakle, da se odlomku koji je preveden htelo, pošto-poto, dati sasvim određeno političko, izvanknjiževno značenje.

Bolje poznavaoce političke orijentacije ovog časopisa ovakav postupak ne iznenađuje mnogo – ni s obzirom na to ko su izdavači časopisa, ni s obzirom na neka imena koja su zastupljena u njegovom savetu. „Kontinent“ se, naime, predstavlja kao glasilo intelektualaca-emigranata i disidenata iz istočne Evrope i tzv. stručnjaka za istočnoevropska pitanja. Izlazi četiri puta godišnje na svim vodećim svetskim jezicima, a Danojlićevu prozu objavljuje u najnovijem broju koji je štampan na nemačkom jeziku. Izdavači tog izdanja su Aleksa Đilas i Kornelija Gerstenmajer.

Predstavljajući se kao literaturni, društveno-politički i religiozni časopis, „Kontinent“ je, izvan svog književnog interesovanja, veoma konzervativno obojen i, što se tiče političkih članaka, sledi uglavnom onu liniju ruske emigracije koja se pokazala krajnje desnom. Ne podnoseći nikakvu orijentaciju koja je levo od nje, redakcija često pribegava propagandi i napadima najniže vrste. Tako je, uostalom, njeno ponašanje u jednom od prethodnih brojeva okarakterisao i poznati ruski emigrantski pisac Lev Kopeljev koji je došao na udar „Kontinenta“ samo zato što se približio Grasu, Brantu i nemačkoj socijaldemokratiji.

Zanimljivo je, takođe, da su stranice „Kontinenta“ velikodušno otvorene Milovanu Đilasu kao ekspertu za „istočno-evropska pitanja“. Tako smo ove godine već mogli pročitati njegov članak „Albanske osobenosti“ u kojem se svi tipovi socijalizma, pa i naš, podvode pod „staljinističko-fašističku varijantu“ i izjednačuju sa Enver Hodžinim režimom, da bi se konstatovalo, u Đilasovom već poznatom stilu, kako su „komunističke države sve u mnogo čemu nalik jedna na drugu ili pak istovetne“.

Ovakva uredničko-saradnička sprega oca i sina nije, sigurno, mogla ostati i bez uticaja na formiranje političkog profila časopisa. Bojimo se, isto tako, da je ona imala uticaja i na onakvo prezentiranje proze M. Danojlića.

I pošto se „Kontinent“ već tako pomno bavi nama, pozabavimo se i mi još malo njime. Kako se ovaj časopis izdaje na nekoliko svetskih jezika i izlazi na veoma velikom obimu (prosečno svaki broj ima više od 400 strana), mora da ceo poduhvat i mnogo košta, to jest da zahteva dobru finansijsku potporu.

Ko potpomaže „Kontinent“ može se pretpostaviti!

Politika (Beograd), 11. avgust 1986, 10.

POZIV NA PRETPLATU – KONTINENT

Časopis *Kontinent* izlazi četiri puta godišnje na nemačkom jeziku i bavi se prevashodno političkim i društvenim problemima, kao i kulturom, zemalja Istočne Evrope. *Kontinent* je posebno angažovan u objavljivanju književnih priloga, članaka i eseja pisaca koji žive u Istočnoj Evropi, a proganjani su zbog svojih uverenja. Takođe donosi i peticije, apele i druga dokumenta iz borbe za ljudska prava.

Kontinent objavljuje tekstove Leška Kolakovskog, Ričarda Pajpsa, Leopolda Labeca, Andreja Saharova, Vaclava Havela, Slavomira Mrožeka, Voltera Lakera, Vladimira Vojnovića, Martina Krilea, Josifa Brodskog, Normana Podhoreca, Vladimira Bukovskog, Ežena Joneska, Roberta Konkvesta, i mnogih drugih.

Kontinent donosi i priloge jugoslovenskih pisaca: Milovana Đilasa, Milovana Danojlića, Matije Bečkovića, Vladimira Šeksa.

Izdavači *Kontineta* su Aleksa Đilas i Kornelija Gerstenmajer. Štampa ga *Burg Verlag*.

Godišnja pretplata za *Kontinent* (četiri broja) je 40 nemačkih maraka. Cena po primerku je 12 nemačkih maraka. Pretplate slati na adresu:

Burg Verlag

Abo-Service

Untere Au 41

D 7123 Sachsenheim-Hohenhaslach

(ZAPADNA NEMAČKA)

LITERARNE ZABAVE SLUŽBE BEZBEDNOSTI S.F.R.J.

Pojava pisanja dr Mila Boškovića, visokog funkcionera Službe bezbednosti, mogla je ostaviti utisak da postoji namera da se o emigraciji i dijaspori piše konkretnije, sa više izvornih podataka, i sa suđenjima koja priliče pismenijim ljudima koji su iole obavešteni, odnosno koji žele da pruže čitaocima izvesna ozbiljnija obaveštenja. Međutim, taj utisak odlazi kada se pročita još jedno pisanije saradnika Službe bezbednosti. Pored dr V. Mićovića, još jednog policijskog znanstvenika, koji se nije pokazao na dovoljnoj visini, u međuvremenu je policijsku publicistiku obogatio svojim delom još jedan doktor političkih, čitaj policijskih, nauka: *dr Obren Đorđević*. Knjiga se zove 'Leksikon bezbednosti', objavljena ove 1986. godine u svega 3000 primeraka. Verovatno kao priručnik službenicima bezbednosti. Ono što su dva prethodna pisca, policijska stručnjaka, propustili – trebalo se nadati – dopuniće i ispraviće policijski enciklopedista dr Đorđević. Ali, ne lezi vraže, to je samo vraćanje na policijsku propagandu pre četrdeset godina: sve same netačnosti, proizvoljnosti, neznanja, laži i dezinformacije. Pogledajmo u nekoliko primera kako izgleda ova žalosna (više komična nego žalosna) enciklopedija.

Ko stoji iza 'antisocijalističkih pojava'? Odgovor je: s jedne strane 'razvlašćeni delovi buržoaske klase' čiji je 'uzor parlamentarni, višepartijski sistem' (ne fašizam, ustaštvo, četništvo?); s druge strane, iza antisocijalističkih pojava stoje i 'nove snage' koje 'žele da žive na račun tuđeg rada'. Da nisu to tehno-birokratske strukture iz Saveza komunista?

Šta je to Internacionala za amnestiju (*Amnesty International*)? To je, po enciklopedisti dr Đorđeviću, organizacija koja 'deluje povezano sa Ligom za prava čoveka, i sličnim organizacijama (naše podvlačenje – pr. ur.) koje nastupaju u ime slobodnog sveta (piščevo podvlačenje – pr. ur.) i tako se uključuju u propagandnu kampanju najreakcionarnijih krugova koji imaju antikomunistički karakter'. Ne znamo kako će na ove gluposti reagirati niži kadar SDB, ali će politički zatvorenici po

Čileu, Južnoj Africi i u Vijetnamu zaplakati od bola – ako saznaju za ove gluposti našeg enciklopediste.

Hrvatski emigranti vole, svi u glas, da nariču o 'četničko-komunističkoj sprezi'. Nadajmo se da će ih enciklopedist *dr Đorđević* razuveriti, jer je u njegovoj Enciklopediji čikaška ustaška *Danica* samo 'novina na hrvatskosrpskom jeziku', *Hrvatska revija* samo 'tromesečni kulturno-književni časopis na hrvatskosrpskom jeziku', *Nova Hrvatska* samo 'mesečna revija na hrvatskosrpskom jeziku' koju 'izdaje grupa intelektualaca, hrvatskih nacionalista-emigranata'!

I u isto vreme – *Našu reč* 'izdaje ekstremna emigrantska organizacija', Savez OSLOBOĐENJE je 'Savez demokrata i socijalista Jugoslavije – *Oslobođenje*' a to je 'četnička ekstremna emigrantska organizacija' koja se zalaže 'za obaranje ustavnog poretka SFRJ *evolutivnim* putem' (samo glupan može da upotrebi dva termina zajedno, 'obaranje' i 'evolutivni put'), politička platforma *Demokratske alternative* 'identična je sa sadržinom rezolucije usvojene na kongresu Ravnogorskog četničkog pokreta, održanom od 25. do 28. I 1944. u selu Ba'. Tu saznajemo takođe da je 'stensdenska (*stanstedska* u stvari, ali šta je ta pojedinost za ovakve nezalice i dezinformatore) emigrantska grupa' osnovala 1948. Jugoslovenski narodni odbor (osnovan 1945. od izvesnih bivših članova jugoslovenskih emigrantskih vlada).

Ipak smo nešto značajno saznali u ovom 'Leksikonu bezbednosti': da postoje 'saradnici Službe bezbednosti', unutrašnji i *spoljni*. Unutrašnji saradnik je 'građanin SFRJ motivisan socijalističkim patriotizmom ili ljubavlju prema svojoj domovini, a **spoljni saradnik SDB je 'stranac motivisan opredeljenjem za jugoslovenski socijalistički samoupravni sistem... koji se neprofesionalno, organizovano i tajno angažuje, usmeravan od službe bezbednosti, na prikupljanje i dostavljanje podataka o nosiocima ugrožavajućih delatnosti protiv SFRJ...**

Ovi unutrašnji i *strani agenti u službi jugoslovenske SDB* nisu plaćeni, ali ako budu 'povređeni, razbole se ili trajno budu onemogućeni u vršenju svog poziva, ostvaruju prava utvrđena propisima o vojnim invalidima'. Na ta plaćanja imaju čak i pravo članovi porodice određenog lica u službi jugoslovenske SDB.

Aleksa Đilas

JUGOSLAVIJA NA ISTOKU

Neretko se može pročitati u stranoj štampi, a i čuti u disidentskim krugovima u zemlji, da Jugoslavija sve više liči na zemlje Istočne Evrope. Ali Jugoslavija je oduvek i u dobroj meri bila 'istočnoevropska'. Jedino mnogi to nisu primećivali ili priznavali. Ipak je nesumnjivo da je u poslednjih nekoliko godina ova i onako 'istočna' zemlja postala još 'istočnija'. Sa oskudicom, siromaštvom i sivilom nestajale su i mnoge razlike koje su Jugoslaviju odvajale od zemalja 'realnog socijalizma'.

Zemlje Istočne Evrope liče jedna na drugu. No neke svima zajedničke osobine prisutne su u tako velikoj meri u pojedinim od tih zemalja da se gotovo mogu smatrati za njihove specifičnosti. Jugoslavija bi možda mogla da u skoroj budućnosti 'pozajmi' od svake istočnoevropske zemlje upravo ono što je za nju specifično, odnosno ono po čemu se ona najviše ističe. U tom slučaju bi Jugoslavija po vedrini i živosti ličila na Istočnu Nemačku; po životnom standardu radničke klase – na Poljsku; po poštovanju prema piscima i umetnicima – na Čehoslovačku; po metodama policije – na Rumuniju; po nivou civilizacije – na Bugarsku. Jedino sa Mađarskom Jugoslavija ne bi imala ničeg zajedničkog, i to upravo stoga što je ta zemlja svojom relativnom otvorenošću i prosperitetom izuzetak u okviru Istočne Evrope.

Još uvek je ovo samo jedna negativna utopija. Jer Jugoslavija se ipak razlikuje: njene granice otvorenije su nego bilo koje istočnoevropske zemlje, nemali broj novina i časopisa pišu veoma kritički o ekonomskoj i političkoj krizi, a deo inteligencije, posebno u Sloveniji i Srbiji, uporan je u svojim zahtevima za demokratskim reformama.

Ipak postoje razlozi za strahovanje da se Jugoslavija zaista postepeno transformiše u istočnoevropsku zemlju.

Na trinaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije, održanom juna ove godine, nisu donesene nikakve odluke o tome kako da se iziđe iz krize. Pre kongresa, štampa je mesecima najavljivala da će biti velikih promena. No sve je ostalo isto. Delegati su držali uobičajene tirade o 'daljem razvoju samoupravljanja' i kritikovali

birokratiju. Iz pojma birokratije, kao i uvek do sada, izuzimali su upravo njen naj-birokratskiji deo – vrh Saveza komunista.

Nedostatak bilo kakvih ideja i predloga je upadljiv. Partija ne samo što nije ponudila dobra rešenja – za takav poduhvat ona već odavno nema snage – već se nije potrudila ni da ih pronađe. Zato se može tvrditi da je sada Savez komunista Jugoslavije bez programa. To je prvi slučaj u istoriji da jedna komunistička partija – bilo na vlasti, bilo u ilegali, bilo u opoziciji u demokratskom društvu – nema programa.

Uzroci zbog kojih partija nije u stanju da izradi vlastiti program dobro su poznati: neslaganja između republika i pokrajina, sukobi između frakcija, gubljenje vere u dosadašnju ideologiju uz istovremeni nedostatak novih ideja.

Ono oko čega je većina delegata na kongresu bila saglasna jeste odbacivanje svakog zahteva za političkim pluralizmom i odlučna borba da se po svaku cenu očuva postojeći sistem. Politički monopol partije ostaje nedirnut. Legalizacija političke opozicije ne dolazi u obzir. U okviru ovog zajedničkog, sveslovenskog, opresivnog sistema, verovatno je da će i dalje ostati razlike između pojedinih republika i pokrajina.

Od kada je došla na vlast u Jugoslaviji Komunistička partija je vladala u ime nečega. Obećavala je u daljoj budućnosti ostvarenje komunističkog društva, a istovremeno je predlagala i konkretne mere. Partija je, dakle, opravdavala svoju vlast i utopijom i programom. U komunističku utopiju danas niti ko veruje niti se ona spominje. A programa nema.

Savez komunista Jugoslavije nastavlja da vlada i ne pokušavajući da za to nađe opravdanje. On više ne postoji radi nekog cilja. Čak se i ne trudi da nađe razloge za svoje postojanje. On postoji – da bi postojao, i vlada – da bi vladao. U suštini, Savez komunista je partija koja nema ideologiju. On se pretvorio u partiju čiste vlasti.

Naravno, i ranije su se komunistički pokreti borili za vlast – i da je osvoje i da je zadrže. Ali i jedno i drugo su činili u ime ideja. Bez obzira na to da li su te ideje ostvarive (većina nisu) i bez obzira na to da li su komunisti u njih iskreno verovali (neki jesu, a neki nisu), činjenica je da su komunističke partije uvek bile političke organizacije sa idejama, sa ideologijom.

Jedini princip za koji se danas jugoslovenska partija zalaže jeste održanje *statu-sa quo*: sistem ne sme da se menja. Nigde se, međutim, eksplicitno ne kaže zbog čega to jugoslovenski društveno-politički sistem ne sme da se menja. Ovo pretvaranje postojećeg sistema u svetinju, koja ne sme ni da se dodirne, suprotno je i već više decenija proklamovanim principima partije, između ostalog i jednoj od najponavljanih fraza kojom se tvrdilo kako ništa nije tako sveto, a da ne bi moglo biti zamenjeno novim. Danas partija sama nema ni ideja, ni ideologije, ni programa, ali i dalje insistira na ideološkom monopolu, ne dozvoljavajući opozicionim idejama da se razviju.

U okviru neizmenjivog sistema dopuštaju se različite republičke i pokrajinske varijante. Dozvoljena su, takođe, i nova pragmatička rešenja za izlazak iz ekonomske krize. Ali budući da je kriza uzrokovana upravo samim sistemom – i to pre svega njegovom osnovom: partijskim monopolom nad privredom i društvom – takva rešenja su unapred osuđena na neuspeh.

Mada je monopol partije, kao osnova jugoslovenskog društveno-političkog sistema, bio od rata do danas netaknut, sam jugoslovenski sistem bio je menjan. O čestim i krupnim promenama najbolje svedoči činjenica da je Jugoslavija od rata do danas promenila četiri ustava. Mada sistem nije menjan ni od strane naroda, ni od strane demokratski izabраних partija, ipak ga je menjala vladajuća komunistička partija. Insistiranje na neizmenjivosti sistema je, prema tome, bez preseđana u istoriji jugoslovenskog komunizma.

U Istočnoj Evropi, međutim, sistem se oduvek prihvata kao neizmenjiv. U tim zemljama on je van domašaja ne samo naroda, već i vladajućih komunističkih partija. Sovjetski Savez i sovjetska armija garantuju da će 'realni socijalizam' ostati nepromenjen. 'Princip' je sasvim jednostavan: ako bi se u nekoj od tih zemalja u demokratskim reformama 'otišlo predaleko', preko njenih granica krenuće sovjetski tenkovi.

Stalna kriza privrede i društva i time uzrokovano opšte nezadovoljstvo, spojeni sa svešću da politički sistem koji je za sve to kriv ne može biti izmenjen, karakteristični su za istočnoevropske zemlje. U toj smesi nezadovoljstva i nemoći nalazi se glavni uzrok potištenosti, sivila i, čak, očaja koji su pristuni gotovo svugde u Istočnoj Evropi.

Jugoslovenska kriza traje već dugo i trajaće sve dok se sistem iz korena ne promeni. Partija je, međutim, spremna da taj sistem brani gotovo po svaku cenu. Ona bi želela da uveri Jugoslovane da ništa ne može da se učini i da treba da se na krizu naviknu. Želela bi da vlada ljudima koji se čak i ne nadaju.

Beda i beznađe vremenom bi pretvorili Jugoslaviju u zemlju sovjetske Istočne Evrope, i to čak ako bi ona i uspela da sačuva svoju nezavisnost od Sovjetskog Saveza.

Zemlje Istočne Evrope su postale 'istočne' u političkom smislu sticajem nesrećnih istorijskih okolnosti – na kraju Drugog svetskog rata potpale su pod sovjetsku dominaciju. 'Srbija na istoku', o kojoj je pisao Svetozar Marković, takođe nije mogla a da ne bude 'istočna', odnosno mala, zaostala i neslobodna, jer je tek do nedavno bila deo 'istočnog' azijskog Otomanskog carstva. Ukoliko se Jugoslavija zaista pretvori u 'Jugoslaviju na istoku', ona bi bila prva zemlja u istoriji koja je to postala sama od sebe, kao rezultat svog nezavisnog unutrašnjeg razvoja.

Aleksa Đilas

DVANAEST SAVETA MLADOM SLOBODOUMNOM INTELEKTUALCU KOJI VOLI UDOBAN ŽIVOT

Budi patriota. Sa ponosom ističi kako uvek i iznad svega vodiš računa o interesima naše zemlje. Zabrinuto opominji: 'Mi smo okruženi neprijateljima.' To će ti omogućiti da čutiš kada je zemlja u krizi (što znači gotovo uvek). Ako ti neko kaže da upravo u vreme krize treba nešto činiti, ne bi li se iz krize izišlo, prekori ga da on time nesvesno služi tuđim interesima. Malo počuti, pa tiho ali razgovetno dodaj: 'A možda i nije nesvesno.'

Preziri strah – kod drugih ljudi. Tvrdi sa uverenosti kako se oni, koje režim javno napada ili otpušta s posla ili osuđuje, u stvari bezrazložno plaše i osećaju ugroženima. Sa ironičnim osmehom govori: 'Ma nije njima ništa.' Niko ti onda neće moći da zameri što se ne solidarišeš sa strašljivcima koji niti stradaju niti su u opasnosti.

Budi filozof. Govori o zlu u ljudskoj prirodi. Ako neko, na primer, kaže da je jugoslovenska privreda u krizi, upitaj: 'Zar nije čitava savremena civilizacija u krizi?' Ako neko od tebe traži da potpišeš peticiju za izmenu nekog od opresivnih zakona, optuži ga za politikantstvo. Istakni: 'Mene ne interesuje sitna politika, već ono što se događa sa čovečanstvom.' Bavi se samo onim problemima koji su toliko opšti da u vezi s njima ništa ne možeš da učiniš.

Ističi svoj nacionalni ponos. Ako se pred tobom hvale i iznose za primer demokratske institucije u nekoj zemlji, uvređeno prebaci da se time naš narod prikazuje kao inferioran.

Budi idealista razočaran u ljude. Ako su disidenti ugledni intelektualci, napadni ih kao arogantnu elitu koja želi da se nametne društvu i da njime vlada. Ako se radi o mladim i nepoznatim ljudima, tvrdi da su to beznačajni pojedinci sa margina društva, koji hoće da steknu slavu disidentskim akcijama.

Budi dostojanstven. Ako te neko pozove da, na primer, potpišeš zahtev da se oslobodi neki politički zatvorenik, odbi to s gnušanjem kao pokušaj da se od nečije

nesrećne sudbine pravi politički kapital. Oseti se uvređenim. Sa onim koji te pozvao prekini sve lične odnose i tvrdi da je u pitanju tvoja čast.

Uvek insistiraj na našoj nacionalnoj individualnosti. Kada se zahtevaju ljudska prava i građanske slobode kakvi su ostvareni u mnogim zemljama, kaži da mi ne smemo da budemo puki imitatori, već da treba da stvorimo svoju originalnu demokratiju. (Ako se kojim slučajem zaista predloži nešto što još nigde ne postoji, ne dozvoli da te to zbuni. Prekori: 'Ne može naša zemlja da služi za eksperimente'.)

Budi moralista. Ne dozvoli da oštrica tvoje kritičnosti bude nimalo otupljena sentimentalnošću prema progonjenima. Neka je tvoj duh uvek budan kada se radi o disidentima. Svu njihovu delatnost tumači skrivenim niskim motivima. Ako ti ne pomažu činjenice i tvoja moć zapažanja, koristi se maštom. Disidente, na primer, uvek možeš optužiti da su sujetni i bolesno ambiciozni. To je teško pobiti, jer su ljudi sasvim bez sujete i ambicija vrlo retki. Ukoliko se neko takav zaista i nađe, tada je lako proglasiti ga čovekom bez ikakve volje i energije, koji je postao disident jer nije nizašta drugo. Ako se za nekoga disidenta obično tvrdi da je idealista, ti ga proglasi fantastom. Ako, naprotiv, neko uživa ugled promišljenog i odmernog realiste, ti se zgrozi nad tim cinikom za koga ideali ništa ne znače.

Imaj dobro pamćenje. Ne zaboravi nikada nijednu pojedinost iz nečije biografije. Niko u Jugoslaviji nema čistu demokratsku prošlost. Zatim izjavi da ne želiš da se boriš za demokratiju sa takvim ljudima, jer, eto, oni su gotovo do juče bili nedemokrate.

Ne budi zlopamtilo – kada se radi o nedelima jugoslovenskog režima. Još bolje, trudi se da ništa ne znaš. Ako ipak saznaš, trudi se da zaboraviš. Ako ipak pamtiš, ponašaj se kao da ne znaš. Uvek se s nevericom čudi: 'Kako, zar kod nas ima političkih osuđenika? Kako, zar se kod nas zabranjuju knjige i filmovi?'

Budi kritičan. Ako neko traži izmenu sistema, insistiraj na tome da je svaki zahtev za promenom institucija besmislen, dok god se ne izvrši smenjivanje ljudi koji su u njima. Ako neko traži da se smene konkretne ličnosti, tvrdi da drugi koji će doći na njihovo mesto neće biti ništa bolji. Ako su disidentski zahtevi opšti – za slobodom govora, štampe i slično – tvrdi da su nebulozni i utopijski. Ako su konkretni, detaljni i precizni, javno sumnjaj da je to deo programa neke tajne organizacije koja se bori za vlast, ili deo programa stranih obaveštajnih službi koje vode 'specijalni rat' protiv naše zemlje.

Živi u Beogradu. Tamo ima dosta intelektualaca koji su disidenti. Ali intelektualaca koji kao i ti vole udoban život ipak ima neuporedivo više. Od njih ćeš moći sve da naučiš.

NAŠA REČ
London
Mart 1987

PASOŠ MILOVANU ĐILASU

U svojoj emisiji za jugoistočnu Evropu londonski BBC doneo je reportažu svoga komentatora *Peter-a Johnson-a* povodom dobijanja dozvole za putovanje u inostranstvo date *Milovanu Đilasu* posle 17 godina. U toj emisiji od 20. januara kaže se između ostalog:

‘Možda najpozvanija osoba koja bi mogla da oceni zašto su jugoslovenske vlasti najzad izdale pasoš u važnosti od pet godina 75-godišnjem Milovanu Đilasu je njegov sin Aleksa koji je napustio Jugoslaviju pre sedam godina i živi u Londonu. Tridesettrogodišnji pisac Aleksa izjavio je da je zajedno sa svojim ocem planirao molbu za pasoš koju je nedavno Đilas podneo. ‘Glavni razlog zbog čega je zatražio pasoš bio je da dođe i vidi me’, kaže Aleksa. Đilasov sin tvrdi da mu otac pati od slabog srca i ima problema sa grudima, i stoga se ne očekuje da će svoje putovanje na Zapad započeti pre marta ili aprila kada se vreme poboljša.

‘Aleksa veruje da je jedan od razloga za ovakvu odluku jugoslovenskih vlasti bio pritisak međunarodnih organizacija za ljudska prava u Sjedinjenim Državama, koje su bile u dodiru sa njegovim ocem i u njegovo ime intervenisale u Organizaciji ujedinjenih nacija. Paradoksalno, drugi razlog koji je pomenuo Đilasov sin, bio je nedavni razvoj u Sovjetskom Savezu koji je bio uvek stroži u odnosu na disidente nego što je bila Jugoslavija, relativno govoreći, sa svojim liberalnijim komunističkim režimom. Aleksa je naročito mislio na postupak sovjetskog vođstva da dozvoli najpoznatijem ruskom disidentu *dr Andreju Saharovu* da se vrati iz unutrašnjeg izgnanstva u Moskvu i iznese svoja gledišta zapadnim novinarima. Po Aleksinom mišljenju, izgledalo bi apsurdno posle ovog što se desilo u Sovjetskom Savezu, da Jugoslavija nastavi da sprečava Milovana Đilasa da putuje van zemlje. Đilasov sin je istakao da je njegov otac bio u mogućnosti da kaže šta je hteo zapadnoj javnosti dok je u Jugoslaviji i nedavno je dao nekoliko intervjua zapadnim reporterima. Stoga jugoslovenske vlasti nisu ništa time izgubile

dajući mu dozvolu da putuje na Zapad. Zaista, da nisu tako postupile, izgledalo bi u svetu da prosto proganjaju starog i bolesnog čoveka.

‘Aleksa, koji je sa-urednik tromesečnika *Kontinent*, časopisa koji tretira pitanja Sovjetskog bloka i izlazi u Zapadnoj Nemačkoj, rekao je da su organi milicije saopštili njegovom ocu da su uznemireni Aleksinom aktivnošću na Zapadu...’

‘Izdavanje pasoša ovom istaknutom disidentu može se tumačiti da odražava izvesne relativno liberalne tendencije koje su se poslednjih godina pojavile u dvema od šest republika u Jugoslaviji, u Srbiji (u čijem glavnom gradu Beogradu živi Đilas, Srbin iz Crne Gore) i u Sloveniji. Još se ne zna da li je odluka o dozvoljavanju Đilasu da dođe na Zapad doneta od strane republičkih organa Srbije, ali on je izjavio da veruje da su verovatno konsultovani i organi Federacije, iako poznate kao beskompromisnije, pošto je obično slučaj Đilasa bio rešavan od strane rukovodstva Federacije.’

Naša reč (London), vol. 40, no. 383, mart 1987, 28.

Milovan Đilas

TUGA NEPROLAZNA

– *Vi ste uvek naglašavali da ste demokratski socijalist po uverenju, da bi se na taj način, s razlogom u jugoslovenskim prilikama, distancirali od socijalne demokratije na Zapadu. Da li je moguć demokratski socijalizam izvan sfere socijalne demokratije?*

– Ja sebe smatram demokratskim socijalistom, jer smatram kretanje ka socijalizmu primenljivim, pravednim i opravdanim, samo demokratskim metodama, tj. sredstvima koja će na delu priznati jednaka prava svima – bez obzira na to šta ispovedaju i rade, ako se i dogod se prava i zakona pridržavaju. U pitanjima građanskih sloboda i ljudskih prava ne razlikujem se, bar ne bitno, od socijal-demokratije, odnosno od zapadnih socijalista. Ali kod nas su problemi – izlaz iz totalitarnog društva – drukčiji, pa bi to zahtevalo i različitije rešavanje konkretnih pitanja. Šta da radimo, na primer, s partijsko-državnom svojinom? Zapadni socijalisti takav problem nemaju. A da li je „moguć demokratski socijalizam“ izvan sfere socijal-demokratije – razume se da nije, ako se pod socijal-demokratijom podrazumevaju sredstva o kojima sam govorio. Socijalizam za mene nije konkretni cilj, nego stalna težnja ka njemu – ka proširivanju slobode, ka socijalnoj pravednosti, ka otvaranju ka svetu i čoveku.

– *U Jugoslaviji, još više u dijaspori, pojavljuju se izvesni disidenti, do juče članovi Saveza komunista, kod kojih se ističe gledište i postupanje po kome se pluralističko shvatanje izjednačava sa političkom „permisivnošću“, to jest da se saglašuje sa svakim čovekom i sa svakim idejnim pogledom na svet, čak i kada je ono desno ekstremističko? Kako dolazi do ove pojave u našem društvu, da se ide od jednog ka drugom ekstremizmu?*

– U Savezu komunista, u njegovom članstvu vlada konfuzija, koju komunisti-vlastodršci, komunisti-vlastoljupci, produbljuju zabranama i lažnim obećanjima. Ulica, krčma sve snažnije utiči na mišljenje. Sve što postoji u društvu – postoji danas i u članstvu Saveza komunista. Bože moj, i komunisti su ljudi...

– U slovenačkoj Mladini Vi govorite o svojoj rezignaciji. Zar Vi svojom postojanošću i stvaranjem, svojom fizičkom otpornošću i duhovnom snagom, niste na neki način pobedili zlo oko sebe, „onemogućili“ ne samo da staljinizam nego i titoizam da na Vas ma na koji način utiču?

– Ta moja priča o mojoj rezignaciji – to je složeno. Ja se nisam bio demoralisao – meni je bezmalo postalo svejedno da li će mi dozvoliti objavljivanje dela u Jugoslaviji, šta o meni pišu i govore. I impulsi življenja, borbe za produženje života, ne samo što su slabili s obzirom na moje godine, nego nisam video ni razloge da ih podstičem. I mada su me spopadale i smrtonosne bolesti, nisam prestajao sa svojom spisateljskom delatnošću. Svakako je sve to povezano s dugotrajnom odvojenošću od sina Alekse koji je postao u Londonu emigrant po nuždi – zbog klevetničkih i pretećih kampanja jugoslovenskih funkcionera, jer je pisao kritičke članke na prilike u zemlji. A onda, prošlog decembra, Aleksa mi je sugerirao da tražim pasoš i ponudim izdavačima svoja dela. Pasoš sam dobio, od štampanja ne bi do sad ništa. Ali putovanje kod Alekse i predavačke aktivnosti u stranim zemljama kao da su me ojačale. Staljinizam i titoizam na mene već odavno, otkad sam se od njih otkinuo, utiču samo borbeno. Ali ima tuge, neprolazne, dokonavati život u svojoj domovini kao tuđinac i dušmanin.

Beograd,

23-27. novembar 1987.

Odломak iz „*Naša reč* u razgovoru sa Milovanom Đilasom“, *Naša reč* (London), vol. 41, no. 391, januar 1988, 4-6; naslov „Tuga neprolazna“ dao je za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

Aleksa Dilas

DISIDENTSTVO I BUDUĆNOST JUGOSLAVIJE

Jugoslavija se suočava s krizom. U poslednjih šest-sedam godina stvari ne samo što su bile loše, nego su se pogoršavale. Životni standard, na primer, pao je približno za trećinu, spoljni dug je preko dvadeset milijardi dolara, a nezaposlenost je 17 posto. Već preko milion Jugoslovena, osobito industrijskih radnika i njihovih porodica, živi van Jugoslavije, uglavnom u Zapadnoj Evropi. Radnički štrajkovi su u porastu, dok vladajuće komunističke birokratije šest „socijalističkih republika“ i dve „autonomne socijalističke pokrajine“, koje sačinjavaju Jugoslaviju, ne mogu da se dogovore oko zajedničke politike.

Naporedo s krizom, i delimično kao reakcija na nju, razvijao se disidentski pokret. Mada je njegov rast bio brz, od šest republika i dve pokrajine samo Slovenija i Srbija imaju disidentske pokrete (koncentrisane naročito u glavnim gradovima Ljubljani i Beogradu) koji bi se mogli smatrati za političku snagu.

U Sloveniji gotovo da nema političkih zatvorenika, što je jedinstven slučaj u istoriji svetskog komunizma od 1917. Štampa i mediji, kada se uporede s Istočnom Evropom, zapanjujuće su otvoreni. Disidentsvo u Sloveniji se razvija, dakle, u povoljnim okolnostima. Umesto da bude u neposrednom sukobu s komunističkom partijom, disidenti često izgledaju kao radikalnija verzija reformističkih grupa u partiji. Situacija u Srbiji nije tako povoljna kao u Sloveniji, a ipak su vlasti obično nerade da udaraju zatvorske kazne disidentima. Takođe, mnogi pisci i istoričari ne plaše se da daju kritičke reinterpretacije događaja iz prošlosti partije. Na primer, borba u Drugom svetskom ratu jugoslovenskih partizana, koje je predvodila Komunistička partija, protiv Nemaca i Italijana i onih Jugoslovena koji su sarađivali s njima, sada se često analizira kao složena mešovina rata i građanskog rata u kome su komunisti, mada nesumnjivo najdelotvornija antifašistička snaga, takođe bili revolucionarna organizacija koja se bori za vlast.

Od Titove smrti u maju 1980, aktivnosti i zahtevi disidenata u Ljubljani i Beogradu bili su brojni, raznovrsni i dalekosežni. Da bi sprečili stalno izopačavanje pravde kroz politiku, oni su zahtevali kraj dominacije partije nad sudovima. Umesto nje, disidenti su tražili nezavisno sudstvo i poštovanje pravnih procedura. Odmah zatim je bila jedna peticija za ukidanje paragrafa jugoslovenskog krivičnog zakona koji zabranjuje slobodno izražavanje kritičkih političkih pogleda i mišljenja, definišući ih kao „neprijateljsku propagandu“, i druga za pravo radnika da obrazuju slobodne sindikate. Takođe je zahtevana odgovornost visokih partijskih funkcionera za neuspehe njihove politike, kao i slobodni izbori s kandidatima različitih političkih pogleda.

Mnogi Jugosloveni duboko su poniženi nastavljanjem zvaničnog proslavljanja Titovog rođendana 25. maja i, posebno, trčanjem štafete kroz Jugoslaviju sa palicom u kojoj su navodno rođendanski pozdravi Titu od naroda Jugoslavije. U Sloveniji, potpisi za peticiju da se ukine ovaj ekstremni oblik kulta ličnosti skupljeni su otvoreno, na ulicama i trgovima, i nekoliko hiljada ljudi je potpisalo.

Predsedništvu Jugoslavije takođe je podneta peticija da dâ amnestiju svim političkim zatvorenicima i da ukine smrtnu kaznu. U Jugoslaviji, smrtna kazna se ne koristi često. Međutim, mnogi disidenti vide smrtnu kaznu kao oblik zastrašivanja, budući da je krivični zakon predviđa za tako mnogo krivičnih dela i na tako neodređen i sveobuhvatan način da bi čak mogla da se koristi za izvesne oblike nenasilne, demokratske opozicije jugoslovenskom komunističkom režimu. Na primer, krivični zakon kaže da za „stvaranje i vođenje kontrarevolucionarne organizacije koja ugrožava ustavni poredak“ može da bude izrečena smrtna kazna. To su upravo reči koje je zamenik ministra unutrašnjih poslova Srbije koristio u intervjuu datom 1982. da opiše moje delatnosti. A sve što sam ja učinio bilo je pisanje i uređivanje nekoliko članaka, časopisa i knjiga u Londonu.

Šta sve ove i mnoge druge peticije, zahtevi, protesti i apeli imaju zajedničko? Oni su svi traženje da se uvedu liberalno-demokratske reforme u Jugoslaviji. Mada su mnogi potpisnici bivši komunisti, nema traga marksizmu-lenjinizmu bilo u onome što zahtevaju ili u argumentima koje koriste. Sovjetski Savez i druge komunističke zemlje, u onim retkim slučajevima kada su spomenuti, korišćeni su samo kao negativni primeri. Oni nikad nisu izneseni kao nešto na šta se vredi ugledati ili kao društva budućnosti. Zapadnoevropske zemlje i Sjedinjene Države nisu idealizovane, ali je prećutno priznato da u oblasti ljudskih prava one još uvek imaju najviše standarde na svetu.

Ne bi trebalo da bude sumnje da velika većina jugoslovenskih disidenata smatra komunizam za neuspeh. Oni veruju da mora biti reformisan, a pod „reformom“ misle na njegovu transformaciju u liberalnu demokratiju. Oni ne žele da ga

reformišu na način na koji Gorbačov pokušava da reformiše Sovjetski Savez, naime, da ga prilagodi uslovima modernog industrijskog sveta, istovremeno sačuvavši njegovu suštinu – monopol vlasti partije.

Reforme koje disidenti zahtevaju bi konačno, ukoliko bi bile sprovedene, ukinule monopol vlasti partije. Disidenti su svesni toga, i to je ono što bi većina njih veoma mnogo želela da se dogodi. (Samo mala manjina, međutim, želela bi da zabrani komunističku partiju u nekoj budućoj liberalno-demokratskoj Jugoslaviji.)

Disidentstvo u Jugoslaviji protivi se nasilju. Disidenti nisu samo protiv nasilja koje država ponekad koristi ili preti da će koristiti protiv svojih kritičara, već takođe protiv bilo kojih nasilnih metoda borbe za demokratske reforme. Naravno, svaka disidentska izjava koja bi makar spomenula potrebu za revolucionarnom transformacijom jugoslovenskog društva, a kamoli se otvoreno zalagala za nasilje, bila bi iskorišćena od vlasti da preduzme stroge mere protiv disidentskog pokreta. Ali, disidenti ne odbacuju javno nasilje iz taktičkih razloga ili zato što se plaše. Njihovo protivljenje nasilju je iskreno uverenje, koje se brani sa istom onolikom posvećenošću u privatnim razgovorima sa kojom se to čini u javnim proglasima.

Ovo odbacivanje nasilja može se samo delimično objasniti kao izraz disidentskog opšteg poštovanja prava (i života) pojedinca i njihovog užasavanja nad ljudskom patnjom. Drugi razlozi su još uvek živa sećanja na građanski rat koji se odigrao u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata, i strah da bi svaka nasilna politička akcija mogla da bude opasan presedan i da vodi ka nasilnim sukobima među raznim nacijama Jugoslavije.

Disidentstvom u Jugoslaviji, kao i u zemljama Istočne Evrope, još uvek dominiraju intelektualci, od kojih su mnogi veterani opozicije vladajućem sistemu. Disidentski glas, mada snažan u Ljubljani i Beogradu, jedva je čujan izvan ova dva grada, i uticaj disidenata na radničku klasu još uvek je mali.

Disidentstvo u Istočnoj Evropi sedamdesetih i osamdesetih godina bilo je u velikoj meri neuspešno. Ovo ne znači da su naponi disidenata bili uzaludni, a kamoli da oni nisu trebali da se upuštaju u svoje delatnosti. Bila bi ozbiljna intelektualna greška, i još veća moralna, gledati s prezirom na disidente kao „neuspele“. Vrednost etičke poruke koju su oni zaveštali kroz svoje aktivnosti je neizmerna. Ona je stvarna i trajna investicija u budućnost njihovih naroda. Disidentstvo u Istočnoj Evropi bilo je, dakle, neuspelo samo u smislu da poštovanje ljudskih prava i povećanje slobode pojedinca, koja su disidenti zahtevali, nisu postignuti.

Dva najvažnija uzroka poraza disidenata u Istočnoj Evropi bili su sovjetsko mešanje u njihove unutrašnje poslove poduprto pretnjom sovjetske invazije, i „monolitno“ suprotstavljanje njihovih komunističkih partija svakoj korenitoj promeni. Jugoslavija je u boljem položaju. Nema sovjetske kontrole (i samo posredna pretnja

da se sovjetski tenkovi prekotrljaju preko granice), a jugoslovenski komunisti, mada veoma neskloni da se rastanu od vlasti, ipak su neradi da radikalno suzbiju zahteve za liberalno-demokratskim reformama. Većina disidenata je sama svesna da ima mnogo umerenih i reformista u partiji, i da su ovi komunisti u sukobu sa tvrdokornim titoistima koji žele da sačuvaju sistem kakav jeste i po svaku cenu.

Prema tome, da li će jugoslovenski disidenti uspeti tamo gde istočnoevropski disidenti nisu, i po prvi put u istoriji transformisati komunistički sistem u liberalno-demokratski? Činjenica da su se važne liberalno-demokratske promene već dogodile u Jugoslaviji, bez ikakvog nasilja i prevrata, daju razloga za nadu. Takođe, budući da te promene nisu bile planirane unapred i da su došle istovremeno i „odozgo“ i „odozdo“, očigledno ih podržava mnogo ljudi. Odsustvo vodeće političke ličnosti koja bi mogla da bude identifikovana s njima, takođe je dobra stvar, jer znači da njihova budućnost ne zavisi od njegovog političkog preživljavanja ili promene raspoloženja. Ipak, mada se prostor slobode znatno povećao, Savez komunista Jugoslavije (kako se službeno zove komunistička partija), još uvek ima monopol vlasti. Da bi se osvojene slobode transformisale u pravu liberalnu demokratiju, organizovani masovni pokret sa jasno definisanim ciljevima – sličan Solidarnosti u Poljskoj – bio bi neophodan. Ali, multinacionalna struktura Jugoslavije čini stvaranje jednog svejugoslovenskog liberalno-demokratskog masovnog pokreta izuzetno teškim. U tom pogledu, ohrabrujuće je videti primere kooperacije i solidarnosti između disidentskih grupa raznih nacionalnosti. Na primer, beogradski disidenti često zahtevaju puštanje na slobodu političkih zatvorenika u drugim republikama, čak i onih optuženih za izražavanje mišljenja koja su kritična prema srpskoj naciji. Mada još uvek retka, ova vrsta spremnosti Srba da slušaju negodovanja – bilo opravdana ili ne – ne-Srba je važna, jer obećava da bi stvaranje liberalne demokratije takođe dovelo do mirnog i civilizovanog dijaloga između predstavnika različitih nacija Jugoslavije.

„Dissent and the Future of Yugoslavia,“ *The South Slav Journal* (London), vol. 11, no.1 (39) (Spring 1988), 33-35.

PISMO NOVIM I MLADIM ČITAOCIMA

Martovski broj *Naše reči* objavio je pismo prijateljima časopisa, u kome ih je pozvao da pomognu osnivanje izdavačkog preduzeća. To pismo je bilo potpisano od strane sadašnjih urednika i poverenika časopisa, kao i od predstavnika ustanova i organizacija koje neposredno učestvuju u radu oko obrazovanja izdavačkog preduzeća koje bi se bavilo nacionalnim, kulturnim i opštim izdavačkim poslovima, ne samo izdavanjem *Naše reči* i biblioteke *Naše delo*.

Mi dolepotpisani, koji smo prijatelji i stalni saradnici časopisa, kao i nekadašnji administratori i poverenici, smatramo da treba da podržimo martovski poziv ljudi oko časopisa i da molimo, sa svoje strane, sve čitaoce, posebno nove i mlade čitaoce, da pomognu ovaj izvanredni poduhvat.

Časopis je od početka vršio ulogu mobilisanja demokratskih reformatorskih snaga među našim ljudima izvan zemlje – za demokratsku evoluciju i demokratsku alternativu. Mnogi od tih ciljeva već se u izvesnoj meri ostvaruju danas u jugoslovenskoj zajednici, ali glavni cilj – institucionalizovani pluralistički sistem u privredi, u politici i kulturi – kao da nije blizu konačnog ostvarenja, zbog haosa i protivrečnosti, u zemlji i izvan zemlje. Taj haos i te protivrečnosti javljaju se prvenstveno zbog samog sistema kao i zbog ostataka nekadašnje vladajuće ideologije. Prema tome, *Naša reč* treba i mora da nastavi svoj rad u želji da i dalje pomaže napore oslobodilačkih snaga u zemlji.

Zato *Našu reč* treba da pomogne svaki novi i mlađi čitalac; u ovom trenutku ne samo moralno nego i materijalno. Mi očekujemo da prijatelji časopisa, koji imaju dovoljno mogućnosti, prilože što veću sumu, ali ćemo biti zahvalni i za najmanji prilog. To je naš apel i naša molba.

Dr Aleksa Đilas – Jovan Dragičević – dr Stevan Glišić – dr Selimir Govedarica – Dragoslav Ilić – Petar Janković – Milomir Kolarević – protojerej Miloje

Nikolić – Momir Nikolić – Mihajlo Mihajlov – Radomir Petrović – dr Ivan D. Pajić – inž. Vladimir Predavec – profesor Negovan Rajić – Mirko Rajcer – Momčilo Selić – Adil Zulfikarpašić – Žika Stamenković

Naša reč (London), vol. 42, no. 405, maj 1989, 5.

SAOPŠTENJE JAVNOSTI

Usred ubrzanog preobražaja Istočne Evrope, gde jedna država za drugom upravo priznaje poraz državnog ustrojstva zasnovanog na monopolu komunističke Partije, u Jugoslaviji smo svedoci sasvim drugačijeg i u mnogome suprotnog procesa.

Vladajuća Partija, ma koliko izdelfjena i nejedinstvena, u svim delovima zemlje prepoznaje zajednički interes da zadrži monopolski položaj, isti onaj koji se ruši od Berlina do Sofije. Ne uspevajući da valjano reši nijedan životni problem ove zemlje, partijske vlasti pribegavaju izazivanju nacionalnih sukoba i zastrašivanjima, nastojeći, svaka u svom rezervatu, da osvoje i zadrže ulogu nacionalnog zastupnika i spasioca, da izbegnu uspostavljanje demokratskog poretka i rizik gubljenja vlasti na istinski slobodnim izborima. I politički procesi, i najavljeni mitinzi, i zabrane kretanja i javnog okupljanja, i najzad dramatično saopštenje o prekidu odnosa Srbije sa Slovenijom, imaju taj jedan uzrok i cilj.

Partija se pokazuje spremnom da konačno sukobi narode ove zemlje, zatvori im put ka evropskoj budućnosti i zaustavi prirodni, demokratski i privredni preobražaj društva.

Smatramo da postojeća partijska vlast na sve to nema pravo – ni u Srbiji, ni u Sloveniji, niti igde drugde. I nacionalni i svi ostali problemi mogu *početi* da se uspešno rešavaju tek kad bude ukinut monopol te vlasti i kad bude uspostavljena parlamentarna demokratija. Bez toga, oni se gomilaju, zaoštravaju, produbljuju i vode nas katastrofi.

Beograd, 1 / 2. decembar 1989.

Srđa Popović
Stojan Cerović

Lepa Perović
Vladeta Janković

Kosta Čavoški	Zoran Gavrilović
Vesna Pešić	Aljoša Mimica
Lazar Stojanović	Mijalko Todorović
Ivan Janković	Branko Vučićević
Tanja Petovar	Biljana Jovanović
Slobodan Inić	Velimir Stojnić
Leon Kojen	Zagorka Golubović
Milovan Đilas	Svetlana Slapšak
Vladimir Gligorov	Dragan Babić
Filip David	Nebojša Popov
Mirko Kovač	Gojko Nikoliš
Miloš Arsenijević	Vojislav Koštunica
Nikola Barović	Miodrag Milić
Koča Popović	

Naša reč (London), vol. 43, no. 411, januar 1990, 3.

Stevan Šićarov

EMIGRANTSKI PARADOKS: DA LI JE EMIGRACIJA VIŠE ZA JUGOSLAVIJU OD OVDAŠNJIH POLITIČARA ?

Na kakvu Jugoslaviju računa jugoslovenska emigracija uedinjena oko platforme „Demokratska alternativa“

Prevrednovani su svi aksiomi posleratne Jugoslavije: naplavine feljtonske, memoarske i ispovedne literature, do krajnjih su granica relativizovale sve tekovine NOB, socijalističko samoupravljanje je sa delegatskim sistemom otišlo u ropotarnicu loše istorijske utopije, federacija samo „federira“, ali ne funkcioniše, unutar granica smo isuviše isparcelisani i „svrstani“, da bismo spolja izgledali kao „nesvrstani“... Zaklinjanja u „Titov put“ zamenjuju se zahtevima da se pokojniku sudi, umesto „bratstva i jedinstva“ imamo „nacionalnost i različitost“, a od jugoslovenstva je ostala samo još boljka onih koji su se u takvu rubriku upisali na poslednjem popisu građanstva.

*

Već i šture naznake upućuju na prve rezultate „pluralističke revolucije“: dominirajuće opcije su otepljenje, prekrajanje državnih granica i stvaranje samostalnih država, uz prisutnu „rezervnu“ mogućnost da se nađe zajednički „konfederalni jezik“.

*

Pravovremeno suočavanje sa ovom činjenicom, sa medijskim i fizičkim vraćanjem emigranata, i potreba da se prevrednuje „ustaško-četnički“ dijapazon ljudi koji, ako ništa drugo, bar pokazuju da su u tehničko-političkim disciplinama izvežbaniji od ovdašnjih „rashodovanih kadrova“, postavlja se kao „imperativ vremena“.

Ma koliko to vređalo neke odomaćene ideološke bolećivosti, medijsko oglašavanje proskribovanih ljudi bez jugoslovenskog pasoša i dozvole da se vrate, u potpuno drugačijem svetlu prikazuju čitav jedan svet koji je iz ovdašnje perspektive decenijama predstavljen kao dobro organizovana i naoružana teroristička ekipa čiji je jedini cilj da uništi blagodeti ovog sistema.

Šta pokazuju intervjui prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića u „Startu“, ozloglašanih Alekse Đilasa i Mihaila Mihailova u „Dugi“, šta kragujevački „Pogledi“ prenose iz „najzabranjivanijeg“ emigrantskog časopisa „Naša reč“, i šta u knjizi Gorazda Suhadolnika „Ključnih pet“, a potom i u nizu intervjua u „Startu“, pričaju čelni ljudi emigrantskih organizacija?

*

Uglavnom nam pomažu da shvatimo kako među Jugoslovenima u „belom svetu“ ipak ne vlada jednoumlje, kako je „lična karta“ emigracije razuđenija nego što smo ovde i pomišljali i kako osim onih koji se obračunavaju oružjem, postoje i oni miroljubivi koji su se odrekli revanšizma i osvetoljubivosti.

*

Ako ništa drugo, prisustvo „antikomunističke emigracije“ u domaćim medijima može pre svega delovati kao korektiv zajapurenih raspaljivača nacionalnih strasti. Jer, ako se svi pozivaju na to da je komunizam raselio „njihove“ narode, sada bi morali razumeti da oni koji žive u dijaspori i boluju od jedine bolesti za koju nema leka, od nostalgije, ipak samo hoće da, kako reče Desimir Tošić, političke probleme rešavaju na civilizacijski način, kulturni i politički način.

Odlomci iz članka pod gornjim naslovom, *Nedeljna borba* (Beograd), 21-22. april 1990.

Mladen Smrekar

NIKOLA ŠTEDUL: PRVO DRŽAVA, PA OSTALO INTERVJU

U nas je opisivan kao ekstremni ustaša, u emigraciji ponekad nazivan ljevičarem i komunistom. Čovjek koji je preživio šest metaka, nakon četvrt stoljeća ponovo je u Hrvatskoj. Nikola Štedul, predsjednik Hrvatskog državotvornog pokreta, predlaže da se vlada, kojoj „nedostaje pozitivnog političkog pothvata“, odluči za općehrvatski referendum kako bi se nedvojbeno vidjelo želi li hrvatski narod samostalnost.

U jugoslavenskom tisku godinama je bio opisivan kao ekstremni ustaša, u emigraciji ponekad nazivan ljevičarem i komunistom. Čovjek koji je preživio atentat i nakon četvrt stoljeća ponovo posjetio Hrvatsku. Riječ je o Nikoli Štedulu, predsjedniku Hrvatskog državotvornog pokreta i emigrantu od davne 1956, kada je kao osamnaestogodišnjak pobjegao od služenja vojnog roka. Širokoj javnosti nije poznat njegov put kroz Austriju, Njemačku, Australiju i Veliku Britaniju, gdje i danas živi u Škotskoj, no slavu je stekao kao čovjek koji je preživio atentat koji je uzburkao duhove u emigrantskim krugovima, Velikoj Britaniji, pa i Jugoslaviji.

U škotskom gradiću Kirkcaldyju 20. listopada 1988. Vinko Sindičić – od britanske štampe nazvan „Crveni 007“ – sačekao je u automobilu Nikolu Štedula koji je sa psom izašao u šetnju i ispalio u njegovom pravcu osam metaka, od kojih je Štedula pogodilo šest!

– Brza medicinska intervencija spasila me da ne iskrvarim. Hitnu je pomoć pozvala susjeda koja je na ulicu istrčala nakon što su dva zalutala metka umalo pogodila njezino dijete staro deset godina. Četiri su me metka pogodila u tijelo, dok su me dva pogodila u glavu. Svijest nisam izgubio jer mi je jedan metak prošao

kroz usta ne povrijedi vitalne organe, dok sam drugi ispljunuo zajedno sa zubima u koje me je pogodio.

• Sindičić vas je optuživao da ste spremali atentat na princa Aleksandra i Slobodana Miloševića, da ste htjeli postavljati bombe u avione?

– On je stvarao svoju priču za obranu. Najprije je rekao da smo se sastali 78, ali kako sam po britanskom pravnom sistemu kao žrtva morao dati izjavu, saznao je da u to vrijeme nikako nisam mogao biti u Australiji, jer sam u Britaniju došao 73. te da se dolje više nisam vraćao. Tada je promijenio priču i rekao da smo se sastali 73. u Trstu, mada sam ja tamo posljednji put bio 1958. kad sam letio za Australiju. S njim se nikada nisam mogao sastati, ali postoji mogućnost – iako bi za mene možda bilo pametnije da to ne povlačim, mada istinu ne volim zaobilaziti – da me nazvao kao anonimna osoba. Takvih je bilo na stotine – neki bi prijetili, drugi bi se nudili za sudjelovanje u kojekakvim akcijama, što sam odbijao.

Ponovo politički aktivan

• Na kraju suđenja, Vinko Sindičić dobio je petnaest godina zatvora, a Nikola Štedul je, nakon dugog oporavka, ponovo ušao u političku borbu za ostvarenje svoga sna – hrvatsku državu.

– Uvijek sam polazio od uvjerenja da će se komunizam kao parazitski sistem raspasti sam od sebe. Održao se toliko dugo samo zato jer ga je Zapad godinama potpomagao. I u Jugoslaviji je rečeno da je u zemlju uloženo oko 35 milijardi dolara od 1948. do 1985. Nama protivnik nije bio komunizam, već to što Hrvatska nije samostalna država. U kolonijalizmu malo znači je li riječ o komunizmu ili nečem drugome, jer kolonizator izrabljuje ovako ili onako.

• Kako ste zapravo ušli u politiku?

– Boraveći u emigraciji, isprva nisam htio ući u Hrvatski narodni odbor jer je u njemu bio Maks Luburić, čovjek na vrlo lošem glasu u domovini.¹ No, kako s druge strane nisam vjerovao u ono što se o ljudima govorilo u Jugoslaviji, odlučio sam mu pisati. Na moje iznenađenje, ubrzo sam dobio odgovor. Dragi sine, pisao je, da idem u detalje, knjige bih mogao napisati. Ovako ukratko, mogu ti reći da je zločina bilo s obje strane. U njima sam i ja sudjelovao. Zbog svega, spreman sam stati pred sud hrvatskom narodu, ali nikako ne želim stati pred jugoslavenski sud. To što sam pročitao, bilo mi je dovoljno da se priključim pokretu koji se zalagao za konačno izmirenje.

1 Organizacija koju je predvodio Vjekoslav-Maks Luburić, ustaški general i zapovednik koncentracionog logora Jasenovac, zvala se Hrvatski narodni otpor, a ne Hrvatski narodni odbor, kako piše u tekstu. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

- **Nakon dugog niza godina ponovo ste u domovini? Kako vam se čini?**

– Hrvatska još nije država, naročito ne suverena. Vlada, nažalost, nema dovoljno snage da riješi neke probleme. Nedostaje, rekao bih, pozitivnog političkog pothvata. Ako vlada i provodi neku politiku na duži rok, bojim se da je neće moći sprovesti jer će izgubiti povjerenje naroda.

Neka intervencija u krajevima zahvaćenim nemirima ne bi imala nikakve koristi jer bi to izazvalo katastrofu, ali ima drugih načina. Vlada bi se trebala odlučiti za općehrvatski referendum da se nedvojbeno vidi da li hrvatski narod želi samostalnost. Tada bi se mogla zatražiti i međunarodna kontrola pod kapom Ujedinjenih nacija, da se konačno utvrdi ima li u Hrvatskoj zaista ugroženih. Znam da je priča o ugroženosti Srba u Hrvatskoj izmišljena u Beogradu, ali isto tako treba shvatiti da postoji veliki broj Srba koji zaista misle da su nečim ugroženi. Zbog toga je bilo potrebno neutralizirati sve radikalne elemente koji tu famu šire.

Svijet ne želi novi Libanon

- **Ne bi li prizivanje u pomoć međunarodnih institucija značilo da vlada priznaje svoju nemoć?**

– Bilo bi potpuno neodgovorno tvrditi da nema nemoći, kad se ona vidi na svakom koraku. No, kao što sam rekao, tom pozivu treba napraviti legalnu podlogu, kao što je referendum. Međunarodna javnost bila bi zainteresovana jer nikome više nije u interesu da se na Balkanu stvara neki novi Libanon.

- **Gdje je u svemu tome položaj Hrvatskog državotvornog pokreta?**

– HDP ostaje na svojim pozicijama. Mi ne vodimo ideološku borbu, već želimo sagraditi temelje na kojima se takva borba uopće može voditi, a to je samostalna hrvatska država. Takva bi država počivala na pravnim temeljima i poštivala bi sva osnovna ljudska prava. Jedino u takvoj državi možemo svi živjeti, a da si stalno ne prijetimo ratom.

Iako HDP želi Hrvatsku u njenim povijesnim i etničkim granicama, priznaje i realnost, što znači da treba poći od onoga što sada postoji. Treba priznati nepovredivost sadašnjih republičkih granica i težiti razvoju demokracije. Druga je stvar da li bi se kasnije raspravljalo o ujedinjenju Bosne s Hrvatskom. Katastrofa nije u tome da se već sutra ne ujedinitimo, katastrofalno bi bilo kad se o tome ne bi smjelo razgovarati.

Mi u HDP samo tvrdimo da hrvatski narod ne može biti svoj na svome bez svoje države. Pokret je i nastao zbog neslaganja s nekim emigrantskim krugovima koji su stalno izmišljali neke nove puteve, da bi na kraju zaboravili što im je zapravo cilj. To se čitavo vrijeme radilo i u Hrvatskoj, od 1918. do danas s ovom idejom

o konfederaciji. Prvo država, a zatim sve ostalo, jer ne mogu ja ni s kim sklapati ugovore ako druga strana apriori smatra da ima pravo biti dominantna.

• **Dok su Vašu organizaciju u Jugoslaviji proglašavali ekstremnom ustaškom, u emigraciji su je nerijetko zvali ljevičarskom i komunističkom organizacijom.**

– Za vlasti ovdje bili smo ekstremisti jer smo uvijek težili ekstremnom cilju – hrvatskoj državi, dok smo vani bili nepopularni jer nam cilj nije bio antikomunizam. Članovi HDP štrajkali su glađu i kada su u zatvoru bili Tuđman i Veselica, pa su nam govorili da pomažemo partizanima. U Americi i Australiji glavno je lupetati da si antikomunist, nositi „U“ na kapi i slične gluposti, odmah bi ti otvarali vrata. Ja sam u Americi bio samo jednom i više nikad nisam dobio vizu.

Suradnja s Barešićem

• **Odigrali ste veliku ulogu i u nagovaranju Mire Barešića, ubojice ambasadora Rolovića u Švedskoj, da prekine sa štrajkom glađu. Hrvatski su ekstremisti tada tvrdili da će napraviti veliku zbrku, ako Barešić umre?**

– U to sam vrijeme boravio u Škotskoj već nekih sedam godina. Studirao sam i nisam baš bio politički aktivan. No, jednog su me dana kontaktirale švedske vlasti i zamolile da pokušam nagovoriti Barešića da prekine štrajk glađu. Rekao sam im da tog čovjeka ne poznajem i da nisam siguran da li bi on sa mnom htio razgovarati. S druge strane, ako umre, osjećao bih se odgovornim za njegovu smrt. Šveđani su inzistirali, a i Barešić je rekao da će me saslušati, pa sam pristao. Bilo je tu i problema s dokumentima, jer ih nisam imao, a Britanci su htjeli ostati po strani. Kako su Šveđani u to vrijeme zastupali britanske interese u Iranu, zaprijetili su da će sve to prekinuti. Britanci su popustili i ja sam tajno došao u Švedsku.

Barešić je bio izoliran u samici i već 54 dana štrajkao glađu tražeći da mu se prizna status političkog zatvorenika. Bio je živi mrtvac. Iako je bi velik građom, nije imao više od pedeset kila, a i vid ga je počeo napuštati. Dok smo razgovarali, glas mu je podrhtavao. Nakon natezanja, obje su strane popustile. Barešić je dobio što je tražio, a Švedska se nije kompromitirala kao zemlja koja popušta zatvoreniku. Šveđani su bili jako zadovoljni. Vodali su me po nekim večerama i ponovo me pozvali kada je Barešić po drugi put stupio u štrajk zbog nekih svojih ciljeva.

Mi u HDP vodili smo tada kampanju da se Barešića prikaže kao heroja, što je s moralnog stajališta bila točna konstatacija, jer se na silu koja ti je u domovini sve branila moralo odgovoriti silom. Druga je stvar što to nije bilo politički korisno. To sam pokušao dokazati i Barešiću. Uspio sam ga u to uvjeriti i on se učlanio u HDP i potpisao da se više neće služiti nasiljem. Mi smo i mnoge druge na taj način stavili pod nekakvu kontrolu. Zato se mislilo da mi podržavamo teroriste.

Mi smo samo podržavali ljude, ne i njihove postupke. To se pokazalo opravdanim, jer se posljednjih godina prestalo s terorističkim akcijama.

• Koliko je ustvari emigracija bila teroristički raspoložena, a koliko je u sve to bila umiješana i jugoslavenska tajna policija?

– UDBA je često nazivala i mene i druge nudivši svoje ljude. Predstavljali bi se kao veliki revolucionari i borci za „hrvatsku stvar“ željni akcije. Ja bih im na to odgovarao da se jave najbližem dužnosniku pokreta koji će im dati promičbeni materijal. Nakon toga brzo bi odustajali. Jednom me tako nazvao neki čovjek iz Njemačke i ponudio se da će u naše ime ubiti Đilasovog sina. Mi nismo htjeli ubijati nikoga, a kamoli čovjeka koji nikome ništa nije skrivio, već se, dapače, vrlo pozitivno postavljao i zagovarao demokraciju. Rekao sam tom čovjeku: „Mani se gluposti, ako nisi provokator.“

Primjera ima još. Jednom je neki mladić na jednom sastanku pričao o tome kako je dan dan ranije bio s velikim hrvatskim revolucionarima i vidio 250.000 dolara, poslanih navodno u ime Srećka Rovera, koji je tada boravio u Australiji, čime bi se financiralo rušenje mostova na Drini. A ja mu kažem: „Moj prijatelju, taj koji ti je to pokazao to ti je bio udbaš. Ja to znam ne samo zato što oni tako rade, već i stoga što u Australiji nema novca kojega bi netko dao za takvu glupost zbog koje bi svi vi mogli završiti u zatvoru.“ Nije mi vjerovao. Teško je znate, mlade ljude odgovoriti. Oni u tome vide nešto veliko i kažu kad se već ništa drugo ne radi, hajde da bar nešto učinimo. Isti taj čovjek koji mi onda nije vjerovao, za sličnu je grešku dobio kasnije 11 godina robije.

RASTANAK?

Poslednji broj *Naše reči* u toku pune 43 godine!

Svaki rastanak je težak, ovaj naš još teži jer se zbiva pod nekim ne baš uobičajenim okolnostima.

*

U poređenju sa časopisima u zemlji, u tehničkom i grafičkom pogledu, *Naša reč* je, iako ispred listova u emigraciji i dijaspori – ipak zaostajala. Ali njena politika je bila iznad ne samo jednopartijske i jednoglasne propagande jedne ideologije, koja je polako vetrila, i jednog sistema, koji se sistematski lomio, nego je politika *Naše reči* bila i iznad i protiv opšte retrogradnosti. Nekada smo mislili da ona vlada samo u emigraciji i dijaspori. Sada smo svedoci da nam društvo i u samoj zemlji nazaduje! Mi smo Srbi danas – takoreći iza cele i zapadne i istočne Evrope! Bolje je da to priznamo i da sve činimo da to stanje izmenimo – nego da se nadamo neostvarenim nadama!

Objašnjavajući svoj istorijski put, rečeno je na ovom mestu pre osam meseci da „ni časopis (*Naša reč*) ni organizacija (*Oslobođenje*) ne samo što nisu bili vezani sa predratnim poretком, ni idejno ni lično, ne samo što su u potpunosti odbacivali produženje građanskog rata, nego su tražili za svoj narod i zemlju nove putove u evropskim dimenzijama koje se sada već naziru, tu pred našim očima“.

*

Rastanak? Rastanak sa jednim časopisom – da, ali rastanak sa idejama – ne! Borba se nastavlja!

Na tome novome putu rada i borbe, redakcija *Naše reči* želi svim svojim čitaocima i prijateljima mnogo uspeha! I u isti mah, zahvaljuje se na dosadašnjim učinjenim naporima i doprinosima! Hvala i na mnogaja ljeta!

Naša reč (London), vol. 43, no. 420, decembar 1990, 1.

Kao i veliku većinu drugih uvodnika, i ovaj je napisao urednik Desimir Tošić. S ovim brojem, *Naša reč* je prestala da izlazi. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

RADIO FREE EUROPE AND THE PURSUIT OF DEMOCRACY: MY WAR WITHIN THE COLD WAR

New Haven & London

1997

Džordž R. Urban

POKUŠAJI DA SE ZASTRAŠI ALEKSA ĐILAS

U stvarnosti, kao što je Đilasova supruga uskoro otkrila od bivših partizanskih kolega u beogradskoj policiji, preteća pisma nisu bila delo emigranata u Sjedinjenim Državama kojima se nudilo, već jugoslovenske tajne policije, koja je pokušavala da zastraši Aleksu zbog njegovih antititoističkih delatnosti u inostranstvu. Ali, pretnje su bile dovoljne da najave dve godine zabrinutosti za porodicu Đilas i moju vlastitu. Da bi predupredio iznenadne napade, Skotland Yard je instalirao kratkotalasni radio predajnik u mojoj radnoj sobi u Brajtonu, i stavio Aleksu Đilasa, koji je tada živeo u Londonu, pod policijsku zaštitu. Ali Aleksa, pravi predstavnik porodice, bio je suviše ponosan da pristane na zaštitu. Njegova borba protiv Titovog režima bila je u punom zamahu, i on nije želeo da ga odvrte od nje. Crta prekomernog samopouzdanja u njegovom karakteru povećala je problem obezbeđenja.

Sećam se kako sam se trudio koliko je moguće, jednog vrelog vikenda, da odvratim Aleksu da ne govori na konferenciji liberalnih emigranata u Londonu. Ti koji bi da budu atentatori upravo su telefonom upozorili Milovana Đilasa u Beogradu da će oni te noći napasti i ubiti njegovog sina. Đilas me pozvao, a ja policiju. Ali, Aleksa se nije obazirao ni na savet Skotland Jarda ni na moj. On je produžio i govorio na sastanku političkih emigranata, sa Skotland Jardom diskretno prisutnim da ga štiti.

George R. Urban, *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy: My War Within the Cold War*, Yale University Press, New Haven & London 1997, 184.

Naslov je dao za knjigu *Iz emigracije* njen autor.

Džordž R. Urban (1921-1997) bio je direktor Radija Slobodna Evropa i savetnik za spoljnu politiku britanskog premijera Margaret Tačer. (Prim. autora uz knjigu *Iz emigracije*.)

Božidar Spasić

LASICA KOJA GOVORI

Današnje generacije može zbuniti taj odnos zemlje prema emigraciji, odnosno kvalifikovanje emigracije kao neprijateljske. Ali, taj odnos i nije mogao biti drugačiji, jer se nakon rata praktično nastavio rat partizana i četnika, partizana i ustaša. I ja sam toga postao svestan te 1979. godine kada sam počinjao da radim kao inspektor za sprečavanje neprijateljske delatnosti četničke emigracije. Ušao sam u rat partizana i četnika koji je započeo 1941. godine i koji traje do današnjih dana.

*

Intelektualci su se uklapali u razne organizacije kao što je „Savez oslobođenja“ čije je sedište bilo u Parizu i Londonu. Oni su delovali obaveštajno – vrbovali su naše radnike na radu u inostranstvu, izdavali su novine i pripremali stvaranje treće Jugoslavije sa Hrvatima, Slovencima i muslimanima.

*

Kao inspektoru zaduženom za srpsku emigraciju, prvo što mi je valjalo činiti bilo je upoznavanje sa suparnicima. U odeljenju tajne policije koje se bavilo praćenjem emigrantske štampe i publikacija, pronašao sam gotovo 150 knjiga čiji su autori bili ustaški komandanti i srpski emigranti, kao i stotine listova, biltena i raznih drugih publikacija. Sav moj kasniji rad bio je uspešan zahvaljujući čitanju svih tih pisanija. Mislim da nikada, ni pre, ni posle toga, nisam osećao toliku glad za čitanjem kao u vreme proučavanja tog zabranjenog literarnog voća zbog kojeg se lako u zemlji odlazilo u zatvor.

*

Za našu tajnu policiju u to vreme bili su posebno interesantni intelektualni krugovi srpske emigracije. Locirali smo centar tih okupljanja u Londonu gde je Desimir Tošić, politički emigrant vrlo sumnjive ratne prošlosti, izdavao list „Naša reč“. (Tošić je sada u zemlji, član je jedne političke stranke i bio je savezni poslanik.)

Oko „Naše reči“ okupljao se ne samo određeni krug intelektualaca, već i ličnosti koje su se u emigraciji pojavile kasnije. Ali, one su se tu pojavljivale ne iz svojih antikomunističkih ubeđenja, nego više zbog prihvatljivog paravana za vođenje nekih svojih ličnih poslova, mogućnosti raznih malverzacija, širenja intriga i sl. Jedna od tih potpuno marginalnih političkih ličnosti bio je i Aleksa Đilas, sin Milovana Đilasa, koji je emigrirao zbog navodnog maltretiranja tokom služenja vojnog roka.

Redakcija „Naše reči“ posebno je forsirala Mihajla Mihajlova, nekada najpoznatijeg disidenta sveta, koji je već te 1979. godine bio izgubio svaki kredibilitet među svetskom disidentskom elitom.

U redakciji u Londonu sretali su se i Bogoljub Kočović, koji je živio u Parizu, Adil Zulfikarpašić, kao i Teufik Velagić, pripadnik handžar divizije. On je radio u austrijskom izbegličkom logoru Traishirken gde su se sakupljali emigranti iz Istočne Evrope, a potom išli dalje.

Sa svima njima, ali i sa mnogim drugim, ozbiljno ću ratovati dugi niz godina.

*

Što se propagandnog rata sa srpskom emigracijom tiče, tu sam držao umereni kurs. Preokupacija mi je bio Desimir Tošić sa svojom skupinom u Londonu i u Belgiji, koja se zvala „Savez oslobođenja“ i izdavala novine „Naša reč“. Stalno su između sebe bili u nekim sukobima, ali nisu bili u slozi ni sa drugim srpskim organizacijama u emigraciji. Napadali su Marka Milunovića iz Švedske, koji je bio na čelu „Saveza socijalističke internacionale“, a Tošić se direktno svađao sa Miloradom Vasićem iz Belgije, kao i sa Boškom Vračarevićem, uglednim Srbinom iz Pariza, izdavačem časopisa „Savremenik“.

U takvim okolnostima uopšte nije bilo teško ni smisliti, ni izvesti provokaciju koja bi još malo posvađala i otklonila vazda posvađane Srbe u dijaspori.

U Diseldorfu je bilo sedište jednog od mnogih emigrantskih udruženja – „Srpske narodne odbrane“, na čelu sa Manetom Pešutom i Radomanom Tomovićem. Nije bio nikakav problem da falsifikujemo njihov memorandum, pečat, kao i faksimil potpisa sekretara te organizacije Radomana Tomovića.

Tako opremljeni, u ime „Srpske narodne odbrane“ uputili smo pismo Desimiru Tošiću sa zahtevom za pretplatu na njegov list „Naša reč“. Poslali smo i adrese na koje

novine treba slati u narednih godinu dana, a što se finansijskog dela tiče, predložili smo da se kompletan račun izmiri odjednom – na kraju jednogodišnjeg aranžmana.

Tošić je pristao i novine su počele da stižu na adrese „pretplatnika“. Lica koja smo stavili na listu primalaca bila su potpuno marginalne osobe iz tamošnjeg srpskog podzemlja, totalno nezainteresovane za bilo kakve novine, a pogotovo ne za „Našu reč“, koja je imala pretenzije da bude visoko intelektualno štivo. Naravno, deo „pretplate“ išao je i našim saradnicima, tako da sam ja, u Beogradu, dobijao „Našu reč“ dva dana po štampanju.

Na kraju „pretplatničke“ godine Desimir Tošić se uzvrpoljio, počeo izokola da traži svoj novac, a kada se direktno obratio Radomanu Tomoviću, ovaj je sa velikim iznenađenjem saslušao Tošićevu priču, izrazivši čuđenje što je novine uopšte i dobijao, ali pošto su bile besplatne – nije se raspitivao o čemu se radi.

Napravili smo tada Tošiću veliku materijalnu štetu, o čemu u njegovim novinama, naravno, nije objavljeno ni slovo.

Sada mogu da priznam da mi je u to vreme veliko zadovoljstvo bila ta igra sa redakcijom „Naše reči“ i Desimirom Tošićem lično. Ja sam mu, negde u avgustu 1996. godine, dok je bio poslanik u Saveznoj skupštini, predlagao da se sretnemo pred nekim TV kamerama i razgovaramo o tom periodu naše zajedničke prošlosti – moje, kao bivšeg udbaša i njegove, kao bivšeg četnika. Nije pristao, jer sebe nije smatrao četnikom. Tema za razgovor bilo bi mnogo, jer pomenuta provokacija sa lažnom pretplatom nije bila moja jedina akcija usmerena ka „Našoj reči“.

Najinteresantnija priča odvijala se kada sam odlučio da falsifikujem kompletne novine, ali ne one originalne koje su izlazile u Londonu, već sam smislio novu „Našu reč“ koja se „preselila“ u Brisel.

Kao izdavače lista u impresumu sam naveo Milorada Vasića iz Brisela i Boška Vračarevića iz Pariza. Od originalne „Naše reči“ uzeo sam samo originalno zaglavlje i štamparski slog, a tekstove i autore sam izmešao tako da se nije znalo, kako se to kod nas kaže, ko pije, a ko plaća.

U to vreme bio je aktuelan slučaj emigriranja Momčila Selića, pa sam napisao jedan pohvalni tekst o njemu. Zatim sam ubacio nekoliko tekstova o Marku Milunoviću iz Švedske, ali prava provokacija bio je napad na Tošićevu „Našu reč“, sa optužbom za izdaju srpskih interesa, jer redakcija šuruje sa ustašama i muslimanima.

To je, zapravo, bila istinita informacija. U Tošićevoj redakciji zaista su se vrzmali mnogi emigranti i agenti sa strane: Slovenac Ljubo Sirc, Hrvati Vladimir Predavec i Roko Kaleb, islamski fundamentalisti Teufik Velagić (pri tom i austrijski špijun), Smajil Balić (kasnije ideolog Alije Izetbegovića) i kao najveći igrač – Adil Zulfikarpašić, čovek iranskog režima i poverenik saudijskih prinčeva koji su ga postavili na funkciju predsednika „Svetskog saveza muslimana u Evropi“.

Zajedno sa našim ljudima – Vanetom Ivanovićem, Bogoljubom Kočovićem, Desimirom Tošićem i nekim drugim, ova je skupina osnovala nekakvu „Demokratsku alternativu“. Započeli su da izdaju saopštenja u kojima su zagovarali stvaranje neke treće Jugoslavije, razdvojene na nacionalne države koje bi formirale demokratsku zajednicu naroda.

Sada, sa ove vremenske distance, jasno je da su to bile prve jerihonske trube raspada i građanskog rata u Jugoslaviji.

Elem, falsifikat falsifikata „Naše reči“ preneo sam kolima u Francusku. Deo tiraža poslao sam na stvarne pretplatničke adrese Tošićevih novina, ali i na one koje smo sami pripremili. Prešao sam potom u Belgiju i ostatak tiraža distribuirao iz jedne pošte u blizini navodno nove redakcije lista.

Kada su novine stigle u ruke svojih čitalaca, u redovima emigracije nastupio je kaos. Proradili su telefoni na relaciji Evropa – Australija – Amerika. Jedni su tvrdili da je stvarno reč o novim novinama i da je opet na pomolu novi raskol među Srbima. Drugi su bili uvereni da je reč o „udbaškoj ujdurmi“, a treći su bili „sigurni“ da ono što se desilo i jeste delo Vasića i Vračarevića. Desimir Tošić i Aleksa Đilas bili su najvatreniji zagovornici te varijante.

U svakom slučaju, emigracija se godinama kasnije svađala oko ovog slučaja, a ja sam, sačekavši da protekne malo vremena, ponovo počeo da dolivam ulje na vatru, obično pismima uredništvu, telefonskim pozivima ili pohvalama pojedinih tekstova u „Našoj reči“ a u ustaškim listovima koje smo u Beogradu štampali, recimo u Jelićevoj „Hrvatskoj državi“.

Desimira Tošića i „Našu reč“ napao sam ozbiljno još samo jednom. Napravili smo letak-reklamu i porudžbenicu – za nepostojeću knjigu „Moj otac Milovan Đilas“. Odštampali smo i fotografisali prave korice knjige, kao autora naveli Đilasovog sina Aleksu, kao izdavača „Našu reč“, a „pisac“ predgovora bio je Desimir Tošić. U letku smo objavili i kompletan sadržaj knjige, a pretplatnicima dali adrese, telefone i sve ostale podatke koji su potrebni da bi knjigu naručili kako u Londonu, tako i kod poverenika širom sveta.

Interesovanje za knjigu prevazišlo je i naša očekivanja, a u „Našoj reči“ niko nisu mogli da objasne zainteresovanima da Aleksa Đilas nije napisao nikakvu knjigu, niti da cela priča ima bilo kakve veze sa njima. O toj pometnji i iscrpljivanju kojem su bili izloženi i Tošić i mlađi Đilas, Aleksa je pre neku godinu govorio u jednom intervjuu objavljenom u „Dugi“.

Odlomci iz nastavaka feljtona Božidara Spasića: „Lasica koja govori (5): Rat nastavljen posle rata“, 18. januar 2001, 27; „Lasica koja govori (9): Izazivanje svađa koje su trajale godinama“, 22. januar 2001, 23; *Politika* (Beograd).

BELEŠKA O DESIMIRU TOŠIĆU

Desimir Tošić je rođen 1920. u Beloj Palanci, istočna Srbija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Osnovnu školu je završio u Nišu, a gimnaziju u Beogradu. Godine 1938, kao student prve godine Pravnog fakulteta, učlanio se u Demokratsku stranku. U novembru 1940. bio je izabran za predsednika studentske organizacije Demokratske stranke.

Februara 1943, Gestapo ga je uhapsio kao člana Izvršnog odbora ilegalne Demokratske omladine. Prvo je bio u zatvoru u Beogradu, zatim u logoru Sajmište, a septembra 1943. je poslat na prinudni rad u Austriju. Nakon završetka Drugog svet-skog rata odlučuje da se ne vraća u komunističku Jugoslaviju. Živeo je u Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, a od 1958. do 1990. u Velikoj Britaniji.

Godine 1949. postao je član Glavnog odbora Saveza Oslobođenje i uređivao je njegovo glasilo, mesečni časopis *Našu reč*. Takođe je bio član uredništva bibliote-ke Naše delo, a bio je i jedan od urednika časopisa na engleskom jeziku *Review* koji je izdavao Centar za jugoslovenske studije. U svojoj publicistici u emigraciji, Tošić se zalagao za demokratske reforme kao putu za izlazak iz tadašnjeg jedno-partijskog sistema i verovao je u mogućnost rešenja nacionalnog pitanja kroz do-govor i sporazum između naroda i narodnosti Jugoslavije.

Desimir Tošić se vratio u Jugoslaviju 1990. i postao potpredsednik novoos-novane Demokratske stranke, čiji je predsednik bio Dragoljub Mićunović. Godine 1992. izabran je za poslanika u Veću građana skupštine Savezne Republike Jugo-slavije. Kada je 1996. Mićunović napustio stranku i osnovao Demokratski centar, Tošić mu se pridružio i postao potpredsednik ove stranke. Godine 2004, Demo-kratski centar se uključio u Demokratsku stranku, i Tošić je ušao u njen Glavni odbor i Politički savet.

Desimir Tošić je objavio desetak knjiga u kojima se bavi političkim i dru-štvenim problemima komunističke Jugoslavije, nacionalnim odnosima (posebno

srpskim pitanjem), seljačkim radnim zadrugama i radničkim savetima, političkim ličnostima Srbije u devetnaestom i dvadesetom veku, kao i istorijom Demokratske stranke.

Desimir Tošić je umro 2008. i sahranjen je u Aleji zaslužnih građana na beogradskom Novom groblju. Iza sebe je ostavio suprugu Koral, dve ćerke i dva unuka.

BELEŠKA O AUTORU

Aleksa Đilas je rođen 1953. u Beogradu, gde je završio osnovnu školu i gimnaziju. Studirao je filozofiju u Beogradu, Beču i Gracu, magistrirao političke nauke i sociologiju na Birkbek koledžu, Londonski univerzitet, a doktorirao sociologiju na Londonskoj školi za ekonomiju i političke nauke.

Zbog tekstova koje je objavljivao, knjiga koje je priređivao i podrške disidentima i političkim zatvorenicima u Jugoslaviji, nije mogao da dolazi u zemlju između 1980. i 1990. godine. Dobio je politički azil u Velikoj Britaniji.

Priredio je s Vanetom Ivanovićem zbirku eseja *Demokratske reforme* (London 1982) i *Zbornik o ljudskim pravima* (London 1983). Autor je studije *Osporavana zemlja: jugoslovenstvo i revolucija* („Književne novine“, Beograd 1990). Ova knjiga objavljena je 1991. u Sjedinjenim Američkim Državama kod Harvardske univerzitetske štampe (izdanje u broširanom povezu 1995). Priredio je i zbirku eseja *Srpsko pitanje* („Politika“, Beograd 1991). Intervjui koje je dao jugoslovenskoj štampi 1990. i 1991. sabrani su pod naslovom *Razgovori za Jugoslaviju* (priređivač Mirjana Kalezić, predgovor Latinka Perović; Prometej, Novi Sad 1993). *Raspad i nada*, izbor iz njegovih eseja i članaka, objavljen je 1995 (priređivač Mirjana Kalezić; Princip, Beograd).

Objavio je u jugoslovenskim, evropskim i američkim časopisima i novinama brojne članke i eseje o jugoslovenskoj politici i istoriji. Njegovi tekstovi pojavljivali su se, između ostalog, u *Spektejtoru*, *Njujork tajmsu*, *Nju ripablik*, *Forin afers*, *Prospektu*, *Komentariju*, *Granti* i *Neksusu*. Držao je predavanja na brojnim evropskim i američkim univerzitetima. Od 1986. do 1992. izdavao je s Kornelijom Gerstenmajer nemački tromesečnik *Kontinent* (*Forum Istok-Zapad*), posvećen politici i kulturi Istočne Evrope.

Bio je 1984-85. gostujući naučni saradnik Instituta za primenjena socijalna istraživanja na Univerzitetu Keln. Od 1987. do 1993. bio je naučni saradnik

Univerziteta Harvard. U toku jeseni 2000. bio je gostujući naučni saradnik na Vudrou Vilson međunarodnom centru u Vašingtonu.

Aleksa Đilas objavljuje i prozu i poeziju. Njegova priča-esej *Izgnanstvo i povratak* izašla je u izdanju Nova (Beograd 1995). Isti izdavač objavio je i dve zbirke njegovih kratkih eseja, *Kraj veka: Sukobi među narodima i demokratija u 1996. i 1997. godini* (1998) i *Novi vek: Sukobi među narodima i demokratija u 1998. i 1999. godini* (2000).

Zbirka pesama *Otvorena kutija sna* objavljena je 2005.

Beogradski izdavač Artist objavio je iste godine izbor iz njegovih dužih eseja pod naslovom *Najteže pitanje*.

Aleksa Đilas živi u Beogradu sa suprugom i dvoje dece.

Aleksa Đilas
IZ EMIGRACIJE

Izdavač
Javno preduzeće *Službeni glasnik*

Za izdavača
Slobodan Gavrilović
direktor

Direktor Izdavaštva
Sanja Jović

Dizajn
Miloš Majstorović

Izvršni urednik
Zorica Vidović-Paskaš

Tehničko uređenje
Nina Popov

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323(497.1)"1980/1990"(045/046)
316.48(497.1)(045/046)

ЂИЛАС, Алекса, 1953–

Iz emigracije : izabrani eseji, članci, intervjui i dokumenti , 1980–1990 / Aleksa Đilas ; predgovor Desimira Tošića. – Beograd : Službeni glasnik, 2009 (Beograd : Glasnik). – 406 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Društvena misao / [Službeni glasnik, Beograd])

Tiraž 500. – Aleksa Đilas u emigraciji : str. 17–30. Beleška o Desimiru Tošiću: str. 403–404. – Beleška o autoru: str. 405–406. – Napomene uz tekst.

ISBN 978-86-519-0321-5

а) Друштвена криза – Југославија б) Југославија – Политичке прилике – 1980–1990

COBISS.SR-ID 169494540

ГЛАСНИК
ШТАМПАРИЈА